

Amina Šiljak-Jesenković

NAD TURSKIM I BOSANSKIM FRAZIKONOM

– Semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt –

Izdavač
Orijentalni institut u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8b, Kampus Univerziteta u Sarajevu
71000 Sarajevo, BiH, E-mail: ois@bih.net.ba

Odgovorni urednik
Behija Zlatar

Glavni urednik
Kerima Filan

Recenzenti
Ekrem Čaušević
Ilijas Tanović

Lektor
Sedina Metiljević

Prijevod sažetka na engleski
Saba Risaluddin

Dizajn korice, ilustracije i DTP
Tarik Jesenković

Tiraž
400

Štampa
SABAH PRINT, Sarajevo

Za štampariju
Šećo Elezović

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU
POSEBNA IZDANJA XXV

Amina Šiljak-Jesenković

NAD TURSKIM I BOSANSKIM FRAZIKONOM

- Semantički, sintaktički, lingvostilistički
i sociolingvistički aspekt –

Sarajevo, 2003.

SADRŽAJ

Predgovor	9	napomene vezane za frazikon bosanskog jezika	38
1. UVOD.....	13	2.2.4. Definicije, opseg i granice frazeoloških jedinica kod Rosemarie Gläser - frazeologija u širem smislu -45	
1.0.	13	2.2.5. Obim i granice frazeoloških jedinica.....	49
1.1. Izvori.....	14	2.2.6. Zaključci o određenju frazikona, njegovom obimu i granicama.....	50
1.2. Literatura.....	15	2.3. Zašto frazeologija u širem smislu?	54
1.3. Konceptija i sadržaj studije.....	17		
2. Frazeološka građa – terminologija, opseg i definicije	19	3. Frazemi turskog i bosanskog jezika sa semantičkog aspekta	57
2.1. Terminološko određenje	19	3.1. Motiviranost frazema prema ekstralingvističkim obilježjima.....	58
2.2. Definiranje i opseg frazeološke građe	26	3.2. Nekoliko napomena o posuđenim ili internacionalnim frazeologizmima u turskom i bosanskom jeziku	64
2.2.1. Definiranje i opseg frazeološke građe u literaturi	26	3.3. Frazeološki ekvivalenti turskog i bosanskog jezika	73
na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku.....	26	3.4. O (ne)prevodivosti frazeologizama na primjerima turskog i bosanskog jezika	77
2.2.2. Određenje frazeološke građe kod stranih lingvista - Klasifikacija frazeološke građe kod slaviste Igora Melčuka	37	3.5. Semantička i sintaktička	
2.2.3. Određenje i klasifikacija frazeoloških jedinica turskog jezika kod Ömera Asima Aksoya – uz nužne			

frazeologizacija	86	c) homonimija	133
3.5.1 Semantička		d) Nijanse stilskih boja unutar tematske	
frazeologizacija	88	grupe ili semantičkog	
3.5.1.1. Semantička trans-pozicija		polja ili sinonimija frazema	138
metaforičnim		e) antonimija frazema	141
putem	89		
3.5.1.2. Prisutnost			
personifikacije u semantičkoj			
frazeologizaciji	96		
3.5.1.3. Metonimija	97		
3.5.1.4. Sinegdoha	101		
3.5.1.5. Perifraza	102		
3.5.1.6. Hiperbola	104		
3.5.1.7. Eufemizam	105		
3.5.1.8. Ironija	109		
3.5.1.9. Antiteza, oksimoron i			
paradoks	109		
3.5.1.10. Semantičke figure			
poređenja	111		
3.5.2. Sintaktička			
frazeologizacija	115		
3. 6. Nekolike napomene o frazemu kao			
jedinici komunikacionog sistema i mjestu			
frazema prema osnovnim jezičnim			
funkcijama	118		
3. 7. Prepoznavanje globalnog značenja			
kod nativnih govornika	122		
3. 8. Pitanje monosemije, polisemije,			
homonimije, sinonimije i antonimije			
frazema	128		
a) monosemija	129		
b) polisemija	130		
		4. Sintagmatska struktura frazeoloških	
		jedinica turskog i bosanskog jezika i	
		njihova sintaktička funkcija	145
		4.1. Sintagmatska struktura frazema,	
		njihova sintaktička uloga	
		– pitanja i zadaci	145
		4.2. Opće napomene o klasifikaciji	
		frazema na temelju sintaktičkih	
		kriterija	146
		4.2.1. Još neke napomene o broju i vrsti	
		sastavnica sintagmatskog frazema ..	149
		4.3. Klasifikacija frazema turskog	
		i bosanskog jezika prema vrstama	
		sastavnica	152
		4.3.1. Imenski frazemi	152
		4.3.1.1. Frazemi čiji su konstituenti	
		imenice u nominativu	153
		4.3.1.2. Moguća funkcija izričaja	
		konstituiranih od imenica	
		u nominativu unutar rečenice ili	
		njenoga dijela	157
		4.3.2. Frazemi kao sveza konstituenata	
		prve i druge turskegenitivne veze i	
		njihovi ekvivalenati u bosanskom	
		jeziku	163
		4.3.2.1. Primjeri u kojima je upravni	

član u nominativu a determinator u genitivu u turskom, odnosno upravni član u nominativu a determinator denominalni pridjev (prisvojni)	164	4.3.2.2. Turski primjeri sa konstituentima u 2. genitivnoj vezi i njenim ekvivalentima u bosanskom jeziku.	167	4.3.6. Najfrekventnije sintaktičke funkcije	185
4.3.3. Turski frazemi s imenskim konstituentima u odnosu padežne zavisnosti i njihovi bosanski ekvivalenti.....	171	4.3.6.1. Frazemi sa glagolskim konstituentom u oba jezika najčešće funkcioniraju kao predikat.	185	4.3.6.2. Dopuna subjekatskoj frazi – atributiv ili apozicija koja se odnosi na subjekat turske rečenice i kvazi-rečenice te subjekat glavne ili zavisne rečenice u bosanskom jeziku.....	187
4.3.3.1. Reduplicirane sastavnice u različitim padežima.....	171	4.3.6.3. Objekatska fraza u turskom /zavisna objekatska rečenica u bosanskom:	187	4.3.6.4. Ostale dopune glagolskoj frazi:	188
I. s ruke na ruku	173	5. Frazem – stilski obilježeni i stilski obilježavajući znak.....			189
II. s noge na nogu	174	5.1. Frazem u naučnom funkcionalnom stilu	191	5.2. Frazemi u administrativnom stilu	195
III. od usta do usta.....	174	5.3. Frazemi u razgovornome stilu	201	5.3.1. Žanr trača	204
4.3.3.2. Frazemi čije su sastavnice u odnosu padežne zavisnosti a njihova primarna denotacija označuje krajnosti unutar određenog semantičkog polja.....	175	5.4. Književnoumjetnički stil – podstilovi i uvođenje frazema kao stilogeni postupak.....	210	5.4.1. Frazemi u narodnoj književnosti	212
4.3.4. Turski frazemi sa strukturom N+postpozicija ili N+kvazipostpozicija (u apsolutnom ili kosim padežima) i njima odgovarajuće prepozicijske fraze u bosanskom jeziku.....	176	5.4.2. Frazemi u klasičnoj književnosti			
4.3.5. Neke napomene o paradigmatskoj strukturi frazema s glagolskim i imenskim konstituentima i njihovim prošircima	180				

na turskom jeziku.....	216	6.1.6. Neke napomene o eufemističnim frazemima i tabuima, te vulgarizmima i erotonimima kao sastavnicama frazema	271
5.4.3. Prozni podstil	218	6.2. Frazemi u svjetlu raslojavanja jezika.....	274
5.3.4. Podstil poezije i paraknjiževne stihovane forme.....	237	6.2.1. Frazemi kao odlika sociolekta	275
5.3.5. Frazemi u podstilu drame	241	6.2.2. Napomene o klasifikaciji frazema s aspekta teritorijalnog raslojavanja jezika	279
5.5. Frazemi u žurnalističkom stilu ...	245		
5.6. Primjeri upotrebe frazema u retoričkom stilu i njegovim podstilovima – oratorskom i debatnom – citati iz govora političara	256		
5.7. Frazemi u reklamnom stilu	258		
6. Frazeologija turskog i bosanskog jezika sa sociolingvističkog aspekta	261	Sažetak	281
6.1. Frazikon- leksikalizirano mišljenje	261	Abstract	289
6.1.1. Vjerski i motivi narodnog vjerovanja kao motivacioni faktor frazema	262	Leksikografski izvori:.....	298
6.1.2. Lokaliteti i lokalne ličnosti, kratke narativne forme narodne književnosti (humoreska, basna, legenda) kao motivacioni faktor	263	Izvori	299
6.1.3. Animizitet prema “drugima” kao motivacioni faktor	265	Skraćenice:	301
6.1.4. Društveni status kao motivacioni faktor.....	266	Selektivna bibliografija:.....	303
6.1.5. Kult hljeba i soli – odrazi u frazeologiji	267	Stilska vježba	
		Izbor izrazito ekspresivnih turskih frazema karakterističnih za razgovorni stil i argo i njihovi prijevodni ekvivalenti	307
		Slikovni prilog	
		- Vizualizirani jezični znak.....	322

PREDGOVOR

Ovom studijom o frazikonu turskog i bosanskog jezika pokušala sam baciti barem tračak svjetla na onaj dio leksičkog blaga o kojem se u nas relativno malo govorilo. Ovaj rad predstavlja samo otvaranje knjige, pokretanje nekih pitanja, o kojima ću, nadam se, opširnije i detaljnije govoriti i ja, ali i oni koji će se kasnije baviti širokim i neistraženim područjem frazeologije. Otuda i hrabrost da je objavim, budući da u ovoj oblasti – oblasti poređenja frazikona turskog jezika sa frazikonom nekog indoevropskog jezika gotovo da nema objavljenih opširnijih studija.

Ova studija je nastala kao magistarska radnja, odbranjena u januaru 2003. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Za sve što je ovdje dobro imam zahvaliti svojim učiteljima – najprije prof. dr. Ekremu Čauševiću, mom mentoru i profesoru na dodiplomskom studiju, koji mi je pored nesebičnog prenošenja znanja i ljubavi prema znanosti, davao ogromnu podršku u svakom trenutku dok je ovaj rad nastajao. Potom osobitu zahvalnost dugujem i doc. dr. Kerimi Filan, prof. dr. Ilijasu Tanoviću i prof. dr. Hanki Vajzović, koji su mi, svako u svojoj oblasti, davali svoga znanja i podstreka. Kako istraživanje o turskom frazikonu nisam uspjela sprovesti na turskom govornom području, to sam veoma zahvalna svojim informatorima-nativnim govornicima turskog jezika, i to osobito dr. Hatice Oruç koja je u svako doba bila spremna da mi kao nativni

govornik turskog pomogne u razumijevanju zamršenih kodova nekih idioma i provjeri gramatičnost mojih konstruiranih primjera, a potom i dr. Hüseyinu Yorulmazu i Ahmetu Mahmutu Saraču čija je pomoć bila dragocjena. Također, dužnu zahvalnost za strpljenje i razumijevanje, kao i za podršku pri objavljivanju ove knjige iskazujem i direktorici Orientalnog instituta, dr. Behiji Zlatac, lektorici gospođi Sadini Metiljević, Tariku Jesenkoviću koji je zaslužan za grafički dio ove knjige, prevodiocu sažetka gospođi Sabi Risaluddin, kao i svim kolegama i prijateljima koji su mi na bilo koji način pružili podršku tokom rada.

Zahvaljujem i kolegama koje su mi pomogle pri posljednjoj korekturi ove knjige: Dželili Babović, Muberi Bavčić, Almi Omanović-Veladžić i mr. Adnanu Kadriću.

Posebna zahvalnost pripada Javnom preduzeću BH Telecom, koji je sponzorirao objavljivanje ove studije.

Amina Šiljak-Jesenković

NAD TURSKIM I BOSANSKIM
FRAZIKONOM

– Semantički, sintaktički, lingvostilistički
i sociolingvistički aspekt –

1. UVOD

1. 0.

Predmet našega rada predstavlja frazikon turskog i bosanskog jezika čijem se uporednom istraživanju, a time i opisivanju, nastojimo približiti sa četiri za frazeološku građu relevantna aspekta: semantičkog, sintaktičkog, lingvostilističkog i sociolingvističkog.

Pri odabiru teme, pitanjima koja su se u tom trenutku nazirala pristupali smo s velikom strašću, sluteći da bi jasni, znanstveno potkrijepljeni odgovori mogli biti gotovo nadohvat ruke. Izazov se činio tim veći što naš rad, kako to sam naslov kazuje, treba predstavljati poredbenu analizu frazeološke građe u dva jezika koji pripadaju različitim porodicama, ali i dva jezika čiji govornici baštine sličnu kulturu, običaje i vjerovanja.

Međutim, obiman korpus frazema registriranih u različitim stilovima i registrima u oba jezika, veliki broj frazema ili njihovih varijantnih oblika koji nisu registrirani u jednojezičnim, dvojezičnim ili frazeološkim rječnicima turskog ili bosanskog, hrvatskog ili srpskog jezika, činjenica da se lingvisti sa bosanskog, hrvatskog, srpskog ili crnogorskog govornog područja nisu previše upuštali u pisanje teorijskih studija iz ove grane lingvistike, kao i činjenica da mišljenja domaćih, a i stranih autora koji su se nadnosili nad ovu problematiku nisu usaglašena u pogledu samoga određenja i opsega frazeološke građe, te da terminologija nije je-

dinstvena, sve nabrojano nas je dovelo do mišljenja da zadatak koji smo pred sebe postavili nije jednostavan, kako se to na prvi pogled činilo. Pronaći utemeljen odgovor na sva pitanja koja nam se ovdje nameću, ili barem pojedinačno opisati pojave koje u frazikonu turskog i bosanskog jezika uočavamo sličilo bi pokušaju *da se jednom kutlačom zahvati more*. Stoga, iako nevoljko, bili smo prinuđeni pristati da ponekad površno opišemo pojave vezane za značenje frazema, njihov nastanak, istoznačnost, višeznačnost ili jednoznačnost, da ukažemo na njihovu stilsku boju sadržanu u samom značenju, njihovu stilsku markiranost, damo pregled paradigatske i sintagmatske strukture frazema prema njihovim sastavnicama, ukazujući na sintaktičke funkcije u kojima se javljaju, da ukažemo na njihovu primjenu i funkciju u različitim stilovima, podstilovima i žanrovima, te, konačno da barem na oskudnom materijalu skrenemo pažnju na frazikon kao sociolingvistički relevantan element jezika.

1. 1. Izvori

U namjeri da kvalitetno obradimo postavljeni zadatak, najprije smo registrirali frazeološku građu iz prozних književnih djela suvremenih turskih i bošnjačkih autora: Mustafa Kutlu: *Bu Böyledir*; Mustafa Kutlu: *Ya Tahammül Ya Sefer*; Mustafa Kutlu: *Uzun Hikaye*; Turan Oflazoğlu: *Deli İbrahim*; Aziz Nesin: *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*; A. Didem Uslu: *Tutuklu Bir İstanbul Üçlemesi*; Alija Nametak: *Tuturuza i šeh Meco*; Alija Nametak: *Sarajevski nekrologij*; Skender Kulenović: *Djelidba*; Alija Isaković: *Hasanaginica*; Nedžad Ibrišimović: *Ugursuz*; Hamza. Budući da su navedena književna djela dala zadovoljavajući korpus frazema, uzgredno smo se doticali usmene, turske i bosanske narodne književnosti, te pojedinih primjera iz djela drugih autora, poput Orhana Pamuka (Beyaz Kale), Meše Selimovića (Derviš i smrt); Ahmeda Muratbegovića (“Lejla - Na Božijem putu”, “Carska noć”), Fatime Muminović (“Posmrče”), sedmične i dnevne štampe (Miliyet, Sabah, Hüriyet, Radikal, Star, Milli Gazete, Oslobođenje, BH Dani, Slobodna Bosna), te smo pažnju obratili i

na prisustvo frazema u jeziku reklame. Zanimalo nas je i koliko su frazemi prisutni i jesu li prisutni u klasičnoj književnosti, suvremenoj poeziji, ali i u paraknjiževnim tekstovima pisanim za muzičko interpretiranje - osobito u rok i pop muzici, te smo ih potražili u pjesmama Bariša Mançoa, Tarkana, Sezen Aksu, Mustafe Sandala, Vahidina Nine Pršeša, Dine Merlina, Zabranjenog pušenja. Razgovorni stil čiju vjernu sliku možemo pronaći i u djelima nekih autora čija smo djela obradili (osobito govorna karakterizacija likova), te svakodnevna formalna i neformalna komunikacija i, osobito, trač kao specifičan žanr razgovornoga stila, izuzetno su zanimljivi izvori za proučavanje frazikona i turskog i bosanskog jezika. Elemente publicističkog stila (s podstilovima: književno-publicističkim, naučno-popularnim, memoarskim), stila polemike, reklamnog i retoričkog stila bilo je moguće uočiti kako u književnim (putopis, memoari), tako i u novinskim tekstovima (kolumne, polemike), govorima i izjavama datim na elektronskim medijima, tako da je određene zaključke bilo moguće izvesti na osnovu materijala prikupljenih iz već obrađene građe.

1. 2. Literatura

Prilikom registriranja frazeološke građe, kako bismo konsultirali sekundarne izvore, najprije smo se obraćali na frazeološke, a potom jednojezične rječnike, te ukoliko određenu sintagmu nije bilo moguće pronaći u korpusu, registrirani varijantni oblik ili frazem bio bi provjeren u konsultaciji s jednim ili više nativnih govornika, te je značenje izvedeno prema datom kontekstu ili, ponovno, jezičnom osjećanju nativnog govornika. Za turski jezik korišteni su: Ömer Asif Aksoy: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: I Atasözleri Sözlüğü; II Deyimler Sözlüğü*; (İnkilap Kitabevi, 7. izdanje; İstanbul 1995.); *Deyimlerimiz - Eğitim ve Öğretimde Kaynak Kitaplar* (Meydan, Meydan Gazetesi); Hüseyin Adıgüzel: *Açıklamalı-Örnekli Türkçe Deyim Hazinemiz* (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1990); Hulki Aktunç: *Büyük Argo Sözlüğü* (Afa Yayınları, Afa Sözlük, İstanbul 1990.); prof. dr. Hasan Eren, doc. dr.

Nevzat Gözaydın, doc. dr. İsmail Parlatır, prof. dr. Talat Tekin, doc. dr. Hamza Zülfikar: *Türkçe Sözlük 1/2* (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları:549, Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları:1 - Ankara 1998); Osman Çizmeciler: *Ünlü Deyimler ve Öyküleri* (Kastaş Yayınları, Kültür Dizisi, 2. izdanje, İstanbul, 1989.). Budući da je sam naziv bosanskog jezika bio predmetom političkih osporavanja i politikantskih igara, te da bosanski jezik svoj status službenog jezika nije dobio sve do prije desetak godina, te da stoga nije niti urađen kvalitetan jednojezični rječnik bosanskog jezika, pa time ni frazeološki rječnik (izuzimajući individualne i pionirske napore rahmetli Alije Isakovića kao autora *Rječnika karakteristične leksike bosanskog jezika*, ili prof. dr. Dževada Jahića kao autora *Školskog rječnika bosanskog jezika*), za bosanski jezik kao relevantno uporište korišten je *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* u redakciji Josipa Matešića (Školska knjiga, Zagreb, 1982.), u kojem se mogu pronaći frazemi koji su jednako poznati govornicima bosanskog, hrvatskog, srpskog i crnogorskog jezika, ali i frazemi karakteristični za pojedine jezike unutar ovog sistema srodnih južnoslavenskih jezika. Također, neki primjeri su provjeravani na osnovi *Narodnog blaga* Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka (Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak: Sabrana djela, Knjiga I, priredio Munib Maglajlić, Biblioteka Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1987.) te, konačno, na osnovi ispitivanja više prosječnih govornika bosanskog jezika. Kako ni Isakovićev ni Jahićev rječnik ni po svojoj namjeni ni po koncepciji ne predstavljaju cjelovite jednojezične rječnike, i u njima nedostaje veliki broj jedinica iz primarnog leksika (glava, ruka, bedro, nebo, voda, nasumice, pjevati, ležati, raditi i sl.- za koje niko ne može tvrditi da nisu prisutni u jezičnom znanju prosječnog govornika bosanskog jezika), to je logično da frazeološkim jedinicama u ovim rječnicima nije poklonjena posebna pažnja, a samim tim da nisu mogli u dovoljnoj mjeri poslužiti našem istraživanju.

Nedostatak tursko-bosanskog rječnika u koji bi bile unesene i frazeološke jedinice, a koji bi bio značajno uporište za poređenje frazikona

turskog i bosanskog jezika, pokušali smo, koliko je to bilo u našoj moći, nadomjestiti donošenjem frazeoloških i nefrazeoloških semantičkih ekvivalenata turskih frazema u prilogima našem radu.

U radu smo se oslanjali prvenstveno na primarne izvore i rječnike, i svakako, na studije i radove iz oblasti frazeologije: *Frazeologija bosanskog jezika* Ilijasa Tanovića (Dom štampe-Zenica, Sarajevo, 2000.), monografija Dragane Mršević-Radović *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku* (Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1987.), Zbornik radova *Phraseology - Theory, Analysis, and Applications* u redakciji A. P. Cowiea (Clarendon Press - Oxford, 1998.), Zbornik radova *Iz frazeološke problematike* (Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1980.).

1.3. Konceptcija i sadržaj studije

Studija je konceptijski postavljena u pet cjelina, od kojih je prva posvećena općim napomenama o frazeologiji, terminologiji prisutnoj u ovoj grani lingvistike, te opsegu i definicijama frazeološke građe. U drugoj cjelini pokušali smo pronaći odgovore na neka pitanja o semantici turskih i bosanskih frazema - njihovom nastajanju prema ekstralingvističkim obilježjima, procesu semantičke i sintaktičke frazeologizacije i pratećim pojavama, ukazati na frazeološke jedinice kao semantičke/stilske figure, monosemičnost ili polisemičnost frazema, homonimičnost frazema, pojavu više frazema unutar jednog semantičkog polja ili tematskih grupa, antonimiju frazema, te potpune promjene značenja frazema ili gubljenja frazeološkog značenja u slučaju promjene gramatičke kategorije. Ovdje, također, ukazujemo na pojavu internacionalnih i nacionalnih frazema, kao i na prevodivost ili prenosivost značenja frazema.

U trećoj cjelini pokušali smo opisati sintagmatsku strukturu frazema, ukazati na relativnost njihove sintaktičke stabilnosti, te moguće funkcije u rečenici. Najviše pažnje posvećeno je frazemima sa imeničkim konstituentima, budući da ovi nisu šire obrađivani u nama poznatim radovima prethodnih autora.

U četvrtoj cjelini frazikonu pristupamo sa lingvostilističkog aspekta, i tu smo nastojali utvrditi prisutnost frazeološke građe u različitim funkcionalnim stilovima, te vrstu i stupanj ekspresivnosti frazema koji se javljaju u određenim stilovima i kod određenih autora. Prisustvo autorskih frazema, višestruka upotreba određenih frazema u djelu jednoga autora, te osobito, ukoliko su ti frazemi markirani kulturom naroda u kojem su nastali, ukazuju i na neke sociolingvistički relevantne elemente, o kojima se kratko govori u petoj cjelini našega rada. Drugim riječima kazano, koliko god autor svojim jezikom nastoji izraziti svoje mišljenje, ili uobličiti svoju umjetničku viziju izvanjezičnog svijeta, toliko i prisustvo i vrsta frazema upotrijebljenih u tekstu ili kakvom drugom komunikacijskom činu govore o autoru – pošiljaocu poruke - kao pripadniku određene govorne zajednice, o kojemu, bilo kroz autorsko kazivanje ili kroz njegovu govornu karakterizaciju likova, doznajemo niz sociolingvistički relevantnih podataka.

Svome radu prilažemo stilsku vježbu - kraći popis izrazito ekspresivnih turskih frazema karakterističnih za razgovorni stil i za argo, napravljen po našem izboru, gdje smo pokušali u bosanskom jeziku pronaći semantičke ekvivalente nekih turskih frazema. Katkada je bivalo moguće naći istoznačan frazem, a nekada je bilo nužno sadržaj prenijeti slobodnom svezom riječi u jeziku-cilju. Na razmišljanje o alogičnosti frazema i apsurdnosti razumijevanja ovog znaka u okviru primarne denotacije njegovih konstituenata, te time i o potrebi za velikim oprezom pri njegovu prevođenju mogu potaći i crteži u karikaturalnoj formi, koji predstavljaju vizualizaciju određenih turskih i bosanskih frazema na prvom nivou recepcije.

2. FRAZEOLOŠKA GRAĐA – TERMINOLOGIJA, OPSEG I DEFINICIJE

Prije negoli se upustimo u izlaganje o odlikama turskog i bosanskog frazikona, valja navesti neke informacije o terminološkom određenju i terminologiji koja se javlja u frazeologiji kao grani lingvistike, osnovne definicije pojmova koji su predmet istraživanja, prenijeti postojeća mišljenja o obimu i granicama frazeoloških jedinica i, budući da u dosadašnjim istraživanjima ni po jednom od ovih pitanja nema saglasnosti među različitim autorima, iznijet ćemo i naše opredjeljenje po pitanju odabira termina, kao i naše mišljenje o obimu i granicama frazeoloških jedinica. U ovom ćemo poglavlju, također, prenijeti i definicije koje se odnose na pojmove prisutne u frazeologiji, izvući najzastupljenija mišljenja, a potom, kroz dalji rad provjeriti njihovu održivost, odnosno, stupanj u kojem su određena svojstva zastupljena.

2.1. TERMINOLOŠKO ODREĐENJE

Različita su opredjeljenja frazeologa po pitanju terminološkog određenja frazeologije kao lingvističke grane, kao i određenja samog predmeta izučavanja; naime, u starijoj literaturi bosanskog, srpskog ili hrvatskog jezika se najčešće susreće termin *frazeologizam*, koji u svojim radovima prihvataju Antica Menac, Dragana Mršević-Radović, Abdulah Mušović,

Milenko Popović¹ i Željka Fink.² Ilijas Tanović prenosi da M. Raguž preporuča upotrebu termina *frazem(a)*, *frazeološki izraz*, *frazeološka jedinica*, te navodi da su u upotrebi i sljedeći termini: *idiom(a)*, *idiomatski izraz*, *idiomatska fraza*, *ustaljeni izraz*, *ustaljena kolokacija*, *ustaljena fraza*, *okamenjeni izraz*, *okamenjeni sklop*, *okamenjena fraza*.³

U nekim radovima, uz najranije izvršenu klasifikaciju frazeološke građe u odnosu na njihovu strukturu, datu od strane najprije ruskih, a potom i evropskih frazeologa, javlja se razlika u opredjeljenju za upotrebu termina; tako za pojam koji upućuje na sami *frazem* kod Černjiševe⁴

¹ Ovaj autor će se kasnije opredijeliti za termin frazem, što saznamo iz njegovog rada "O frazemu i zamjenjivosti njegovih elemenata" (*Iz frazeološke problematike*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1980, str. 47-55) u čijem uvodu šire govori o samom određenju termina frazeologija i frazem, gdje kaže: "Shvatimo li frazeologiju kao *d i o l i n g v i s t i k e* (istakao autor članka) koji proučava leksičko-semantičku spojivost riječi u jeziku (O. S. Ahmanova, Slovar' lingvističkih terminov, "Sovetskaja enciklopedija", Moskva, 1966) ili kao *n a u k u* (istakao autor članka) o osobitim uzrečicama nekog jezika (Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969.), ili kao *n a u k u* o frazeološkom *s i s t e m u* (istakao autor članka) jezika (A. Menac, M- I- Il'jaš: *Leksika i frazeologija savremenog ruskog literaturnog jazyka*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 1971.) zašto da ne govorimo o frazemu, kad dio lingvistike – fonologija – barata fonemima, dio lingvistike – morfologija - barata morfemima, dio lingvistike – leksikologija – barata leksemima, dio lingvistike – stilistika – barata stilemima, dio lingvistike – semasiologija – sememima. Ima i autora koji upotrebljavaju i taj naziv (frazem), ali su u manjini. Naime, većina autora kao da zazire od tako "egzaktog naziva, kao da onaj "em" na kraju veže ruke, jer stvara osjećaj obaveze da frazem mora biti bar isto tako uspješno definiran kao i drugi spomenuti lingvistički pojmovi invarijantna koje završavaju na "em". Naravno, u daljem tekstu autor se opredjeljuje za termin frazem.

² Upor.: Ilijas Tanović, *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe Zenica, Sarajevo 2000. god., str. 22.

³ *Ibidem*.

⁴ Jedna od prvih ruskih frazeologistkinja koja upućuje na distinkciju između sintagmatskih i rečeničkih frazeoloških jedinica, s tim što ova autorica u rečeničke frazeologizme (koje naziva frazeološkim izrazima) uključuje i sentence i izraze neformalne komunikacije; (upor. *Phraseology - Theory, Analysis, and Applications*; Edited by A. P. Cowie, Clarendon Press-Oxford, 1998., A. P. Cowie: "Introduction", str. 4.).

nalazimo termin *frazeološka jedinica*,⁵ a termin koji upućuje na *rečenički (pragmatički) frazem* imenuje kao *frazeološki izraz*,⁶ kod Zguste kategorija frazema označena je terminom *utvrđeni spoj*,⁷ dok rečenički (pragmatički) frazem naziva *utvrđena grupa*,⁸ Igor Melčuk širi pojam frazeološke građe određuje terminom *frazem* ili *utvrđena fraza*, rečenički (pragmatički) frazem označuje terminom *pragmatički frazem* ili *pragmatema*, a sintagmatski frazem označuje kao *semantički frazem*⁹. Gläser, kako to prenosi Cowie, koristi termine *frazeološka jedinica*, *propozicija*¹⁰ i *nominacija*,¹¹ a Cowie i Howarth se slažu u odabiru termina za *frazem - spoj/sveza riječi* i termina za *rečenički frazem - funkcionalni izraz*, dok prvi za sintagmatski frazem odabira termin *složenica*, a drugi *složena jedinica*.¹²

Dok neki autori, poput Černjiševe,¹³ Cowiea,¹⁴ Burgera,¹⁵ Fleischera,¹⁶

⁵ *Frazeološka jedinica* naš je prijevod engleskog termina "phraseological unit".

⁶ Naš prijevod engleskog termina "phraseological expression".

⁷ Naš prijevod termina "set combination".

⁸ Naš prijevod termina "set group"; upor. A. P. Cowie, *Nav. rad*, str. 5.

⁹ Engleski termini kod Melčuka glase *phraseme-set phrase*, *pragmatic phraseme-pragmateme*, *semantic phraseme*; Upor. *Ibidem*.

¹⁰ Eng. *Proposition*, "Propozicija: 4. u lingvistici: prema romanskim jezicima sinonim za rečenicu; posebno: rečenica kojom se nešto izjavljuje, tvrdi ili se na nešto upozorava;" (v. Rikard Simeon, *Rječnik lingvističkih naziva II*, Matica Hrvatska, Zagreb 1969., str. 210.).

¹¹ Upor. Cowie, *nav. rad*, eng. *Nomination*; Nominacija – imenovanje, Tanović prema Fleischerovoj klasifikaciji – u kojoj ovaj autor primjenjuje sintaktičke i semantičke kriterije- spominje: potencijalne ili okazionalne i autorske frazeološke izraze, nominacione stereotipove, komunikativne formule (frazе) i frazeošablone.

¹² Upor. Cowie, *nav. rad*, ovi termini na engleskom glase: *word combination*, *functional expression*, i *composite*, odnosno *composite unit*.

¹³ V. Bilješka 4.

¹⁴ "Većina ranijih shema i njihovih kasnijih dorada slaže se u prihvatanju primarne distinkcije između sintagmatskih jedinica, koje sintaktički funkcioniraju na razini ili ispod razine jednostavne rečenice, i rečeničkih jedinica koje pragmatički funkcioniraju kao izreke, krilatice i konverzacijski modeli." Autor u daljem tekstu kao primjere poto-

Aksoya¹⁷ zastupaju mišljenje da u sastav frazeološke građe ulaze i izreke, krilatice i komunikativne formule (frazе), drugi su, pak, na stanovištu da izreke, poslovice i krilatice ne spadaju u frazeološke jedinice.¹⁸ Pođemo li od toga da poslovice, izreke, krilatice i aforizmi imaju odlike zaokruženih (zatvorenih) rečenica,¹⁹ te da kao takve ne zahtijevaju nužnu sintaktičku i značenjsku podršku, te da rečenički frazemi također imaju rečeničku strukturu koja je otvorena, i kao takva, pri aktualizaciji u širem sintaktičkom kontekstu zahtijeva neophodnu sintaksičku i značenjsku podršku,²⁰ nužno ćemo se susresti sa pitanjem u kojoj se to kategoriji nalaze oni ustaljeni skupovi riječi koji, ovisno od situacije, mogu funkcionirati i kao jedinice paremiološke i kao jedinice frazeološke građe. Naime, budući da poslovični iskazi, sentence, krilatice i aforizmi, kao i kletve,

njih navodi: *There's not fool like an old fool* (bos. *Nema veće budale od stare budale*); *The buck stops here* (*Odgovornost se ne može svaliti na drugoga*); *You don't say!* (*Ma nemoj!*) (v- Cowie, *nav. rad*, str. 4).

¹⁵ V. Tanović, *nav. djelo*, str. 101.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Ömer Asım Aksoy u svom djelu *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Deyimler Sözlüğü II* (İnkilap Kitabevi, İstanbul 1995.), u frazeme svrstava skupove riječi: *Kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle* (bosanski ekvivalent *Kćerku kara, snahi prigovara*); *Besledik büyüttük danayı, tanımaz oldu anayı, Ceviz /kestane/ kabuğundan çıkmış, kabuğunu beğenmemiş* (bosanski ekvivalent: *Pomirisa ruža korijen i reče: Fuj što smrdi*), *Yüz verdik deliye, çemrendi sıçtı halıya* (bosanski ekvivalent *pomozi sirotu na svoju sramotu, pusti horoza na prag, uće ti u kuću; daj prst- uze ruku*), *göze göz dişe diş* (bosanski ekvivalent: *oko za oko, zub za zub*), *dilin kemiği yok* (bosanski ekvivalent: *jezik kostiju nema*).

¹⁸ “Mi dijelimo stanovište većine frazeologa koji izreke, poslovice i krilatice ne smatraju frazeološkim jedinicama. Ove jedinice mogu predstavljati osnovu na kojoj, različitim vidovima semantičke i sintaksičke redukcije i kondenzacije, nastaju frazeme. Međutim, frazema po svojoj strukturi ne predstavlja samostalan tekst, niti može imati zatvorenu rečeničku strukturu, kakvu imaju poslovice, izreke i krilatice.” Tanović, *Nav. djelo*, str. 101.; “Prema većini lingvista, frazeme se dijele na dva osnovna strukturna oblika: sintagmatski i rečenički. Pod rečeničkim se podrazumijevaju otvorene, nedovršene rečeničke strukture, u koje ne spadaju izreke, poslovice i krilatice.” (*Ibidem*, str. 100).

¹⁹ Upor. Tanović, *Nav. djelo*, str. 27.

²⁰ *Ibidem*.

blagoslovi i konverzacijske formule (kojima je, turski jezik, podsjetimo, izuzetno bogat), pri aktualizaciji imaju nužnu dopunu, bez obzira na njihovu zatvorenu rečeničnu strukturu, smatramo da treba prihvatiti mišljenje onih lingvista koji i ove iskaze promatraju u okviru frazeološke građe, s tim što iz kategorije rečeničkih frazema treba izdvojiti subkategorije, kako je izvršena i subkategorizacija sintagmatskih frazema.²¹

Tanović ukazuje na tipologiju koju je predložio V. V. Vinogradov, naglašavajući da je ona u frazeologiji proteklog stoljeća imala najviše utjecaja. Prema Vinogradovu, koji je razvio osnovne ideje Šarla Balya,²² čije je djelo "Traité de stylistique française" objavljeno u prvom desetljeću dvadesetog stoljeća obilježilo početak istraživanja frazeologije kao samostalne lingvističke discipline, frazeološka građa je klasificirana na četiri osnovne grupe:

1. frazeološke sraslice
2. frazeološka jedinstva
3. frazeološke sintagme
4. frazeološke izraze²³

Tanović dalje naglašava da je Vinogradov spomenutu klasifikaciju temeljio uzimajući za osnovni kriterij odnos primarne denotacije frazeoloških komponenti kao motivacione baze, i jedinstveno frazeološko značenje frazema kao cjeline. Dakle, Vinogradov za osnovu pri klasifikaciji uzima nedjeljivost (cjelovitost) frazeološke cjeline.²⁴

²¹ Argumentaciju za ovakvo naše opredjeljenje dat ćemo šire u narednom poglavlju. Sada ćemo tek napomenuti da klišeizirani skup riječi u zatvorenoj rečeničnoj strukturi jeste, u obavijesnom smislu, zaokružena obavijesna jedinica. Međutim, kada stoji u odnosima međusobne značenjske zavisnosti, ovaj klišeizirani skup riječi jest udružen u širu obavijest koju tekst nosi u cjelini, dakle, on je uključen u kontekst. Potom, idiomatičnost takvog zaokruženog skupa u datom kontekstu još je jedan razlog za ovakvo naše opredjeljenje.

²² Bally na osnovu semantičkih svojstava frazema ustanovljava dvije kategorije: idiomatične i neidiomatične ustaljene spojeve riječi.

²³ Upor. Tanović, *Nav. djelo*, str. 103.

²⁴ *Ibidem*.

I neki drugi autori, po istom kriteriju, iz sintagmatskog frazema izdvajaju tri subkategorije. Ovdje prenosimo tabelu koju u citiranom radu, a prema hronološkom slijedu, donosi Cowie:²⁵

Autor	Opća kategorija	“Neprozirna”, nepromjenjiva jedinica	Djelimično (parcijalno) motivirana jedinica	Frazeološki vezana jedinica
	Frazeološka jedinica (phraseological unit)	Frazeološka sraslica (phraseological fusion)	Frazeološko jedinstvo (phraseological unity)	Frazeološki spoj (phraseological combination)
Amosova (1963.)	Frazeološka jedinica	Idiom	Idiom (neizdiferencirano)	Frazema ili frazeloid
Cowie (1983.)	Sraslica	Čisti idiom	Figurativni idiom	Ograničena kolokacija
Mel'čuk (1998. b)	Semantički frazem (semi-frazema)	Idiom	Idiom (neizdiferencirano) ^a	Kolokacija
Gläser (1988.a)	Nominacija	Idiom	Idiom (neizdiferencirano)	Ograničena kolokacija
Howarth (1996.)	Složena jedinica	Čisti idiom	Figurativni idiom	Ograničena kolokacija

^a Mel'čuk također priznaje takozvane kvazi-idiome, u kojima je značenje cjeline derivirano iz njenih konstituenata, ali u kojima također postoji “nepredvidivi dodatak”. Primjerice, *bacon and eggs* (jaja sa slaninom) (jelo čija su oba sastojka obično pržena i koje se tradicionalno služi za doručak u UK)

U frazeologiji se susreću i termini *frazeološki obrt (frazeloška konstrukcija)* i *ustaljeni obrt (ustaljena konstrukcija)* koji egzistiraju kao terminološki sinonimi, a njihova su obilježja kompaktnost sastava,

²⁵ Cowie, *Nav. rad*, tabela na str. 7.

postojanost leksičkog sadržaja i nepromjenjivost sintaksičke strukture. Tanović, prihvatajući ovu definiciju, citira Šanskoga koji spomenuta obilježja smatra distinktivnim za **frazeološke obrte**: “Frazeološki obrt sastoji se od jednih te istih komponenata, koje su kao dijelovi jedne cjeline međusobno čvrsto povezani u strogo utvrđenom redosljedu. Stabilnost sastava i nepromjenjivost redosljeda frazeoloških komponenata imaju karakteristike morfemskog sastava riječi.”²⁶

Budući da je upotreba termina pitanje dogovora, te da nije postignut konsenzus znanstvenika u ovoj oblasti, mi ćemo se opredijeliti za sljedeće:

1. Frazeološka građa/frazikon – kategorija - najširi pojam koji obuhvata sve ustaljene sveze riječi (izuzimajući termine iz određenih registara i opisne glagolske izraze, karakteristične, ponajprije, za administrativno-pravni funkcionalni stil)²⁷ u jednom jeziku

2. Frazem/frazeološka jedinica – jedinica koja pripada kategoriji frazeološke građe

3. Rečenički/pragmatički frazem - jedinica sa otvorenom ili zatvorenom rečeničkom strukturom

4. Sintagmatski frazem - frazeološka jedinica sastavljena iz najmanje dvije riječi

5. Idiom – neprozirna, nepromjenjiva frazeološka jedinica, referencijalna značenja konstituenta dezaktualizirana

6. Figurativni idiom – djelimično motivirana jedinica, u kojoj primarna denotacija jednog konstituenta ustupa mjesto sekundarnoj denotaciji, ili jedan konstituent zadržava denotativno značenje, a drugi ima zgusnutu semantičku konotaciju

²⁶ Tanović, *Nav. djelo*, str. 27.

²⁷ To su opisni izrazi s glagolom dati/davati; obaviti, izvršiti, održati, donijeti i sl. koji mogu, ali i ne moraju biti zamjenjivi s glagolom iz kojeg je izvedena ili koji je izveden iz imenice koja nosi leksičko značenje izraza; primjerice: dati obećanje/obećati; donijeti odluku/odlučiti; izvršiti analizu/analizirati; dati zadatak/zadati; dati mito/podmititi; dati mogućnost (kome)/omogućiti; dati prognozu/prognozirati; dati mišljenje, dati /dobar/ primjer.

7. **Frazeološki izraz/fraza** – ustaljeni iskazi koji nemaju sekundarne, frazeološki transponirane denotacije, ali budući da imaju neke relevantne odlike frazema, kao što su multileksemnost, stabilna struktura i reproduciranje u gotovom obliku, to nas upućuje da i ove iskaze ubrojimo u frazeološku građu.²⁸

2.2. Definiranje i opseg frazeološke građe

2.2.1. Definiranje i opseg frazeološke građe u literaturi na bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku

Iako je u prethodnom dijelu teksta u kojem je bilo riječi o terminologiji navedeno nekoliko definicija pojma označenog datim terminom, mi ćemo prenijeti još neke definicije pojma **frazem/frazeološka jedinica/fraza**, odnosno **idiom/idiomska fraza/idiomatski iskaz**.

Stojan Vrljić **frazeme** definira kao “**čvrste veze riječi, ustaljene skupove riječi, okamenjene skupove riječi** kod kojih semantička monolitnost prevladava nad strukturnom razdjeljivošću njihovih sastavnih elemenata, čija značenja nisu jednaka sumi značenja njihovih komponenata, zbog čega oni funkcioniraju kao ekvivalenti pojedinih riječi; nosilac značenja u jednom frazemu nije jedna riječ, već cijela grupa riječi”.²⁹ U *Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika* stoji: “**fraza**-1.b. ustaljeni izraz, ustaljena konstrukcija, obrt reči (npr. Rekla-kazala).”³⁰

U *Enciklopediji Leksikografskog zavoda* ovaj se pojam definira kao “1. izraz, izričaj, ustaljeni sklop riječi (npr. “čelični karakter”, “zlo i naopa-

²⁸ U ovu skupinu, između ostalog, spadaju komunikacijske formule, pozdravi, izrazi učtivosti, blagoslovi, kletve, te psovke (u vulgarnom jeziku) koje nemaju slikovitost; izrazi koji se u govoru aktualiziraju u fatičkoj i magijskoj funkciji jezika.

²⁹ Stojan Vrljić, “Frazeološka jedinica kao sredstvo konciznog iskaza”, *Književni jezik* 19/4, Sarajevo 1990., str. 195.

³⁰ *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica Srpska/Matica Hrvatska, knjiga VI, Novi Sad 1976., str. 685.

ko””hametom potući”, “kuhati poparu”, “milom ili silom”);³¹ Bratoljub Klajić pojam frazema objašnjava ovako: “frazološki, frazeologizam, - frazeološka jedinica, tj. ustaljen izričaj od dviju ili više riječi, u kojemu značenje ne proizlazi iz značenja sastavnih dijelova npr. ‘Imati soli u glavi’, ‘ostaviti na cjedilu’, ‘mirna Bosna’”.³² *Hrvatska gramatika* pojam frazema definira na sljedeći način: “To su izričaji kojima je zadana shema ustrojstva, redosljed i vrsta sastavnice. Imaju ograničenu mogućnost variranja (deklinacije, konjugacije), ali im je barem jedna sastavnica, obično pridjev, zamjenjiva drugim, sličnoznačnim riječima, obično pridjevima. Značenje fraze ne proizlazi iz njezine sintaktičke konstrukcije ni iz njezinih sastavnica, već iz fraze kao cjeline. Pri tome neki od elemenata fraze mogu dolaziti i u prenesenu značenju. Na osnovi jedne fraze može nastati još koji dubletni oblik.”³³ Rikard Simeon u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* registrira termine **frazem**,³⁴ **fraza**,³⁵ **frazologizam**,³⁶ a uz termin **frazološki**,³⁷ oslanjajući se na više autora donosi definicije termina **frazološka jedinica**: (e- phraseological unit, locution phrase, formula) – frazeologizam; ustaljena ili frazeološka sveza, skup riječi u kojemu semantička monolitnost (potpunost nomi-

³¹ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Knjiga II, Zagreb 1967., str. 455.

³² Bratoljub Klajić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988. str. 453.

³³ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika: *Hrvatska gramatika*, II promijenjeno izdanje, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1997., str. 555, odjeljak 1824.

³⁴ Frazem – ustaljena ili frazeološka sveza, frazeološka jedinica; (Rikard Simeon: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969., str. 374.).

³⁵ Fraza- 2-. Ustaljen, cjelovit, ustaljeni skup riječi, konstrukcija riječi, obrat riječi (govora), frazeološka jedinica, ... npr. Hrv. Rekla-kazala, pomozbog, ni rod ni pomozbog; (*Ibidem*, str. 373.).

³⁶ Frazeologizam: - frazeološka jedinica, ustaljena ili frazeološka sveza (*Ibidem*, str. 373.).

³⁷ Frazeološki- 1. koji se odnosi na frazeologiju, npr. frazeološki izraz, frazeološko novotarstvo, frazeološka konstrukcija, frazeološka sveza, frazeološki kliše; 2. izoliran, idiomatski, neslobodan u svojoj sposobnosti spajanja s drugim riječima; npr. frazeološko značenje riječi; (*Ibidem*, str. 374.).

nacije) prevladava nad strukturnom razdjeljivošću njegovih sastavnih elemenata (isticanje oznaka predmeta podređeno je njegovu skupnomu značenju kao cjeline) zbog čega on funkcionira u sastavu rečenice kao ekvivalent pojedine, odjelite riječi; automatizirana fraza, automatizirani element, idiom, idiomatizam, idiomatski izraz, idiomatski skup riječi, jukstapozitivna složenica, leksikalizirani skup riječi, nedjeljivi skup riječi, neraščlanjivi skup riječi, nepravna složenica, povezani skup riječi, neslobodni skup riječi, sastavljena izreka ili izraz, stabilni skup, postojani skup, postojana konstrukcija, frazeogram, frazeološka konstrukcija, fraktionirani znak; skupni naziv za različite vrste semantički i sintaksno neraščlanjivih skupova riječi u kojima se sveza komponenata (sastavnih dijelova) može objasniti jedino s historijskoga gledišta, dok je s gledišta suvremenih jezičnih odnosa neshvatljiva, nemotivirana: frazeološki su skupovi preostatak ranijeg stadija jezičnoga razvitka. Premda i sintaksni skupovi teže za tim da se potpuno sliju u nedjeljivu, neraščlanjivu cjelinu, u jedinstveni izraz, oni se ipak dadu raščlaniti, budući da njihovi sastavni dijelovi, zahvaljujući asocijaciji s odgovarajućim riječima izvan tih skupova, zadržavaju svoju samostalnost. ... Takvi se skupovi dijele na nekoliko razreda: frazeološke sraslice, frazeološke cjeline, frazeološke sveze; slična je podjela i u drugih ruskih autora...³⁸

Simeon dalje prenosi definicije termina **frazeološka sraslica**: “e. Phraseological concretion – idiom;... podvrsta frazeološke jedinice koja je obilježena semantičkom nedjeljivošću u najvećem stupnju, spojenošću, monolitnošću (globalnošću) zbog neplodnosti (neproduktivnosti) onog sintaksičkog modela po kojemu je ona izgrađena; usp. frazeološka cjelina, frazeološka sveza; maksimalno ukrućeni leksikalizirani spojevi u kojih poimanje cjeline ne zavisi o nerazumljivim riječima; o nerazumljivim gramatičkim oblicima, ili gdje su riječi i oblici razumljivi, ali smisao pojedinih riječi ne razjašnjava smisao značenje cjeline; frazeološke sraslice pravi su idiomi i stoga su apsolutno nedjeljive, neraščlanjive

³⁸ *Ibidem*, str. 374-375.

jedinice; njihovo je značenje potpuno neovisno o njihovu leksičkom sastavu, o značenju njihovih komponenata, i isto tako nemotivirano kao i značenje riječi-znaka. Ako su istoznačne s drugom, odijelitom ili samostalnom riječju, njihov je odnos homonimski. Njihovo značenje nema čak ni potencijalno sveze sa značenjem njihovih komponenata; usto su i neproduktivne”.³⁹ Simeon koji kao semantičke ekvivalente daje termine *frazeološka cjelina* (e. Phraseological unity) i *frazeološka jedinica u užem smislu*, pod ovim pojmom donosi odrednicu “podvrsta frazeološke jedinice koja je obilježena - u usporedbi sa sraslicom - slabijom spojenošću sastavnih elemenata, i to stoga, što njezina gradnja (struktura) odgovara aktivnim modelima datog jezika; usp. frazeološka sveza, frazeološka sraslica; to su jedinice u kojih je sačuvano - makar i slabo - obilježje semantičke raščlanjivosti na komponente i sačuvan barem neki trag motiviranosti njihova skupnog značenja; mnogi su od tih skupova slikoviti izrazi s prenesenim značenjem. Frazeološke cjeline su potencijalni ekvivalenti riječi, a od frazeoloških sraslica razlikuju se semantičkom složenošću svoje strukture, potencijalnom izvodljivošću svojega općeg značenja iz značenja sveze svojih komponenata;”⁴⁰ Pojam *frazeološke sveze* (e. phraseological collocation) kod ovog autora koji se naslanja na mišljenja relevantnih frazeologa, definiran je na sljedeći način: a) frazeološka sintagma, ; b) svaka ustaljena sveza riječi; podvrsta frazeološke jedinice, koja – budući da je izgrađena prema produktivnom modelu – nema - za razliku od frazeološke cjeline – potpune semantičke slivenosti (semantičke globalnosti); ona se razlikuje od slobodnoga skupa samo po tome što se njena potporna riječ upotrebljava u neslobodnom, frazeološki svezanom značenju, tj. u takvom značenju koje se realizira samo u spoju s danim leksičkim jedinicama; usp. *frazeološka cjelina*, *frazeološka sraslica*; u *frazeoloških sveza* značenje je sastavnih riječi znatno jasnije, samostalnije, premda su one ipak i tu neslobodne. U

³⁹ *Ibidem*, str. 375.

⁴⁰ *Ibidem*, str. 375.

tim svezama njihove sastavne riječi dopuštaju zamjenu i identifikaciju. Za razliku od *frazoloških sraslica* ili *frazoloških cjelina*, u *frazološkim svezama* sastavne su riječi manje-više ravnopravne, stavljene naporedo. Usto u *frazološkim svezama* sintaksna povezanost među riječima posvema je u skladu sa živim normama suvremenoga spajanja (vezanja) riječi.”⁴¹

Milenko Popović u svom radu “O frazemu i zamjenjivosti njegovih elemenata” sažima definicije koje o frazemu (frazološkoj jedinici) donosi Rikard Simeon u svom *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva*,⁴² Menac i Il’jaš u *Leksici i frazeologiji*,⁴³ Josip Matešić u svom tekstu “O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku” objavljenom u časopisu *Filologija*, 8, Zagreb 1978.,⁴⁴ Stefan Rittgasser, koji govori o strukturalnoj cjelini – konfiguraciji, koju čine frazeologizam i obavezni kolokati, i dobija definiciju koja glasi: “Frazem je zadani skup od najmanje dviju riječi, u kojem je najmanje jedan član izmijenio svoje značenje, koji se može uklopiti u kontekst poput svakog običnog leksema i koji čini jezgru konfiguracije zajedno sa obaveznim kolokatima”, te dobijenu definiciju dopunjava, tako da ona glasi: “Frazem je zadani skup od najmanje dviju riječi koji čini jezgru konfiguracije zajedno s obaveznim kolokatima, čiji se sadržaj nikada ne iscrpljuje leksičkim značenjem njegovih elemenata

⁴¹ *Ibidem*, str. 375-376.

⁴² Frazološka jedinica je ustaljena ili frazeološka sveza, skup riječi u kojemu semantička monolitnost (potpunost nominacije) prevladava nad strukturalnom razdjeljivošću njegovih sastavnih elemenata; leksikalizirani skup riječi itd.

⁴³ Frazeologizam je neslobodni skup riječi, koji ne nastaje u procesu priopćavanja, već se u cjelini ponavlja (jer je dat). Rečeno je da se značenje frazeologizma obično ne izvodi iz značenja njegovih sastavnih dijelova: oni se desemantiziraju gubeći svoje obično značenje.

⁴⁴ Frazem predstavlja vezu riječi koju karakteriziraju reproduktivnost, idiomatičnost (najmanje jedan od članova veze primio je – u usporedbi s izvornim značenjem – novo, drugo značenje) i mogućnost da se uklopi u kontekst poput svakog običnog leksema.

i uvijek se može izreći još: ili jednom riječju, ili skupom riječi, ili rečenicom, a upotreba kojega zavisi od govornikova izbora.”⁴⁵

U *Enciklopedijskom rječniku moderne lingvistike* Dejvida Kristala, prevodilac se opredijelio da englesku leksemu *phrase*, pa samim tim i njegovu adaptaciju u našem jeziku *fraza*, rezervira za oznaku koja upućuje na sintagmu, dok je pojam *idiom* odredio kao oznaku koja upućuje na građu koju mi, ovom prilikom, tretiramo; definicija idioma, prema Kristalu glasi: “**idiom**- termin kojim se u gramatici i leksikologiji označava sled reči koji je semantički a često i sintaksički ograničen, tako da one funkcionišu kao jedna jedinica. Sa semantičkog stanovišta, značenja pojedinačnih reči ne mogu se sabirati kako bi se dobilo značenje 'idiomatskog' izraza kao celine. Sa sintaksičkog stanovišta, reči obično ne dozvoljavaju uobičajenu promenljivost koju ispoljavaju u drugim kontekstima; (npr. 'Terati kera' ne dozvoljava 'terati kerove'). Zbog nedostatka njihove unutrašnje kontrastnosti, neki lingvisti idiome nazivaju 'gotovi iskazi' (ready-made utterances). Po jednoj alternativnoj terminologiji idiomi se nazivaju 'ustaljene kolokacije'. Pitanje o kome se prilično raspravljalo jeste koliko se mogu uspostavljati stepeni i vrste idiomatičnosti. Neki idiomi, doduše, donekle dopuštaju unutrašnje promene i doslovniji su u značenju nego drugi (npr. Gurati/turati/zabiti/ staviti/ i sl. 'glavu u pesak (kao noj/poput noja)'. Citirani *Rečnik srpskohrvatskog jezika* termin **idiom** definira kao “a- ustaljena, okamenjena fraza, svojstvena nekom jeziku, koja se ne može prevesti na neki drugi jezik”,⁴⁶ a i *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* između **idioma** i **frazema** uspostavlja distinkciju po osnovi prevodivosti⁴⁷ na druge jezike, te **idiom** pripisuje govorima ili

⁴⁵ Milenko Popović, “O frazemu i zamjenjivosti njegovih elemenata”, *Iz frazeološke problematike*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. 1980. str. 47-49.

⁴⁶ *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica Srpska/Matica Hrvatska, knjiga II, Novi Sad 1976., str. 349.

⁴⁷ Jedan od osnovnih ciljeva našega rada jeste, između ostalog, ukazati na mogućnosti prevođenja kao i na pojave kada se u dva jezika javljaju istoznačni frazemi sa jedna-

narječjima: “osebujna riječ, izraz svojstven nekom narječju ili govoru, osobito takav koji se ne da doslovnim prijevodom prenijeti u drugi jezik (‘kuka i motika’, ‘šilo za ognjilo’, ‘obrati bostan’ itd.)”⁴⁸ I Klajić *idiom* definira kao “ukorijenjeni vlastiti obrat govora, svojstven nekom jeziku i neprevodiv doslovno na drugi jezik (npr. u našem jeziku ‘vojska drumom, baba šumom’ ili ‘prodavati zijake’ i sl.)”⁴⁹ Prema definiciji koja se nalazi u *Hrvatskoj gramatici*, distinkcija između pojmova frazem i idiom nije uspostavljena po osnovi registra kojemu pripada, niti po osnovi doslovne prevodivosti, već po osnovi čvršće ili labavije strukture konstituentata i izričaja u cjelini; “*idiomi*... ustaljeni, okamenjeni izričaji, kojima su sastavnice i njihov oblik i poredak jednom za svagda dani, nepromjenjivi i nezamjenjivi. Značenje idioma se dobija iz njega kao cjeline. To je razlog da se njegove sastavnice ne mogu zamijeniti kojom drugom riječju u kojem drugom obliku. Idiomaticke su konstrukcije zatvorene i neproduktivne.”⁵⁰ Tanović pod terminom *idiom* (koji izjednačava sa terminom *idiomaticka fraza*) podrazumijeva “izrazito ekspresivnu frazeološku jedinicu sa asocijativno-konotativnim značenjem i naglašenom stilskom markacijom.”⁵¹ Rikard Simeon u svom *Rječniku* najprije prenosi mišljenje onih autora koji pod odrednicom idiom podrazumijevaju ono što se u našoj lingvistici naziva sociolektom, dijalektom ili lokalnim govorom, registrom određene govorne zajednice, a tek potom ono što se drugim riječima može opisati kao “prihvaćena fraza, konstrukcija ili izraz suprotan uobičajenim jezičnim šablonima ili sa značenjem različitim od doslovnog (*Webster*); idiomatizam, osebujna sintagma ili uzrečica (izre-

kim konstituentima, kada takvi frazemi pripadaju različitim registrima u dva različita jezika, te kada se semantički ekvivalent jednog frazema u jednom jeziku može pronaći u frazemu drugog jezika.

⁴⁸ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Knjiga III, Zagreb 1967., str. 119;

⁴⁹ Bratoljub Klajić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988.str. 453.

⁵⁰ Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika: *Hrvatska gramatika*, II promijenjeno izdanje, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1997., str. 555, odjeljak 1823.

⁵¹ Tanović, *Nav. djelo*, str. 27

ka) (*Rusko-češki rječnik lingvističke terminologije*); ukorijenjeni vlastiti obrat govora, svojstven nekom jeziku i neprevodiv doslovno na drugi jezik (npr. U našem jeziku: vojska drumom, baba šumom, ili prodavati zijake i sl.) (Klajić); idiomi su po značenju cjelovite konstrukcije smisao kojih se ne može izvesti iz značenja riječi koje u njih ulaze. Karakteristično im je da se u njima često upotrebljavaju arhaične riječi i oblici (Gvozdev); takvi skupovi riječi koji su po svom značenju jednaki jednoj riječi (**leksikalizirani skupovi, frazeološke jedinice, idiomi**). Idiomi su vezani s uvjetima mjesta i vremena, s nekim danim slučajem; zato su oni u svakom jeziku individualni i svojevrsni i bukvalno se ne mogu prevesti. Mnoge riječi u jednom kontekstu su idiomi, a u drugom nisu. U različitim jezicima idiomi različito nastaju: u engleskom iz slanga, u ruskom ima mnogo crkvenoslavenskih konstrukcija itd. (Reformartskii).⁵² Simeon, nadalje, navodi i termin **idiomatika**, uz sljedeća objašnjenja: “1. ukupnost idioma kojega jezika; u idiomatiku ulaze poslovice, uzrečice, pošalice, ustaljene izreke. Idiomatika općeg (nacionalnog) jezika obogaćuje se najčešće iz specijalnih jezika; izvori su joj najčešće u folkloru, u crkvenom i biblijskom jeziku, u argotu i književnosti itd (Reformartskii). 2. nauka o idiomima, dio frazeologije koji se bavi proučavanjem idioma (*Mala sovjetska enciklopedija*);” Uz odrednicu **idiomatski** Simeon prenosi sljedeća određenja: “Karakterističan za neki jezik ili za dijalekt kojeg kraja ili za jezik i stil kojeg pisca; izrazi i konstrukcije koje su svojstvene kojem jeziku i dijalektu; **idiomatski izraz** – idiom, izraz koji ima konkretno određeno vlastito značenje koje često nije u skladu s pojedinačnim značenjima riječi od kojih se sastoji, ili im je čak i suprotno; **idiomatski skup ili skup riječi**- idiomatska ili frazeološka sintagma; **idiomatska rečenica** – isto što i frazeološka predikativna jedinica.”⁵³

Ilijas Tanović u knjizi *Frazeologija bosanskoga jezika*, ograđivši se Bibovićevim riječima prema kojima u literaturi ne postoji definicija koja

⁵² Rikard Simeon, *Nav. djelo*, str. 506-507.

⁵³ *Ibidem*, str. 507.

bi ga potpuno i nepogrješivo određivala,⁵⁴ prenosi više definicija pojma **frazeološke jedinice/frazema/ustaljene fraze**: “dvije ili više riječi, koje se smatraju posebnim leksičkim elementima a koje se obično javljaju jedna s drugom u datom jeziku... “(Hartman and Strock, Dictionary of Language and Linguistics);⁵⁵ Vinogradov pri definiranju frazema, navodi Tanović, “ističe sljedeće njihove karakteristike: preneseno i slikovito značenje, ekspresivnost, nezamjenjivost bilo koje od frazeoloških komponenti njezinim sinonimom.”⁵⁶ ”E. Fekete pod **frazeološkim izrazima** podrazumijeva ‘sve ono što predstavlja izvjesnu manje ili više ustaljenu sintagmatsku ili rečeničku kombinaciju (**idiomatičnu vezu, eliptični iskaz ili rečeničku kombinaciju**) čiji sastavni leksički elementi ne znače ono što znače van te cjeline (ne mogu se bukvalno razumeti i doslovno prevesti na drugi jezik), već najčešće imaju pomeren, metaforičan semantički sadržaj ili predstavljaju stilistički uhodan poredbeni ekvivalent, predstavljaju specijalnu vrstu nominalizacije (etikete), ili dr. s karakterističnom semantičkom dvoslojnošću, tj. regularnim značenjem i konotativnom vrednošću koja mora biti poznata u aktu govorne komunikacije.”⁵⁷

Antica Menac, kako prenosi Tanović, pod pojmom **frazeologija** u užem smislu podrazumijeva “neslobodne skupove riječi, tj. one koji se ne ostvaruju u govornom procesu, nego se reproduciraju u gotovom obliku kakav se ustalio dugom upotrebom. Njihovi sastavni dijelovi pokazuju veći ili manji stupanj desemantizacije, tako da značenje cijelog frazeologizma nije adekvatno zbroju njegovih dijelova.”⁵⁸

Mišljenje Ožegova, koji ne govori o ekspresivnosti i slikovitosti frazema, već o ustaljenosti sastava i strukture frazeoloških jedinica kao njihovim bitnim obilježjima,⁵⁹ otvara mogućnost da ustaljene iskaze koji

⁵⁴ Tanović, *Nav. djelo*, str. 28.

⁵⁵ *Ibidem*, str. 28.

⁵⁶ *Ibidem*, str. 28;

⁵⁷ *Ibidem*, str. 28;

⁵⁸ *Ibidem*, str. 29;

⁵⁹ Upor. *Ibidem*, str. 29.

nemaju ekspresivnosti i slikovitosti, ipak promatramo u okviru frazeologije.⁶⁰ Ustaljenost i nepromjenjivost sastava frazema i po Ladislavu Zgusti jesu njihovo distinktivno obilježje u poređenju sa slobodnim skupovima riječi.⁶¹ S druge strane, Tanović, ukazujući na svojevrsnu antonimiju među određenjima frazeoloških jedinica koja se susreću kod različitih autora, iznosi i mišljenje Moienkoa, po kojem je ekspresija frazeoloških izraza primarna, dok njihovu ustaljenost vidi kao njihovo sekundarno obilježje.⁶² Šanski *frazeološke izraze* svodi na njihova četiri osnovna obilježja: “1. gotove jezičke jedinice, koje se ne stvaraju u procesu komunikacije, nego se uzimaju iz memorije kao cjeline; 2. jezičke jedinice za koje je karakteristična ustaljenost značenja, sastava i strukture (analogne riječima); 3. u pogledu akcenta frazeološke jedinice su zvučni kompleksi čije komponente imaju dva ili više osnovnih akcenata; 4. frazeološke jedinice, kao i riječi, imaju svoju stilsku boju.”⁶³

Dok neki lingvisti datost, semantičku cjelovitost i sintaktičku kompaktnost vide kao kategorijalna obilježja svih frazeoloških jedinica, drugi, pak, ova obilježja pripisuju samo idiomima, izdvajajući ih iz opće frazeologije kao posebne frazeološke jedinice.⁶⁴ Idiomaticnost se, prenosi Tanović, “u novijim radovima frazeologa lingvista shvata kao “*semantička neraščlanjivost i nemotiviranost sintagmi*” (Kopilenko, 1973: 29), kao “*smisaono jedinstvo višeleksemnih spojeva*” (Žukov, 1968:20), kao “*nemotiviranost značenja frazeoloških cjelina*” (Recker, 1970:24), te kao “*demotivacija frazeoloških jedinica i gubljenje unutarnje forme*” (Černyšova, 1984:8).”⁶⁵ Idiomaticnost frazema je, po nekim lingvistima,

⁶⁰ Ovdje najprije mislimo na izraze karakteristične za upotrebu u fatičkoj komunikaciji, iskaze karakteristične za magijsku funkciju jezika i sl.

⁶¹ Upor. Tanović, *Nav. djelo*, str. 31.

⁶² *Ibidem*, str. 29.

⁶³ *Ibidem*, str. 29.

⁶⁴ Upor. Tanović, *Nav. djelo*, str. 23-24.

⁶⁵ *Ibidem*, str. 25.

njegova kategorijalna odlika, neodvojiva od semantičke strukture frazema. Po drugima, idiomatičnost frazema nema kategorijalni značaj, a time, nije niti primarna karakteristika frazeoloških jedinica.⁶⁶ Tanović, također, ukazuje i na lingviste koji “termine *idiom i idiomatska fraza* upotrebljavaju kao sinonime u terminološkim sinonimskim parovima, ili nizovima: *frazem-frazema-frazeološki izraz; frazeološka jedinica-frazeološka konstrukcija; ustaljeni izraz-ustaljena konstrukcija; ustaljeni leksički spoj-ustaljeni sklop riječi; ustaljena fraza-ustaljena kolokacija; okamenjena fraza-okamenjena konstrukcija; idiom-idioma-idiomatska fraza*”.⁶⁷ Dragana Mršević-Radović u svojoj monografskoj publikaciji *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku* ističe kako u svome radu ravnopravno upotrebljava termine *frazeološka jedinica* i *frazeologizam*. Mršević-Radović dalje navodi da je “termin *frazeološka jedinica* kao opšti naziv za jedinicu frazeološkog sistema jednog jezika široko prihvaćen i odgovara postojećem terminološkom sistemu”, a da se termin *frazeologizam* upotrebljava dvojako: “1. kao sinonim frazeološkoj jedinici, dakle kao opšti naziv za jedinicu frazeološkog sistema, nezavisno od njenih strukturno-semantičkih i funkcionalnih osobenosti i 2. kao naziv samo za ekspresivne frazeološke jedinice, i to u radovima onih lingvista koji u frazeološke jedinice ubrajaju pored ekspresivnih i neekspresivne ustaljene sintagme s nominacionom funkcijom u jeziku.”⁶⁸ Ova autorica, dalje, polazeći od toga da se ekspresivnost smatra kategorijalnom frazeološkom osobinom, nalazi opravdanje za ravnopravnu upotrebu termina *frazeološka jedinica* i *frazeologizam*. I Mrševićeva navodi ostale termine koji su u upotrebi: *idiom, idiomatska fraza, ustaljena fraza, frazeološki obrt (izraz, konstrukcija), ustaljeni obrt (konstrukcija), frazem*; ističući

⁶⁶ *Ibidem*, str. 26-27.

⁶⁷ Upor. *Ibidem*, str. 24.

⁶⁸ Dragana Mršević-Radović: *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1987. str. 11.

kako je “termin idiom rezervisan za jednu vrstu frazeoloških jedinica, i slično frazeologizmu (2), imenuje jedinicu s isključivo konotativnim značenjem”, a termin “*idiomatska fraza* odnosi se na idiom s rečeničnom strukturom kao osnovnim frazeološkim oblikom; na isti način, kao sinonim za *idiomatsku frazu*, upotrebljava se i *ustaljena fraza*, ali i kao opšti naziv za rečeničnu strukturu koju karakteriše “reprodukovanje”⁶⁹ kao već gotove jezičke jedinice”.⁷⁰ Mrševićeva uz termin frazem, pozivajući se na J. Matešića, navodi da ovaj autor terminom *frazem* imenuje jezičku jedinicu u čije karakteristike spadaju: “1. reproduciranje – znači da se frazem pojavljuje u gotovu obliku, kao čvrsta veza riječi ustaljena dugom upotrebom; 2. formalno ustrojstvo – znači neraščlanjiv skup riječi, od kojih su najmanje dvije punoznačne (autosemantičke); 3. idiomatičnost – znači semantičku pretvorbu najmanje jednog člana čvrstoga skupa riječi, tako da značenje frazema nikada ne odgovara zbroju značenja njegovih članova; 4. uklapanje u kontekst – znači da se frazem u rečenici pojavljuje kao njezin prosti član, tj. frazem nije skup riječi u vidu vlastitoga teksta.”⁷¹

2.2.2. *Određenje frazeološke građe kod stranih lingvista* - *Klasifikacija frazeološke građe kod slaviste Igora Melčuka*

Generativist Igor Melčuk frazem najprije određuje kao jezični znak,⁷² zatim kao AB - neslobodne skupove riječi, koje klasificira najprije prema njihovom strukturnom obliku, a potom daje subklasifikaciju sintagmat-

⁶⁹ Reprodukovanje Mršević-Radović vidi kao uporište za stav pojedinih lingvista koji mnogo širi jezički materijal, poput paremiološke građe, sentenci i aforizama ubrajaju u frazeološke jedinice.

⁷⁰ Dragana Mršević-Radović: *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1987. str. 12.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Upor. Igor Melčuk: “Collocation and Lexical Functions”, str. 26; A. P. Cowie, *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*; Clarendon Press, Oxford 1998.

skih frazema prema stepenu procesa frazeologizacije, i to sljedećom shemom:⁷³

Frazemi			
Pragmatički /rečenički frazemi	Sintagmatski frazemi		
Pragmeteme	Idiomi	Kolokacije	Kvazi-idiomi

Melčuk idiome opisuje formulom:

$$1. AB = \langle 'C' ; /A+B/ \rangle | \langle 'C' // \rangle 'A' \& \langle 'C' // \rangle 'B'$$

Ova formula opisuje potpune frazeme ili idiome: /'(to) shoot the breeze', '(to) spill the beans', '(to) pull (N's) legg', '(to) trip the light fantastic', 'of course', '(to) put (someone) up, (as) red herring'/.

Za razliku od slobodne sveze 'A+B' koja ima značenje konstituenta 'A' i 'B', idiom ima drukčije značenje 'C' koje ne sadrži elemente značenja konstituenata 'A' i 'B'.⁷⁴

Iz ove formule, kao i iz tabele prenesene u gornjem tekstu, vidimo da ovaj autor pod pojmom **potpunih frazema** podrazumijeva frazeološke jedinice koje veliki broj autora dijeli na dvije subkategorije, koje nazivaju **idiomima** i **figurativnim idomima**. Kolokacije su, pak, po ovom autoru, ustaljeni sklopovi riječi čije značenje konstituenata odgovara značenju sveze riječi. On uvodi još jednu subkategoriju, kvazi-idiome, koja se ne sreće kod drugih autora.

⁷³ *Ibidem*, str. 30.

⁷⁴ *Ibidem*, str. 29.

2.2.3. *Određenje i klasifikacija frazeoloških jedinica turskog jezika kod Ömera Asıma Aksoya – uz nužne napomene vezane za frazikon bosanskog jezika*

Ömer Asım Aksoy u uvodnoj studiji svog djela *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*⁷⁵ definira ustaljene sveze riječi u koje ubraja poslovice, sentence, frazeme, ostale čvrste sveze riječi kao što su blagoslovi, kletve, psovke, pitalice, brojalice i sl. Pokušat ćemo u kratkim crtama prenijeti Aksoy-ovo određenje poslovice, koje on vidi kao ustaljene skupove riječi koje predstavljaju opća pravila koja se naslanjaju na dugogodišnje iskustvo, ili izreke pojedinih autora koje su u vidu savjeta ili mudrih izreka prihvaćene u općoj upotrebi. Aksoy, također, kao značajno obilježje poslovice vidi i njihovu prevodivost na drugi jezik, gdje ove jedinice zadržavaju semantički, ali gube sintaktički oblik, te ističe da u mnogim jezicima postoje istoznačne poslovice.⁷⁶ Za razliku od autora poput Gläserove koji idiomatičnost i metaforičnost smatraju distinktivnim obilježjem poslovice, ovaj autor ih vidi kao njihovo moguće obilježje.⁷⁷

Kada govori o frazemima, Aksoy ukazuje na njihova sintaktička obilježja:

1. frazemi imaju semantičku i sintaktičku stabilnost – nije moguće promijeniti red riječi unutar frazema, niti jedan konstituent frazema zamijeniti leksemom koja je u slobodnoj svezi riječi semantički ekvivalent leksemi koja je konstituent frazema;
2. frazemi su, kao i poslovice, sredstva konciznog iskaza;
3. frazemi se sastoje iz najmanje dvije autosemantične riječi, i s obzi-

⁷⁵ Ömer Asım Aksoy: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, VII izdanje, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997. 1205 str.

⁷⁶ Upor. *Ibidem*, str. 37.

⁷⁷ Autor ovo svoje mišljenje podupire primjerima iz turske paremiološke građe; kao metaforične poslovice navodi: *Sirkesini sarımsağını sayan paçayı yiyemez; Mum dibine ışık vermez; Damlaya damlaya göl olur*; kao nemetaforične poslovice navodi: *Bugünkü işini yarına bırakma; Dost ile ye, iç, alışveriş etme; Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır*. Upor. *Nav. djelo*, str. 21.

rom na njihovu sintaktičku strukturu mogu se podijeliti u dvije osnovne grupe:

a) sintagmatski frazemi, u koje ovaj autor, pored frazema za koje se većina frazeologa slaže da pripadaju ovoj skupini, ubraja i frazeme u formi uzvika, tipa: *Adam sen de! (ma, pusti; mani, čovječe!); Cart kaba kağit! (ko te šiša; ko te šljivi, ko da te ko uzbija); Yok devenin başı! (Smanji to, maco!)*

b) rečenički frazemi: *Halep ordaysa arşin burda /Ako je Halep tamo, arşin je ovdje/- Ako laže koza ne laže rog, Vidi se kozi na rozi; Autor u ovu skupinu ubraja i frazeme koji sadrže infinitiv glagola kao finalni član, budući da ovaj infinitiv podliježe konjugaciji, i kao takav stvara rečenicu. Kao ilustraciju daje sljedeće primjere: *gönül almak/gönlünü alalım//pridobiti, obradovati nekoga; baltayı taşa vurmak/baltayı taşa vurdunuz//nehotično koga uvrijediti; Dimyat'a pirince giderken, evdeki bulgurdan olmak/Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan oldu/ /Htijući goluba na grani, ispustiti vrapca u ruci.**

Kao određujuća semantička obilježja frazema Aksoy navodi sljedeće:

1. Frazem je specifičan izraz ustanovljen kako bi označio neki pojam iz vanjezične stvarnosti; međutim, on nema vrijednosti općeg pravila. To je najbitnije razlikovno obilježje frazema u odnosu na poslovice.

2. Uloga frazema je da određeni pojam iz vanjezične stvarnosti opiše ili u nekoj određenoj formi, ili stilski markiranim izrazom. S druge strane, poslovice ima za cilj da uputi, poduči, dade savjet ili ostavi pouku, tako da je ekspresivnost frazema njegovo distinktivno obilježje.

3. Valja obratiti pažnju i na jedinice koje se nalaze na granici kategorija frazem-poslovice. To su izrazi koji, u ovisnosti od konteksta, mogu funkcionirati i u jednoj i u drugoj ulozi. Također, ovaj autor ukazuje i na pojave kada se promjenom glagola unutar određene čvrste sveze riječi mijenja i kategorija iskaza: Primjerice, oblik "*Doğmadık çocuğa don biçilmez*" Aksoy određuje kao poslovice, dok oblik "*Doğmadık çocuğa don biçmek*" određuje kao frazem.

4. Po kriteriju idiomatičnosti/transponiranosti značenja Aksoy frazeme razdvaja u dvije skupine:

a) frazemi čije značenje nije vezano za denotaciju njegovih konstituenata

b) frazemi čije značenje proizlazi iz denotacije njegovih konstituenata⁷⁸

Aksoy daje i jednu klasifikaciju frazeoloških jedinica izdvajajući 10 subkategorija, koje ćemo, izvlačeći sažetak iz turskoga teksta, navesti:

1. Najzastupljeniju skupinu frazeoloških jedinica čine čvrste sveze riječi ili rečenice koje metaforično i ekspresivno označavaju neki pojam iz vanjezične stvarnosti. Primjerice: *abayı yakmak* (zaljubiti se do ušiju); *alacağın şahin, vereceğine karga* (približno: kad treba uzeti, grabi i rukama i nogama, kad treba dijeliti, ruke mu zadržću, noge mu se oduzmu); *başını kaşıyacak vakti olmamak-nemati vremena ni koliko da se po glavi počеше*; *diken üstünde durmak- sjediti/stajati/bit i kao na iglama*;

2. Frazemi sastavljeni iz dva suprotstavljena segmenta koji se rimuju; nekada jedan dio ovih frazema nema nekoga značenja, već je upotrijebljen radi rime; Aksoy ovakve frazeme smatra izrazito stilski markiranim. Primjerice: *Ayrılmı yok içmeye, atla gider sıçmaya-/kalk: nema ni mlaćenice da popije, a na konju ide da se posere/ - približan ekvivalent u bos. Koza mre, brdu rep.*; *Gelirse hane boş, gelmezse daha hoş- /kalk: ako dođe, ima mjesta, ako ne dođe, još bolje/ Ako dođe dobro došao, ako ne dođe neće se nasekirat*; *Herkes gider Mersin'e, biz gideriz tersine-/kalk: svako ide u Mersin, a mi u suprotnom pravcu/ Svako pliva niz vodu, samo ja/mi uz vodu*; *Ya herrü ya merrü – İl' dža il' bu, İl' bos il' hadžija, İl' şehit il' gazija*; *Yüz verdik deliye, çemrendi sıçtı halıya – /mi/ja ukazali pažnju budali, on dođe pa se posra na tepih/ Pomozi sirotu na svoju sramotu;*⁷⁹

⁷⁸ Upor. Aksoy, *Nav. djelo*, str. 38-43.

⁷⁹ Ovdje je zanimljiva pojava da se unutar jednog rečeničnog frazema javlja sintagmatski frazem *yüz vermek* – u značenju ukazati pažnju, pokloniti pažnju, toleranciju, /kalk: dati lice, okrenuti lice prema/; čini se da se ovaj sintagmatski frazem u ovom

3. Neki su frazemi strukturirani u formi dijaloga; Primjerice: - *Baba bir hırsız tuttum. – Getir. – Gelmiyor. – Birak. – O beni bırakmıyor. /kalk: – Babo, ja uhvatio lopova. – Dovedi. – Neće. – Pusti. – Pustio bih ja njega, al' neće on mene./; Deveye sormuşlar: İnişi mi seversin, yokuşu mu?” “Düz başına mı yıkıldı” demiş. (kalk: Pitalı devu “İli voliş brdo ili nizbrdicu?” Odgovori: “Zar je ravnica u zemlju propala.”); I u bosanskom jeziku nailazimo na frazeološke jedinice ovoga tipa: - *Oдох kod kuma, biće bez ujma. – Evo kuma, biće dva ujma.; Pomirisa ruža korijen i reče: “Fuj, što smrdiš!”**

4. Sekundarno obilježje nekih frazema jeste u njihovoj motiviranosti određenim događajem ili pričom: *Al aptestini, ver pabucumu – Evo ti tvoj abdest, vrati mi papuče; Doğduğuna inanır, öldüğüne inanmaz-Kad je kotao mogao rodit, što ne bi mogao i krepat.; Suyunun suyu/Tavşanın suyunun suyu – Çorbine çorbe çorba;*

5. Sekundarno obilježje nekih frazeoloških jedinica je to što one ukazuju na narodne običaje, vjerovanja i tradiciju: *Ahret kardeşi olmak – vjerovanje da će dvije osobe koje su na ovom svijetu bile udružene u neprestanoj molitvi i predanosti Bogu, i na Onome svijetu ostati zajedno, kao najbliži srodnici; cin tutmak – opsjednuti koga demoni; uhvatiti /koga/ džini pod svoje; beşik kertme nişanlığı – zaručke koje roditelji ugovore još dok su zaručnici u kolijevci; yıldızları barışık olmak – zvijezde se podudariti (kome) – složiti se, živjeti u skladnom braku; nazar değmesin – ne ureklo se; yaşı benzemesin – (frazza koja se koristi u situaciji kada se govori o nekome ko je mlad umro, i moli se Bog da poživi ljude koji su u tim godinama) približne fraze u bosanskom: ne budi primijenjeno/po suncu (ko) hodio; Ovim Aksoyevim primjerima dodali bismo i şeytan dürtmek i njegov bosanski ekvivalent navratiti šejtan/đavo/vrag (koga, na što); te bosanski primjer: na (nećije) džine udariti -nestati (što) tako što je neko od nestašluka ili nepažnje uklonio na neko drugo mjesto;*

slučaju doima kao frazni glagol. Sa druge strane sintagma *yüz vermek* se u jednom frazemu sureće i kao slobodna sveza riječi: *yüz verince astar istemek* (bos. semantički ekvivalent *daš nekom prst, on traži ruku*).

6. Neki su frazemi skamenjene sveze riječi sročene u takvoj formi tek da bi iskazali određeno značenje, i oni nemaju stilske markiranosti. *Adet yerini bulsun diye – da adet dođe na svoje – da se običaj ispuni, običaja/ adeta radi; Bir bu eksikti – Samo je to falilo!*

7. Karakteristike nekih frazema, po Aksoyu, jesu to što su stvoreni ne na osnovu određenih gramatičkih pravila, već u specifičnoj formi. Ovdje autor navodi neke tautološke frazeosheme, tipa *aç açına, alt alta, günden güne (iz dana u dan), inceden inceye (iz detalja u detalj), kendi kendine(-sam sebi), saati saatine (iz sata u sat), yarı yarıya (pola-popola) tepesi üstü*, potom: *ara sıra, ardı sıra, tek başına, oldum bittim; oldum olası – otkako sam postao/la; otkako sam se rodio/la i sl.*; Međutim, autor ovoj skupini pridružuje i primjere tipa *bilmezlikten gelmek* (praviti se da ne zna) (!)

8. Neki su frazemi eliptični iskazi, dakle čvrsta sveza riječi čiji se pojedini konstituenti gube pri aktualizaciji: *Allah bana, ben de sana- Bog meni, ja tebi; (dati); Az çok – manje-više; bugün yarın- danas-sutra; uzun etme – ne dulji (uzun laf etme).*

9. Jedna vrsta frazema su reduplikati: *Abuk sabuk, abur cubur, açık saçık, paldır küldür...*

10. Neki frazemi predstavljaju sintagmu sa imenskim i glagolskim konstituentom, s tim što je glagol u infinitivu, a imenica je u apsolutnom ili kosom padažu ovisno od toga kako glagol regira. *Abayı yakmak, bıçak çekmek, dil dökmek, rahatına bakmak....*⁸⁰

Aksoy metaforičnost ne smatra distinktivnim obilježjem frazema.⁸¹

Poredbene sintagme ovaj autor dijeli na frazeološke i nefrazeološke.⁸² Bez obzira na njihovu leksikaliziranost, opću upotrebu, reproduktivnost, sintaktičku i semantičku stabilnost, koja svojstva većina autora prihvata kao obilježja frazeoloških jedinica, Aksoy u ne-frazeme ubraja poredbene sintagme tipa: *buz gibi soğuk/hladan kao led, ateş gibi sıcak/vruć kao*

⁸⁰ Upor. *Ibidem*, str. 498-509.

⁸¹ *Ibidem*, str. 45.

⁸² *Ibidem*, str. 46.

vatra, kömür gibi siyah/crn kao ugalj, kar gibi beyaz/bijel kao snijeg, arslan gibi/kao lav, yıldırım gibi/kao munja, ayı gibi/kao medvjed, tilki gibi kurnaz/lukav kao lisica, it gibi/kao pas, kuzu gibi/kao janje...

U frazeološke poredbene sintagme Aksoy ubraja sintagme tipa: *Tereyağdan kıl çeker gibi/lahko, da nikome ne naškodi, kao po jajima; gümrükten mal kaçırrır gibi/uspaničeno i krišom, süt dökmüş kedi gibi/s osjećajem krivnje i straha, kao maca kad prolije mlijeko; terbiyeli maymun gibi/kao izdresiran majmun (slušati i pokorno izvršavati), deli saraylı gibi/kao mahnita dvorjanka (u Sarajevu; kao luda Rabija; neobično i u određenoj prilici neadekvatno odjevena i nakićena žena), koyun kaval dinler gibi/slušati nešto bez razumijevanja, kabak çiçeği gibi açılmak/stidljiva osoba - u neočekivano kratkom periodu početi se ponašati toliko slobodno da izaziva kritiku (približno: pustiti se kao pas s lanca), arı kovarı gibi (işlemek)/raditi kao košnica; biti puno kupaca, gostiju i sl., yıldırımla vurulmuşa dönmek/bititi kao da ga je munja ošinula; biti/osjećati se/ kao gromom pogođen, iki cami arasında kalmış beynamaza dönmek/osjećati se kao koza između dva plasta sijena.⁸³*

Ovaj autor posebno ističe i tautološke frazeologizme, u koje svrstava: *ev bark, çoluk çocuk, kap kacak, allak bullak, eski püskü, apar topar, ufak tefek, aşağı yukarı, ileri geri, karma karışık, oldum olası, oldu olacak...* Međutim, on u ovu skupinu ne svrstava reduplikate nastale udvajanjem jedne lekseme ili reduplikate nastale primjenom određenog gramatičkog pravila.⁸⁴

Također, Aksoy ukazuje i na frazeologizme u argou, navodeći primjere: *dalga geçmek/1. mislima biti daleko, misliti na nešto drugo; 2. izrugivati se, podsmijavati se, zafrkavati se sa nekim, misleći da ne razumije (bos. argo: uzeti /koga/ u pilanu;); maytaba almak/uzeti /dići na trehu; yağ çekmek/ulizivati se, bos. argo: lizati kome/uvlačiti se kome u/ stražnjicu/ dupe/guzicu.⁸⁵*

⁸³ Upor. *Ibidem*, str. 46.

⁸⁴ Upor. *Ibidem*, str. 48-49.

⁸⁵ Upor. *Ibidem*, str. 51-52.

I među kletvama i blagoslovima Aksoy izdvaja skupinu koja istovremeno ulazi u kategoriju frazema i poslovice: *Allah sağ eli sol ele muhtaç etmesin; Allah dört gözden ayırmasın; Allah deveye kanat vermesin; Allah namerde muhtaç etmesin*; skupinu koja ne pripada ovoj kategoriji: *ömriün uzun olsun, canı sağ olsun, Allah cezasını versin, Allahından bulsun*; skupinu kletvi i blagoslova koji su istovremeno i frazemi: *Allah unutturmasın, eline sağlık, gözünü toprak doyursun, canı cehenneme*; neekspresivne i nemetaforične sintagme sa značenjem blagoslova ili kletve: *çok yaşa, sağ ol, canı çıksın, kör olası*.⁸⁶

Aksoy i neke primjere iz vulgarnoga jezika ubraja u frazeološke jedinice, međutim, primjere ovih ne navodi, budući da je u Turskoj unošenje ovog leksika u literaturu veoma često predmetom žestokih rasprava.⁸⁷ Imajući uvida u rječnik argoizama turskog jezika, moramo primijetiti da u turskom jeziku postoji veliki broj frazema koji spadaju u argo ili vulgarni jezik, i da upravo u toj kategoriji nalazimo izrazito ekspresivne, metaforične frazeološke jedinice. Ovakvim klišeiziranim skupovima riječi, dodajmo, kao ni psovka, koje su, pak, u našem maternjem jeziku u daleko češćoj upotrebi negoli u turskom, ne oskudijeva niti bosanski jezik.

2.2.4. Definicije, opseg i granice frazeoloških jedinica kod Rosemarie Gläser - frazeologija u širem smislu -

Rosemarie Gläser u svom radu "The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of the Genre Analysis" također daje definicije ključnih termina koji se susreću u frazeologiji:

"**Frazeološka jedinica** jest leksikalizirana, reproduktivna grupa dviju ili više autosemantičnih riječi u općoj upotrebi, koja ima relativnu sintaktičku i semantičku stabilnost, može biti idiomatična, može biti metaforična, te može imati emfatičku ili intenzivirajuću funkciju u tekstu.

⁸⁶ Upor. *Ibidem*, str. 53-54.

⁸⁷ Upor. *Ibidem*, str. 55.

Kao dominirajući podtip unutar ove sveobuhvatne kategorije, *idiom*, jest leksikalizirana, reproduktivna grupa riječi u općoj upotrebi, koja ima sintaktičku i semantičku stabilnost, i može biti metaforična, ali čije se značenje ne može izvesti iz značenja njenih konstituenata. Tako, *idiom* je obilježen specifičnim izborom i kombinacijom semantičkih komponentata (ili semantičkih markera) nošenih njegovim konstituentima, kao u sljedećim primjerima:⁸⁸

a lame duck – bos. funkcioner čiji mandat ističe, slabić; nar. ispuhani balon; tur. zamanı geçmekte, süresi dolmakta

a dog in a manger – bos. niti kosku glode, niti drugom daje; tur. ne yer ne yidirir, tükürür murdar eder

every Tom, Dick and Hary – bos. svako, svako živ, i Kunto i Panto; tur. el gün, el alem, konu komşu

to eat one's words – povući riječ, nar. pljunut pa polizat, vulg. pojesti što je posrao, tur. sözünü geri almak, sözünü geri çekmek, vulg. tükürdüğünü yutmak

to bark up the wrong tree - igrati na pogrešnu kartu; tur. yanlış karta oynamak, yanlış kapı çalmak; yanlış ata binmek

to be born with a silver spoon in one's mouth - biti rođen u košuljici; biti rođen pod sretnom zvijezdom; tur. Kadir gecesi doğmuş, anası (onu) Kadir gecesi doğurmuş

hook, line, and sinker – bos. sasvim, od glave do pete; tur. tepeden tırnağa, baştan aşağı

before you say Jack Robinson – bos. prije nego što kažeš keks, dok trepneš okom; tur. göz açıp kapayıncaya kadar.⁸⁹

Definirajući frazeološki sistem, ova autorica polazi od frazeoloških jedinica koje čine frazeološko blago *-frazikon* jednoga jezika, a ono jest

⁸⁸ Uz ove primjere smo naveli i bosanske semantičke ekvivalente, te i ekvivalente u turskom jeziku.

⁸⁹Rosemarie Gläser, "The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of the Genre Analysis"- str. 125-126.; A. P. Cowie, *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*; Clarendon Press, Oxford 1998; str. 125-143.

ukupan inventar fraza i idioma koji mogu biti sintagmatski i rečnički izrazi. Sintagmatske frazeološke jedinice Gläserova određuje kao nominaciju, imenovanje fenomena, objekta, radnje, procesa ili stanja, svojstva ili odnosa u izvanjezičnoj stvarnosti. "One su očigledne u tradicionalnim segmentima govora koji se vezuje za sljedeće pojmovne odrednice: imena, glagoli, adjektivi i adverbi. One predstavljaju centar frazeološkog sistema, (na modelu centra i periferije primijenjenom na *frazikon*) i obuhvataju *idiome* i *ne-idiome* (neidiomatične ograničene kolokacije). *Idiomi* čine većinu i mogu biti posmatrani kao prototip frazeološke jedinice. *Ne-idiomi* imaju transparentno značenje i uključuju tehničke termine (terminološke grupe riječi), onime (frazе koje su vlastita imena), klišeе, frazne glagole, te druge gotove iskaze. Primjeri posljednje kategorije uključuju:

unconditional surrender- bezuslovna predaja; the benefit of the doubt- odluka u korist blaže kazne, the Black Sea-Crno More, the Golden Twenties – zlatne dvadesete, an eloquent silence-tišina koja govori, of paramount importance- od najveće važnosti, gainfully employed-svrsishodno iskorišćen, wet/drenched to the skeen – mokar do kože, beyond compare-neuporediv, beneath contempt - nije vrijedan niti prezira;"⁹⁰

Značajno je i da ova autorica daje definiciju i subklasifikaciju rečničkih frazeoloških jedinica, *propozicija* koje imenuju cjelokupno stanje stvari u vanjezičnom svijetu. Njihova logička struktura sastoji se od nominacije i predikacije. Finitni glagol kao dio predikata može biti izostavljen u slučaju redukcije ili elipse. Propozicije čine periferiju frazeološkog sistema. Međuprostor između propozicije i nominacije ispunjen je frazeološkim jedinicama koje imaju dvojni karakter. One uključuju: nepromjenjive *binome, stereotipna poređenja, poslovične iskaze* i *sentence*.⁹¹

⁹⁰ *Ibidem*, str. 126.; primjeri ovog tipa nisu predmet našeg zanimanja, tako da se na njima nećemo više zadržavati.

⁹¹ Mi ćemo, radi bolje ilustracije, uz bosanske prijevode engleskih primjera koje navodi citirana autorica, pokušati pronaći i navesti i turske ekvivalente za navedene jedinice.

kith and kin- bos. rođaci i prijatelji, tur. eş dost; wait and see – bos. čekaj i posmatraj, tur. bekle ve gör; as blind as a bat – bos. sasvim slijep, tur. tamamen kör; to swear like a trooper – bos. psovati kao kočijaš, tur. kantarlıyı sunturluyu savurmak; to put the cart before the horse – zidati kuću od krova, početi raditi nešto naopako, tur. eve çatısından başlamak; a new broom – bos. dosl. nova metla, novo sito, dj. novi kolačić; to be or not to be- biti ili ne biti; tur. olmak ya da olmamak;”⁹²

“Rečenične frazeološke jedinice (ili rečenični idiomi) obuhvataju:

1. Poslovice: *One swallow does not make a summer-* bos. *Jedna lasta ne čini proljeće*, tur. *Bir çiçekle yaz olmaz*, (Sve poslovice su idiomatične, jer one u svom figurativnom značenju upućuju na drugačije stanje stvari; mnoge od njih imaju za cilj da poduče)

2. Opća mjesta: *Boys will be boys.* – *Dečki će biti /pravi /dečki. We live and learn. Učimo dok smo živi./ Yaşarken öğreniyoruz.; It's a small world. – Svijet je mali. /Dünya küçüktür/* (Opća mjesta mogu biti otrcane fraze ili opće istine. Ona nemaju edukativne funkcije, i prvenstveno se koriste kao konverzacijske dopune. Naravno, nisu idiomatične.)

3. Rutinske formule: *Come again?* – *Šta si rekao?/Ne dedin; Mind the step – smisliti korak /potez/atılacak adı düşünmek; Hold your horses- Obuzdaj se, Zauzdaj konje/atını dizgine;* (Ove fraze također mogu spadati u idiome)

4. Slogani: *Value for money - Bogatstvo za novac, Safety first- Najprije sigurnost;* (Naravno, slogani su samoobjašnjivi, i tako neidiomatični)

5. Zapovijedi i maksime: *thou shalt not kill!- ne ubij!/öldürme!; thou shalt not still-ne ukradi!/çalma/hırsızlık yapma!; know thyself –spoznaj sebe/kendini bil; do it yourself- učini to sam/kendin yap, be brief- budi kratak/kısa ol;* (cf. grčke konverzacijske maksime)

6. Citati ili preuzete sentence: *Jekyll and Hyde - (colloq.) dvojna ličnost; Where ignorance is bliss, It's folly to be wise. – Gdje je neznanje blaženo, tu je glupost da mudruje...*⁹³

⁹² *Ibidem*, str. 126-127.

⁹³ *Ibidem*, str. 126-127.

Distinktivna obilježja frazeoloških jedinica po ovoj autorici jesu sljedeća:

- + leksikaliziranost
- + opća upotreba
- + reproduktivnost
- + sintaktička i semantička stabilnost
- +/- idiomatičnost
- +/- konotativnost
- +/- ekspresivnost, emfatičnost ili funkcija intenzifikatora u tekstu.⁹⁴

2.2.5. Obim i granice frazeoloških jedinica

Iako u prenesenim definicijama frazema autori definiraju i obim i granice frazeološke građe, frazeolozi se generalno razilaze u pristupu definiranju obima frazeoloških jedinica, međutim, oni se mogu podijeliti u dvije grupe:

a) **frazeolozi koji zagovaraju frazeologiju u užem smislu** (J. Matešić, I. Kasumović, B. A. Larin, A. M. Bapkin, A. G. Nazarjan, A. I. Fjodorov, V. M. Moienko, A. V. Žukov, A. I. Molotkov, M. T. Tagijev, M. Latyšev K. M.,⁹⁵ Ö. A. Aksoy,⁹⁶ I. Tanović⁹⁷) koji u frazeološke jedinice ubrajaju izraze koji udovoljavaju sljedećim kriterijima: spoj više leksema, od kojih su najmanje dvije autosemantične; ustaljenost strukture i leksičkog sastava, potpuna ili djelomična transpozicija značenja leksema kao komponenta, ekspresivnost i slikovitost.⁹⁸

b) **lingvisti koji zastupaju frazeologiju u širim okvirima** (M. Raguž, E. Fekete, M. I. Miheljsen, A. I. Jefimova, V. V. Vinogradov, B. A. Bula-hovski, V. L. Arhangeljski, A. A. Reformatorski, N. M. Šanski, K. Gunter,

⁹⁴ *Ibidem*, str. 127.

⁹⁵ Upor. Tanović, *Nav. djelo*, str. 69.

⁹⁶ Upor. Aksoy, *Nav. djelo*, str. 15-102, 497-520.

⁹⁷ Upor. Tanović, *Nav. djelo*, str. 72-73.

⁹⁸ Upor. Tanović, *Nav. djelo*, str. 69.

S. G. Gavrin, A. M. Maljerović, R. A. Recker, M. M. Kopiljenko, A. V. Kunjin, A. Mušović,⁹⁹ I. Melčuk,¹⁰⁰ Rosemarie Gläser¹⁰¹) u frazeološki fond ubrajaju sve ustaljene skupove riječi s transponiranim značenjem. Neki od tih skupova na semantičkom ili funkcionalnom planu ekvivalenti su riječima, a drugi rečenicama. Ovi frazeolozi u frazeološki fond ubrajaju krilatice, izreke i poslovice.

2.2.6. Zaključci o određenju fraziona, njegovom obimu i granicama

Kako smo vidjeli, brojni autori koji su iznoseći distinktivna obilježja frazema definirali sam pojam, i prema semantičkoj prozirnosti odredili kategorije frazeoloških jedinica te se odredili spram obima i granica fraziona, nemaju jedinstven stav prema ovom segmentu leksike. Stoga ćemo još jedanput iznijeti koja to određenja frazema u ovom radu prihvatamo:

Frazem je spoj najmanje dviju leksičkih jedinica u kojoj konstituenti za račun globalnog gube pojedinačno značenje.¹⁰²

Frazem ima sljedeća razlikovna obilježja:

+ leksikaliziranost – frazemi su neslobodni spojevi riječi, spojevi zbog

⁹⁹ Upor. Tanović, *Nav. djelo*, str 69.

¹⁰⁰ Upor. Igor Melčuk: “Collocation and Lexical Functions”, str. 23-53.; A. P. Cowie, *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*; Clarendon Press, Oxford 1998.

¹⁰¹ Upor. Rosemarie Gläser, “The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of the Genre Analysis” - str. 125-143.; A. P. Cowie, *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*; Clarendon Press, Oxford 1998.

¹⁰² Iako kod mnogih autora nalazimo da su frazemi sastavljeni iz najmanje dvije autosemantične riječi, bosanski primjeri tipa s glave, s nogu (što pojesti, popiti ili kazati), na očima, na vrh jezika, odnosno turski primjeri ayak üstü, göz önünde i sl. ukazuju nam da za stvaranje frazema nisu nužne dvije autosemantične riječi; štaviše, na osnovu primjera iz govornog bosanskog jezika tipa “u se, na se i podase”, “o sebi, pri sebi”, “ni sebi, ni svom”, “pri sebi”, “ne biti sav svoj”, ili “od A do Ž”, odnosno u turskom “Ađan Z’ye kadar”, potom u primjerima “bana /sana, ona/ ne”, “ne var ki” možemo vidjeti da ove jedinice ne sadrže niti jednu autosemantičnu leksičku jedinicu, a možemo ustvrditi da se ipak radi o frazemima.

čije stabilnosti i idiomatičnosti frazemi bivaju u ravni punoznačene i samostalne riječi, koja se može javiti u različitim rečeničnim funkcijama. Leksikaliziranost se kao bitno obilježje frazema kod nekih autora susreće zajedno sa reproduktivnošću; međutim, autorskih frazema nužno nema u općoj upotrebi, niti su reproduktivni; međutim, to su leksikalizirane jedinice koje zavređuju uvrštavanje u leksikone;

+ opća upotreba – u datom obliku prisutni su u jezičnom znanju, odnosno u primjeni većeg broja prosječnih govornika, odnosno govornika iz određene govorne zajednice za koju je dati primjer karakterističan

+ reproduktivnost – ponavljanje datog neslobodnog spoja riječi kod više govornika unutar jedne govorne zajednice, stereotipna upotreba multileksemnih spojeva globalnog značenja;

+ sintaktička i semantička stabilnost – nezamjenjivost jednog konstituenta drugim znakom sinonimičnog značenja ili drugim znakom iz jedne tematske skupine; primjerice; frazem obično ne dopušta niti zamjenu reda riječi unutar sintagme, iako bi u istoj sintagmatskoj strukturi slobodne sveze riječi ta zamjena bila dopustiva; primjerice, u turskom: *suya sabuna dokunmamak* – **sabuna suya dokunmamak* - **suya şampuna dokunmamak* – *ponašati se, postupati tako da nikoga ne povrijedi; Ancak, Emin Efendi, ne suya sabuna dokunmak, ne de damadı ele vermek istiyordu.* (DU:13); *Afiyet şeker olsun* – **afiyet bal olsun* - (TS:18; *Afiyet olsun, Afiyet şeker olsun*) - Oh oh! *Afiyet şeker olsun!* (Dİ/98);

Treba imati u vidu da gotovo u svim kontekstima leksemu *ilaç* možemo zamijeniti leksemom *hap*, kao u sljedećem primjeru: - *Neyiniz var? – Başım ağrıyor. – İlaç alır mısınız/hap alır mısınız?*, ta zamjena u frazeološkoj svezi nije dopuštena: *Ağzının ilacını vermek* – (ovaj varijantni oblik nije registriran u rječnicima; v. A:2907; *ağzının payını vermek*) - **Ağzının habını vermek* – međutim, u turskim smo rječnicima pronašli više varijantnih frazema: *Ağzının payını vermek* (*ağzının kalayını*-A: 2901; *otunu*-A:2905; *ölçüsünü* –A: 2906; *vermek*)- *zaçepiti* (*kome usta*), *zavezati kome usta*; *zavezati kome labrnju*; *uşutjeti nekoga grubim rije-*

*ćima, dajući mu do znanja gdje mu je mjesto; Bir ayağı çukurda (olmak) (A:3899)- * bir eli (bacağı, kolu) çukurda (olmak) - “Babasının bir ayağı çukurdaydı.” (TS/41) – “Otac mu je bio jednom nogom u grobu.” – biti jednom nogom u grobu, biti jako star ili bolestan; Soyup soğana çevirmek – *soyup sarımsağa çevirmek – oguliti, opelješiti do gole kože. Svakako, u oba jezika koja su predmetom našeg istraživanja prisutna je i pojava varijantnih oblika frazema, i to osobito kod produktivnijih jedinica; međutim, ta se pojava ne treba smatrati kršenjem semantičke i strukturne stabilnosti frazema, odnosno irelevantnošću ovih bitnih odlika frazema; naime, ovakvo razmišljanje o mogućnosti zamjene jednog konstituenta njegovim sinonimom ili jedinicom iz istog semantičkog polja ili tematske grupe moglo bi dovesti ne samo do gubljenja frazeološkog značenja nekih jedinica, već do upotrebe sasvim drugog frazeološkog značenja, odnosno, izricanja potpuno drugačijeg sadržaja. Uzmimo za primjer bosanske lekseme put, cesta, magistrala, koje kao imenski konstituent frazema uz glagolski konstituent izaći daju frazeme sa tri različita frazeološka značenja. Iako je gotovo istoznačan sadržaj izrečen slobodnim sviezama riječi u primjerima: *Radove na magistrali izvodila je ugledna firma “Bosnaputevi”.*, *Radove na cesti izvodila je ugledna firma “Bosnaputevi”* i *“Radove na putu izvodila je ugledna firma “Bosnaputevi”*, zasigurno se ne može raditi o istom sadržaju u sljedećim primjerima u kojim su ove jedinice upotrijebljene kao konstituenti frazema:*

Sin mu je izašao na put, i počeo zarađivati. – (Sin mu je odrastao i počeo zarađivati)ç

Kćerka mu je izašla na put, i počela zarađivati. (Kćerka mu je odrasla i počela zarađivati).

Sin mu je izašao na cestu, pa tako zarađuje. (Sin mu je postao autoprevoznik, pa tako zarađuje).

Kćerka mu je izašla na magistralu, pa tako zarađuje. (Kćerka mu je prostitutka, pa tako zarađuje).

+ idiomatičnost – značenjska transpozicija jednog ili više konstituenta frazema; stupanj idiomatičnosti je različit, tako da smo prema

stupnju idiomatičnosti odnosno semantičke prozirnosti izvršili podjelu frazema na idiome, figurativne idiome i fraze; idiomi su semantički neprozirne sveze riječi, figurativni idiomi su sveze riječi čiji jedan konstituent zadržava svoje denotativno značenje, a drugi se odmiče ka sekundarnoj denotaciji ili zgusnutoj konotaciji, dok su fraze također čvrste sveze riječi, koje nužno nemaju odlike idiomatičnosti, ali budući da se radi o izrazima karakterističnim za fatičku komunikaciju, logično se postavlja pitanje koliko i da li uopće učesnici jednog komunikacijskog čina razmišljaju o pojedinačnom sadržaju konstituenta date fraze, ili je, pak, doživljavaju kao "jednu punoznačnu riječ", odnosno, formu namijenjenu za određenu prigodu.

+ konotativnost – dati spoj leksema se javlja i kao slobodna sveza riječi u denotativnom značenju, dok se u frazeološkom značenju javlja u konotativnom značenju; primjerice: široko *se osmijehnula i pokazala svoje biserno bijele zube*; i *sačekala je zgodnu priliku da mu pokaže zube*; *puna dva sata na oku sam držala obloge od kamilice – puna dva sata na oku sam držala muževu sekretaricu*;

+ ekspresivnost, emfatičnost ili funkcija intenzifikatora u tekstu – kako se proces frazeologizacije odvijao pomoću stilskih i semantičkih figura, logično je da je u samom frazemu prisutna određena doza slikovitosti, ekspresivnosti, emfatičnosti, afektivnosti; naime, ekspresivnost, stilaska boja, konotativnost frazeoloških jedinica primarna je nad njihovom nominativnošću, tako da frazem više "slika", govori o odnosu pošiljaoca poruke prema frazemom nominiranoj vanjezičnoj realiji, kao i o odnosu pošiljaoca prema samom komunikacijskom činu.

+ zamjenjivost frazema u tekstu (jednom riječju/skupom riječi/ rečenicom- što ovisi od govornikova izbora)¹⁰³ – frazem je u datom kontekstu zamjenjiv jednom leksemom, skupom riječi ili rečenicom, s tim što se u tom slučaju nefrazeološkog prenošenja datog sadržaja može izgubiti stilaska boja, intenzitet ili emocija koju prenosimo frazemom; također,

¹⁰³ M. Popović, *Nav. rad*, str. 49.

za frazem se može kazati da je verbalizirana vizija izvanjezične realije u mentalnom sklopu govornika jednog jezika; sadržaj izražen frazomom se u drugi jezik može prenijeti njegovim semantičkim i stilskim ekvivalentom u jeziku-cilju, ili slobodnom svezom riječi, pod uvjetom da se prenese i nominacija i ekspresija, odnosno da se zadrži stilsko boja i registar izvornika.

2.3 ZAŠTO FRAZELOGIJA U ŠIREM SMISLU?

Mi se opredjeljujemo za posmatranje frazeologije u širem smislu, odnosno za klasifikaciju frazeologije koju smo pronašli i citirali kod Gläserove u jednom od prethodnih poglavlja, te kao predmet našega istraživanja promatramo građu koju ova autorica svrstava u korpus frazeološkog blaga/odnosno frazikona jednoga jezika, izuzimajući jedinice kao što su onomastički leksik, termine, te frazne glagole i opisne izraze s glagolom oslabljenog značenja.

Ovdje ćemo navesti još neka zapažanja koja prihvatamo u opisu frazeoloških jedinica. Naime, želimo spomenuti da u procesu frazeologizacije uviđamo procese ekspanzije - širenja niže strukturne jedinice u višu, te kondenzacije i redukcije - skraćanja /suženje više jedinice u nižu. Ekspanzija se opaža u primjerima za čiji je nastanak poslužila glagolska sintagma oslabljenog značenja kao dekomponirani predikat i imenica sa transponiranim značenjem/imenica koja se u značenju kojim motivira frazem ne upotrebljava samostalno/imenica kod koje je jedno značenje zamijenjeno drugim; primjerice: *uhvatiti maglu, dati vatru tabanima, uzeti maha, uhvatiti fursata*. Ekspanzija se javlja i pri nastanku tautoloških frazeologizama, kao i glagolsko-imeničkih sintagmi sastavljenih iz konstituenta unutar jednog semantičkog polja, polusloženičnih glagolskih frazeoloških jedinica itd. Kondenzaciju i redukciju pri procesu frazeologizacije uočavamo kod sintagmatskih frazema nastalih preoblikom rečeničkih frazeoloških jedinica, dakle, poslovice, sentenci, krilatica itd. (primjerice: *kopati /kome, drugome/ jamu>ko drugome jamu kopa, sam u nju pada*; tur. *-in çukuru/kuyuyu kazmak>kazdıđı çukura/ kuyuya düş-*

*mek; trla baba lan>trla baba lan da joj prođe dan; hvatati se za slamku>-davljenik se za slamku hvata;*¹⁰⁴ *daldan düşmek>kim düşer daldan o bilir haldan; i sl.).*

Smatramo potrebnim ponovno obrazložiti svoje opredjeljenje za uvrštavanje poslovice, krilatica, sentenci, aforizama, citata, kletvi, blagoslova, psovki, pozdrava i nekih sredstava fatičke komunikacije u frazikon. Naime, smatramo da uključivanjem u kontekst poslovice, krilatice, ili neke sentence ona prestaje biti samostalnim tekstom koji označuje kakvu opću pojavu ili opće iskustvo, već svojim transponiranim značenjem upućuje na konkretnu izvanjezičnu realiju; uzmimo primjer iz svakodnevnice komunikacije: “Zaboravila sam kupiti krompir, i šta ću, *ko nema u glavi ima u nogama*, po onoj vrućini trk opet u čaršiju...” ili “Nemoj mi, molim te, nikakve ustupke praviti; *ako smo mi braća, nisu nam kese sestre*”.

Pitanje tretiranja klišeiziranih skupova riječi poput kletvi, blagoslova i psovki unutar frazikona jednog jezika zaslužuje zasebnu studiju, međutim, njihova leksikaliziranost, reproduktivnost, prisustvo u općoj upotrebi, njihova sintaktička i semantička stabilnost, činjenica da se ovima izražava subjektivni stav govornika prema određenoj izvanjezičnoj realiji, te da se ne upotrebljavaju u značenju koje se izvodi iz primarne denotacije konstituenata dovoljni su razlozi da ih tretiramo unutar frazikona. Također, i posmatranje sredstava fatičke komunikacije u okviru frazikona traži posebno obrazloženje; naime, imajući u vidu da se u brojnim primjerima pozdrava, prigodnih izraza, čestitanja i sl. radi o klišeiziranim skupovima sa najmanje dvije autosemantične sastavnice, da su stabilne semantičke i sintaktičke strukture, te da ih odlikuje prisustvo u općoj upotrebi i reproduktivnost, kao i globalno značenje odmaknuto od zbira denotativnih značenja konstituenata, to uvrštavanje ovakvih sraslica u frazikon nalazimo opravdanim.

¹⁰⁴ Turski ekvivalent ove poslovice je *Çukura düşen yılana sarılır*, međutim, u ovom primjeru nismo naišli na mogućnost redukcije tipa *yılana sarılmak, već se u tom značenju upotrebljava cjelovit iskaz.

3. FRAZEMI TURSKOG I BOSANSKOG JEZIKA SA SEMANTIČKOG ASPEKTA

Kako frazeološku građu primarno određuje složen strukturni oblik i jedinstveno frazeološko značenje, vlada mišljenje da je prilikom nje-ne analize gotovo nemoguće odvojiti semantičku od sintaktičke razine. Kako smo u prethodnom poglavlju pokušali ukazati na sintagmatsku strukturu frazeoloških jedinica u turskom i bosanskom jeziku, mogućnost njihovog variranja bez promjene značenja, te na raznolikost njihovih sintaktičkih funkcija, ovdje ćemo se, uz nužno doticanje nekih njihovih stilskih odlika, zadržati na semantici frazema, i to ukazujući na sljedeće pojave:

1. Nastajanje frazema: motiviranost frazeoloških jedinica prema ekstralingvističkim obilježjima:

I. motiviranost apstraktnim pojmovima ili radnjama;

II. motiviranost konkretnim realijama i pojavama;

III. motiviranost pričom, anegdotom, šalom ili historijskim događajem poznatim u narodnoj tradiciji

2. Proces semantičke frazeologizacije: značenjske transpozicije leksema u ulozi frazeoloških komponenti; potpuna ili djelomična dezaktualizacija leksičkog značenja komponenti;

3. Frazemi kao semantičke/stilske figure: poređenje, parafraza, metafora, metonimija, sinegdoha, eufemizam, antiteza; igra riječi,
4. Proces sintaktičke frazeologizacije: ekspanzija, redukcija i kondenzacija; popratne pojave;
5. Monosemičnost i/ili polisemičnost frazema;
6. Homonimičnost frazema;
7. Frazemi unutar jednog semantičkog polja ili tematskih grupa i njihova pripadnost određenom funkcionalnom stilu - sinonimija frazema – kontekstualna uslovljenost – relativnost sinonimnih odnosa među frazeološkim jedinicama;
8. Antonimija frazema;
9. Promjene značenja frazeološke jedinice ili gubljenja frazeološkog značenja u slučaju promjene gramatičke kategorije.

3. 1. MOTIVIRANOST FRAZEMA

PREMA EKSTRALINGVISTIČKIM OBILJEŽJIMA

Polazeći od činjenice da značenje frazema ne predstavlja zbir značenja njegovih konstituenata, te da je frazem semantički jedinstvena višeleksemna cjelina u čijem je značenju već sadržana stilska obojenost, mi frazeološku jedinicu sa njenog semantičkog aspekta promatramo kao jedan jezični znak. Poznato je da je u prirodnom jeziku jezični znak, izuzimajući onomatopeje i sve lekseme derivirane iz onomatopeja, nemotiviran. Međutim, kada se radi o višeleksemnom jezičnom znaku kakav je frazem, tada je on motiviran ekstralingvističkim elementima.

Prije nego li se osvrnemo na ekstralingvističke elemente koji motiviraju značenje frazema, o samom procesu frazeologizacije i semantičke transpozicije njenih konstituenata valja dati još neke napomene:

“Semantička transpozicija leksema kao frazeoloških komponenata osnovni je motivacioni faktor u procesu frazeologizacije.”¹⁰⁵

Katkada lekseme kao konstituenti frazeološke jedinice u potpunosti gube svoje denotativno značenje, a katkada je u pitanju tek semantička dezaktualizacija tog značenja.

Stupanj transponiranosti značenja leksema svakako uvjetuje stupanj idiomatičnosti date sveze riječi, tako da smo u uvodnom izlaganju, pored kategorizacije na sintagmatskoj razini (Sintagmatski i rečenički/pragmatički frazemi), i po ovom kriteriju, a koristeći se i mišljenjima drugih autora, izdvojili subkategorije: idiomi, figurativni idiomi, frazeološki izrazi/fraze. Imajući u vidu transpoziciju značenja leksema kao konstituenata frazema, te činjenicu da “referencijalna (nominativna) funkcija jezika obezbjeđuje standardnost, regularnost jezičkih jedinica, dok ekspresivna funkcija stimulira njihovu nestandardnost, tj. idiomatičnost.” (Moienko, 1989:206),¹⁰⁶ jasno je da su ekspresivnost i stilaska obojenost frazema od primarne važnosti u formiranju njegovog globalnog značenja. Dakle, kako je ekspresivna funkcija frazema u prvom planu, a nominativna potisnuta, kako je samo globalno značenje frazema stilski markirano, i kako frazem, po sebi, pripada određenom funkcionalnom stilu, možemo kazati da je u izlaganju o frazemima gotovo nemoguće razdvojiti stilski od semantičkog aspekta.

Dok ćemo se u ovom poglavlju baviti unutarnjim, semantičkim i stilskim aspektom promatranja frazema turskog i bosanskog jezika, dodajući nužne napomene o registru i funkcionalnom stilu kojem pripadaju određeni frazemi, u narednom poglavlju nastojat ćemo odgovoriti na pitanja koja se tiču upotrebe i indeksa frekventnosti frazeoloških jedinica u određenim funkcionalnim stilovima, te na pitanja gdje, zašto i u kakvim situacijama se pisac književnog djela, autor novinskog teksta, autor neke polemike, političar ili kakva druga javna ličnost prilikom obraćanja

¹⁰⁵ Tanović, *Nav. djelo*, str. 55.

¹⁰⁶ Tanović, *Nav. djelo*, str. 48.

javnosti ili davanja iskaza za medije, ili, pak, prosječni govornik u svakodnevnoj komunikaciji, opredjeljuje za upotrebu frazeologizma, koliko su povezani emocionalni naboj i ekspresivnost frazema upotrijebljenog u jednom komunikacijskom činu, te u kojoj mjeri kontekst u kojem je frazem upotrijebljen određuje zgusnutost semantičkog i emocionalnog naboja.

Već smo kazali da frazem može biti motiviran različitim ekstralingvističkim elementima. Tanović, govoreći o ekstralingvističkim obilježjima frazema, ukazuje na dvije osnovne tematske grupe: frazeme motivirane apstraktnim pojmovima ili radnjama, i frazeme motivirane konkretnim realijama i pojavama.¹⁰⁷ Isti autor uočava da se transpozicija značenja odvija semantičko-asocijativnim i slikovitim putem, te da se prijenos značenja najčešće realizira metaforizacijom, metonimizacijom i poređenjem. “U jednog broja frazeoloških jedinica semantičke transpozicije idu od konkretnog događaja ili realne okolnosti ka uopćenim, analognim situacijama. Tako su nastale frazeme tipa: *ispraviti krivu Drinu, otići u Jagomir (završiti u Jagomiru)*,¹⁰⁸ *zidanje Skadra na Bojani, resavska škola, proći kao Janko na Kosovu, od Kulina-bana* i sl. Na osnovu konkretne, realne situacije, putem logičke generalizacije datog sadržaja, nastaju frazeološke jedinice, motivirane osnovnim značenjskim potencijalom semantičke dominante (ili dominantni)...”¹⁰⁹ Dodajmo da ne samo konkretni događaji ili realne situacije, već i konkretni, po čemu poznati, obilježeni likovi određenih sredina, logičkom generalizacijom datoga sadržaja, kada vlastito ime, zbog neke upečatljive osobine čovjeka koji ga nosi dobijaju i status opće imenice,¹¹⁰ dakle motiviraju nastanak frazema: iako

¹⁰⁷ Tanović, *Nav. djelo*, str. 40.

¹⁰⁸ Istoznačno: otići na jedanesto/peto /završiti na jedanestom/petom; otići kod Himze Polovine.

¹⁰⁹ Tanović, *Nav. djelo*, str. 60.

¹¹⁰ Dobijanjem značenja opće nije se nužno izgubilo značenje vlastite imenice, međutim, vremenom će se ta imenica sve manje koristiti kao vlastita, a više kao opća, taj proces će biti daleko brži ako vlastita imenica ukazuje na kakvo svojstvo na koje se u

se sredovječni građani Sarajeva kunu kako su viđali “ludu Rabiju” (to je ona što je vazda hodala nakićena, nakarminana široko oko usta i nosila puno kesa i cekera, Bože, šta li s nje bi - reći će), i taman kada smo povjerovali da je *luda Rabija* samo naša, i da njoj sličnu imamo i *ludu Martu* (koja je ona vrsta zbunjenih, smušenih, neuračunljivih osoba), uvidimo da i turski govornici imaju svoju *deli Raziye* (koja je vjerojatno bila luda, a razmažena djevojka), kako su dobro poznavali Fadila Manjka (kažu da je bio od begovske porodice Čengića, uvijek uredan, čist, ali malo, eto, tevećelija; kako bi se imao utisak da se čime bavi, prodavao neke sitnice, te kako nije bio pri čistoj, nije znao kazati pravu cijenu čega, pa uvijek radio na gubitak) koji je motivirao nastanak frazema u značenju: 1. osoba koja neracionalno troši, kojoj vječito nedostaje novca a da ni sama ne zna kako; 2. osoba koja radi na svoju štetu. Tanović, dalje, ističe: “Semantizacija frazeoloških jedinica nastalih semantičko-asocijativnim transpozicijama od konkretnog događaja ili okolnosti ka uopćenim, invarijantnim situacijama temelji se na poznavanju osnovnih ekstralingvističkih podataka koji su motivirali sam proces frazeologizacije.”¹¹¹ Ovaj autor kao zasebnu kategoriju nije izdvojio frazeme motivirane narodnom pričom, predajom, legendom, anegdotom, šalom i sl., međutim, mi smo u toku našeg istraživanja naišli na određeni broj veoma ekspresivnih frazema čije značenje nastaje transpozicijom značenja konkretne situacije ili po-

određenim sredinama gleda sa podozrenjem; naime, iako nismo imali uvida u matične knjige koje bi nam potvrdile ovakvo zapažanje, nije nam poznato da je neko u Sarajevu svojoj djevojčici dao ime Šuhra, nakon poznate sarajevske Šuhre čijom se zaslugom njeno ime zapamtilo kao opća imenica; budući da se ovdje radi o hipokoristiku imena Šuhreta, nismo čuli niti da koga zovu po ovom, dojako najproduktivnijem hipokoristiku tog imena (javlja se puni oblik ili hipokoristik Duda); *grof* je već davno izbrisan iz svijesti prosječnih govornika, ali *sendviče* jedemo svaki dan, ne vjerujemo ni da će se i jedna Nataša, makar i nataša bila, u Istanbulu predstaviti svojim vlastitim imenom, ukoliko zna u kakvom se općem značenju to ime javlja, najprije substandardu, da bi preko brojnih privatnih medija počeo sticati gotovo legalan status u standardu. U sarajevskom se žargonu, kod generacije koja Broza nije zapamtila, u značenju da ko koga jako cijeni, divi mu se i sl. može čuti: on je meni/ti si meni Tito!

¹¹¹ Tanović, *Nav. djelo*, str. 60.

ruke date u nekom tekstu narodne književnosti, kako bi generalizacijom značenja, analogno, označilo neku drugu, sličnu situaciju.

Svakako, mi se ovdje nećemo široko upuštati u istraživanje porijekla, vremena i mjesta nastanka frazeoloških jedinica, jer to bi bio zadatak koji, s jedne strane, izlazi iz granica lingvistike a, s druge strane, traganje za odgovorom o porijeklu frazema odvelo bi nas u historijsku frazeologiju, koja je, razložno, jedna od najsloženijih i najmanje istraženih grana lingvistike, ili što bi bilo još pogubnije, u nacional-romantičarske spekulacije kojima može odvesti traganje za određivanjem pojma i korpusa nacionalne frazeologije.

Ilijas Tanović veli: “Nijedno istraživanje nije dalo pouzdane odgovore na pitanje da li su frazeološke jedinice najprije nastale u narodnom slikovitom kazivanju ili je njihov nastanak stimuliran idejom i sadržajem izreka, poslovice, citata i sl. Po našem mišljenju, frazeme su nastajale na oba pomenuta načina, a jedan broj frazeoloških jedinica plod je individualnog “autorskog” stvaranja.”¹¹² Antica Menac klasificira frazeološku građu prema njenom porijeklu, i prva podjela koju daje ova autorica odnosi se na nacionalne i posuđene frazeologizme, a potom izdvaja frazeološke jedinice nastale “na bazi citata iz književnih i drugih djela napisanih na jeziku koji ih upotrebljava,... ili prevedenih s drugih jezika”, frazeologizme uzete iz narodne književnosti, frazeologizme nastale “na bazi termina različitih znanosti, struka i područja ljudske djelatnosti”, frazeologizme koji potječu iz različitih žargona (argoa, slenga, šatrovačkih govora), frazeologizme motivirane poznatim tekstovima iz masovnih medija, muzike, reklama i sl.¹¹³

Krenuli smo od pretpostavke da je frazem plod narodnog govora, te da samim tim može biti više zastupljen u narodnoj, usmenoj književnosti, i da ćemo dobiti sliku koja će nas usmjeriti ka zaključku o porijeklu nekih frazema i njihovoj motiviranosti. Naime, poznaje li se dovoljno

¹¹² Tanović, *Nav. djelo*, str. 54.

¹¹³ Upor.: Menac, *Nav. rad.* str. 220-221.

narodno kazivanje, odnosno, usmena književna tradicija, postaje jasan odgovor na pitanje da li je određeni frazem stimuliran širim tekstom prisutnim u narodnom znanju, ili je, pak, postojeći frazem stimulirao neki širi sadržaj. Iščitavanjem bošnjačke usmene književnosti, u samom tekstu uočili smo prisustvo izvjesnog broja frazema različite ekspresivnosti, i različitog stupnja idiomatičnosti, frazema koji dijelom pripadaju funkcionalnom stilu usmene književnosti, a dijelom registru govornog jezika, i to i u poeziji i u prozi: *objesiti glavu* (A moj dragi, što si poniknuo, poniknuo, glavu objesio, kao da si iglu izgubio...), *odnijeti pamet* (Ja kakve su kara-krzli obrve, odnesoš me do mrve), *pustiti glasa* (Ne pust' glasa do bijela dana), *promijeniti svijet* (sinoć me je majka ostavila, ostavila, svijet promijenila, evo sad se sa kabura vratih), *dušu/dušicu pustiti* (to izusti i dušicu pusti...), *pucati srce* (sahat kuca, moje srce puca), *greti/ići majci unatrage, sa dušom se rastaviti, brzo krojiti, piščati kao guja, ciknuti kao ljuta guja, oženiti se crnom zemljom i zelenom travom, pjana glava, vratiti zajam, dati glavu, učiniti vatan, odvaliti ljosku, tabanima vatru, skinuti s vrata, biti prema mrtvoj glavi, povući srce* itd. U turskoj narodnoj književnosti zatekli smo također određeni broj frazema i fraznih glagola prisutnih u poeziji i prozi: *elini vermek* (ver elini karlı dağlar aşalım), *kendinden geçmek* (düşmanları görüp kendimden geçtim), *ciğerleri dökülmek, kan kusmak* (Meyhaneden çıktım yan basa basa, ciğerlerim döküldü kan kusa kusa), *kalbine ataş düşmek* (kalbime ataş düştü-İçinde yar da yandı); *derde düşmek* (alt'ay oldu ben bu derde düşeli), *başına getirmek* (sen benim başıma neler getirdin, ben senin kahrını çekekmem gönül), *baş etmek* (Zalim felek ile baş edemedim), *başına gelmek* (bu gençlikte neler geldi başıma), *gönlünü kemirmek* (kemirir gönlümü bu sinsi firak). Jasno je da su gorenavedeni frazemi i u turskom i u bosanskom jeziku prisutni neovisno od stila teksta u kojem su konkretno upotrijebljeni, da se oni mogu susresti i u brojnim drugim vrstama tekstova i u različitim funkcionalnim stilovima (književnoumjetničkom, novinskom, razgovornom). Međutim, uočili smo i da je jedan dio frazema motiviran sadržajem neke narodne priče, predaje, anegdote

i sl. (U bosanskom: *Oko hodžina jorgana, tvoja će zasvirat/ko da pare, njegova će zasvirat; ne lipši magarče do zelene trave, vidim iglu, ali plastu ne vidim, ne udaje se Fata, neg Kobilja Glava, da mi je masla ko što nemam brašna, pusti dijete nek jede odakle hoće, ne uči, hodža, gore mu je, šta zna dijete šta je petsto kila;* u turskom: *parayı veren düdüğü çalar, ölme, eşğim, ölme, al hocam muskanı babam kaykıldı, sen hocan kadar mı bileceksin....*), i da se u ovim slučajevima u turskom i bosanskom jeziku javljaju frazemi koji su istog značenja i iste stilske boje. Ovdje želimo napomenuti da smo na osnovu ispitivanja nekolicine nativnih govornika različite dobi, spola, obrazovnog i socijalnog statusa, kojima smo ovdje navedene frazeme dali van konteksta, a potom, uključene u kontekst, ustanovili kako prisutnost značenja ovih frazema u jezičnom znanju naših ispitanika nužno ne podrazumijeva poznavanje nekih ekstralingvističkih elemenata, kao što je priča/predaja/legenda koja je motivirala nastanak frazema u određenom značenju. Također, vidljivo je da su frazemi čije se značenje razvilo iz frazeološko-asocijativnog potencijala njegovih sastavnica daleko prozirnijeg značenja od frazema motiviranih nekom pričom, legendom, anegdotom i sl., a samim tim oni su i prisutniji u jezičnom znanju prosječnog govornika.

3. 2. NEKOLIKO NAPOMENA O POSUĐENIM ILI INTERNACIONALNIM FRAZEOLOGIZMIMA U TURSKOM I BOSANSKOM JEZIKU

Kada govorimo o porijeklu frazeoloških jedinica, spomenutima treba dodati i frazeme nastale preuzimanjem ili kalkiranjem iz drugih jezika, s kojima je jezik-primalac bio u određenom jezičnom ili kulturnom kontaktu. Kod nekih preuzetih frazema, na osnovu elemenata koji pripadaju kulturi iz koje je taj jezik iznikao, osobito ukoliko je jedna od komponenti vlastita imenica, vrlo je jednostavno utvrditi njihovo porijeklo. Ta komponenta može biti neko vlastito ime ili pak neki događaj o

kojem govori predaja koja motivira nastanak frazema. To su frazemi tipa *Damaklov mač, Amorova strijela, danajski darovi, Judin poljubac, Scila i Haribda (proći Scilu i Haribdu, između Scile i Haribde), Sizifov posao, Potemkinova sela, od Adama i Eve, od Adem-pejgambera, iz nuhnebidenskog vakta, od kalu bela, Sodoma i Gomora, Jedžudž i Medžudž* itd. Tanovićevo određenje da su frazeme ovog tipa “posuđene, uglavnom, iz antičkog svijeta i u naš jezik došle izravno iz latinskog ili preko jezika posrednika (francuskog, njemačkog, talijanskog)”¹¹⁴ redefinirali bismo tako što bismo kazali da je motivacioni elemenat u frazemima ovog tipa u nekim slučajevima mit ili legenda iz antičkoga svijeta, a nekada, pak, da je nastanak frazema naslonjen na sveto predanje, bilo da se ono nalazi u Bibliji ili Kur’anu, bilo da je predajom vezano za religijsko učenje, pa su, na taj način, i u naš jezik dospjeli najvjerojatnije posredstvom jezika na kojima je doneseno, ili tumačeno sveto predanje. U stvaranju frazema-internacionalizama kao motivacioni element bitno je spomenuti i historijske događaje ili historijske ličnosti i elemente koje se vezuju uz historijske događaje (*Kolumbovo jaje, otkriti Ameriku/Amerika’yi keşfetmek*), te motive koji se javljaju u književnoumjetničkom tekstu. Dakle, ove posuđene frazeme, odnosno frazeme internacionalizme, prema njihovom ishodištu, možemo podijeliti na sljedeće grupe:

1. frazemi motivirani antičkim – grčkim mitovima i rimskim legendama, likovima i događajima iz tih mitova i legendi (*Scila i Haribda, Sizifov posao, danajski darovi, trojanski konj...*)

2. frazemi motivirani kazivanjima sadržanim u Bibliji, odnosno, kršćanskoj predaji (*od Adama i Eve, Sodoma i Gomora, Judin poljubac, iz pretpotopnog doba, ko tebe kamenom ti njega hljebom, oko za oko, zub za zub*)

3. frazemi motivirani Kur’anskim kazivanjima i islamskoj predaji: (*Jedžudž i Medžudž, od Adem-pejgambera, iz nuhnebidenskog vakta, iz pretpotopnog doba, od kalu bela*)

¹¹⁴ Tanović, *Nav. djelo*, str. 60.

4. frazemi motivirani historijskim događajima ili historijskim ličnostima (*Kolumbovo jaje, otkriti Ameriku*)

5. autorski frazemi koji se javljaju u književnoumjetničkom tekstu, ili metaforizirani izrazi, sentence, citati koje su u određenim prilikama izrekli pisci, političari, filozofi, javne ličnosti, ili pojmovi koji se u određenom književnom djelu javljaju kao slobodna sveza riječi, koja će biti frazeologizirana i u tom značenju općeprihvaćena,¹¹⁵ a potom, kao pri-

¹¹⁵ Možemo navesti primjer *okrugli sto* (*yuvarlak masa, yuvarlak masa toplantısı*), koji, koliko je nama poznato, nastaje metaforizacijom na sljedeći način: i pridjev kojim se može izraziti sadržaj *okrugao*, kao i imenica kojim se može izraziti sadržaj *sto* postoje u svim jezicima; pretpostavljamo da je i u svim sredinama poznat denotat na koji upućuje ova sintagma, dakle, denotativno značenje ove sintagme upućuje na komad namještaja određenog oblika i određene funkcije (u kući, dvoru ili uredu), međutim, mi u ovome pojmu ne vidimo dovoljno asocijativno-konotativnog potencijala iz kojeg bi se moglo javiti frazeološko značenje; kada se ova sintagma javlja u *Priči o kralju Arthuru i njegovim vitezovima* Howarda Pylea, u značenju mjesta za kojim se okupljaju vitezovi kralja Arthura, ona u datom kontekstu prestaje označavati svoj primarni denotat, dakle, značenje se pomjera od nominacije *bilo kojeg stola okruglog oblika metonimiji konkretnog mjesta na kojem su se okupili vitezovi kralja Arthura sa svim pripadajućim svojstvima i asocijaciji na sadržaj prisege koju su dali vitezovi*; obratimo sada pažnju na kontekst koji će motivirati nastanak frazema *okrugli sto*: “I dok je Merlin birao svakog pojedinog viteza, gle, čim bi on uzeo za ruku viteza, njegovo bi se ime odmah pojavilo na stolcu koji mu pripadaše, vrlo blistavo i sjajno, ispisano zlatnim slovima.... Tako je ustanovljen Okrugli stol u velikoj raskoši i silnom dostojanstvu. Jer najprije nadbiskup od Cantenburyja blagoslovi svakog viteza i svaki stolac, idući od mjesta do mjesta u pratnji svoga svećenstva, te su pojali najskladnije napjeve, a drugi njihali kadionika iz kojih se širio ugodan miris tamjana ispunjavajući cijeli šator nebeskim blagoslovom. I kad je nadbiskup tako blagoslovio sva mjesta, svaki vitez sjede na svoj odabrani stolac kraj Okruglog stola, a štitonoše stadoše iza njih držeći stijegove s grbovima iznad glava vitezova. A svi oni što stajahu uokolo, i vitezovi i gospe, kliknuše i glasno ih pozdraviše. Tada svi vitezovi ustadoše, i svaki vitez podiže ispred sebe križ na balčaku svoga mača, i svaki vitez izreče riječ po riječ ono što reče kralj Arthur. A ovo je bila prisega njihova viteštva Okruglog stola: da će biti hrabri prema jakima; da će biti užasni prema zlima i opakima; da će braniti nemoćne kada ih zovnu u pomoć; da će im sve žene biti svete; da će priskočiti u pomoć jedan drugome kad god to bude trebalo; da će biti milosrdni prema svim ljudima; da će biti ljupki na djelu, iskreni u prijateljstvu i vjerni u ljubavi. To bijaše njihov zavjet i svaki vitez zakle na križu svoga mača i u znak toga poljubi njegov balčak. Tada svi koji stajahu uokolo još jednom glasno kliknuše. Zatim svi vitezovi Okruglog stola sjedoše, i svaki vitez prelomi kruh na zlatnoj plitici i

jevodni ekvivalent postaju prihvaćeni u općoj upotrebi (*biti ili ne biti, vaditi kestenje iz vatre, mislim, dakle postojim, o tome ću misliti sutra, strijela je odapeta*)ç

Opazili smo da su frazemi iz skupine pod brojem 3. u bosanskom jeziku karakteristični po tome što se upotrebljavaju u ograničenoj grupi govornika bosanskog jezika, i to pretežno u starijim generacijama Bošnjaka, u grupama koje čuvaju tradiciju, te da se najviše susreću u razgovornom stilu. Također, zanimljivo je da se frazemi iz ove skupine javljaju zadržavajući neke fonetsko-fonološki adaptirane elemente jezika-davaoca. Nisu rijetki ni primjeri posuđenih frazema koji se u jeziku posuđivaču javljaju u svom izvornom obliku: *alea jacta est, honoris causa, ex catedra, salto mortale, ultimo ratio, argumentum ad hominem, sine ira et studio, enfant terrible, time is money*.¹¹⁶ Frazemi iz skupina označenih sa 1. i 2. rjeđe se susreću u razgovornom stilu, međutim, veoma su prisutni u žurnalističko-populističkom stilu (kolumne, autorski komentari, reportaže), kao i u usmenim istupima javnih ličnosti (u elektronskim medijima, na javnim tribinama). Frazemi iz skupine označene brojevima 4. i

srknu vina iz zlatnoga kaleža što stajaše pred njim, zahvaljujući Bogu na tom jelu i piću. Tako se kralj Arthur oženio kraljicom Guineverom, i tako je ustanovljen Okrugli stol.” (Howard Pyle: *Priča o kralju Arthuru i njegovim vitezovima*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1985., str. 129.). Metaforizacijom konkretnog pojma iz *Priče o kralju Arthuru*, podrazumijevajući sve sadržaje koji se vezuju za dati pojam (da Okruglom stolu pristupaju odabrani među odabranima, koji posjeduju određene kompetencije i koji su dali prisegu na određene moralne obaveze, prisustvo i odobravanje publike, savjetovanje kralja Arthura sa vitezovima Okruglog stola, traženje zajedničkog rješenja, mogućnost da odlaskom (smrću) jednih na njihova mjesta, uz saglasnost svih, budu izabrani drugi itd.) nastaje frazem *okrugli sto*, kao oznaka za skup na kojem mala grupa odabranih, uzoritih i kompetentnih, u skladu sa moralnim i profesionalnim načelima na koje su se obavezali, raspravlja o određenom pitanju, sa ciljem da pronađe rješenja. Pratili smo ovu sintagmu kroz tri nivoa njena značenja: od nominacije općeg konkretnog pojma, preko nominacije pojedinačnog konkretnog (metonimija institucije), do metaforičnog frazeološkog, kada data sintagma označava konkretan, opći pojam. Četvrta razina na kojoj pomjeranje značenja ove sintagme možemo pratiti jeste kada ova sintagma, gubeći svoje konotativno, frazeološko značenje, dobija status termina koji će izraziti sadržaj *skup na kojem izabrana grupa ljudi raspravlja o određenim pitanjima*.

¹¹⁶ Tanović, *Nav. djelo*, str. 96.

5. najčešće su zastupljeni u žurnalističko-populističkom i razgovornom stilu. Kada su u pitanju preuzeti frazemi ovog tipa, zanimljivo je napomenuti da većina prosječnih govornika, pa čak i veći broj onih s visokim obrazovanjem, ne poznaje predaju koja je motivirala značenje tog frazema, kao i da nisu rijetki nativni govornici bosanskog jezika koji uopće ne poznaju značenje ovih frazema, bez obzira na njihovu frekventnost u općoj upotrebi.

Izuzimajući dr. Ahmeta Kasumovića,¹¹⁷ autori koji su se bavili frazeologijom bosanskog, srpskog i hrvatskog jezika nisu ukazivali na prisustvo idioma, figurativnih idioma i frazeoloških izraza preuzetih u bosanski jezik u gotovom, neprevedenom obliku iz ili preko turskog jezika, pa ćemo mi i ovom prilikom podsjetiti na neke primjere: *javaš aga*, *vakit var*, *sabahajrula*, *ejdovale*, *Allah mubarekola*, itd.¹¹⁸ Naš korpus, a osobito *Sarajevski nekrologij* Alije Nametka, koliko god zbog specifičnosti sadržaja, toliko i zbog specifičnosti autorova jezika i ekstralingvističkih elemenata koji ga obilježavaju, obiluje ovakvim primjerima: *Sari Hatun*, *halâl-mâl*, *azab olmasun*, *kusursuz bir Allah!*, *Allah rahmet ejle*, *Allah rahmet ejlesin*, *Allah rahmet ejleje*, *Rahmetullahi alejhi*, *bigajri hak*, *bil-hajr*, *Mevla rahmet ejleje*, *Rahimehullahu teala*, *Rahmetullahi alejhi rahmeten vasiah*, *kusursuz bir Allah...*

Kod drugih preuzetih frazema-internacionalizama, u kojima je odsutan element koji bi upućivao na kulturu jezika davaoca, to nije moguće utvrditi, tako da se u susretu sa frazemima koji imaju iste sastavnice, a prisutni su u dva ili više jezika, jasno postavlja pitanje da li se uopće radi o preuzimanju, kalkiranju frazeološke jedinice, ili su, pak, ti frazemi u dva

¹¹⁷ Vidjeti: Ahmet Kasumović, "Paremiološki oblici u djelima Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka", *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (Zbornik radova)*, Institut za književnost Sarajevo, Sarajevo 1992. str. 197.

¹¹⁸ Vidjeti šire: Amina Šiljak-Jesenković, "Neka zapažanja o prenošenju turskih ustaljenih kolokacija na bosanski jezik", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 46/1996., Sarajevo, 1997., str. 61-81.

jezička sustava nastali neovisno, tek na osnovu asocijativno-frazeološkog potencijala njihovih konstituenata. S druge strane, ako bismo se upustili u ovakvo istraživanje porijekla frazeološke građe, kontrastirajući turski i bosanski jezik, mali broj bosanskih tekstova nastalih tijekom prethodnih stoljeća, njihov specifičan sadržaj i ciljna grupa kojoj su namijenjeni, onemogućio bi izvođenje bilo kojeg validnog zaključka.

Kako bismo ilustrirali moguće omaške koje se mogu dogoditi pri upuštanju u istraživanje porijekla frazema, navest ćemo primjer Antice Menac koja, govoreći o porijeklu frazeologizama, ovu građu dijeli na nacionalne i posuđene frazeologizme, i u grupu frazeoloških jedinica nastalih u “krilu hrvatskog jezika”, između ostalih, navodi i primjere *čorbine čorbe čorba* i *skuhati poparu*.¹¹⁹ Pretpostavljamo da ovoj autorici, s obzirom na njeno kulturno okruženje, nije bila poznata priča o Nasrudin Hodži kojemu je nekakav seljak donio na dar zeca, a potom na musafir-luk Nasrudin Hodži navalile komšije, i komšije komšija, pa potom komšijinih komšija komšije, a sve za račun tog poklonjenog zeca, sve dok Hodža ručku ne iznese čistu vodu, za koju reče da je čorbine čorbe čorba. Nama je poznato da priča sa ovim sadržajem postoji i u turskoj kulturi, i da je ona motivirala spomenutom bosanskom frazemu istoznačan turski frazem *tavşanın suyunun suyu*. Pretpostavljamo da je u našu kulturu ovaj frazem došao iz turske kulture, ali moguće je pretpostaviti da ova priča postoji i u drugim kulturama u kojima je prisutan Nasrudin. Budući da se ovdje radi o anegdotama prenošenim usmenim putem, pokušaj da utvrdimo u kojoj se to kulturi najranije javlja ova anegdota, odnosno, u kojem se jeziku najranije javlja ovaj frazem, bio bi i mučan i uzaludan posao.

Obratimo pažnju i na frazem *skuhati poparu*. Poznato nam je da se u bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku javljaju dva frazema sa leksičkim centrom popara: *skuhati poparu* i *dobiti/izjesti/pojesti poparu*. U

¹¹⁹ Menac Antica, “Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije”, *Filologija*, 8, Zagreb, 1978.

turskom se jeziku također javlja frazem *papara yemek* u značenju kakvo ima naš frazem *dobiti/izjesti/pojesti poparu*. Naravno, ovdje je nemoguće utvrditi da li je ovaj frazem, čiji su konstituenti u potpunosti izgubili svoje denotativno značenje za račun globalnog značenja frazema, ranije nastao u turskom ili u bosanskom jeziku. S druge strane, imajući u vidu činjenicu da su referencijalna značenja konstituenata ovog frazema u potpunosti dezaktualizirana, i da je njegov nastanak motiviran imenovanjem realnog čina prisutnog u vanjezičnoj stvarnosti, pitamo se da li bi bilo previše očekivati da je ovaj frazem nastao neovisno u ova dva jezika koja su predmetom našeg istraživanja, i čiji su govornici, podsjetimo, u dužem historijskom periodu bili u čvrstim kulturnim doticajima. S tim u vezi, nužno si postavljamo pitanje je li za nastanak frazema dovoljan asocijativno-frazeološki potencijal njegovih sastavnica, ili se, u određenim slučajevima, ipak radi o kalkiranju i/ili adaptaciji frazema u jeziku primaocu?

Ilijas Tanović, u traženju odgovora na pitanje o posuđenoj frazeologiji, uočava sljedeće: “Dva su osnovna vida nastanka internacionalnog frazeološkog fonda: nezavisno formiranje frazema u različitim jezicima sa sličnim ili istim značenjem, a na temelju lingvističkih i ekstralingvističkih univerzalija i različiti oblici međujezičnih kontakata i jezičkih migracija. Ovi se putevi nastanka frazema-internacionalizama nerijetko prepliću i presijecaju, pa je za neke internacionalizme teško tačno utvrditi koji je od pomenutih vidova nastanka bio odlučujući. Etimološka istraživanja nezavisnog razvoja međujezičnog frazeološkog paralelizma pokazuju znatnu bliskost ili istovjetnost predmetno-logičkih i logičko frazeoloških ideja i stimula. Prema E. M. Soloduhu, najčešći i najbolji “provodnik” međujezičkih utjecaja koji dovode do nastanka frazema-internacionalizama je književnost. (Soloduhu, 1992:147)”¹²⁰

Tanović za pojedine frazeme koje pronalazi u korpusu svog istraživanja iznosi mišljenje da su posuđeni iz francuskog, a za neke da su posu-

¹²⁰ Tanović, *Nav. djelo*, str. 96.

đeni iz ruskog jezika.¹²¹ Neki od ovih frazema koje ovdje bilježi Tanović pronašli smo i u našem korpusu istraživanja, i to u invarijantnim oblicima, na turskom jeziku. Primjerice: *vidjeti sve u ružičastom svjetlu* (fr. *voir tout en rose*), tur. *Dünyaya pembe-lacivert bakmak* - "Akseki'den gelmiş, bir medrese odasına sığınmış, yamalı pantolonunu henüz çıkarmış, bıyıkları yeni terlemiş, dünyaya pembe-lacivert bakan bir garip Asım." (TS/50); *Etrafı toz-pembe görmek*- "Etrafı toz-pembe görüyorduk." (TS/107). Također, poznato nam je da i u turskom, a i u engleskom postoji frazem *medeni mjesec/honey moon/ bal ayı*, sa istim sastavnicama kao i francuski *la lune de miel*. I frazem *crna berza/crno tržište* (fr. *marche noir*) javlja se u turskom jeziku u formi *kara bursa*. Frazemi *ući/zapasti u ćorsokak, navrtati/okretati vodu na svoj mlin, slijegati (slegnuti) rame-nima* za koje Tanović smatra da su u naš jezik došli iz ruskog, sa istim sastavnicama susreću se i u turskom jeziku: *çıkmaza girmek, kendi değirmenine su taşımak, omuz silkmek*. Mi u se ovom slučaju ne bismo upuštali u tvrdnje da li se radi o kalkovima ili polukalkovima frazema, ili je, pak, do nastanka ovih frazema istog značenja, iste stilske boje i pripadanja istom registru, došlo putem istih značenjskih transpozicija. Mi ćemo se zadržati na konstataciji da ovi frazemi sa istim sastavnicama koji se javljaju u više jezika, bilo da se radi o kalkovima, polukalkovima, prijevodnim ekvivalentima ili jednostavno, frazemima nastalim putem istih značenjskih transpozicija, kod prosječnog govornika jesu prihvaćeni kao domaći, nacionalni frazemi. Kako bismo izbjegli hipotetiziranje o porijeklu turskih i bosanskih frazema s jednakim sastavnicama, jednakog globalnog značenja i stilske boje, i to onim čije sastavnice ne upućuju na jezik i kulturu iz koje potiču, mi ćemo ih nazivati frazeološkim ekvivalentima.

Frazeološkim internacionalizmima, također, mogu se smatrati i tautološke frazeosheme, odnosno frazeme s redupliciranim imenskim konstituentima u zavisnom odnosu, za koje možemo kazati da su pro-

¹²¹ *Ibidem*, str. 97.

duktivni i prisutni u jezičnom znanju najvećeg broja govornika. O ovoj skupini šire ćemo govoriti u poglavlju koje se odnosi na sintagmatsku i sintaktičku strukturu frazeoloških jedinica:

ağızdan ağıza – bos. *od usta do usta*/fran. *De bouche en bouche*/ engl. *From mouth to mouth*/ njem. *Von Mund zu Mund*/ rus. *Из уст в устá*

günden güne/gün günden/ – bos. *iz dana u dan, dan za danom*/ fran. *D'un jour á l'autre, de jour en jour*/ engl. *From day to day*/ njem. *Von Tag zu Tag*/ rus. *изо дня в дéнь*

omuz omuza – bos. *rame uz rame* /engl. *Shoulder to shoulder*/ njem. *Schulter an Schulter*/ rus. -

baş başa – bos. *licem u lice*/fran. *Tete-á-tete*,/engl. *face to face*/ njem. -/ rus. *С глазу на глаз*

baştan başa – bos. *s kraja na kraj*,/engl. *from end to end*/ rus. *Из конца в конéц*

başa baş (arh.)– bos. *s kraja na kraj, licem u lice*/ engl. *from end to end, face to face*/rus. -

el ele – bos. *zajednički, ruku za ruku, ruka ruku mije*/fran. *Main dans la main, tout ensemble*/ engl. *hand in hand* /njem. *Hand in Hand*/ rus. *Рукá об руку*

elden ele – bos. *s ruke na ruku, iz ruke u ruku*/ fran. *De la main á la main*/engl. *From hand to hand*/ njem. *Von Hand zu Hand* /rus. *Из рук в рýки*

yüz yüze – bos. *licem u lice*/fran. *Face á face*/ engl. *Face to face*/njem. *Von Angesicht zu Angesicht*/ rus. *Лицóm к лицу*

3.3. FRAZEOLŠKI EKVIVALENTI TURSKOG I BOSANSKOG JEZIKA

Budući da su bosanski i turski jezici koji pripadaju različitim porodicama jezika, po toj logici ne bi trebalo biti previše osnova za veliki broj frazeoloških ekvivalenata u ova dva jezika, kakvi se javljaju unutar jedne porodice jezika. Međutim, s obzirom na to da je naš korpus ukazao na veliki broj frazeoloških ekvivalenata u ova dva jezika, to slobodno možemo iznijeti mišljenje da je njihov nastanak dijelom rezultat dugih jezičnih kontakata, a dijelom, tako što je, neovisno, u oba jezika iskorišćen frazeološko-asocijativni potencijal sastavnica frazema, uz nužnu napomenu da frazikon jednoga jezika jeste produkt ekstralingvističkih elemenata, kao što su odnos govornika prema vanjezičnoj stvarnosti i pojmovima u njoj, narodna vjerovanja i vjerovanja koja se zasnivaju na religijskom učenju, svakodnevni život, običaji, narodne predaje i td. Dakle, frazikon jednoga jezika jest element koji široko otvara prostor za sagledanje odnosa jezika i kulture, te su stoga, brojni frazemi bosanskog jezika koji su pored svoje ekspresivnosti, stilske markiranosti i metaforičnosti koje su opće karakteristike frazema u mnogim jezicima, izrazito sociolingvistički markirani, budući da se susreću u idiolektima određene govorne zajednice - dakle, karakteristični su za razgovorni stil, i to najviše u starijoj generaciji govornika, više u ženskog populaciji koja prema sociološkim istraživanjima više nastoji očuvati tradiciju, i to osobito u sredinama u kojim se nastojala sačuvati autentičnost usmene komunikacije. Međutim, o tome će biti šire govoreno u poglavlju o sociolingvističkom aspektu posmatranja turske i bosanske frazeološke građe.

Već smo kazali da postoje brojni frazeološki ekvivalenti u turskom i bosanskom jeziku. Kako u ovom slučaju polazimo od turskog jezika kao primarnog predmeta našeg istraživanja, mi najprije iznosimo turske primjere.

U oba jezika uočili smo da se javljaju frazeološki ekvivalenti sa jednakim sastavnicama ili sličnoznačnicama /bilo da se radi o leksičkim

kalkovima ili posuđenicama kao sastavnicama frazema/, istim globalnim značenjem, i pripadnošću istom funkcionalnom stilu - frazemi čija motiviranost proizlazi iz transpozicije značenja njenih sastavnica: *adı gibi bilmek* – znati (nešto) kao vlastito ime, (nešto sa sigurnošću znati); *adım atmak/adım atmamak (-e)* – nogom stupiti, niti nogom ne stupiti, ne ukoračit u, ne kročiti u (nikako i nikada /više/ ne otići); *ağına düşmek/ağına düşürmek* – pasti u (nečiju) mrežu/zamku/; *birine tuzak kurmak* – postaviti nekome zamku/stupicu/mrežu; *ağır gelmek* – 1. teško pasti (nešto), 2. biti težak (neko, nekome); *ağır söz* – teška riječ (uvreda); *ağızından bal akmak/damlamak* – teći (kome) med iz usta (s tim što u turskom jeziku ima samo doslovno značenje govoriti slatko, mediti, bez ironije koja se javlja u bosanskom, u značenju govoriti slatko, ali neiskreno); *aklına düşmek/gelmek (düşmemek/gelmemek)* – (ne) pasti na pamet/doći na pamet/ na um pasti; *Allah'ın evi* – Božija kuća (džamija)// crkva; *anadan doğma* – kao od majke rođen (gol, u tur. 1. gol, 2. od rođenja); *anasından doğduğuna pişman etmek* – učiniti da se pokaje što ga je majka rodila; učiniti da prokune dan kad je rođen; (silno se pokajati); *asık yüz/asık surat/çatık yüz* – smrknuta lica, obješene face, obješena nosa (razgov.); *aslan yüreği/aslan yürekli/çatal yürekli* – lavovskog srca (veoma hrabar); *aslanın ağzında* – u lavljim raljama (u teškim uvjetima, teško ostvarivo); *aşırı gitmek/aşırıya kaçmak* – otići predaleko, prevršiti mjeru (pretjerati); *aşkı ile yanmak* – gorjeti, izgarati od ljubavi (prema); *avucunun içinde olmak/avucunun içine almak (birini)- imati koga u šaci* (držati koga pod svojom kontrolom), *uzeti u svoje ruke* (uzeti pod svoju kontrolu, preuzeti obavezu, posao isl.); *ayak uydurmak* – uskladiti korak (uskladiti tempo, uskladiti se sa); *boğazdaki düğüm* – čvor/guta/knedla u grlu; *boynunu bükmek* – pogeti šiju, boynu bükük – povio šiju; *bir noktaya getirmek* – dovesti do određene tačke; *bir şeyin kökünü kurutturmak* – učiniti da nešto usahne u korijenu, uništiti nešto iz korijena, sasjeći u korijenu; *bir yana atmak* – odbaciti/ostaviti na stranu; *birinin eline su dökmek* – ne moći polititi nekome na ruke (u bos. razgovorni stil), *birinin gönlünü çalmak* – ukrasti nečije (nekome) srce; *can pahasına* – po cijenu života; *canını ver-*

mek - dati dušu/život (za), cephe açmak - otvoriti front; düğümü çözmek - razvezati čvor; dümenin başına kurulmak - zasjeći na kormilo; dünya dar gelmek - svijet postati tijesan/svijet postati premalen; kendine göre bir dünya kurmak - stvoriti svijet za sebe; dünyanın sonu gelmek - doći kraj/smak svijeta; dünyaya pembe-lacivert bakmak - gledati na svijet/stvari/sve ružičasto; birinin ekmeğini yemek - jesti (nečiji) hljeb; ekşimiş yüzü/ yüzü ekşi - kisela lica, razg. kisele face; el açmak - pružiti ruku (da prosi, moli, traži);

Navedeni turski i bosanski primjeri predstavljaju komponentne ili globalne frazeme, u kojima je uočljiv nevelik stupanj ekspresivnosti, dakle njihovo značenje je prilično prozirno, nisu obilježeni elementima lokalne kulture, te je time logično da se u više različitih jezika i kultura mogu javiti ovakvi frazemi, i to koliko god da su prisutni u razgovornom, toliko su zastupljeni i u književnomjetničkom i publicističkom stilu, a neki od navedenih i u političkom žargonu. Međutim, uočljiva je i pojava izrazito slikovitih i ekspresivnih istoznačnih frazema sa istoznačnim sastavnicama, svojstvenih, ponajprije, neformalnoj komunikaciji, argou ili žargonu, što potvrđuju i brojni primjeri doneseni u prilogu našeg rada (vidjeti prilog sa izborom frazema iz vulgarnog jezika i neformalne komunikacije).

Navest ćemo i dio frazeoloških ekvivalenata turskog i bosanskog jezika koje smo pronašli u našem korpusu, i to pozivajući se na frazeološke rječnike u kojima i ako su registrirani:

sirtına yüklenmek - tovariti na leđa, stavljati na teret

kulağa gelmek (TS :924 ; proçuti se, çuti se od nekoga)- doprijeti do ušiju

ileri gitmek/varmak (A :6245- sözde, davranışta ölçüyü aşmak) - prijeći granicu

başına bir şeyler gelmek (başına /kötü/ bir şey gelmek - A :3671- başına bir hal gelmek- kötü bir duruma uğramak)- dogoditi se nešto (strašno), doći /pasti što na glavu (gov.)

göz gezdirmek (A :5595) - 1. čitati nešto bez udubljanja, 2. ovlaš pogledati, pregledati; – *prijeći/preletjeti pogledom*

el değmemiş genç kız – djevojka koju (muška) ruka nije dotakla
sokağa düşmek (A:7903) *kötü yola düşmek* (A:6911), - kadın orospuluğa başlamak – *izaći na ulicu/dopasti ulice* (žena), *krenuti lošim/krivim putem, krenuti/otići stranputicom, moralno posrnuti, pasti/spasti na niske/tanke, jadne/ grane* (Mat.:166)

sokak kadını/kızı – (TS:1322) – *djevojka s ulice, ulična djevojka (javna djevojka, djevojka na prodaju)* (Mat.: 92)

kenara atılmak/atmak – *biti ostavljen/odbačen //ostaviti/odbaciti na stranu, po strani* (Mat.:652)

el üstünde tutmak//tutulmak – *nositi ipf. (držati ipf) (koga) na rukama// biti nošen na rukama* (Mat.:587) – *paziti na koga naročito, ugađati komu u svemu //biti pažen u svemu*

eline düşmek (A:5076) – *pasti u ruke, pasti pod ruku* (Mat.: 588)/ *dopasti komu šaka, pasti komu u šake* – (Mat. 678) *pripasti/pasti pod čiju vlast; pasti u zarobljeništvo*

bağrına basmak (A :3576)- *priviti (koga, sebi) na grudi, priljubiti koga na grudi*, (kod Mat. : 175 – *oblik pasti pf. komu na grudi* – osjećajno za-grliti koga, pasti kome na grudi)

bir yastıkta kocamak – *ostarjeti u jednoj postelji, ostarjeti na jednom jastuku* (u gov.)

yüreği yumuşak olmak/yümüşak yürekli – *imati mehko srce, biti mehka srca* (*Biti meka srca* – Mat: 630)

yüreği dağlanmak - (A:-; *yüreği yanmak* – A:8844; *yüreği parça parça olmak/parçalanmak* – A:8838) – *cijepati se (parati se, kidati se) komu srce* (Mat.:632)

göz açıp kapayana kadar (A:5563) – *dok bi okom trenuo, dok okom trenేశ* (Mat.:413)

boyun eğmek/baş eğmek-(A:3646) - *pogeti šiju/vrat* (Mat.:681); *pogeti glavu* (Mat. 149- *sagnuti, saviti, pognuti glavu*)

başında (yeller) esmek – *puhati (vjetrovi) kroz glavu*

-*in sönmeyen ateşi –de olmak – biti/postojati vatra/plamen* (nečega u nečemu ili nekome).

Vidimo dakle, da u turskom i bosanskom frazikonu postoji veoma veliki broj jedinica s istim sastavnicama i istim značenjem.

Također, utvrdili smo da postoje i brojni frazemi čije se globalno značenje može izraziti frazemom drugoga jezika, ali sa drugim sastavnicama. Napomenimo da se ovdje često radi o globalnim frazemima s veoma izraženom stilskom bojom. Primjerice, semantički i stilski ekvivalent turskog frazema *Marko Paşaya şikayet etmek* bio bi bosanski *žaliti se Joki Šiljak*, ekvivalent frazema *Alavere, dalavere, Kürt Mehmet nöbete* bio bi - *Ko će kupus? - Mudri Vaso. - Ko će raso? - Ludi Haso*¹²², značenje izraženo frazemom *deveye hendek atlatmak* mogli bismo izraziti bosanskim (*lakše je*) *konju rep iščupat nego*; značenje izraženo frazemom *kupus i glavica* (u vulgarnom *jedno u dupku, drugo u š...*) može se izraziti turskim *biri eşikte, biri beşikte...*

3.4. O (NE)PREVODIVOSTI FRAZELOGIZAMA NA PRIMJERIMA TURSKOG I BOSANSKOG JEZIKA

Ako bismo izdvojeno iz cjeline čitali prethodno poglavlje, ili pak pregledali rječnike turskih frazema, kada je u pitanju prevođenje sa turskog na bosanski jezik, mogli bismo doći do površne ocjene o neutemeljenosti brojnih određenja prema kojima je neprevodivost frazema jedno od njihovih distinktivnih obilježja. U prilog ovakvoj tezi, svakako ide i već dobro poznata činjenica da, gledamo li s aspekta dvaju osnovnih odlika

¹²² Kod ova dva frazema zanimljivo je da su nastala u nacionalno heterogenim sredinama, te da je ta nacionalna heterogenost i potčinjenost jednih u odnosu na druge ugrađena u povijesno i prenesena u jezično iskustvo, koje će dalje motivirati cjelovito značenje frazema.

prirodnih jezika - komunikativnosti i sistemnosti - sve što je iskazano na jednom razvijenom prirodnom jeziku jeste prenosivo na drugi jezik, uz veći ili manji stupanj istoznačnosti, uz uvjet da prevodilac kao prenosilac komunikacijskog čina vlada jezikom kao sistemom, ali i da poznaje kulturu jezika-izvornika i jezika-cilja, te i čitav sistem neverbalnih znakovnih sistema u određenoj kulturi koji predstavljaju elemente izvanjezične stvarnosti, a koji opet motiviraju globalno značenje frazeoloških jedinica. Prevodilac kao prenosilac značenja će, sljedstveno rečenome, najprije posegnuti za prenošenjem sadržaja, a kada se o frazeološkim jedinicama radi, pored denotata na koji se frazem odnosi, nužno će imati u vidu njegovu stilsku markiranost, ekspresivnost i slikovitost. Također, ne uspije li u jeziku-cilju pronaći frazeološki ekvivalent frazema u jeziku-izvoru, budući da u svim jezicima postoji niz frazema snažnog emocionalnog naboja, niz frazema obojenih nacionalnim koloritom, za koje se može kazati da su u kontrastiranju sa drugim jezicima neekvivalentni, njegov izbor će biti da slobodnom svezom riječi, koristeći semantičke i stilske figure, izrazi značenje izvornika.

O pitanjima prevodivosti frazeoloških jedinica Tanović iznosi veoma dobra zapažanja, ističući sljedeće: “Neprevodivost frazeoloških jedinica najčešće se poistovjećuje sa nemogućnošću da se za pojedine frazeme u jednom jeziku pronađu u drugom jeziku ekvivalenti na semantičkom, strukturnom i funkcionalnostilskom planu. Međutim, nemogućnost očuvanja u tekstu prijevoda svih elemenata frazeoloških jedinica originala, pogotovo njihovog leksičkog sastava i sintaksičke strukture, ne znači i neprevodivost ovih izraza sa jednog jezika na drugi”.¹²³ Isti autor navodi: “Minimalan uslov istoznačnog prijevoda frazeoloških jedinica podrazumijeva ekvivalentnost na nivou globalne semantičke strukture, na nivou asocijativno-konotativnog potencijala i ekvivalentnost na planu stilske pripadnosti frazeoloških jedinica originala i prijevoda.”¹²⁴

¹²³ Ilijas Tanović, *Nav. djelo*, str. 80.

¹²⁴ *Ibidem*, str.81.

Ispusti li se prilikom prevođenja bilo koji nivo od navedenih, vjernost prenesene poruke dolazi u pitanje, dakle dolazi do šuma u kodu.¹²⁵

Tanović, također, govoreći o pitanjima prevođenja frazema s jednog na drugi jezik ukazuje i na različite nivoe ekvivalentnosti “od potpunih i prirodnih prijevodnih ekvivalenata, preko relativnih ili nepotpunih frazeoloških ekvivalenata, do neekvivalentnosti prijevoda i originala”,¹²⁶ a probleme u prevođenju frazema i dostignuti stepen prijevodne ekvivalentnosti ilustrira na materijalu frazeološke građe u romanu *Tvrđava* Meše Selimovića i prijevodu te građe na ruski jezik. Mi apsolutno prihvatamo Tanovićevo mišljenje da se “frazeme kao relativno kompaktne i stabilne cjeline mogu analizirati kao izdvojene i samostalne jedinice prevođenja, ali se ekvivalentnost frazema originala i prijevoda mora promatrati u širem, semantičko-stilskom kontekstu.”¹²⁷ Naime, praksa nam pokazuje da u određenim situacijama postoji semantički ekvivalent frazema u drugom jeziku, ali ukoliko on ne zadovoljava druge dvije razine, stilsku i asocijativno-konotativnu, ukoliko na bilo koji način “oštećuje” značenje jedinice izrečene izvornikom, treba potražiti neko drugo, barem deskriptivno rješenje koje će sadržavati sve nijanse izrečenog izvornikom.

¹²⁵ Za ilustraciju rečenoga dobro nam može poslužiti jedna anegdota: u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu bosanska vojna delegacija je na poziv turskih vojnih vlasti boravila u Turskoj, i u nedostatku profesionalnih prevodilaca, pri ruci se kao prevodilac našao turski državljanin čiji su preci bošnjački useljenici u Tursku. Kada je turski učesnik razgovora upotrijebio neku sintagmu u značenju “nije bitno”, ovaj Bošnjak je u tom značenju prepoznao sintagmu koju je, pretpostavljamo, čuo u svojoj mikro-sredini, a ona je glasila “prde konj!”, što bez obzira na moguću zadovoljenost razine globalne semantičke strukture (barem u jezičnom znanju “prevodioca”), pa čak i moguće zadovoljenu razinu asocijativno-konotativnog potencijala datog frazema, nije ekvivalentno na planu stilske pripadnosti. Druga ilustracija bi mogla biti data na primjerima nekih ustaljenih sintagmi koje svoje semantičke (ali ne i stilske) ekvivalente imaju u vulgarnom jeziku, s tim da je kod ovih drugih prisutan veći stupanj ekspresivnosti;

¹²⁶ *Ibidem*, str. 81.

¹²⁷ *Ibidem*, str. 81.

Kako bismo sami pokušali odgovoriti na pitanja o prevodivosti ili neprevodivosti frazema, kada su turski i bosanski jezik u pitanju, upustili smo se u prevođenje književnoumjetničkoga teksta koji sadrži veliki broj frazeoloških jedinca. Nepostojanje opširnog tursko-bosanskog rječnika, kao i nepostojanje bosanskog rječnika frazema, umnogome je otežalo proces prevođenja, ali istovremeno, i otvorilo nam prostor za pronalaženje novih rješenja, te smo ovaj izazovni zadatak prihvatili sa zadovoljstvom, nadajući se da će prikupljena građa koristiti pri priređivanju rječnika.

Također, želimo napomenuti da ni u kom slučaju ne smatramo da smo u svim datim primjerima pronašli najadekvatnija prijevodna rješenja. Pored toga, želimo napomenuti da smo prilikom prevođenja nastojali upotrijebiti potpuni frazeološki ekvivalent ukoliko on postoji u bosanskom jeziku, potom, da smo u nekim slučajevim pribjegavali upotrebi frazeoloških istoznačnica (različiti konstituenti, isto globalno značenje, stilaska markiranost i isti stupanj ekspresivnosti), frazeoloških sličnoznačnica (relativni prijevodni ekvivalenti), a tek ukoliko u bosanskom frazikonu nismo pronašli adekvatno rješenje, posezali smo za defrazeologizacijom izvornog oblika, dakle, deskriptivnim prijevodom u formi nefrazeološke sintagme.

U četiri pripovijetke Didem Uslu registrirali smo 157 frazema, od kojih smo svega 23 preveli njihovim potpunim frazeološkim ekvivalentima. Primjerice: *kulağa gelmek-doprijeti do ušiju, ileri gitmek-otići predaleko, zevk u safa yatağı-kolijevka sladostrasti, el değmemiş genç kızlar-netaknute djevojke, piyasaya çıkarılmak-izaći na prodaju, tadi kaçmak-izgubiti slast, kenara atılmak-biti odbačen u kraj, el üstünde tutulmak-biti nošen na rukama (mažen i pažen), eline düşmek-pasti u ruke (u zarobljeništvo), yüreği dağlanmak-cijepati se srce, yüre(ci)ği yumuşak olmak-imati mehko srce/srdašce, dil-i mecruh gibi-kao osoba slomljena srca, ayakta zor durmak-jedva/teško se držati na nogama (jedva opstajati; jedva stajati da se ne sruši), aklı başına gelmek-doći pamet u glavu, bir yerde kök salmak-pustiti gdje korijenje; birini bir ordunun içine bırak, hiç bir şey olmaz- pusti*

(koga-žensko) u ordiju vojske, ništa se neće desiti; karnı dolmak-napuhati se stomak (narasti stomak, biti napumpana - trudna), gözü çıkası-oči mu ispale, boynu devrilesi-vrat slomio, birine sırt çevirmek-okrenuti kome leđa, yoldan çıkmak-skrenuti s (pravog) puta, namuslu yuvayı kerhaneye çevirmek-poštenu kuću u bordel pretvoriti.

Ovakvi frazemi nisu nam predstavljali problem, budući da se radi o jedinicama relativno prozirnog značenja, bez obzira na stupanj njihove ekspresivnosti.

Nešto više ekspresivnih turskih frazema preveli smo bosanskim frazemima istog ili veoma bliskog globalnog značenja, ali različitog sastava: *yüreği ağzına gelmek-siçi srce u pete, sırtına yüklenmek-tovariti/natovariti se na vrat,*¹²⁸ *suya sabuna dokunmak-uplitati prste u (što), iki arada kalmak- biti/ostati/naći se između dvije vatre, sokağa düşmek-pasti na niske grane, bir dediğimi iki etmedi-ako bih ja rekla mlijeko je crno, ne bi rekao bijelo je,*¹²⁹ *bir yastıkta kocamak-ostarjeti u jednoj postelji, göz ağrı -zjenica u oku, gözüniün nuru-srce u njedrima,*¹³⁰ *başına bela kesilmek-natovariti brigu na vrat, canından bezmek-život (kome) dodijati/dotužiti, çingır kopmak-zapodjeti kavgu, burun buruna-rame uz rame, saçı üç numaraya vurulmuş-ošišan na tricu, göz açıp kapayana kadar-u tren oka, dok trenesh okom, nurlar içinde yatsın-počivao u miru, nek mu Bog kabur prosvijetli, kesesine en uygun-koji najviše odgovara (čijem) džepu, (sisten, duman-dan) göz gözü görmemek-ne vidjeti se prst pred okom/nosom (od magle,*

¹²⁸ Iako u bosanskom postoje varijantni oblici tovariti se na leđa/pleća (što, kome), smatrali smo da bi najadekvatniji izbor bio upravo sa leksemom vrat u funkciji nosioca frazeološkog značenja;

¹²⁹ Osnovno značenje ovog frazema jeste ne dozvoljavati da mu se dvaput rekne, odmah učiniti, ostvariti kome sve što poželi, iz čega izvodimo i značenje ne protivrječiti; u ovom pak semantičkom polju, osobito u idiomu ženskih govornika susrećemo ustaljenicu da sam rekla da je mlijeko crno, ne bi rekao bijelo je; kako se u konkretnom slučaju radi o govornoj karakterizaciji likova, činilo nam se da je ovdje najbolje upotrijebiti bosansku frazeološku sličnoznačnicu;

¹³⁰ U ova dva slučaja radi se o izrazima od milja koji se javljaju u neposrednoj blizini, tako da smo izabrali srodne izraze bosanskog jezika;

dima), -e ağır gelmek-bitir težak nekome, bitir kome na teret, deliler gibi sevmek-voljeti se kao ludi, -e hava atmak-vaditi frču (kome), -in canına okur-noge bi joj slomio, halt etmek-napravit' sranje, gününü gün etmek-uživati k'o kraljica/carica, ciğerini okuyormuş gibi-kao da mu čitaš misli, anasının kuzusu-mamina maza, olay çıkarmak-praviti scenu, birinin başını şişirmek-puniti kome glavu, ağzı sıkı olmak-bitir škrt na riječima, eksik etek-žensko da izvineš, kafam karıştı-smuljalo mi se u glavi, birini ortada koymamak-ne ostaviti koga na cjedilu, ne pustiti koga na ulicu; daldan düşeni anlayabilmek-moći razumjeti i onog ko je padao s kruške, -e gına gelmiş-doći kome žuta (minuta), prekipjeti kome; kiyametler kopmak-napraviti pakao, evden ölü çıkmış gibi (olmak)-kao da se desio smrtni slučaj, bacak kadar boyunla-za zemlju prionula, erkeğın elinin kiri, kadının alnının kiridir-ko da ručice, da i guzice; birinin namusunu iki paralık etmek-prodati čast za bud zašto; ne idüğü belirsiz bir piçkurusu-kopile kojem se ne zna ni ko je ni šta je, meydanı boş bilmek-misliti široko mu polje (misliti da može raditi šta hoće)...

U nekim slučajevima emotivnost i sliku koju smo imali pred sobom prilikom čitanja izvornika u naš maternji jezik smo prenijeli deskriptivno, upotrebljavajući nefrazeološke sintagme. Tako smo frazem *etekleri zil çalarak koşturan* preveli kao ... *što je okolo lijetao sav ustreptao od sreće*, frazem *olayı tatlıya bağlamak* kao *izgladiti situaciju, bir dediğimi iki edilemezdi* kao *što god bih poželjela to bi mi bilo ostvareno, bir şeyi iple çekmek-jedva čekati* (umjesto sličnoznačnog, ali daleko ekspresivnijeg bosanskog poredbenog frazema *čekati kao ozebo sunca*).

Smatrajući da neki turski frazemi ne sadrže veliki stilski niti emocionalni naboj, zadovoljavali smo se time što smo ih prevodili autosemantičnom leksemom koja pokriva značenje datog frazema na semantičkoj ravni, dodajući, po potrebi, adverbijalnu oznaku, intenzifikator ili kakvu drugu dopunu: *göz göze gelmek-susresti se pogledi, bitap düşmek-smoriti se, iç çekmek-duboko uzdahnuti, canı istemek-silno željeti; kulak asma-mak-ne obraćati pažnju* i sl. Također, ukoliko višeleksemni spojevi - frazeološki izrazi kakvi su pozdravi, prigodni situacioni iskazi i sl. nemaju

neku stilsku boju ili izraženu semantičku transpoziciju, oni su u datom tekstu obilježeni, međutim, nismo smatrali potrebnim da im se posvećuje posebna pažnja. Gdjekad smo pribjegavali postupku da značenje koje je u izvorniku izraženo frazomom prenesemo monoleksemnom formom koja sadrži određenu značensku transpoziciju ili sliku, nastojeći zadržati stilski ili emocionalni naboj zamijećen u izvorniku: *sıktı boğaz etmek - daviti/gnjaviti (koga); üstüne düşmek - pritiskati koga* i sl. U nekim nam se slučajevima unošenje frazeoloških ekvivalenata činilo neadekvatnim, štaviše, imali smo utisak da bismo upotrebom postojećeg frazeološkog ekvivalenta u bosanskom jeziku iznevjerili sadržaj dat izvornikom, budući da bismo time tekst opteretili patetičnošću koja se u izvorniku niti ne nazire. Naprimjer, *az daha başımı belaya sokacaktın* - preveli smo kao *malo je falilio da me uvališ u nevolju*.

U dva primjera u pripovijetkama Usluove susreli smo sintagme koje se često javljaju kao frazemi, međutim, u konkretnom slučaju radilo se o primjeni ovih sintagmi u njihovom primarnom, denotativnom značenju. Radi se o sintagmi *pusu kurmak-postaviti stupicu/zasjedu/zamku*, koja se u ovom obliku javlja i u bosanskom jeziku, kako u svom denotativnom tako i u frazeološkom značenju, te sintagmi *köşeyi dönme* koja u primarnoj denotaciji znači *skrenuti iza ugla*, a njeno frazeološko značenje jeste *silno se obogatiti; dobro se snaći, obogatiti se i izvući se iz besparice*.

Drugi književnoumjetnički tekst koji smo u potpunosti obradili predstavlja kratki roman Mustafe Kutlua *Ya Tahammül Ya Sefer (Trpjeti ili otići)*. U ovom tekstu smo na 204 mjesta registrirali upotrebu frazema ili frazeoloških izraza. U nekim Kutluovim rečenicama uočljiva je upotreba više frazema. Svakako, ponovno želimo naglasiti da mi nismo ti koji su kompetentni dati sud o tome u kojoj mjeri smo ispunili kompleksne prevodilačke zadatke. Ovdje se posebnim izazovom činilo pronaći mogućnost adekvatnog prenošenja značenja (ne zapostavljajući stilsku iznijansiranoću niti stupanj emocionalnog naboja), budući da nacionalni, lokalnim koloritom obojeni frazemi jesu bitno obilježje Kutluovog

izraza. Evo nekoliko primjera:

Göz gözü görmemek Sigara dumanından göz gözü görmezdi, bazan oturacak sandalye bile bulunmazdı. (TS/7) - Od duhanskog dima *ne bi se vidio ni prst pred okom*, a ponekad se čak nije moglo naći niti stolica za sjesti.

Gözünü seveyim Bak misafirlerimiz gelecek, aman gözünü seveyim, önce iyice bir sula, şöyle süpürgenin ucuyla, sonra ağır ağır süpür, sakın toz kaldırma. (TS/7) - Pomest ćeš, je l' de Kerime? Vidi, doći će nam gosti, *hajd ljubim te*, prvo dobro nakvasi, onako krajem metle, onda polahko, pometi, samo nemoj dizat prašine.

Can kulağı ile dinlemek Konuşulanları can kulağı ile dinlerdim. (TS/7-8)

Ono što se govorilo *slušao bih sa četvere uši*.

Dilinin ucuna (gelmek) Ona cevap verecektim. Baktım, dilimin ucuna dava geliyor, vazgeçtim. (TS/15) - Htjedoh mu odgovoriti. *Na vrh jezika mi dođe* misija, odustadoh.

Yola sokmak Bu gençleri kim yola sokacak. (TS/12) - Ko će ovu mladost *okrenut na pravi put*.

Boğazdaki düğüm - Yine o boğazındaki düğüm. (TS/68) – Opet ona guta u grlu.

Yakasını bırakmak Doktor Ayhan'a uysa, hepten bırakacak yakasını. (TS/19)- Da posluša doktora Ajhana, sasvim bi *ga popustio*.

U ovom djelu smo rečenicu koja sadrži autorski frazem “*Ispratiti koga na Edirne-kapi; Sahra-ji Džedid, Karadžaahmet*” ostavili u formi kalkiranoj iz turskog jezika, s tim što smo u bilješci naglasili da se radi o istanbulskim grebljima, uspoređujući ovu formu sa formama koje se susreću u sarajevskom govoru: *otići na Bakije, ispratiti/otpremiti koga na Bare/Vlakovo*, ili Nametkovim autorskim frazomom *doći pred Begovu džamiju na komšinskim ramenima*. Ovdje želimo ukazati i na još jednu zanimljivost koja nam je pala u oči prilikom iščitavanja Kutlua. Naime, osobito smo kod ovog autora opazili da izbjegava upotrijebiti lekseme koje označavaju pojam smrti; u njegovim djelima uvijek ćemo posredno,

na neki obilazan način saznati o smrti, on je nikada izrijeком neće spomenuti, tako da smo se zapitali je li u ovom (a i u nekim drugim slučajevima) u pitanju izražavanje ovog značenja eufemizmom, parafrazom koja će oduzeti ovome pojmu boju surovosti, a dodati boju emotivnosti i vjere, i zapitali smo se ima li u ovim slučajevima nekih utjecaja magijske funkcije jezika. Naime, poznato je da se u jeziku na neki način nastoji “uljepšati” ili izbjeći forma kojom će se izravno označiti što neprijatno ili surovo, kakva je po sebi smrt, potom kakva opaka bolest (*anamo on, ono najgore; gluho bilo* - pri aktualizaciji popraćeno gestama ruku i lica; poganac i sl.). Sa druge strane, u kulturama izraslim na nasadima islamskog učenja smrt se doživljava promjenom stanja, promjenom mjesta, boravišta, tako da je u ovom semantičkom polju i u ovoj tematskoj grupi razvijen čitav niz frazema različite stilske boje i različitog emocionalnog naboja. Ovakav utisak steći ćemo i kod Alije Nametka, ali i kod Meše Selimovića, osobito imajući u vidu da unutar *Sarajevskog nekrologija* po logici ima veliki broj sintagmi unutar ove tematske grupe, te da Selimovićeva autorska pozicija izražena kroz Derviša, Ahmeda Nurudina, upravo zahtijeva takav uklon prema označavanju smrti kao izvanjezične realije.

No, vratimo se pitanjima prevodivosti frazema. Zaključak koji smo stekli ne samo kroz književnoumjetnički već i kroz druge funkcionalne stilove mogao bi se svesti na sljedeće: Iako u frazikonu turskog i bosanskog jezika postoji veliki broj frazeoloških ekvivalenata i apsolutnih i relativnih frazeoloških istoznačnica, u slučajevima kada u jeziku-cilju nismo u stanju pronaći potpuni ekvivalent koji će valjano funkcionirati na svim razinama relevantnim za frazeološku građu, dakle kada imamo neekvivalentni frazem, pri prenošenju njegovog značenja koristit ćemo se parafrazom, koju ćemo, ukoliko je potrebno, obogatiti podižući njen stilski kvalitet. Svakako, zamka bi bila i u traganju da se svaki turski frazem zamijeni bosanskim frazemom unutar jednog semantičkog polja ili tematske skupine; naime, kako se u turskom jeziku koristi daleko veći broj frazema negoli u bosanskom (ne možemo kazati da je turski jezik

bogatiji frazemima, niti da je bogatiji stilski obojenim frazemima negoli bosanski; ovdje se radi o frekventnosti frazeoloških formi prilikom tekstualne ili govorne aktualizacije), moglo bi se dogoditi da značenje dato u jeziku-izvoru ne interpretiramo, nego da ga “nadinterpretiramo”, čime također, oštećujemo tekst izvornika.

3.5. SEMANTIČKA I SINTAKTIČKA FRAZEOLGIZACIJA

Pod pojmom frazeologizacije podrazumijevamo proces koji slobodnu svazu riječi od njenog primarnog, denotativnog značenja, koristeći unutarjni semantički, asocijativno-konotativni potencijal konstituenta ili slike koju stvara njihov odnos u datoj sintagmi, vodi ka stvaranju novog, jedinstvenog, globalnog značenja. U procesu frazeologizacije dolazi do potpune ili djelomične dezaktualizacije denotativnog značenja konstituenta, tako da značenja njihovog spoja daju novi, po strukturi i značenju složen jezični znak. Frazeologičnost jedne frazeološke jedinice u direktnoj je ovisnosti od semantičke transponiranosti njezinih konstituenta, tako da sintagmatske frazeme s tog aspekta možemo promatrati kao globalne, u kojima je u potpunosti dezaktualizirano značenje konstituenta, i koje, kako smo u uvodnom izlaganju naveli, nazivamo idiomima. Pored globalnih frazema uočavamo i veliki broj jedinica u kojima jedna od komponenata zadržava svoje denotativno ili neko od sekundarnih značenja, dok druga komponenta (ili spoj više komponenti ukoliko se radi o polileksemnim frazemima) sa zgusnutom semantičkom konotacijom nosi frazeološko značenje. Ovakvi frazemi se najčešće nazivaju komponentnima, a mi se u ovom radu, kako smo to već kazali, opredjeljujemo da ovakve frazeološke jedinice nazivamo figurativnim idiomima. Zasebnu skupinu, svakako, čine frazeološki izrazi ili fraze kao one jedinice koje nemaju sekundarne frazeološki transponirane denotacije, međutim, njihova reproduktivnost, stabilna struktura, složenost iz više

autosemantičnih sastavnica, koje su također relevantne odlike frazema utječu na naše opredjeljenje da u okviru fraziona posmatramo i ovakve leksičke jedinice.

Samo prisustvo semantičkog pomjeranja uključuje i prisustvo određenih stilskih i semantičkih figura, čime se postiže ekspresivnost i emocionalni naboj kod jedinica kakve su frazemi, te su na taj način u semantičku strukturu frazeološke jedinice ugrađene ekspresivnost, emocionalni naboj i stilogenost, koje se nameću kao bitna obilježja ove leksičke građe.

Imajući u vidu da leksema kao sastavnica frazema u procesu frazeologizacije svoje primarno denotativno značenje ustupa sekundarnome, jasno nam je da u tom slučaju i referencijalnu funkciju jezika zamjenjuje njegova ekspresivna funkcija. Prema Moienku M. V. kojeg citira Tanović “Referencijalna (nominativna) funkcija jezika obezbjeđuje standardnost, regularnost jezičkih jedinica, dok ekspresivna funkcija stimulira njihovu nestandardnost (idiomatičnost)”¹³¹ tako da je kod frazeoloških jedinica, i to osobito idioma, u prvi plan postavljena njihova ekspresivnost. Samo opredjeljenje pošiljaoca poruke da određenu pojavu ili referenta označi drugim, nestandardnim jezičnim znakom, dakle, da umjesto upotrebe jedne autosemantične lekseme koja upućuje na referenta upotrijebi sintagmu kakva je frazem će, uporedo sa nominiranjem, otkriti individualni uklon pošiljaoca poruke i dati opis, sliku koja će o referentu, ali i o samom pošiljaocu poruke i njegovom individualnom odnosu prema referentu, primaocu poruke i samom komunikacijskom činu, dati niz novih zanimljivih informacija. Upotrijebljen u pisanom tekstu ili usmenoj komunikaciji, frazem kao jezični znak nadopunjuje informacije o svim elementima komunikacijskog čina. Uloga sistema izvanjezičnih znakova (mimika lica, pokreti ruku, intonacija, boja glasa i sl.) upotrijebljenog u usmenoj komunikaciji kao elementa koji daje dodatne dimenzije iskazu nalikuje ulozi frazema kao složenog jezičnog znaka koji primaocu poru-

¹³¹ Tanović, *Nav.djelo*, str. 48.

ke šalje kroz vizuru pošiljaoca protisnutu “ikonu”, dakle verbalnu sliku koja upućuje na referenta.

Upravo ta ekspresivna funkcija jezika koja se primarno ogleda pri procesu frazeologizacije, kada sekundarna denotacija ili konotacija zauzimaju mjesto primarne denotacije (koju je osobito kod neprozirnih jedinica kakvi su idiomi veoma teško dovesti u svezu sa primarnom denotacijom) predstavlja snagu koja pokreće stvaranje novog, frazeološkog značenja. U frazeologiji turskog i bosanskog jezika, kao i u drugim jezicima, jasno se mogu uočiti dva osnovna procesa frazeologizacije. Kada bazni oblik predstavlja nefrazeološku sintagmu čije se frazeološko značenje stvara slikovitim putem, “najčešće putem metafore, metonimije i sinegdoh, poređenja”,¹³² te drugih oblika semantičke transpozicije, možemo govoriti o semantičkoj frazeologizaciji. S druge strane, kada putem ekspanzije frazeološka jedinica nastaje od uže, nefrazeološke jedinice, koja zadržava svoje referencijalno značenje, i proširka koji nosi frazeološko značenje (kao što su tautološke frazeosheme), kao i kada frazem nastaje putem redukcije zalihosnih elemenata i kondenzacijom rečenične (poslovica, sentenca, izreka), pa čak i šire tekstualne strukture (anegdota, priča, vic), govorimo o procesu sintaktičke frazeologizacije.

3.5.1 Semantička frazeologizacija

Jedna od temeljnih odlika frazeološke građe je, kako smo već naveli, globalno značenje dobijeno kao rezultat transpozicije značenja konstituentata unutar datoga spoja, bilo da konstituenti u potpunosti gube svoje primarno denotativno značenje, bilo da se ono djelimično dezaktualizira, a sam taj proces se određuje kao semantička frazeologizacija. Uloga tropa u samom procesu semantičke frazeologizacije, niz zajedničkih određujućih obilježja stilskih i semantičkih figura i frazema (konotativnost, ekspresivnost, emotivnost, stilogenost i sl.) čine da se frazeološka

¹³² D. Mršević-Radović, *Nav. djelo*, str. 33

građa umnogome može podudarati sa tropima. Međutim, o apsolutnoj podudarnosti se ne može govoriti.

Tanović kaže: “Semantička transpozicija leksema osnovni je motivacioni faktor u procesu frazeologizacije.”¹³³ Sam proces semantičke frazeologizacije predstavlja temu koja uveliko nadilazi mogućnosti detaljnije obrade u radu ovog obima. Međutim, pokušat ćemo se ukratko osvrnuti na osnovne elemente koji su prisutni u procesu semantičke frazeologizacije. Dragana Mršević-Radović u svojoj monografiji detaljnije obrađuje ova pitanja, ukazujući na to da se značenje nefrazeološke sintagme transponira slikovitim putem – pomoću metafore, metonimije, sinegdohe i poređenja, te pomoću semantičkih figura kao što su paradoks, hiperbola, kontrast, pomoću akustičkih figura kao što su asonanca i rima, u kombinaciji sa osnovnim semantičkim slikovitim procesima.¹³⁴ Također, ista autorica ukazuje i na to da “Semantičke frazeologizacije procese možemo pratiti samo kod onih frazeoloških jedinica kod kojih je jasna unutrašnja struktura i jasan odnos s motivacionim značenjem: ako se ovaj odnos izgubi, frazeologizam postaje demotivisan.”¹³⁵

Ovdje ćemo kratko ukazati i na ulogu tropa u samom procesu frazeologizacije.

3. 5. 1. 1. *Semantička transpozicija metaforičnim putem*

Prije negoli obratimo pažnju na ulogu ovoga tropa na nastajanje globalnog frazeološkog značenja iz nefrazeološke sintagme, navedimo nekoliko osnovnih definicija metafore, za koju je još Aristotel (koji je, kao i mnogi potonji autori, pod ovim pojmom podrazumijevao sve vrste tropa) isticao da je ona “intuitivno percipiranje sličnosti među različitim pojavama”, označujući je kao najizrazitije sredstvo pjesničkog govora. Mrševićeva se u citiranoj monografiji opredjeljuje za Grickatovu defi-

¹³³ Tanović, *Nav. djelo*, str. 55.

¹³⁴ D. Mršević-Radović, *Nav. djelo*, str. 33.

¹³⁵ *Ibidem*, str. 34.

niciju, koja glasi: “Metafora je semantička figura koja nastaje zamjenom jednog pojma drugim po njihovoj zajedničkoj ili sličnoj osobini.”¹³⁶ Antica Antoš, koja u okviru metaforike promatra metaforu, metonimiju, sinegdohu te personifikaciju, alegoriju i simbol kao razvijene oblike metafore, u svojoj knjizi *Osnove lingvističke stilistike* daje ovakvu definiciju: “Metafora podrazumijeva stvaralačko zapažanje sličnosti među različitim pojavama, štoviše identificiranje tih pojava, njihovo stapanje u nekom zajedničkom ili sličnom svojstvu... Metafora ponajviše prenosi složen, apstraktan pojam u jednostavan i konkretan, a rjeđe konkretan u apstraktan. Simultano zapažanje objektivna odnosa dvaju značenja, značenja apstraktna izraza i značenja konkretna izraza, dovodi do zamjene njihovih oznaka.”¹³⁷ Marina Katnić-Bakaršić u svojoj *Stilistici* ukazuje na mišljenja mnogih autora o metafori kao ključnom tropu koji prema nekim shvatanjima obuhvata i sve druge trope kao svoje podtipove, te iznosi dvije teorije “Metafora se katkad definira kao skraćeno poređenje, tj. kao takvo poređenje u kojem je izostavljena poredbena čestica i predmet koji se poredi (sadržaj), a ostavljen samo poredbeni korelat s kojim se poredi.”¹³⁸ “Druga teorija tumači metaforu kao upotrebu jednog označitelja umjesto drugoga na principu odabira (paradigmatskog), a na osnovu neke sličnosti sa drugim označenim.”¹³⁹ Data određenja dr. Katnić-Bakaršić dopunja na sljedeći način: “Takva teorija koja se može nazvati teorijom supstitucije, razmatra metaforičnu riječ kao zamjenu za neutralnu, a zadatak recipijenta jeste da otkrije koja je neutralna riječ zamijenjena metaforičnom. Naravno da je i ovakvo tumačenje pojednostavljeno: u nekim slučajevima se ne može naći neutralna riječ, ili ne samo jedna riječ koju zamjenjuje metafora. Istovremeno, činjenica je da

¹³⁶ *Ibidem*, str. 35.

¹³⁷ Antica Antoš, *Osnove lingvističke stilistike*, II. Izdanje, Školska knjiga- Zagreb, Zagreb 1974., str. 82.

¹³⁸ Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Naučna i univerzitetska knjiga, IPP “Ljiljan”, Sarajevo 2001., str. 321.

¹³⁹ *Ibidem*, str. 322.

metafora ne može funkcionirati ako je nismo svjesni, ako je ne prepoznamo kao takvu, ako nam ostaje neprozirna. Metaforička riječ nikada nije potpuna zamjena za neutralnu, doslovnu upotrebu. Ona uvijek potencira neka svojstva predmeta, pojave na račun drugih svojstava; ona uvijek ima konotacijsko značenje, koje je i čini tropom, a ne doslovnim izrazom.” Upravo ova svojstva nalazimo i kao odlike brojnih frazema, tako da je sasvim logično što je metafora bila temeljem na kojem se odvijao proces transpozicija, odnosno, proces stvaranja novog, globalnog značenja jedne sintagme.

Asocijativno-konotativni potencijal jedne leksičke jedinice, odnosno brojnost sekundarnih značenja jedne lekseme jeste u direktno proporcionalnom odnosu sa brojnošću frazema u kojima je ta jedinica konstituent ili leksički centar. Potvrdu rečenog možemo pronaći u brojnim primjerima iz turskog i bosanskog jezika: leksema *ateş* u turskom jeziku, prema standardnom rječniku turskog jezika, ima 8 značenja, i u istom rječniku je registrirano 30 frazema u kojima je jedan od konstituenata ova imenica, od kojih su neki frazemi i polisemični,¹⁴⁰ njen bosanski semantički ekvivalent *vatra* prema *Rečniku srpskohrvatskog jezika* Matice srpske i Matice Hrvatske ima 9 značenja, dok je Matešić u svom Rječniku zabilježio trideset jedan frazem i devet varijantnih oblika frazema sa konstituentom *vatra*.¹⁴¹ Za leksemu *ayak* je u istom turskom rječniku dato četrnaest značenja, i ona se javlja u više od osamdeset frazema, dok Matešić bilježi oko stotinu osamdeset frazema (od kojih su brojni varijantni oblici jednog frazema) u kojima je konstituent leksema *noga*. Tri su registrirana značenja turske lekseme *bal* i šest (koliko je nama poznato) frazema u kojima se ona javlja kao jedan od konstituenata, a negdje oko osam frazema u bosanskom jeziku imaju za konstituenta leksemu *med*. Potom, turska leksema *baş* i njen bosanski semantički ekvivalent

¹⁴⁰ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, str. 100-101;

¹⁴¹ Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga Zagreb, 1982.; str. 734-735.

glava, turska leksema *can* i njen bosanski ekvivalent *duša*, turska leksema *el* i njen bosanski semantički ekvivalent *ruka* i mnoge druge u oba jezika jesu polisemične, te ta njihova osobina omogućuje im da budu konstituenti brojnih frazema u oba jezika. Dobije li određena leksema svoju primjenu u žargonu, u nekom novom, asocijativnom značenju, otvaraju se također mogućnosti za nastajanje novih frazema.

No, vratimo se metafori kao elementarnom tropu – pokretaču procesa semantičke frazeologizacije, koju i ovdje možemo posmatrati u dva nivoa. Većina ovog tipa frazema nastala je metaforizacijom nefrazeološkog spoja riječi čije primarno denotativno značenje upućuje na neku pojavu iz vanjezične stvarnosti. Ta pojava postaje “paradigmatičnom” i, kao takva, spoj riječi kojim se imenuje postaje opća ekspresivna oznaka za druge izvanjezične pojave koje po nečemu nalikuju na “datu sliku”. Međutim, imamo i primjera kada se iz transponiranih značenja konstituenata frazema razvija globalno značenje. Uzmimo primjer *Glavu dati/dati glavu* i njegov turski semantički ekvivalent sa istim sastavnicama, *başını vermek*, i krenimo od toga da u određenim kontekstima, bilo da se radi o frazeološkim ili nefrazeološkim sintagmama, leksema *glava* odnosno leksema *baş* jesu metaforična zamjena za leksemu život:¹⁴² *Glava mi je u opasnosti, igrati se glavom, koštati koga glave, rastaviti koga s glavom, skratiti koga za glavu, stavljati glavu na panj, spasiti glavu, raditi kome od glavi* i sl; odnosno u turskom: *birinin başına çorap örmek, başını alıp gitmek, başını istemek, başını kurtarmak* i sl. Obratimo sada pažnju na značenja glagola *dati*¹⁴³ i *vermek*,¹⁴⁴ koje, kako vidimo u datom slučaju

¹⁴² Leksema *glava* i njen turski semantički ekvivalent u oba jezika jesu višeznačne: pored primarnog značenja, mogu označavati i ljudsko biće (*s glave na glavu, dvije glave bolje znaju nego jedna*) - za razliku od životinje (grlo), čelnika, poglavara, početak, vrh, najvažnije središte (*zmiju u glavu*) itd.

¹⁴³ Prema *Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika*, str. 619.: 1. predati nešto iz ruke u ruku, uručiti, pružiti; 2. a) prepustiti što u vlasništvo drugoga, darovati, pokloniti, b) uručiti, predati; 3. a) udati; b) poslati koga na kakav posao, pobrinuti se za čiju budućnost; 4. a) prodati, ustupiti uz zamenu; b) platiti; c) potrošiti, stračiti; 5. odrediti godine, doba života; itd.

također biva blago pomjereno; naime, iako niti jedno od značenja datih u rječnicima ne stavlja znak jednakosti između dati i svjesno ostati bez, namjerno izvršiti čin koji će vršioaca radnje ostaviti bez čega, lišiti se, ostati prikraćen za što, žrtvovati, ukoliko je objekat ovog glagola moguće izraziti kao “jedino te vrste u posjedu subjekta”, te ukoliko je lice, to značenje jeste prisutno kao rezultat radnje imenovane navedenim glagolom. Ovo je zgodna prilika da i na ovom primjeru ukažemo na semantičku stabilnost frazema: naime, zadržimo li konstituent glava i pokušamo li glagolski konstituent zamijeniti s bilo kojim od njegovih sličnoznačnica, uvjerit ćemo se da se gubi ne samo globalno frazeološko, već i logičko značenje iskaza.¹⁴⁵ (*uručiti glavu, *darovati/pokloniti glavu, *predati glavu, *udati glavu, *prodati glavu, *potrošiti glavu, *lišiti se glave....).

Veliki broj frazema nastalih metaforizacijom višeleksemnog jezičnog znaka motiviran je pojavama iz svakodnevnog čovjekovog života, njegove prirodne sredine, njegove profesionalne djelatnosti.¹⁴⁶ Srodnost nekih ponašanja kod čovjeka i konkretnih pojava i ponašanja svojstvenih životinjama motivirala je značenje frazema čije sastavnice primarno označuju pojam ili ponašanje svojstven životinjama: tako, primjerice, možemo čuti da se kakvom čovjeku treba *staviti soli na rep*, ili da ga

¹⁴⁴ Prema standardnojezičnom turskom rječniku: 1. isporučiti, predati, učiniti da dobije (kome, što); 2. prepustiti (što, kome drugome) ili pokloniti; 3. oprostiti, 4. prenijeti, saopćiti (vijest, informaciju, predavanje, poduku i sl.), 5. okrenuti, usmjeriti; 6. omogućiti, 7. organizirati (zabavu, gozbu) 8. interpretirati u javnosti (umjetnik - dati predstavu, dati koncert i sl.) 9. prodati; 10. udati (kćer), 11. platiti, 12. učiniti da se pojavi (pustiti glas, zadati /izazvati strah i sl.), 13. roditi (dati plod), 14. probuditi, izazvati, učiniti da se pojavi (dati rezultat, probuditi/dati/uliti nadu i sl.) 15. izložiti (što, čemu), 16. omogućiti kome da što stekne, 17. izvršiti utjecaj, (dati oblik, dati živost i sl.), 18. utvrditi (dati/zakazati termin/sastanak; dati/utvrditi ime); 19. doprinijeti; 20. uložiti (trud, vrijeme); 21. nasloniti (što na što ili koga); (prijevod značenja datih u Rječniku A. Š. J.).

¹⁴⁵ Ovdje nužno imamo u vidu obaveznu uključenost frazema u kontekst, tako da u datom kontekstu u kojem bi u svom frazeološkom značenju funkcionirao spoj *dati glavu*, iskaz sa zamijenjenim glagolskim konstituentom bio bi u potpunosti besmislen.

¹⁴⁶ Upor. D. Mršević-Radović, *Nav. djelo*, str. 35.

se *ni za glavu ni za rep ne može uhvatiti*, da je kakva žena svom mužu *nabila rogove* (*kocasına boynuz takmışmış*), (ovaj će frazem, čini se, po ispadanju zalihosnih elemenata, motivirati i značenje pejorativnog izraza za muškarca kojeg je prevarila ili kojeg vara supruga - *rogonja*), da je nakon toga *podvio rep - ondan sonra adamcağız kuyruğunu sinmiş*, da je ko *upao u nečije kandže* (*birinin pençesine düşmek*), ili da je čiji *rep u gvoždima*, da je kakva žena (ili kučka) *mahala repom - kuyruk sallamış*, (Kancık yalanmazsa erkek dolanmaz - dok kuja/kučka repom ne mahne, ni kućci za njom ne polete), da je neki čovjek drugome *stao na rep - biri birinin kuyruğuna basmış...*

Metaforizacijom nefrazeoloških, pa čak i terminoloških polileksemnih jezičnih spojeva koji označavaju pojmove iz svakodnevnih čovjekovih aktivnosti, vezanih za rad, profesiju, zabavu, sport, znanost i sl. dobija se novi frazem. Tako će sportski žargon motivirati frazeme koji će upućivati na sasvim drugačije izvanjezične realije: za nekog (ko ne mora imati pojma o nogometu) će se kazati da uvijek igra ili nikad *ne igra na prvu loptu*, nečije će se karakterne osobine dobro opisati tako što će se za njega reći da običava *gađati iz kornera*, da je ko (primjerice, prilikom dejtonske *iscrpljujuće partije šaha*) *doveden* ili da je ko koga *doveo u pat poziciju* (a da ni agens ni trpilac radnje nemaju pojma o šahu), i da mu je time *zadao posljednji udarac*; kada se odrasli u životu igraju, oni mogu *otvoriti karte* ili *igrati otvorenih karata*, *imati keca u rukavu*, *igrati na posljednju* ili *svaku kartu*, nečije životno geslo može biti *svaka igra - svaka dobija*, neko će, pak *izvući premiju/bingo*. I dječija igra će biti zanimljivo područje iz kojeg se mogu crpiti frazeološka značenja: kad djeca prave kule od karata ili grade kule u pijesku, kad sjedaju na čije sanke ili kad ih drugima postavljaju, to nam svima budi draga sjećanja na naše djetinjstvo; međutim, ukoliko odrasli *grade kule od karata* ili *kule u pijesku*, ako po naravi *nasjedaju na čije sanke*, ili drugima *postavljaju sanke*, vrijeme je da im se već jednom *upale lampice*, da se *uključe alarmi*, jer bojati se da je kome *pao sistem* (elektrotehnika i informatika). U svakodnevnom govoru, i kada ništa ne gradimo, valja *ispitati/ispitivati teren*, potom *posta-*

vljati (čvrste) ili ojačati temelje, jačati konstrukciju, ustanoviti ko je gdje *postavio kamen temeljac* (građevinarstvo, geodezija). Metaforizacijom nefrazeoloških sintagmi svojstvenih žargonu ekonomije su također nastali neki frazemi: *čist račun, izravnati račune, položiti ili tražiti od koga da položi račun/račune*, dati kome *otvoren bonus*, imati *mjenice bez pokrića*; u turskom: *-den hesap sormak, - e hesap vermek, birine açık bono vermek...* Potom, metaforizirani medicinski termini i pojmovi vezani za zdravstvo također proizvode niz frazema: (bez obzira na to što vršilac radnje nije ljekar, niti je trpilac radnje pacijent) možemo čuti da je ko na kome *primijenio šok-terapiju*, političari uporno tvrde, a mediji ponavljaju kako nam valja *otkloniti nezdravo tkivo*, čujemo i da je ko kome *lijek za dušu* (kako je subjekt lice, jasno je da ne može biti farmakološki ispitano), turski će govornik (birine) *ağızının ilacını vererek* najbolje kome *zapušiti usta*. Kada se u frazeološkom značenju čuje da *neko igra kako neko drugi svira* ili da je ko *svoju kajdu tuđem uhu okrenuo*, da *neko u nečije diople puše* ili s kim *svira u iste diople*, ili da *onog ko pravo gudi guda-lom po glavi biju*, pa makar taj neko negdje bio i *prva violina*, da ko kome *pjeva žalopojke*, od koje *kajde ne imade fajde*, da valja *zapjevati i za pas zadjenut* - jasno je da se metaforizacijom sintagmi koje u primarnoj denotaciji označuju pojmove iz muzike dobilo značenje koje se sa samom muzikom ne može dovesti ni u kakvu logičku vezu. Sa pomorstvom - osim metaforizacije konkretnih situacija vezanih za ovu oblast - nema nikakve veze to što je neko gdje *spustio sidro*, što je kakav nevičan *zasjeo na kormilo* (najčešće države), što ima puno onih koji mu *pušu u jedra*, pogotovo ako je ta država dodatno obilježena kao *brod koji tone*. Primarna denotacija leksema u tematskoj grupi vezanoj za kulinarstvo (ali ne i sekundarno, konotativno značenje lekseme *kuhinja*, pogotovo ako je determinirana prisvojnim pridjevom, posesivnim genitivom ili kakvom zamjenicom) ne može se također dovesti u direktnu vezu sa značenjem frazema čiji su konstituenti lekseme koje primarno označuju pojmove prisutne u kulinarstvu: tako, recimo, čujemo da je neko zbog nečeg *po-jeo poparu, pitu jezikaru* ili *čorbu od jezika - papara yemiş olur*, da je ko

kome *zapržio/začinio/posolio* čorbu ili *napravio papazijaniju*, pa tom nekom *u grlu knedla stala*, da je neko *svakoj čorbi zaprška* ili *svakom loncu poklopac-her tencereye kapak olur* veya *her çorbaya maydonoz*, da će ko od koga *jufke načiniti*, da je ko ili što gdje *biber po pilavu*, da je ko *svoje šerbe popio*, da je ko s kim *vreću soli izjeo*, da neko *u tuđi lonac viri*, da ko *liže čiji čanak (çanak yalayıcı)* ili se *hrani s tuđih jasli*, da se ko u *svom maslu vari*, a da je neko drugi *u istom sosu*, da su neki *i pečeni i vareni*, da u nekom *ne može ostati ni popržen grah* (Türk ise *baklayı ağızından çıkarmış*, onun da *tuzu bu çorbada olsun!*), ili da taj neko ne može *držati vodu u ustima*, da je ko kakvom pričom ili tračem *omastio brke*, recimo komentirajući kako je čija knjiga *bosanski lonac*, ili u novije vrijeme da ko koga *šalje po čevape...* Vidljivo je da i brojni glumci izvan teatra *igraju na političkoj pozornici*, najčešće *rade iza kulisa*, narod *preživljava dramu* i, na kraju, *padaju maske*. I nevozači trebaju znati kada *povući ručnu*, da *kola ne bi otišla nizbrdo*, ne smiju dati *zeleno svjetlo* da im ko *podbaci klip pod točkove...* Na ovo je poglavlje, zbog brojnih zanimljivih primjera, teško *staviti tačku*, (a u ovakav samome radu stilski neprimjeren način pisanja upustili smo se kako bismo radu *dali vlastiti pečat*, pa makar nam ko i *muhur udario*). Dakle, ovo poglavlje *ostavljamo ad-akta*, kako bismo se pozabavili personifikacijom kao tropom koja prati proces semantičke frazeologizacije.

3.5.1.2. Prisutnost personifikacije u semantičkoj frazeologizaciji

Personifikacija je podvrsta metafore ili sinegdohe kod koje se neživim predmetima daju osobine živih predmeta.¹⁴⁷ I ovaj trop možemo uočiti u procesu semantičke frazeologizacije, i to u sljedećim primjerima iz bosanskog i turskog jezika: *lezi hljebe da te jedem*, *da guzica vidi puta* (tur. *gör götüm yolları*), *zemljo, otvori se!*, *i zidovi imaju uši*, *ne išće ti (predmet)*

¹⁴⁷ Marina Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 324.

hljeba, “(ova ti haljina) govori sto jezika”,¹⁴⁸ *pobjeći žica/otići čarapa* (tur. *çorap kaçmak*); *rekla tava loncu gledaj crne pogani, tencere dibin kara, seninki benden kara, ye kürküm ye, karnı zil çalmak...*

3.5.1.3. Metonimija

“Metonimija je trop kod kojeg se zamjena odvija po susjednosti (često se kaže i da je metonimija eliminiranje konteksta...). Susjednost pri tome može biti prostorna, vremenska, odnos sadržina - ono u čemu se sadržina nalazi ili uzročno-posljedična veza.”¹⁴⁹

Brojni su frazemi turskog i bosanskog jezika nastali metonimizacijom nefrazeološke sintagme. Ovu pojavu ilustrirat ćemo bosanskim primjerom frazema *kupus i glavica* (frazeološka istoznačnica u vulgarnom jeziku: *jedno u dupku, drugo u šupku*) i njegovim turskim frazeološkim ekvivalentom *biri eşikte, biri beşikte*. (sadržaj frazema: imati puno djece, svake godine dobiti dijete). Ove jedinice pri čijem se procesu frazeologizacije može uočiti i elipsa (ispuštanje elemenata) svoje su frazeološko značenje stekle na sljedeći način: kupus je metonimija godišnjeg doba kada (u Bosni) prispijeva kupus - jesen, i to period od ljeta kada prispijeva mladi kupus do kasne jeseni; glavica je sinegdoha onog koji ima veoma malu glavu - novorođenče; spojem ovih leksema dobijamo: svake jeseni kad prispije kupus dođe na svijet po jedna dječija glavica; potom, dolazi do elizije zalihosnih elemenata i dobijamo dati oblik frazema; dubak je metonimija doba u kojem dijete (po nekadašnjim običajima u Bosni, počevši od trećeg dana trećeg mjeseca života) prispijeva za dupka, a drugi konstituent datog frazema je metonimija za genitalije (da li zbog rime ili izbjegavanja upotrebe tabu-riječi, upotrijebljen je baš ovaj vulgarizam) tako da bi postavljeni sadržaj mogao biti iskazan na sljedeći način: kada jedno dijete napuni tri mjeseca i tri dana i prispije da

¹⁴⁸ Ovaj primjer navodi i M. Katnić-Bakaršić, uz napomenu da je navedeni primjer ujedno i hiperbola. (M: Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 324.)

¹⁴⁹ *Ibidem*, str. 325.

bude stavljeno u dubak, novo dijete je već začeto; kako je frazem u svom određenju sredstvo konciznog iskaza, logično i ovdje dolazi do ispadanja elemenata koji daju višak informacija, i dobija se navedeni oblik. Istu pojavu metonimizacije možemo uočiti i na turskom primjeru, u kojem je *eşik* u značenju začetak, zametak, metonimija za začeto dijete, plod na početku trudnoće, a *beşik* metonimija za novorođenče koje se još nalazi u kolijevci (koliko nam je poznato, dijete u kolijevci može provesti tek prvih nekoliko mjeseci života); vidimo da se i u primjerima iz bosanskog jezika kao i u primjeru iz turskog jezika proces frazeologizacije odvija na isti način. (Dodajmo još i to da se isto globalno značenje na bosanskom jeziku može izraziti frazemom *jedno drugom do uha*).

Dragana Mršević-Radović uočava i da metonimizacijom nefrazeološke sintagme koja nominira gest također nastaje jedan dio frazema.¹⁵⁰ Imajući u vidu da je gest ne samo pratilac govornoga akta, već i zaseban (katkada veoma ekspresivan) izvanjezični znak, sasvim je logično da nominiranje ovakvog sredstva komunikacije i metonimizacija dobijene nefrazeološke sintagme rezultiraju veoma slikovitim frazemima, kakvu smo pojavu uočili i u turskom i u bosanskom jeziku. Naime, dok nefrazeološka sintagma nominira motornu aktivnost, njen metonimizirani homonim ukazuje na psihičku reakciju koju prati ta motorna aktivnost. Takav posredni odnos između znaka i sadržaja, kako to dobro zapaža i D. Mršević-Radović, uspostavljen lingvističkim putem preko metonimije, čini da nefrazeološka sintagma postaje frazeološka.¹⁵¹ Ista autorica, oslanjajući se na građu u *Rečniku srpskohrvatskog jezika Matice Srpske i Matice Hrvatske*, uočava da frazemi nastali ovim putem čine značajnu grupu, te ističe da je “sadržaj koji označavaju predstavljen najrazličitijim psihičkim čovekovim reakcijama i osobinama”.¹⁵² Tako se sadržaj koji označuje kajanje može izraziti metonimiziranom nominacijom geste koja prati sam čin kajanja: kada je greška počinjena, čovjek tek može *uhvatiti se za*

¹⁵⁰ Upor. D. Mršević-Radović, *Nav. djelo*, str. 37.

¹⁵¹ Upor. *Ibidem*

¹⁵² *Ibidem*, str. 37.

glavu ili *čupati sebi kose*. Kada nešto ne zna ili ne mari za što, *sliježe rame-nima (omuz silkmek)*. Kada što prihvata, ili se pomiruje s čim, on *klima glavom (Ahfeş'in keçisi gibi başını sallamak)*; kada se kome dodvorava čini mu *temenna, (El pençe divan durmak)*; kada se prenemaže, *previja se u pasu ko seoska mlada ili prevrće očima*; kada je ohol i uobražen, tad *diže nos, nosom para nebo, (burnu tepede)* ili, u najmanju ruku, baš kao i kada se čime ponosi ili želi pokazati hrabrost, *digne glavu (başını dik tutmak)*; kada je u strahu *posijecaju mu se/odsjeku/oduzmu/oduzimaju mu se noge (ayakları korkudan kesilmek)*, kada se miri s porazom, *povije šiju/pogne glavu (başını/boyun eğmek)*, kad želi kome skrenuti pažnju na nešto, *daje mig*; kada se želi savladati ili otrpjeti što, *stiska/stisne zube*; kada se pokaje što je nešto rekao, ili se ne želi kajati što je nešto rekao, tad se *ujede/ugrize za jezik*; kad se protivi kome, prijeteći mu *pokazuje zube (dişlerini göstermek)*; kada se kome ruga – *isplazi/plazi jezik*; kada je jako umoran, također *isplazi jezik*; kada je ko bijesan, *para mu se diže iz ušiju, sijeva očima, dođe mu krv na oči, padne mu mrak na oči* (u turskom *ağızından burnundan buğular salmak, gözünü kan büürmek*); kada prijeti, *pokazuje pesnicu*, kada ko kome što prigovara, *nabija mu nos*; kada ko koga grdi, *trlja mu nos*, kada ko kod koga izaziva zavist ili divljenje, on čini sve da neko *sam sebe pojede, ostane otvorenih usta*, (U turskom da se “ugrize za prst” ili da mu prst ostane u ustima - *parmağını ısirtmak, parmağı ağzında kalmak*); kada ko kome želi pokazati prezir ili iznevjeriti ga – *okrene mu leđa (sirtını çevirmek)*; kada ko kome hoće pomoći, valja mu *poturiti leđa (sirtını dayamak)*; kada ko za svoj račun isuviše koristi koga – *navalio mu se na leđa* ili što *radi preko čijih leđa*; kada ko želi odbiti koga, vrijeđajući ga, *pokazat će mu od šake do lakta*, ili *pokazati jedan tipični bosanski grb*; kada je kome kakvo jelo veoma ukusno, on će *polizati/pojesti prste (parmağı ile birlikte yemek - u turskom hiperbola)*; kada ko silno poželi što – *poteče mu voda iza zuba (ağzının suyu akmak, ağzı sulanmak)*; kada ko može manipulirati kime do mile volje – *vrti ga oko (malog) prsta (birini parmağında oynatmak)*; kada se ko po čemu veoma ističe, na njega *pokazuju prstom (parmağıyla gösterilmek)*; kada

se ko sprema što uraditi, valja mu *pljunuti u šake* ili *zagrnuti/zasukati rukave* (*kolları sıvamak*), kada se ko nađe u velikom čudu, on će *izbečiti/iskolačiti oči*; kada ko ne želi vidjeti, on će *pred tim zatvoriti/zatvarati oči* (*gözünü kapamak, gözünu yummak*); kada ko umre, *zatvorit će oči* ili *zatvorit će mu se oči* (*gözünü kapamak, gözleri kapanmak*), kada se kome dogodi što jako brzo – to je *dok trene okom* (*gözünü kapıp açıyınca kadar*), kada ko odbija što učiniti, *ni prstom neće mrdnuti, neće se ni iza uha/po guzici počesati* (*parmağını kıpırdatmamak*); kada ko želi pokazati da za nešto ne mari, ili da se u datoj situaciji može u potpunosti opustiti, on će *prst u uho* (*pa pjevat*); poziva li ko sebe ili drugoga na iskren i pravičan sud o čemu, *ruku na srce*, kazat će da treba *krivo sjest a pravo kazat*, kada ko kome želi iskazati poštovanje, reći će da *skida kapu...*

U navedenim primjerima opazili smo pojavu polisemije u primjerima nekih frazema: *slegnuti/slijegati ramenima* – 1. biti u nedoumici, 2. biti ravnodušan prema čemu, ne mariti za što, 3. pomiriti se s čim; *dići/dizati glavu*: 1. ponašati se oholo, nadmeno; biti umišljen; 2. ponositi se čime; 3. ne pokleknuti, pokazati hrabrost;

Neki od navedenih primjera se javljaju i kao homonimni parovi: *zatvoriti/zatvarati oči pred čim* (ne htjeti što vidjeti) i *zatvoriti oči* (bez dopune - umrijeti). U oba navedena primjera frazeologizacija je nastala putem metonimizacije, međutim, prvi primjer zahtijeva dopunu – dalji objekat u prepozicijskoj frazi (u turskom se može govoriti o postpozicijskoj frazi) i omogućava upotrebu i svršenog i nesvršenog glagolskog vida, te uključuje pretpostavku da agens radnju imenovanu frazemom vrši svjesno, namjerno, dok drugi homonimni oblik nema rekcije, i isključivo omogućava upotrebu svršenog glagolskog vida, glagolska radnja imenovana frazemom izvanjski je potaknuta, i ona je rezultat nečega što joj je prethodilo (smrti). Kod drugog homonimskog para *isplaziti/plaziti jezik* (narugati se/rugati se kome) i *isplaziti jezik* (od umora, poput psa na vrelom ljetnom danu) uočljivi su sasvim različiti motivacioni procesi: u prvom se primjeru radi o metonimizaciji slobodne sveze riječi koja upućuje na čin izrugivanja, dok se u drugom primjeru radi o metafori-

zaciji slobodne sveze riječi koja upućuje na sliku psa koji, poslije duga hodanja po vrelom ljetnom danu, isplazi jezik.

3. 5.1.4. *Sinegdoha*

“Sinegdoha se može shvatiti kao samostalni trop ili kao podvrsta metonimije, budući da funkcionira također na brisanju konteksta, na zamjeni cjeline dijelom (*plavi šljemovi* kao sinegdoha UNPROFOR-ovih vojnika), upotrebi jednine umjesto množine (*naš čovjek* je sve izdržao), množine umjesto jednine (svako doba ima svoje Hamlete).”¹⁵³ “Sinegdoha se po pravilu definiše kao upotreba imena dijela za označavanje cjeline.”¹⁵⁴ “Sinegdoha se često smatra samo podvrstom metonimije, koja počiva na zamjeni dvaju izraza što su međusobno u nekom tipu logičke veze: uzročne, prostorne ili vremenske, ili se pak ta zamjena zasniva na navođenju materijalnog simbola umjesto adekvatnog apstraktnog pojma.”¹⁵⁵

Na nekim primjerima iz turskog i bosanskog jezika uočili smo da se semantička frazeologizacija temelji na sinegdohi, koja se katkada javlja kao kombiniranje perifrastične zamjene jednog sadržaja sa drugim i sinegdohi, a katkada se u nekim frazemima može uočiti sinegdološka zamjena jednog konstituenta, dok se semantička transpozicija drugog konstituenta odvija drugim putem (metafore, metonimije i sl.). Tanović kombiniranje perifrastične zamjene jednog konstituenta drugim i sinegdohi (zamjene po broju) ilustrira primjerima frazema sa perifrastično upotrijebljenim glagolom *izmamiti* i sinegdološkoj upotrebi druge frazeološke komponente: *izmamiti suzu*, *izmamiti osmijeh*, *izmamiti poljubac*, *izmamiti aplauz*. Sinegdološku upotrebu konstituenta *glavica* uočili smo u primjeru *kupus i glavica*. Također sinegdološku upotrebu lekseme

¹⁵³ M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 326.

¹⁵⁴ Miloš Kovačević, *Gramatika i stilistika stilskih figura*, Književna zajednica Druhari, Sarajevo, 1991. str. 100.

¹⁵⁵ *Ibidem*, str. 101.

ocak (ognjište) kao zamjene za leksemu *ev (kuća, dom, metonimija za porodica)* pronalazimo u više frazema na turskom i bosanskom jeziku: *ocağı kör kalmak (opustjeti ognjište - nemati potomaka koji bi produžili lozu, biti kome pusta kuća/pusto ognjište)*, *ocağına incir dikmek = ocağına dari ekmek = ocağın söndürmek (utrnuti ognjište, uništiti/razoriti čiji dom)*, *ocağı tüttürmek (raspaliti ognjište, ponovo početi živjeti na mjestu koje je bilo napušteno ili u kući čiji je vlasnik umro, vratiti se na mjesto svojih predaka); gasi se (ugasi se) čije ognjište (izumire čija obitelj, prestaje čiji rod); imati svoje ognjište (imati svoj dom); osnovati ognjište (osnovati obitelj, oženiti se), razoriti ognjište (razoriti porodicu) i td.*

3. 5. 1. 5. Perifraza

Perifraza (od grčkog *perifrasís* – opisno kazivanje) jeste put opisnog, šireg označavanja kojim se ističe bitna osobina nekoga pojma. Kovačević prenosi dvije bitne definicije koje glase: “Perifrazom nazivamo upotrebu većeg broja riječi za opisivanje nečega za što bi bila dovoljna jedna ili u najmanju ruku samo nekoliko riječi da to izraze.” “Perifraza je definicija koja se kazuje mjesto naziva za nešto”, ukazuje na to da se iz definicija jasno može zaključiti kako je perifraza višečlani opis, dakle konstrukcija kojom se iz stilskih razloga zamjenjuje prosta ili manje složena jezična jedinica kojom se može izraziti isti pojam.¹⁵⁶

Brojni su elementi na kojima možemo utvrditi podudarnost između perifraze i frazema. To su polileksemnost, podudarnost na strukturnom planu, značenjska transpozicija u koju su uključeni jednostavniji tro-pi,¹⁵⁷ stilogenost, ekspresivnost jesu zajedničke odlike frazema i perifraze. Međutim, jasno je da sve perifraze nisu frazemi, kao što frazeologičnost ne posjeduju ni perifrazi najsirodnije figure – antonomazije, tj. perifraističke, odnosno metonimijske zamjene vlastitog imena (primjeri-

¹⁵⁶ M. Kovačević, *Nav. djelo*, str. 95.

¹⁵⁷ Kovačević ukazuje na činjenicu da u osnovi perifraze mogu nastati preko metonimije, sinegdohe i metafore, tako da govori o sinegdohalnim perifrazama, metonimijskim perifrazama i metaforskim perifrazama, te ukazuje na primjere podudarnosti

ce: Zemlja izlazećeg sunca - Japan, njeno veličanstvo – kraljica, njegova ekscelencija – ambasador, naš nobelovac – Andrić, tim s Koševa – FK “Sarajevo”, sarajevski studenti – KK “Bosna”, car životinja – lav, čovjekov najbolji prijatelj – pas, zatresti mrežu – dati gol, dati obećanje – obećati...). Na pitanje šta perifrastričnu strukturu čini frazeološkom odgovara D. Mršević-Radović: “Da bi perifrastrična struktura funkcionisala kao frazeološka, mora biti ili slikovita, ili se kao neslikovita sintagma mora kombinovati s nekim drugim tvorbenim sredstvom u procesu primarne frazeologizacije u čijem rezultatu nastaje frazeološka jedinica.”¹⁵⁸ Međutim, logično će se postaviti pitanje spadaju li svi frazemi u perifraze, na koje nalazimo odgovor kod Miloša Kovačevića: “Globalni frazeologizmi izraženi sintaksičkim konstrukcijama (Tj. frazeologizmi u kojima svaki od konstituenta gubi svoje značenje pa frazeologizam kao cjelina ima novo značenje) mogu se uvrstiti kao posebna podgrupa u perifraze, ali komponentni frazeologizmi (tj. frazeologizmi u kojima je neki pojedinačni element nosilac primarne frazeologizacije, kao npr. nemati kud – nemati izbora, glup kao noć – vrlo glup i sl.) ne mogu se smatrati perifrazama jer ne ispunjavaju nužni strukturni uslov – nisu konstrukcije. Dakle, i perifraza i frazeologizam stoje u međusobnom logičkom odnosu intersekcije. Uz to, perifraza i frazeologizam bitno se međusobno razlikuju u pogledu rečenične funkcije: svaki leksički punoznačan član perifraze funkcionise kao poseban rečenični član u sintaksičkoj analizi, dok frazeološka jedinica ima ulogu jednog rečeničnog člana.”¹⁵⁹ Međutim, mi bismo Kovačevićevo zapažanje dopunili našim zapažanjem da u frazeološke perifraze valja ubrojiti i one polileksemne komponentne frazeme koji se sastoje od jedne sastavnice koja zadržava svoje primarno

eufemizma njemu srodne litote i perifraze, tako da izdvaja i eufemizirane i litotizirane perifraze, ukazujući na dvojake veze perifraze sa spomenutim tropima – da se perifraza ostvaruje uz učešće navedenih figura tako da je ta figura samo konstitutivni element perifraze ili da se data figura strukturno realizuje kao perifraza. (Upor. M. Kovačević, *Nav. djelo*, str. 100-105.)

¹⁵⁸ D. Mršević-Radović, *Nav. djelo*, str. 44.

¹⁵⁹ M. Kovačević, *Nav. djelo*, str. 106-107.

denotativno značenje i sintagme transponiranog značenja, čija je najmanje jedna sastavnica autosemantična (raditi *ispod žita*, uraditi *na brzu ruku*, i sl.).

Kovačević također zaključuje da su zbog slikovitosti kao imanentnoga svojstva i perifraze i frazema, koja biva udvojena u frazeološkoj perifrazi, najekspresivnije frazeološke perifraze.¹⁶⁰

3. 5. 1. 6. Hiperbola

“Hiperbola (od grč. *hiperbole* – prebacivanje, pretjerivanje) u jezičnom izrazu jednako služi izražajnosti svakodnevnoga razgovornog jezika kao i izražajnosti jezika u književnome djelu. Afektivnost u ovom slučaju uvjetuje pojačanje izraza, upotrebu mnogo jače oznake i značenja riječi umjesto stvarnoga. Cilj je takva pojačanja jača impresija slušaoca ili čitaoca.”

U primjerima iz turskog kao i bosanskog jezika može se uočiti kako se primarna frazeologizacija odvija putem hiperbole, koja se katkada javlja paralelno sa poredbom. Kako je hiperbola količinski trop, baziran na principu pojačavanja, to se u hiperboličnih frazema katkada kao konstituent susreće numerički član ili pridjev koji označava kvantitet. Ovo ćemo ilustrirati sa nekoliko primjera u turskom i bosanskom jeziku karakterističnih za razgovorni stil ili žargon: *Na busiji čuti zeca kad se u gori umiva, biti manji od makova zrna* (biti ponizan, pokoravati se kome), *pun (novca) kao brod* (bogat), jedna glava – hiljadu jezika, *imati jezik ko halna lopata-kürek kadar dili var; boynum kıldan ince* (kalk: vrat mi je tanji od dlake; sadržaj: pokoravam se svakoj odluci ili sudu); *doksan/seksen/kırk kapının ipini çekmek* (kalk: povući konopac na devedesetera/osamdesetera/četrdesetera vrata; sadržaj: obići puno kuća; svratiti na sto mjesta); *dokuz babalı* (paralelno se mogu uočiti hiperbola i ironija; kalk: sa devet otaca (dijete); sadržaj: dijete kojemu se ne zna otac)- bosanski frazeološki ekvivalent: *đetić neznanog junaka, dört gözle bakmak* (kalk:

¹⁶⁰ *Ibidem*, str. 107.

gledati sa četvere oči) - bosanski frazeološki ekvivalent: *otvoriti četvere oči*; *dokuz doğurmak* – (kalk: roditi/rađati devetorke; sadržaj: 1. čekati s nestrpljenjem i brigom, nestrpljivo i željno iščekivati) - bosanski frazeološki ekvivalent: *biti na porođajnim mukama*, (razg.: Gdje si, bolan, do sad, što se nisi javio? Bila sam *na porođajnim mukama* sve dok nisi došao, ispričaj mi šta je bilo!); 2. (završiti što sa velikom mukom) - bosanski frazeološki ekvivalent za 2. značenje: *roditi/rađati tramvaj, bire bin katmak* (kalk: dodavati hiljadu na jedno; sadržaj: predimenzionirati) - bosanski frazeološki ekvivalent (žargonski): *dizati/dići/podići na N-tu*.

3.5.1.7. Eufemizam

“Eufemizam podrazumijeva upotrebu riječi ili izraza koji zamjenjuju vulgarizme, psovke ili tabu-riječi; odnosno, baš eufemizmi se odnose na pojave i pojmove koji se smatraju suviše delikatnima (smrt, bolest, neke tjelesne funkcije, sfera seksualnosti i slično), odnosno na ono što se u datoj kulturi smatra tabuom.”¹⁶¹

Iako eufemizmi spadaju u domen leksikostilistike, kako se eufemizam najčešće ostvaruje putem perifraze, dakle neutralni termin se izražava opisno, takvom se zamjenom nepodobnih, situacijski neprikladnih, lascivnih, nepristojnih riječi nastoji izbjeći “surovost”, “grubost” na koju u određenoj kulturi asocira određena realija. Put značenjskih transpozicija odvija se preko metafore, metonimije i sinegdohe. Također, u eufemizmima, kao i u eufemističkim perifrazama i eufemističkim frazemima moguće je opaziti i trop ironije.

Miloš Kovačević, uspostavljajući vezu između perifraze i stilskih figura, naslanjajući se na Aristotelovu definiciju eufemizma, govori o eufemističkim perifrazama.¹⁶² “Iako je “eufemizam u biti samo perifraza”, ipak niti je svaka perifraza eufemizam(...), niti je svaki eufemizam perifraza. Naime, u perifraze ulaze samo oni eufemizmi koji su izraženi

¹⁶¹ Marina Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 237.

konstrukcijom (sintagmom ili rečenicom), dok eufemizmi izraženi jednom leksemom nisu perifraze nego samo eufemizmi (kao npr. zahvaliti se kome – otpustiti koga).¹⁶³ Mi ćemo ovdje dodati da leksikalizacijom ovakvih perifraza, njihovim usvajanjem u općoj upotrebi, emotivnim nabojem koji je prisutan samim tim što govornik ima lični uklon (npr. osjeća neprijatnost, gađenje i sl.) prema vanjezičnoj realiji čije ime nastoji zamijeniti opisno, katkada veoma ekspresivno, one dobijaju sva bitna obilježja, pa time i status frazema. Otuda i u bosanskom i u turskom jeziku možemo uočiti veliki broj eufemističkih frazema, što ćemo ilustrirati prema tematskim grupama:

- smrt – *otići/preseliti na onaj/drugi/bolji/svijet/Ahret; preseliti u vječnost; otići Bogu na istinu; zatvoriti/sklopiti oči, otići sa dunjaluka, leći pod zemlju, ispustiti (svoju plemenitu) dušu, popiti (svoje) šerbe, nestati (kome) nafake, pojesti (svoju) nafaku, doći (kome) edžel, doći (kome) vakt i sahat, izvršiti se Božja volja, zatvoriti se (čija) knjiga, svijet promijeniti, otići na vječni počinak/u vječna lovišta; leći da više ne ustane (smrtno se razboljeti - dobiti bolest koja će rezultirati smrću); (autorski frazem kod Nametka) *Otići pred Begovu džamiju na komšijskim ramenima;* (pri direktnom saopćavanju o čijoj smrti) - *Da si ti zdrav i živ/Nek ti je zdrava glava; öbür dünnyaya gitmek, defteri dürülmek, dünnyaya gözlerini kapamak, eceli gelmek, emrihak vaki olmak, gözleri/gözü kapanmak, gözü sönmek, ruhunu teslim etmek, Ahret yolculuğu, rahat döşeği* (samrtnička/smrtna postelja), *süngüsü depreşmesin – toprağına ağır gelmesin* (ispričat ću nešto loše o umrlome, neka mu Bog oprost, bos. ekvivalenti: *ne bilo ga stid na onom svijetu, nek mu Bog oprost, ili kod Nametka -Sarajevski nekrologij: Kusursuz bir Allah;**

- psihička poremećenost, neinteligentnost – *sići s pameti/uma, ne biti sav svoj, ne biti pri čistoj, nemati sve koze na broju, biti udaren u mozak, faliti (kome) koja daska u glavi, imati kasno paljenje/ kasno se kome paliti*

¹⁶² Upor. M. Kovačević, *Nav. djelo*, str. 102-103.

¹⁶³ *Ibidem*, str. 103.

lampice, ozepsti po glavi; tur. Akıldan yaya/yoksun olmak, tahtası eksik olmak, keçileri kaçırmak, aklının çivısı eksik, aklını kaybetmek, cennet öküzü, birini cin tutmak, et kafalı/kaz kafalı, kafayı üşütme (kalk: prehladiti glavu), *kafayı yemek*;

- pijanstvo – *biti kome draga šiša, biti udaren šljivovom granom, kafayı çekmek, kafayı bulmak, kafası dumanlı*;

- fiziološke potrebe – *otići gdje car ide pješke, otići porad sebe, mala nužda/velika nužda, imati stolicu, izaći/izlaziti napolje, raditi/uraditi podase, nagnojiti tuđu njivu*, (Nametkov autorski frazem) – *napraviti mjesta za večeru, pustiti vodu, pustiti vjetar, pustiti goluba, ofarbat zrak, pustiti zmajev dah; tur. Ayak yolu, küçük aptes, büyük aptes, su dökmek, altına etmek, (žargon) motor/nargile suyunu değiştirmek, telefon etmek, def-i hacet etmek, dışarı çıkmak, (žargon) düşük yapmak, kakiz naşlatmak, kartvizit bırakmak, gaz çıkarmak, (žargon) carta etmek, tel çekmek, telegraf çekmek, etin suyunu sıkmak*;

- spolnost, nemoral, prostitucija – *biti u drugom stanju, sa dvije duše* (trudna), *baciti obraz pod noge, ukaljati obraz, ocrniti obraz, anamo ona* (prostitutka), *posrnula djevojka, žena/djevojka s ulice, noćna dama, raditi na magistrali* (baviti se prostitucijom), *biti lahka žena; ona/neka stvar; raditi one/neke stvari; iki canlı, iki can taşımak, münasebette bulunmak, hayat kadını, kötü yola düşmek, sokak kadını, gece kızı/kadını, yolunu sapıtmak, sokağa düşmek, orta malı olmak, ortalığa düşmek...*

Gornjim primjerima smo na četiri tematske grupe pokušali ukazati na pojavu eufemističnih frazema, međutim, koliko god je zanimljiva pojava da jezik (ovdje na to gledamo kroz frazikon turskog i bosanskog jezika) traži zamjenu neutralne riječi koja označava neku neprijatnu ili lascivnu realiju, toliko je zanimljiva i pojava da kao oznake za iste neprijatne ili lascivne realije postoje frazemi koji u sebi nose notu pejorativnosti, ironije, negativnog emocionalnog naboja, i time ionako neprijatne realije predstavljaju još neprijatnijim, vulgarnijim, surovijim. Svakako, ovakvi se frazemi susreću u govornom jeziku, i logično, najviše ih je substandardnih. Ilustrirajmo to sa nekolika primjera: u značenju

umrijeti u bosanskom jeziku se javljaju i frazemi kao što su *otegnuti papke*, *prnuti u šišu/fenjer*, *otići (ko) gdje treba*, a u turskom smo pronašli sljedeće primjere: *kalıbı dinlendirmek* (pej.), *kuyruğu titremek*, *mortuyu çekmek*, *cartayı (zartayı) çekmek*, *adres değiştirmek*, *ayakları önde gitmek*, *imamın kayığına binmek*, *son postayı yapmak*, *taşı köyü boylamak*, *nalları dikmek*, *tahatalı köye gitmek...*

U tematskoj grupi koja bi mogla obuhvatiti polje psihičke ili intelektualne neuravnoteženosti susrećemo i ovakve turske frazeme: *kuş beyinli*, *kızıl divane*, *fermanlı deli*; *Kafası izinli*, *Akıllınız kim? – Öndeki zincirli*; *civataları/vidaları gevşemek*- *popustiti kome ventili/şarafi*, *frenleri boşaltmak* – *otrustiti kočnice*, ili u bosanskom: *puknut' kò lubenica*, *kokoš/čavka mu mozak popila*, *koka-mozak*, *kokošije pameti*.

Kao zamjena za neutralne oblike biti pijan/alkoholiziran, napiti se i alkoholičar, imamo također puno primjera: u bosanskom - *pijan ko letva*, *čorčutuk pijan*, *pijan ko zemlja*, *pijan ko metla*, *pijan ko tringa*, *pijan ko fitilj*; *mokri brat*; u turskom - *kör kütük*, *fitilli olmak*, *o duvar senin bu duvar benim*, *dut gibi*, *kelle kebab*, *nakroza girmek*, *deveye binmek*, *jilet olmak*, *kelle olmak*, *nal gibi olmak*, *matiz olmak*, *pervaz etmek...*

Grupe koje se nalaze na rubu društva koje, usput napomenimo, pojavama karakterističnim za njihovu životnu stvarnost, motiviraju i tvore žargon, našle su načina da ove vulgarne i neprijatne realije o kojima smo već govorili opišu na svoj način. Pojave koje je na svoj način osudila jedna kulturna zajednica označene su leksičkim jedinicama koje, kako smo to već rekli, podliježu eufemiziranju, ali istovremeno, u nekim frazemima koji upućuju na realije kakve su nemoral, prostitucija, promiskuitet, seks i sl., može se prepoznati i ironija, i osuda određene pojave. Tako u bosanskom jeziku susrećemo i ovakve jedinice: *imati radni raspored/radno mjesto/raditi na štangi*, *ne znati reći ne*, *ne dati na veresiju*, *ići iz kreveta u krevet*, *razviti bajrak*, *razdriješiti ućkur*, *biti lahka roba*, *biti nevina kò rešetokò goblen*; *biti teška radnica*, *raditi džidži-midži/ hopa-cupa*; *sići kome pamet među noge*; u turskom srećemo: *ağır işçi*, *bir kulağın arkası kalmak*, *patlak istepne*, *tamir atelyası*, *yangın söndürme makinesi*; *O du-*

raktan iş almak, yıkama yağlama...

3. 5. 1. 8. Ironija

“Ovo je trop kod kojega je forma iskaza u suprotnosti sa sadržajem iskaza, te se značenje može shvatiti pomoću neverbalnih sredstava ili intonacije, odnosno konteksta.”

Na prisustvo ovoga tropa smo ukazali u više gorenavedenih primjera. Katkada se u frazemima javlja naporedo sa drugim tropima ili sa semantičkim figurama u užem smislu, primjerice paradoksom, poređenjem, antitezom ili oksimoronom. Navedimo samo neke primjere: *bistar kò boza/tinta, bistar da mu se sve kroz glavu vidi, koza mre/krep, brdu rep; hrabar ko zec; ayranı yok içmeye, atla gider sıçmaya; muhallebi çocuğu, anasının körpe kuzusu, al külahını, eyvallahı da içinde; - Aman dayı, ölüyorum. - Valla yeğen sen bilirsin...*

3. 5. 1. 9. Antiteza, oksimoron i paradoks

Semantičke figure u užem smislu, u koje spadaju za nas zanimljive paradoks, antiteza i oksimoron,¹⁶⁴ te semantičke figure poređenja također mogu biti put kojim se odvija semantička frazeologizacija. Naime, specifičan semantički odnos sastavnica ovih figura baziran na kontrastu otvara mogućnosti da se njime, i uz paralelno djelovanje drugih figura, ostvari snažna ekspresija, te da na ovaj način stvorena nefrazeološka čvrsta sveza riječi, leksikaliziranjem i prihvatanjem u općoj upotrebi, stekne bitna obilježja frazema.

Antiteza se sastoji u navođenju suprotnih pojmova radi kontrasta, i najčešće se obrazuje na bazi antonima, nastalih na bazi kontrarnosti, komplementarnosti, kontradiktornosti ili konverzivnosti, ali i na bazi kontekstualnih antonima.¹⁶⁵ Svakako, zanimljivo bi bilo govoriti i o antitezi koja se pojavljuje i motivira značenje frazeoloških jedinica, a takvi

¹⁶⁴ Upor. M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 330.

su primjeri brojni u oba jezika koja su predmetom našeg istraživanja. Frazeme čiji konstituenti antonimnog značenja imaju dovoljan asocijativno-konotativni potencijal koji će motivirati frazeološko značenje možemo ilustrirati sljedećim primjerima iz turskog i bosanskog jezika: *ne alandan ne satandan olmamak* (sadržaj: nemati veze niti s jednom stranom); *ya devlet başa, ya kuzgun leşe* (bos. frazeološki ekvivalent: *il' bos, il' hadžija; il' šehit, il' gazija*); *ölüm-kalım mücadelesi* (borba na život ili smrt); *akan sular durmak* (kalk: stati/zaustaviti se tekuće vode; sadržaj: ne biti nikakva razloga za prosvjedovanje; biti u situaciji da se ne može suprotstaviti); *gledati crno-bijelo; niti smrdi, niti miriše; crno po bijelom*.

Iako rijetko, semantička frazeologizacija se može odvijati i putem oksimorona - konstrukcije u kojoj su spojeni semantički nespojivi, protivrječni pojmovi. Kao primjer frazema koji su nastali ovim putem, a koji se u istom značenju i sa istoznačnim konstituentima javlja u turskom i u bosanskom jeziku možemo navesti primjer *canlı cenaze - živi mrtvac*.

U procesu semantičke frazeologizacije, a na primjerima iz turskog i bosanskog jezika, može se uočiti i paradoks - spajanje semantički nespojivih, protivrječnih pojmova na razini rečenice. Kada su u pitanju neki rečenični frazemi, može se govoriti o paradoksu koji se javlja na planu sadržaja dva suprotstavljena dijela rečeničnog frazema: *Ja u klin, on/ti u ploču; Ja Hajro, on Bajro; Ben diyorum hadımım, o diyor oğul uşaktan neyin var, A köse, sayılmadık kaç tel sakalın var?* (kalk: ćosavi, koliko imaš dlaka na bradi što ih nisam izbrojao; sadržaj: kako neutemeljeno sebe i ono što radiš silno želiš prikazati bitnim).

3.5. 1. 10. Semantičke figure poređenja

U osnovi velikog broja komponentnih i nešto manjeg broja globalnih frazema susreću se figure poređenja - simile i comparatio.¹⁶⁶ Dragana

¹⁶⁵ Upor. *Ibidem*, str. 330-331.

Mršević-Radović također ukazuje na frazeološka poređenja, kojima se jedan pojam želi okvalificirati dovođenjem u vezu s poznatim pojmom po nekoj njegovoj općepoznatoj i u velikoj mjeri izraženoj osobini. Mrševićeva kod poredbenih frazeologizama razaznaje dva puta frazeologizacije, pa izdvaja one koji se, prema funkciji i značenju imeničkog konstituenta u funkciji drugog poredbenog člana ponašaju kao komponentni, i druge koji nastaju slikovitom semantičkom transpozicijom baznog oblika.¹⁶⁷

Ove se figure u frazemima turskog i bosanskog jezika veoma često javljaju paralelno s tropima, putem kojih se odvija proces semantičke transpozicije. Poređenje tipa *comparatio* javlja se nešto rjeđe, a već smo u izlaganju o hiperboli navodili primjere tipa *boynum kildan ince* i *manji od makova zrna*.

Poređenje tipa *simile* veoma je često, i donosimo niz primjera iz našeg korpusa:

Gün gibi ortada olmak - biti jasno kao dan- Paşanın suçlu olduğu gün gibi ortada! (Dİ/54) - Jasno je kao dan da je paša kriv!; *Turp gibi olmak - biti zdrav kao drijen*; Çok iyi sultanım, turp gibi, şükür Tanrı'ya! (Dİ/74) - Veoma dobro, sultanijo, zdrav kao drijen, Bogu hvala!; *nur topu gibi* - jako, zdravo i napredno dijete - Nur topu gibi bir aslan yavrusu hocam! (Dİ/57) - Zdrava i napredna beba, pravi junak!; *Cin tutmuş gibi* - kao da je poludio, kao da su ga demoni opsjeli; *Demin cin tutmuş gibi çıktı buradan*. (Dİ/13) - Maloprije izađe odavde kao da je poludio; *Adı gibi bilmek* - znati kao što zna kako se zove; biti veoma siguran u što; Ne yapacağıni adımı gibi biliyorum. (BB/36) - Znam šta će uraditi kao što znam kako mi je ime.; *Anasına sövmek gibi bir şey* - (uvredljivo) kao da (kome) psuješ mater - İkincisi o yıllarda birine "sosyalist" demek, anasına sövmek gibi bir şey. (UH/20) - Drugo, tih godina reći nekome da je socijalist, bilo je kao da mu opsuješ mater. *Bir mabede girer gibi girmek* - ući kamo kao u

¹⁶⁶ Termini preuzeti od M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 332-333.

¹⁶⁷ Upor. D. Mršević-Radović; *Nav. djelo*, str. 42.

bogomolju, otići kamo sa velikim strahopoštovanjem - Bir mabede girer gibi girmiştım bu yayınevine. (TS/89) - U tu izdavačku kuću bijah uşao kao da ulazim u bogomolju.; *Filinta gibi olmak - biti (dotjeran, sređen) ko tambura/ ko lampa/ko pişća* - Ali Bey filinta gibiydi, traş olmuş, giyinmiş. (UH/107); - Ali je bio ko tambura, izbrijan, lijepo odjeven; *Karaya vurmuş balık gibi olmak - biti/osjećati se kao riba na suhom*; O sıra karaya vurmuş balık gibi oldum. (UH/108) - U tom trenutku sam se osjećao kao riba na suhom.; *Kurtlar gibi acıkmak - biti gladan/ogladnjeti kao vuk* - Hadi gelin, hadi canım, kurtlar gibi acıktınız şimdi. (TS/36) - Dođite, hajde mili moji, sada ste gladni kao vuk.; *Küçük dađları ben yarattım der gibi - kao da je sam male planine stvorio; kao da je mali bog*; Düğündeki halini hatırladı. Yunus Bey geldi, bakan bey geldiler... diye kalabalık dalgalandığında, açılan yoldan küçük dađları ben yarattım der gibi başı yükseklerde geçen Yunus'u. (TS/66) - Sjetio se kakav je bio na svadbi. Junusa zbog kojeg se, kad je doşao, svjetina ustalasala s povicima: - Stigao je Gospodin Junus, doşla je njegova ekselencija ministar! - Junusa, koji je kroz napravljeni şpalir proşao uzdignute glave kao da želi reći da je sam male planine stvorio.; *Makinalı tüfek gibi konuşmak - mljeti kao prazan mlin*; pričati previše; Başkalarına bıktırıcı gelecek "yeter, kes be" dedirtecek şekilde, makinalı tüfek gibi konuşuyordu. (UH/105) - Mljeo je kao prazan mlin, tako da bi to (svakom) drugome bilo dosadno, da bi ga natjerao da każe: "Dosta, uşuti više!"; *Taş gibi - çvrst/tvrđ kao kamen*; O gün işe gitmedi. Sağlam kızdı Sabahat. Taş gibi. (BB/63-64) - Tog dana nije otişao na posao. Sabahat je bila çvrsta djevojka. Ko kamen.; *Tavşanın dađa küsmesi gibi - lajati na zvijezde* - Benimle beraber kasabada pek çok delikanlı Ayla'nın aşkı ile tutuşuyordu. Ne var ki kızın bunlardan haberi yoktu. Bizimkisi tavşanın dađa küsmesi gibi bir şey. Romantik, platonik, o tonik, bu tonik neyse ne. (UH/50) - Pored mene, mnogi momci iz gradića su se palili na Ajlu. Međutim, cura o tome nije imala pojma. Kod mene je to bilo kao lajanje na zvijezde. Romantičarski, platonski, ovakotonski, onako-tonski, nebitno.; *Yürek mangal gibi* - (mangal- mangala, saksija;) *biti zapaljiva srca*, biti temperamentan; Annem genç bir kız

henüz, lakin yürek mangal gibi. (UH/14) - Moja mati još djevojčica, ali srce ko saksija.; *Mis gibi* - *mirisati kao mošus, mirom/mišćom miriše*; Tuttum yeniden etrafi temizledim, örümcekleri aldım, salonu bir güzel kireç badanası yaptım, mis gibi.(TS/15) - Prihvatio sam se, sve sam okolo počistio, pokupio paučine, lijepo okrećio salu, sve mirom miriše.; *Cıva gibi* - Kalk: kao živa; značenje: *kao čigra*, (hitar, brz, okretan); Zeki, çalışkan, cıva gibi, her işin altından kalkardı. (TS/66) - Bistar, vrijedan, poput čigre, sve mu je išlo od ruke.

Evo i nekih primjera poredbenih frazema tipa simile iz djela bošnjačkih književnika: *Najesti se kao kiridžije/jesti kao kiridžija* - Najeli smo se kao kiridžije i pošli kući. (SN: 84) – dobro se najesti, pojesti hrane u velikoj količini; istoznačno – u različitim registrima: *Pojesti/jesti za dvojicu/trojicu; jesti/najesti se ko Vlah/Vlašina; jesti/najesti se ko student sa strane; Natrpano kao u košnici* - U očinskoj kući je bilo natrpano kao u košnici. (SN: 39) - biti/živjeti/nalaziti se/boraviti (gdje) puno ljudi (i/ili stvari); biti puno (koga/čega, gdje); (Matešić:266 - *vrvi kao u košnici* - velika je buka od istovremenih i različitih glasova, velik je žamor); *Proguliti se kao ubodenik* - Kad bi bio pazarni dan ili kakav veliki godet, zašli bi po mejhanama i hanovima i slušali kako pravoslavni seljaci pjevaju, pa nekad u “El-Kameru”, nakon što bi Lopardija svirao na harmonici i pjevao sevdalinke, progulili se kao ubodenik i zapjevali “trebevičku kajdu”. (SN: 89) - preglasno i bez talenta zapjevati; *Pun kao šip* - Na ikindiju je Begova džamija bila puna kao šip. (SN: 170) - potpuno pun, dupke pun, krcat; istoznačno: *pun kao oko; da iglu baciš ne bi imala gdje pasti*; (Matešić:682 - pun kao šipak (koštica) - prepun, krcat, nabijen); *Pustiti ko kuju s lanca* - On meni, drugovi, stalno prijete da će me pred sud – pa pustiti ko kuju s lanca!... (D:287); “Pred Odbor ću ja tebe”, veli, “pa pustiti ko kuju s lanca!” (D:230) - 1. dati razvod braka (muškarac, ženi); 2. raspustiti; nakon držanja pod stegom dopustiti da se ponaša nemoralno (žena); *pustiti se ko kuja s lanca* - početi se ponašati raskalašno, *dati se u promet; srnuti kao lud, uredan kao ispod čekića, biti (kome) glava ko varićak* - Pusti, Pomoćni, meni je glava ko varićak! (D:290) – biti zbunjen;

Biti (nečega) ko šušnja u šumi - Našlo bi se i u mene priznanica ako ćeš – ko šušnja u šumi! (D:267) – biti nečega u velikoj količini, istoznačno: *biti nečega kao blata, biti nečega kao drva, biti nečega kao drva u šumi; Biti čist kao sunce* – Perem ruke, ja sam čist ko sunce (D:271); Ja sam čist ko sunce! (D:275); Mene, družo sekretaru, u svoje poslove ne miješajte, ja sam čist ko sunce... (D:283); Ja sam, ljudi, čist ko sunce, a on je meni, anđela mu njegovog, pričo kako su se, veli, Vlasi i balije srepili pa sebi grabe i kapom i šakom, a nama, kaže, ako ostane koja mrva sa sofre! (D: 283); Ja sam ovdje čist ko sunce! (D:285) - posve čist (Matešić, 660); neu-miješan u prljave poslove, izvan smutnih radnji ili nepodobnosti; *Biti ko prijesna gužva* - Kako ćeš ga otkinuti, kad je ko prijesna gužva! (D:237); *Biti miran kao jagnje* - Mirni smo, brate, ko jagnjad. (D:270) – miran, pokoran; *Biti strašljiv ko zec* - U zapisnik ulazi da je on strašljiv ko zec! (D: 278) - veoma plašljiv (Matešić:782- vrlo plašljiv, strašljiv); *Brz kao vjetar* - Kako je i stanovao na Hambinoj carini, a bio je brz kao vjetar, uspio je brzo pokvariti srce, pa mu je otkazalo godinu i po nakon što je penzioniran. (SN: 94) - veoma brz; *Crn kao grijeh* - Dvije beduinske žene sjede u šoferskoj kabini. Jedna od njih je mlada... Njihove odežde su crne kao grijeh. (Džumhur:73) - sasvim crn (s tim što crna boja izaziva neprijatnu asocijaciju kod govornika); *češće crn kao vrag/kao đavo* - (Matešić:753 - *crn kao vrag* - jako/posve crn); *Gluh kao top* - Poslije skupštine pričao je kako je bio u neprilici da objasni dru Bukvici šta je pozadina te borbe protiv mene, jer je Bukvica bio gluh kao top, a Hamdija slabo vidio. (SN: 18); Bio je gluh kao top, pa se trebalo s njim nadvikivati. (SN: 177) – sasvim gluhi; (Matešić:697 – gluhi kao top – potpuno, posve gluhi).

Kod poredbenih frazema i u turskom i u bosanskom jeziku moguće je uočiti da se - u razgovornom stilu posebno - reducira tertium comparationis, kao zalihosan elemenat, što moguće proizlazi iz činjenice da je tertium comparationis općepoznato, dominantno svojstvo onoga sa čime se poredi, a kako su ovi frazemi veoma produktivni, tako potreba za reduciranjem zalihosnih elemenata postaje veća. Međutim, u nekim jedinicama koje su registrirane u Sušićevoj *Djelidbi* i Nametkovom *Ne-*

krologiju, (ko prijesna gužva i ko ljubuški dužnik), te Kutluovoj Uzun Hikaye (sütten çıkmış kaşık gibi), zbog izostavljanja elemenata po kojim se što poredi, te kako frazemi sa ovim sastavnicama nisu registrirani u rječnicima, iz datoga konteksta nije moguće sa sigurnošću utvrditi njihovo značenje, bez obzira na poznavanje denotativnog i konotativnih značenja svakog pojedinog konstituenta navedenih frazema, tako da samom autoru ove studije ostaje nejasan njihov tačan sadržaj. Iako je u više puta citiranim djelima i rječnicima autora u čije kompetencije ni najmanje ne sumnjamo registriran veliki broj značenjski prozirnih poredbenih frazema, ispadanje autosemantične sastavnice koja zadržava svoje denotativno značenje, i činjenica da ostaje jedinica sa sastavnicama konektor - ono sa čime se poredi, navela nas je da se zapitamo mogu li se uopće ove jedinice svrstati u frazikon, i ako mogu, koji je to bazni oblik ovih jedinica.

Kada bi nam, u konkretnom slučaju, u tri navedena primjera, bilo jasno značenje jedinice sa sastavom konektor - ono sa čime se poredi, mogli bismo pomisliti da se predmetne jedinice ne mogu smatrati frazeološkim, već poredbenim sintagmama u kojima je ono što se poredi upotrijebljeno u nekom sekundarnom, ali također poznatom značenju; međutim, kako je izostavljano svojstvo po kojem se poredi, i zbog toga nam se čitav sadržaj učinio neprozirnim, to smo došli do pretpostavke da se ovdje radi o frazeološkim jedinicama čiji je bazni oblik onaj sa složenijom strukturom, te da zbog frekventnosti ovih jedinica dolazi do eliminacije općepoznatih sastavnica.

3. 5. 2. Sintaktička frazeologizacija

Sintaktička frazeologizacija se, kako to D. Mršević-Radović navodi, odvija na dva osnovna načina - ekspanzijom - širenjem niže jedinice u višu, od riječi ka sintagmi; te redukcijom i kondenzacijom - skraćivanjem odnosno sužavanjem više jedinice u nižu, dakle, od rečenice ka sintagmi.¹⁶⁸ O prvom načinu bilo je više riječi u prethodnim poglavljima, tako da se na sintaktičkoj frazeologizaciji putem ekspanzije nećemo oso-

bito zadržavati.

Budući da smo se, kako to u prvom dijelu našega rada govorimo, opredijelili da frazeološku građu promatramo u obimu u kojem je određuje Glasserova, to poslovice, aforizme, sentence, citate individualnog i literarnog porijekla (a koje D. Mršević-Radović navodi kao izvore na osnovu kojih nastaju frazemi),¹⁶⁹ koje zadovoljavaju kriterije prihvaćenosti u općoj upotrebi, leksikaliziranosti, reproduktivnosti, semantičke i sintaktičke stabilnosti, te ih odlikuju uključenost u tekst i zamjenjivost kakvom drugom jedinicom koja će izraziti isti sadržaj (bilo da se radi o semantičkom ekvivalentu u jednom jeziku ili u procesu prevođenja), konotativnost ili idiomatičnost, ekspresivnost, eksklamativnost ili funkcija intenzifikatora u tekstu - promatramo unutar frazikona. U tom smislu redukciju i kondenzaciju u ovakvim jedinicama promatramo u svjetlu općejezičke pojave reduciranja zalihosnih elemenata, odnosno, elemenata koji nose višak informacija, s jedne, i pojave stalnih promjena u živome tkivu kakvo je jezik, s druge strane.

Frazeologizaciju putem redukcije i kondenzacije pak, pratimo na razini teksta: naime, bjelodano je da su određeni frazemi, u turskom i bosanskom, kao i u nekim drugim jezicima nastali crpeći svoj sadržaj kroz značenjsko pomjeranje oznake u funkciji motiva nekog autorskog književnog teksta, bajkom, basnom (*kiselo je grožđe*), anegdotom, legendom i sl. Tako će tekst koji sadrži određenu poruku, određenu upečatljivu verbalnu sliku, bilo da otkriva karakter neživog ili živog, bilo da upućuje na neku radnju ili stanje, bilo da je ta slika uljepšani lik svoga referenta ili njegova karikatura, koja ga gleda sa podsmijehom ili bezazlenom šalom, reduciran na ključne riječi, metaforu koja sažima i iza koje se krije priča, postati ikonom na koju će kliknuti svi oni kojima je potrebna, e da bi ne samo nominirali, već i opisali, i otkrili svoj uklon prema čemu. Priča će možda umrijeti, možda će u svom referencijalnom značenju iščeznuti iz

¹⁶⁸ Upor. D. Mršević-Radović, *Nav. djelo*, str. 59.

¹⁶⁹ Upor. *Ibidem*, str. 59.

pamćenja i koji znak čiji je referent već odavno nestao iz vanjezičnoga svijeta, ali će ostati sačuvan u reduciranom, idiomatičnom, frazeološkom srcu nekadašnje priče. Uostalom, tako je i s jedinicama primarnog leksika koje su se sačuvale u frazemima nastalim putem semantičke frazeologizacije; kao što su nestali najprije nadžaci, potom mentalna slika o njima, ali *nadžak-baba* je ostala. Uostalom, niko se više ne koristi darom, pa ne zna ni što ona označava, ali prosječan govornik zna prepoznati kad *prevrši dara mjeru. Fol yok, yumurta yok*; ama fol'un ne anlama geldiği... I odakle *İp İpullah*, (*sivri külah*), kad *Pipallah*, *nigdje ništa nema*? Namjesto ovih, sredinom osamdesetih godina, tek nakon prvih emisija Top-liste Nadrealista, dolaze nam novi: *Nisam odavde. Oralı olmamak* en kolay!

Frazemi motivirani autorskim književnim tekstom, narodnom pričom, legendom, šalom, vicem, pa čak i lokalnom pričom o nekome ko je imao kakvu ćud, ili kakav biljeg, budući da podrazumijevaju određeno poznavanje konteksta koji ih motivira, jesu najneprozirnije jedinice u frazikonu turskog i bosanskog jezika, ali istovremeno, oni su najčešće obilježeni kao nacionalni i istovremeno obilježavajući za određene zajednice, budući da se svode tek na znak prepoznatljiv maloj grupi ljudi, bilo na lokalnoj razini, bilo da se radi o grupama određene starosne dobi, ili određenog opredjeljenja. Time se oni iz statusa potpuno legalnih jedinica standardnog jezika, čuvajući svoje frazeološko značenje primiču žargonu ili, u najboljem slučaju, lokalizmima. Međutim, poznato nam je da su u Turskoj na popularan način objavljene barem dvije knjige koje donose "priču o poznatim frazemima."¹⁷⁰ Bosna još nema niti standardnojezičnog rječnika, naravno, ni svoga rječnika frazema, a o istraživanju porijekla neprozirnih frazema za koje se može pretpostaviti da su motivirani pričom, i bilježenju konteksta koji upućuje na značenje još ne možemo ni razmišljati. Ova pitanja, pak, uveliko izlaze iz domena

¹⁷⁰ Osman Çizmeciler: *Ünlü Deyimler ve Öyküleri*, Kastaş A. Ş. Yayınları, İstanbul, 1989. 316. str.; Poznato nam je da je doc. dr. Iskender Pala autor druge knjige sličnoga sadržaja (koju nismo uspjeli pronaći).

lingvistike, pa i svega lingvistici i znanosti srodnoga, ali, veoma je teško govoriti o frazemima a da njihov emocionalni naboj i njihova ekspresivnost ne dođu do izražaja, i ne prebjegnu nezvani u stil i žanr kojemu ne priliče.

3.6. NEKOLIKE NAPOMENE O FRAZEMU KAO JEDINICI KOMUNIKACIONOG SISTEMA I MJESTU FRAZEMA PREMA OSNOVNIM JEZIČNIM FUNKCIJAMA

Iako se ovom prilikom nećemo previše zadržavati na jeziku kao komunikacionom sistemu, pokušat ćemo, barem u najkraćim crtama, opisati frazikon turskog i bosanskog jezika s ovog aspekta. Ovdje ćemo se pokušati osvrnuti na nekoliko osnovnih pitanja: naime, imajući u vidu procese primarne - semantičke frazeologizacije, i činjenicu da novo, frazeološko značenje nastaje na osnovama o kojima je bilo riječi u prethodnim poglavljima, dakle, da se njihovo značenje bazira na transponiranju putem spomenutih figura i tropa, sasvim je jasno da je frazem primarno vezan za ekspresivnu (emotivnu) jezičnu funkciju. Otuda ekspresivnost, odnosno emocionalni naboj jesu određujuća obilježja frazeološke građe. Podsjetimo, ova, ekspresivno-emotivna funkcija označava usmjerenost na emitenta poruke. "Ova funkcija izražava govornikov subjektivni stav prema poruci, ona je usmjerena ka izražavanju govornikovih emocija (stvarnih ili onih koje on želi uputiti uz poruku)."¹⁷¹

Kako je stvoren na osnovu slike, najčešće prometnute kroz leću govornika, frazem se, svakako, ponajprije može očekivati kod poruke upotrijebljene u ovoj jezičnoj funkciji. No, bez obzira na to što se frazemom uključenim u kontekst šalje kod usmjeren na emitenta, dakle, kod koji

¹⁷¹ M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 16.

otkriva odnos emitenta prema poruci, emitent istovremeno, iako posredno, nominira referenta, te bivajući kodom sa izraženim emocionalnim nabojem, kodom datim snažnom slikom ne može a da ne izazove određenu reakciju kod primaoca poruke. Time se, smatramo, može objasniti upotreba frazema u funkcionalnom stilu reklame, kada se potencijal poznate, općeprihvaćene frazeološke jedinice koristi ne u transponiranom frazeološkom, već u primarnom, denotativnom značenju (jedna turska reklama za klima-uređaje: *bize göre hava hoş*, reklama za jogurt: *ağzının tadını bilenler için*, dio reklame sa lokalnih radio stanica za “Narodno grijanje”: *S “Narodnim grijanjem” nema zime*, reklama za kozmetičke preparate; *Necete vjerovati dok ne osjetite na svojoj koži*!). Međutim, pored nominativne, ekspresivno-emosivne i konativne funkcije, dakle, tri funkcije koje izdvaja C. Bühler, na frazeološkim jedinicama turskog i bosanskog jezika uočavamo i elemente jezičnih, odnosno, upotrebnih funkcija koje uvodi R. Jakobson. Naime, i u bosanskom, ali osobito izraženo u turskom jeziku može se uočiti veliki broj frazeoloških jedinica kod kojih je dominantna fatička funkcija, koja se katkada javlja paralelno sa magijskom. Ova je pojava osobito uočljiva kod pozdrava, blagoslova, kletvi i psovki (koje, osobito u turskom jeziku mogu biti i izrazito slikovite),¹⁷² te fraza koje se upotrebljavaju u svakodnevnoj komunikaciji u određenim prilikama (radi ilustracije, navest ćemo samo nekoliko turskih primjera iz našeg korpusa: pri spomenu umrloga, *Allah rahmet eylesin, mekanı cennet olsun, Cennet olsun durağı, blagoslov: Allah /da sana/ gönlüne göre versin /verir, Allah kurtarsın!, Allah tuttuğunu altın*

¹⁷² Iako smo o ovom pitanju već u uvodnom izlaganju dali određene napomene, želimo još jednom podsjetiti da Aksoy sve želje, kletve i blagoslove ne pribraja frazikonu turskog jezika; u frazeme ubraja one želje, kletve i blagoslove koji su ekspresivni, poput: *ağzından yel alsın, başını yesin, darısı başına, dili ensinesnedn çekilsin, görmemişe dönersin inşallah, kurban olayım, yaşı benzemesin, yaşı yerde sayılası, yolun açık olsun*. Iz ove skupine izričaja Aksoy frazikonu ne pribraja sljedeće: *Allah razı olsun, Allah kolaylık versin, Allah korusun, eli kırılsın, gözü kör olsun, helal (haram) olsun, kutlu olsun, lanet olsun, yüzü gülmesin* (Upor. Aksoy, *Nav. djelo*, str. 515-516); Budući da je naš pristup nešto drugačiji, i da su leksikariziranost, sintaktička i semantička stabilnost,

*etsin /evladım!/- pri spomenu teškog bolesnika: Allah iki iyilikten birisini versin, kletva: Allah belasını versin, psovka: Anasını eşşek kovalasın, Canı cehenneme, fraza Baş üstüne, pozdrav: Güle güle; pri spomenu djeteta: Allah (anasına babasına) bağışlasın...¹⁷³ Zamjena tabu-riječi tipa rak, karcinom frazemom *anamo on*, ili *ono najgore*, upotreba frazema *gluho i ćoravo bilo* pri spominjanju kakve opake bolesti ili neželjene pojave, upotreba fraze *ne ureklo se* ili njenog turskog semantičkog ekvivalenta *nazar değmesin*, kada se o čemu želi pohvalno izraziti, turskoga *yaşı ben-zemesin* i njegovih mogućih bosanskih prijevodnih ekvivalenata: *ne budi primijenjeno* ili *po suncu hodio* pri spominjanju koga ko je umro mlad, u dobi u kojoj se nalazi ko drugi o kome je također riječ,¹⁷⁴ jesu samo neki primjeri frazema u kojima je uočljiva magijska funkcija jezika. Na brojnim primjerima frazema turskog i bosanskog jezika možemo uočiti*

prisutnost u općoj upotrebi i td. kriteriji koji, po našem mišljenju određuju frazeološke jedinice, imajući u vidu da govornik pri upotrebi ovakvih spojeva riječi ne razmišlja o pojedinačnom značenju njihovih komponenti (katkada ih i ne poznaje - primjerice, govornik bosanskog jezika izrazit će sućut svom prijatelju Bošnjaku fonetsko-fonološki adaptiranim turskim izričajem, odnosno riječima *başum sagosum*, većinom nemajući pojma o značenju komponenti na jeziku izvorniku; na jeziku primaocu, svakako, sastavnice ovog izričaja zasebno nemaju nikakva značenja), odnosno, izričući kletvu tipa *eli kırılsın* najvjerojatnije ne razmišlja o želji da osoba kojoj je kletva upućena doslovno ima prijelom jednog od gornjih ekstremiteta.

¹⁷³ Iako smo i sami bili u nedoumici da li ovakve ustaljenice ubrajati u frazikon, njihova leksikaliziranost, prisutnost u općoj upotrebi, moguća ekspresivnost, (osobito kod kletvi, psovki i blagoslova prisutan) emocionalni naboj, naveli su nas na opredjeljenje da ovakve jedinice pribrojimo frazikonu; naime, kada govornik bosanskog jezika na tmurnom, kišnom danu, kaže "Dobar dan!", on time svom sugovorniku ne izriče konstataciju o vremenskim prilikama, apsolutno ne misli na sadržaj već provjerava kanal; također kada govornik turskog jezika svom sugovorniku na rastanku kaže 'Güle güle' – on zasigurno ne kani svom sugovorniku poželjeti da nakon rastanka s njim nastavi hodati gradom neprestatno se smijući; zamislimo, recimo, kada bi sugovornik ovo provjeravanje kanala shvatio u primarnoj denotaciji, i krenuo hodati gradom smijući se, ili kada bi svi kojima bi bio upućen ovakav pozdrav nastavili hodati, raditi, držati predavanja, čitati vijesti smijući se bez prestanka... Ili kako bi bila živopisna slika kada bi se u primarnoj denotaciji ostvarila nečija želja - psovka tipa *Anasını eşşek kovalasın* (kalkirano: da kome magarić zaganja mater).

da počivaju na poetskoj (estetskoj) upotrebi jezika, budući je ona u tijesnoj vezi sa tropima i figurama koje se mogu uočiti u samom procesu frazeologizacije. Tako i Aksoy ustaljene sintagme ili rečenice koje predstavljaju sintagmatske ili sintaktičke frazeme čije globalno značenje nastaje putem tropa ocjenjuje izričajima koji sadrže ljepotu iskaza i konciznost,¹⁷⁵ svojstvenu poetskoj (estetskoj) funkciji; navedimo samo nekoliko turskih primjera s njihovim bosanskim frazeološkim ekvivalentima: *Bir pire için yorgan yakmak - Zaklati vola radi šnicle, Bir taşla iki kuş vurmak - Ubiti dvije muhe jednim udarcem, Bulanık suda balık avlamak - Loviti u mutnom, Diken üstünde durmak - Biti kao na iglama, Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmak - Radi goluba na grani izgubiti vrapca u ruci; Kılı kırk yarmak - Cijepati dlaku na četvero; Pireyi deve yapmak - Praviti od muhe medvjeda...* Tako je i sadržaj izrečen bosanskim eufemističnim frazemom *svijet promijeniti* ili izrazito slikovitim *oženiti se crnom zemljom i zelenom travom* izreciv leksemom *umrijeti*, međutim, način na koji će informacija biti izrečena bit će dominantan nad sadržajem, tako da je poetska funkcija sasvim uočljiva. Igra riječi u jednom dijelu frazema, u rimi koja nema kakvoga logičkog smisla, ili bilo kakve veze sa globalnim značenjem frazema, koje se crpi iz drugog dijela frazema, kakvu susrećemo u turskim frazemima tipa *Ayvaz kasap, hep bir hesap; Babamın adı Hıdır, elimden gelen budur; Çapıtına çuluna, aşıklık ne halna; Havada bulut, sen onu unut; Herkes gider Mersin'e biz gideriz tersine, Karadeniz fırtına, al pırtını sirtına; Rabbena, hep bana; Tencere tava herkeste bir hava;* ili bosanskim frazemima: *Hićulurmi, ćumur u čevrmi (ćumur gori, a čevrma stoji); Uzimala-davala, s mačkama spavala* (u dječijem jeziku); *Otkad je posto Novi, svak sebi voli; Banja Luka na Krajini hvala, niko ne zna ničijega hala; Alahume rabi, svako sebi grabi;*

¹⁷⁴ Rečeno možemo ovjeriti primjerom iz govora: Evet, otuz yediye girdim. Rahmetli dedem ise vefat ettiğinde, yaşı benzemesin, otuzyedi yaşındaydı. - Jah, ušla sam u trideset sedmu. A moj djed kad je umro, ne budi primijenjeno, imao trideset sedam godina.

¹⁷⁵ Aksoy, *Nav. djelo*, str. 498.

ukazuje na ludičku funkciju koja se također može uočiti u nekim jedinicama turskog i bosanskog fraziona. Kako M. Katnić-Bakaršić prenosi, “Jakobson tvrdi kako različiti književni žanrovi uz dominantnu poetsku funkciju posjeduju različite druge funkcije: epska poezija po dominaciji trećeg lica imala bi referencijalnu funkciju, lirska poezija u prvom licu dominantno bi imala emotivnu funkciju, dok bi lirska poezija u drugom licu bila konativno obilježena. U suštini se ovako mogu analizirati i drugi tekstovi ili tipovi tekstova.”¹⁷⁶ Prihvate li se magijska i ludička funkcija jezika dijelom poetske, kako to iznosi M. Katnić-Bakaršić,¹⁷⁷ primjeri iz turskog i bosanskog fraziona još jednom će nam potvrditi ono na što je Jakobson ukazivao, dakle, kako se poetska funkcija javlja u kombinaciji s ostalima.

3. 7. PREPOZNAVANJE GLOBALNOG ZNAČENJA KOD NATIVNIH GOVORNIKA

Kada govorimo o frazemu i njegovom globalnom značenju, kada taj frazem registramo u općoj upotrebi, u svakodnevnoj komunikaciji, pretpostavljamo da će nativni govornik, bilo da se radi o turskom ili bosanskom, prepoznati to značenje, međutim, ovu je pretpostavku potrebno potvrditi ispitivanjem nativnih govornika. Na samom početku našega rada pripremili smo jednu anketu koja je sadržavala izbor frazema turskog i bosanskog jezika napravljen po slobodnom izboru autora ovog rada, anketu koja nam je trebala poslužiti za šire istraživanje prisutnosti značenja frazema u jezičnom znanju nativnih govornika, te njihove prisutnosti u idiolektu pojedinih govornika i sociolektima određenih grupa, odnosno, najprije za analizu frazema sa sociolingvističkog aspekta.

¹⁷⁶ M. Katnić-Bakaršić: *Nav. djelo*, str. 20.

¹⁷⁷ *Ibidem*, str. 21.

Nedostatak energije ovog autora, te nemogućnost da u Turskoj na pravi način dovrši ovo ispitivanje, dakle, na dovoljnom broju ispitanika koji pripadaju različitim starosnim i socijalnim grupama, na istom broju muškaraca i žena i istom broju ispitanika - govornika turskog i bosanskog jezika, osnovnim su uzrokom što ova anketa ne može dati egzaktne podatke. Također, kako bismo dobili valjane rezultate i u ličnom kontaktu se uvjerali u podatke koje nam ispitanik daje, bilo je potrebno da sa svakim pojedinim ispitanikom u intervjuu provedemo gotovo po sat vremena. Međutim, kako ni ispitanicima dostatan motiv da žrtvuju svoje vrijeme ne može biti istraživačka radoznalost lingvističkog početnika, to je šira i egzaktnija analiza ostala za neka druga vremena, i moguće, neka institucionaliziranija istraživanja. Ukoliko možemo potražiti neku utjehu, ili barem ispriku, pokušat ćemo da na osnovu onoga što je urađeno na malom broju ispitanika - kazat ćemo - biranih na principu slučajnog uzorka, tek iznoseći dobijene podatke, iznesemo određene dojmove stečene na prvi pogled, kako bi oni probudili radoznalost istraživača, te kako bi leksikografe potakli na prilježniji, institucionalni pristup prikupljanju i obradi frazeološke građe bosanskog jezika, i izradi adekvatnoga rječnika, u kojemu će uz popis frazema biti dat i njihov sadržaj, te kontekst u kojemu se javljaju. S druge strane, unatoč postojanju više frazeoloških rječnika turskog jezika, od kojih je, primjerice, u Aksoyevom, sa značenjem, ali bez ovjere korpusom, registrirano 6310 jedinica (ne računajući 2667 paremioloških), neovjerenost korpusom, nedavanje valencija frazema i sl. ovakav rječnik čine nepotpunim. Dalje, ovakvo ispitivanje nativnih govornika pruža nam mogućnosti da, ovjere li govornici kontekstom značenje koje prepoznaju, rasvijetlimo zamagljenost pitanja monosemičnosti ili polisemičnosti frazema, homonimije te sinonimičnosti nekih frazema. Sinonimija frazema je posebno zanimljiva, naime, zanimljiva je podsvjesna potreba govornika da značenje jednog frazema izrazi njegovim frazeološkim ekvivalentom, dakle, potreba da određeni sadržaj izrekne zadržavajući slikovitost i emocionalni naboj prisutan u datom primjeru (mi smo kod jednog broja ispitanika, od

kojih su neki djeca od 10 do 14 godina, i od kojih smo odgovore dobili u direktnom, usmenom kontaktu, tražeći da nam na drugi način iskažu značenje tog frazema, umjesto nefrazeološke sintagme dobijali ponovo frazem koji izriče isti sadržaj, bilo da pripada istom registru i stilu, bilo da ima isti ili različit stupanj ekspresivnosti i emocionalnog naboja). Također, ovdje je zanimljivo i to da ekspresivni iskazi kakvi su frazemi kod govornika izazivaju i različite reakcije, naime, da nativni govornik, u pokušaju da nefrazeološkom sintagmom prenese sadržaj frazema, otkriva lični uklon prema određenoj izvanjezičnoj realiji koja bi mogla biti imenovana datim frazedom. Većina bosanskih ispitanika je frazem *s abdestom ga valja spomenut* prepoznala u pridjevskom značenju *poštovan, cijenjen, vrijedan poštovanja*; međutim, u svijesti nekih govornika to poštovanje će, kako iz odgovora naših ispitanika saznajemo, izazvati različiti ljudski kvaliteti, primjerice, nečija dobrota, poštenje, bezgrešnost, dobročiniteljstvo, ugled, čistota srca, učenost, a jedan govornik (dvadesetjednogodišnja Bošnjakinja) kaže da “tako kažemo za čovjeka koji je činio dobra djela, nakon njegove smrti”. Frazem *usta ima a jezika nema* naši ispitanici su prepoznali u pridjevskom značenju *šutljiv*; dok bi neki ovim frazedom opisali osobu koja ne govori mnogo budući da je to dio njene mirne prirode, drugi će ovim frazedom opisati mudra, oštroumna, pametna čovjeka, treći će tu osobinu ocijeniti pristojnošću, lijepim odgojem, za četvrte to će biti pouzdana i povjerljiva osoba, peti će kazati da neko čija je osobina opisana ovim frazedom *šuti kao da mu je što nepravdo*, a šesti će takvu osobu ocijeniti glupom ili nesposobnom (mutavom), sedmi će pak, ovo svojstvo ocijeniti strpljivošću. Iako uvažnost ili šutljivost predstavljaju svojstva koja mogu biti različitoga porijekla, i iako se ova svojstva mogu ogledati u različitim situacijama, ipak, uviđamo da za razliku od frazeoloških, nefrazeološke jedinice kakve su “vrijedan poštovanja” ili “šutljiv” ne impliciraju ni porijeklo određenoga svojstva ni situaciju u kojoj se to svojstvo ogleda, te da kao nemarkirani oblici ne ukazuju na odnos govornika prema datome svojstvu ili osobi koju to svojstvo odlikuje, kao ni stupanj izraženosti tog svojstva.

Upitnike smo sastavili na sljedeći način: prvu grupu u upitnicima za bosanske govornike činile su jedinice koje su u gotovom obliku preuzete iz turskog jezika; u turskim upitnicima to su bili turskom latiničnom grafijom, uz nužne intervencije (kako bi se turskim govornicima učinili bližim) zabilježeni oblici istih jedinica koje su navedene u bosanskom upitniku. Drugu grupu činilo je 4 frazema sa punoznačnim sastavnicama iz turskog jezika ili sastavnicama koje upućuju na pojmove iz islamske tradicije; treću grupu činili su prilično prozirni frazemi sa izozačnim sastavnicama i istom strukturom u turskom i bosanskom jeziku, četvrtu grupu frazema činili su nešto manje prozirni frazeološki ekvivalenti turskog i bosanskog jezika., petu grupu činili su neprozirni frazemi sa istim globalnim značenjem u dva jezika. Od ispitanika smo tražili da različito označe jedinice prisutne u njihovom idiolektu, u sredini u kojoj žive, jedinice koje su čuli u medijima ili pročitali u literaturi, te jedinice koje im se čine apsolutno nepoznatima.

Kako rezultate prisutnosti frazeoloških jedinica u jezičnom znanju nativnih govornika turskog i bosanskog jezika prikazujemo u donjem tekstu, navodimo i jedinice koje su bile zastupljene u našem upitniku (budući da smo u gornjem tekstu pojasnili o kakvim se turskim frazemima radi, to nismo smatrali neophodnih da ih i ovdje prenosimo):

1. Hajrula
2. Alah mubarećola (Alah mubarekola)
3. Bajrambarećola (ili Bajrambarekola)
4. Alahimanet
5. Ejdovale
6. Sabahajrula
7. Bašum sagosum
8. Halal osum (halal olsun)

9. baška ilum, baška pamet
10. baška beg, baška aga

11. s abdestom ga valja spomenut
12. kao da ga je majka na lejletul-kadr rodila

13. ne čuju uši šta usta govore
14. teći med iz usta
15. usta ima, a jezika nema
16. učiti pameti
17. doći pamet u glavu
18. zakukaće mu majka
19. pokajaće se što ga je majka rodila
20. propištaće mu na nos majčino mlijeko
21. imati jaka leđa
22. okrenuti leđa
23. poturiti leđa
24. pružiti jezik (jezičinu)
25. na vrh mi je jezika
26. ne vrijedi ni pet para
27. zamirisati barut
28. popeti se na vrh glave
29. tražiti nevolje (tražiti belaja)
30. udariti u mozak
31. živjeti ko beg
32. gledat glavi selameta
33. nasmijati se u brk
34. kost i koža
35. otvoriti vatru
36. bure baruta
37. pogeti glavu
38. ispirati mozak
39. biti stisnute ruke

40. Sjahati s konja na magarca

41. Zabadati nos
42. Biti (kao) nokat i meso
43. Prevesti žedna preko vode
44. Biti tvrd orah
45. Hraniti ptičijim mlijekom
46. Sjeći granu na kojoj sjedi
47. Jezik kostiju nema
48. K'o da je progutao oklagiju
49. Stati na ćuruk tahtu
50. Pisati kukom po ledu
51. Nemati sve koze na broju
52. Kad na vrbi rodi grožđe

53. Vidjela žaba da se konji kuju, pa i ona digla nogu
54. Puhati u istu tikvu
55. Moje kosti, tvoje meso
56. Pao je u jamu koju je sam iskopao
57. Pojesti poparu
58. Fali mu daska u glavi
59. Zečeve čorbe čorba
60. Ja Hajro, on Bajro

To što se određene grupe govornika izjašnjavaju kako određena jedinica nije dio leksika kojim se koriste, ili što vele da određenu jedinicu poznaju iz svoje bliže okoline ili, pak, iz medija i literature, nije osobito značajno. Iako čudno, moguće je da neki govornik (pretpostavimo da se radi o govorniku bosanskog koji je vrijeme kada se usvaja jezik proveo u inozemstvu) nikada nije niti čuo određene jedinice koje je autor ovoga rada smatrao općepoznatim jedinicama, barem iz malobrojnih bosanskih filmova, školske lektire, ili jednostavno, iz neformalne komunikacije. Ispitivanje i jeste bilo provedeno kako bi se potvrdilo ili zaniijekalo prisustvo ovih jedinica u jezičnom znanju nativnih govornika. Svakako,

na ovaj se način može utvrditi i prepoznavanje sadržaja, odnosno, ukoliko većina ispitanika da isti, jedinstveni sadržaj frazema, što može ukazati na njegovu monosemičnost, više istih značenja prepoznatih od više ispitanika ukazat će na polisemičnost, a ukoliko ispitanici dati sadržaj iskažu drugim frazedom, takvi rezultati mogu ukazati na sinonimičnost frazema. Međutim, puno je primjera u kojim je ispitanik jedinicu označio prisutnom u njegovom idiolektu, a potom izrazio sadržaj koji ni na koji način ne može imati veze sa globalnim značenjem frazema. Ukoliko značenje frazema ne prepozna neko ko se bavi humanističkim znanostima, osobito jezikom i prevodilaštvom, ili ukoliko su ispitanici studenti jezika (a većina naših ispitanika starosti od 18 do 23 godine su studenti jezika!), potom novinari, nastavnici, dakle, oni kojima je jezik oruđe, smatramo da to postaje problemom kojim se najprije lingvistima, a potom pedagogima, valja ozbiljno pozabaviti.¹⁷⁸ Svakako, kako bi se došlo do validnih podataka, barem kada je u pitanju bosanski jezik, čini se da bi ovome slično istraživanje valjalo provesti na širem korpusu frazeoloških jedinica i među puno više ispitanika. Moguće da je u našem slučaju izbor frazema ili izbor ispitanika bio suviše proizvoljan, tako da ponavljamo kako se naši rezultati mogu smatrati tek površnom slikom.

¹⁷⁸ Sve dok se institucionalno ne provedu valjana istraživanja u ovom smislu, i dok se na adekvatan način usvajanje frazema ne obuhvati i obrazovnim sistemom, kod pojedinih govornika značenje frazema *Potemkinova sela* bit će prepoznavano kao, npr. *lokalitet u Istočnoj Bosni*, a *danajski darovi* kao *veliki, skupocjeni darovi*; dakle, javljat će se šum u kodu, kakav kod nekih govornika postoji u prepoznavanju frazema *liti krokodilske suze* u značenju *silno plakati*, učiniti *medvjedu uslugu* kao *učiniti veliku uslugu*. Ova bilješka nema znanstveni karakter, međutim jednom digresijom želimo ukazati na stanje u bosanskoj kulturnoj javnosti: novinar jedne sarajevske elektronske medijske kuće pozvao je u program autora knjige o bosanskoj frazeologiji, misleći da je autor pisao o fraziranju, i do kraja svoje emisije nije uspio shvatiti da se radi o frazikonu kao dijelu leksičkog blaga.

3. 8. PITANJE MONOSEMIJE, POLISEMIJE, HOMONIMIJE, SINONIMIJE I ANTONIMIJE FRAZEMA

Načini na koje su naši ispitanici sadržaj frazeološkog izraza prenijeli nefrazeološkom ili kakvom drugom frazeološkom sintagmom otvorili su prostor za nekoliko novih pitanja. Jedno od ovih predstavlja i pitanje da li je moguće kao monosemičan izraz promatrati frazem, koji, kako vidimo, predstavlja stilski markiran, ekspresivni, emotivni ili afektivni izraz kojim će se nominirati određena pojava iz vanjezične stvarnosti; uzmemo li u obzir da se jedan frazem, koji nam se čini monosemičnim, može upotrijebiti u svom primarnom frazeološkom značenju, ali u određenom kontekstu i u značenju antonimnom u odnosu na svoje primarno frazeološko (u usmenoj komunikaciji izraženo bojom glasa, gestikulacijom ili drugim formama izvanjezične komunikacije, odnosno, u pisanom tekstu kontekstom), te da se u različitim kontekstima jednim frazom može izraziti različit stupanj određenoga svojstva, pitamo se da li je uopće moguće govoriti o jednoznačnosti frazema, štaviše, je li moguće govoriti o jednoznačnosti bilo kojih leksičkih jedinica izuzimajući termine (pod uvjetom da termin nije dobio novo, sekundarno, transponirano značenje).

a) monosemija

Ipak, kako bismo utvrdili jednoznačnost ili višeznačnost frazema, valja pristupiti provjeri zamjenjivosti frazeološke jedinice nefrazeološkom: ukoliko je sadržaj određenog broja frazema u različitim kontekstima zamjenjiv nefrazeološkim istoznačnicama ili sličnoznačnicama, možemo govoriti o monosemičnom frazemu. Na primjer: *Biti (ko, kome/čija) desna ruka* - Bio je, što se rekne, desna ruka Kemurina, pa je ovaj smrću njegovom izgubio čvrst oslonac na svom položaju, nepunih četrdeset dana nakon Sokolovićeve smrti, koji ga je također podržavao. (SN: 198); ... “da je”, vele, “bio i dosada pribran kod našega Zećirage ko svoje čelja-

de i da mu je bio desna ruka u Odboru, ali da je Zećiragi baš toliko uza srce prirasto da mu da rođenu kćer, - e”, vele... (D:223). Frazem biti (ko, kome/čija) desna ruka u oba primjera iz našeg korpusa, kod Nametka i Kulenovića, zamjenjiv je nefrazeološkim: velika/najveća potpora, glavni pomagač, tako da ga možemo smatrati monosemičnim. U našem korpusu smo našli i više primjera jednoznačnih frazema iz turskog jezika; ilustracije radi navedimo sljedeće: *Başından geçmek* “Birinci koğuşun ilerigelenlerinden yaşlıca hırsızlar, Yaşar Yaşamaz’ın başından geçenleri anlatılmasını öyle beğenmişlerdi ki, O’nun, koğuştan kovdukları anlaticının yerini alabileceğini söylüyorlardı. Üstelik, anlattıkları uydurma şeyler değil, başından geçmiş kendi gerçek yaşamıydı.” (Nesin/55) ”Postariji lopovi koji su bili među prvacima prve ćelije, toliko bili su oduševljeni Jašar Jašamazovim kazivanjem o onome što je on predeverao, da su govorili da će on moći zauzeti mjesto pripovjedača kojeg su bili izbacili iz ćelije. Usto, ono što je on govorio nisu bile izmišljotine, nego njegov stvarni život koji je on preturio preko glave.”; “Yaşar için, başından geçenleri arkadaşlarına anlatmak bir görev olmuştur.” (Nesin/92) – “Jaşar je imao zadatak da svojim prijateljima pripovijeda o onome što je doživio/što je preturio preko glave/što mu je prešlo preko glave” - (A:3699) preživjeti, doživjeti, predeverati, preturiti (ko, što) preko glave, prijeći (kome, što) preko glave; *Bir işte dikiş tuttramamak* (A:4660) - Belki bu yüzden babam bir baltaya sap olamamış, bir işte dikiş tutturamamış. (UH/17); Yahu babama mı çekmişim ne, hiç bir işte dikiş tutturamıyorum. (UH/31) - “Možda zbog toga moj otac nije uspijevao da se ustali na nekom poslu, nije ga držalo mjesto.”; “Bezbeli sam se na oca metnuo, ne drži me mjesto (ili: ne mogu se vezati ni za šta); - ne držati mjesto, nemati živa mira.

b) polisemija

Ukoliko se iz jednog frazeološkog značenja dobijenog putem različitih značenjskih transpozicija mogu razvijati druga, dalje transponirana frazeološka značenja, uz uvjet da je u datom primjeru frazema koji može

označiti različite sadržaje uočljiv istovjetan proces primarne frazeologizacije, možemo kazati da se radi o polisemičnim frazemima. Tako možemo navesti nekoliko primjera iz bosanskog jezika: *biti široke ruke* - Bila je široke ruke - bogataši su obično škrti - i obilato je pomagala potrebne. (SN: 152) - Za nju se još u gimnaziji znalo da je široke ruke, ko nije isko nije ni dobio... (razg.) - 1. darežljiv, koji puno dijeli; džometan; (Matešić: 580 - biti blage/podatne/široke isl. ruke - biti darežljiv, davati ne štedeci); 2. *pej.* biti nemoralna žena; *Anđeo čuvar* - Hanuma mu je bila pravi anđeo čuvar. (SN: 158), A-aaa , borami, ovo više ne pomiri ni onaj tvoj anđeo čuvar! (D:276), Tebi je teftere vodio anđeo čuvar! (D:294)- 1. zaštitnik uopće, branitelj, onaj koji bdije nad životom (Matešić:3), 2. *pejor.* osoba ili sistem koji nekome kontroliraju svaki korak; *Brojati zalogaje* - Najprije ti negdje s puta ili iza plota broji zalogaje, onda se ko tokorse nakašlje, da bi ga pozvao i ponudio da sjedne za sofru, pa gdje ćeš ga pustiti da gleda. (TŠM/21) - 1. pomno promatrati koga dok jede; 2. ne dozvoljavati kome da jede koliko želi; npr. u gov. - Šta mi brojiš zalogaje, imam kila koliko imam, imam pritisak, ali to nije tvoj problem! 3. (iz radoznalosti, zlobe ili zavisti) kontrolirati koliko neko troši; 4. voditi računa o nečijoj intimi; ulaziti u nečiju privatnost; (Matešić:brojiti/brojati komu zalogaje/svaki zalogaj - paziti što tko pojede, ne dati dovoljno da tko jede; strogo/ sa zavišću ili žaljenjem paziti koliko tko potroši); *Doći do sebe* - Aginica se bila bajlisala, jedva do sebe došla. (TŠM/27); Kad sam u nedjelju čuo da je umro, iznenadio sam se i jedva došao do sebe. (SN: 147); Da popijemo, ljudi, jednu kahvu, lakše čovjek dođe do sebe! (D:260) – 1. doći svijesti, oporaviti se, 2. sabrati se; 3. osvježiti se; *Dolaziti /doći/ pameti* - Ludio je dva-tri puta i dolazio pameti. (NS: 56) - 1. opametiti se; urazumiti se; 2. postići mentalno zdravlje; (sinonimni: dozvati se pameti); (Matešić:443); *Kome muhur udariti* - Uh, nosi mi se s očiju, advokatu jedan bez škole, dok ti ja nisam svoj muhur udario, pa ćeš ga nositi dok si živ! (D:279) – 1. obilježiti koga po čemu negativnom; učiniti da ko bude zapamćen po čemu lošem; učiniti da neko bude trajno obilježen; 2. snažno udariti koga, tako da ostanu trajne posljedice; *Na*

pasja preskakala/izgrditi na pasja preskakala - Ima sad takvih djevojaka na pasja preskakala. (razg.); Safvet-beg ga je izgrdio na pasja preskakala. (SN:25);- 1. jako/veoma mnogo, u velikoj količini; svugdje; 2. jako izgrditi, izružiti koga (Matešić:516 – grditi/izgrditi/psovati/ispsovati koga na pasja preskakala – jako/mnogo griditi/izgrditi/psovati/ispsovati koga); sličnoznačno: 1. (biti čega) kao u šumi drva/šušnja; kao u moru vode; ko blata; ispod svakog kamena; 2. (dobro) natrljati nos (kome); naribati nos;grditi/ izgrditi/ psovati/ ispsovati/ ružiti/ izružiti na sva usta; *Na svoju ruku* - Poprimio si od njih pare na svoju ruku, pa sad mene u glib uvaljuješ! (D:292); Jest ona malo na svoju ruku, ali, u principu, nije zla. (razg.) – 1. *adv.* po svom/vlastitom nahodaenju, svojeglavo, ne pitajući nikoga; 2. *adj.* neobičan, poseban, čudan, drugačiji od ostalih; istoznačno 1. na svoju pamet, po svojoj pameti; 2. na svoju vodu; (Matešić:586 – na svoju ruku – na vlastitu odgovornost, bez ičije suglasnosti i pomoći, prema vlastitom mišljenju); Primjeri nekih polisemičnih frazema iz turskog jezika: *Adı çıkmak* (A:2745) - Sabahaťın adı çıkmadı. (BB/66)- Sabahať nije izašla na loš glas. 1- biti izvikan, steći slavu bez osnova; 2. izaći na loš glas; proćuti se po zlu; biti poznat kao nemoralna osoba; *Allaťın evi* (TS: 55) 1. džamija, Božija kuća; 2. *met.* Ljudsko srce; *ađzı kilitli* (A:2849) 1. osoba koja čuva tajnu, povjerljiv; 2. osoba koja je prinuđena da šuti; *aklı başına gelmek* (A:2977) – 1. osvijestiti se; doći sebi; 2. doći pameti; doći kome pamet u glavu; dozvati se pameti; *aklı başında olmamak* – 1. ne biti pri svijesti, 2. ne biti pri pameti; ne biti pri punom razboru; *anadan dođma* – 1. gol golcat (kao od majke rođen); 2. od rođenja; *ateş almak* (A: 3371) – 1. zapaliti se, uhvatiti vatru; 2. pucati (vatreno oruđe); 3. pasti u vatru (razbjesniti se); *ateş yađdırmak* – 1. otvoriti vatru na koga (neprestano pucati po kome iz vatrenog oruđa); 2. sasuti vatru na koga; izgovoriti kome svašta u ljutnji; *ayađının bađını çözmek* – 1. razvesti se, pustiti ženu; 2. okonćati vezu koja sputava ćiju slobodu; *ayađının pabucunu başına giymek* – sklopiti brak sa nekim ko nije jednako vrijedan, oćići za nepriliku; 2. pridavati veliku vrijednost nekome ko je nije dostojan; *ayranı kabarmak* – 1. prekipjeti nekome, zapjeniti od ljutnje; 2. osjećati

pretjerano veliku želju za seksom; biti uspaljen; *söz almak* – 1. primiti obećanje (da će neko nešto učiniti); 2. dobiti obećanje (koje mladićevoj porodici daje porodica djevojke, da odobravaju da se djevojka uda za mladića); 3. uzeti riječ (na sastanku, skupu), početi govoriti (homoni-man odnos); *temize havale etmek* – 1. raščistiti neki posao; 2. počistiti tanjur, pojesti; 3. počistiti, smaći nekoga; *tepeden inme* – 1. (naređenje) sa više instance, odozgo; 2. nešto što se pojavilo iznenada i nemoguće ga je izbjeći; *yanına varılmaz* – 1. nepristupačan, osoba koja se drsko ponaša prema sugovorniku, ne da sebi prići, ne da mu se na lopati prinijet; 2. skup, nepristupačan; *yenilir yutulur gibi değil* – 1. nejestivo, neukusno jelo; 2. preskupo (što); 3. teška, uvredljiva riječ; *yer yarılıp içine girmek* – 1. kao da je u zemlju propalo (kada je što izgubljeno); 2. htjeti u zemlju propasti od srama; *yüzü gözü açılmak* – 1. progledati, otvoriti oči; početi spoznavati svijet u pravom svjetlu; 2. *skinuti se kome mrak s očiju...*

c) homonimija

Ukoliko imamo primjere frazema koji se u različitim kontekstima mogu javiti u međusobno nevezanim značenjima, bez obzira na to što se sastavnice tih frazema u nefrazeološkim sintagmama javljaju kao monosemične ili polisemične jedinice, možemo govoriti o homonimičnosti frazema. Naime, imajući u vidu da značenje frazema nije jednako značenju zbira njegovih sastavnica, već da je ono proizvod procesa frazeologizacije u kojem su prisutni različiti motivacioni elementi, sasvim je jasno otkuda brojni primjeri homonimnih frazema u oba jezika koji su predmetom našeg istraživanja.

Homonimičnim se mogu činiti i oni frazemi koji u svom osnovnom obliku imaju iste sastavnice, međutim, minimalni par u ovima predstavlja određeni gramatički morfem (padežni sufiks, pluralni ili singularni oblik jedne od sastavnica, aktivni ili pasivni oblik glagola) ili neautosemantična leksička jedinica (prijedlog, postpozicija ili padež kvazipostpozicije). Tako u bosanskom imamo različite frazeme sa istim autosemantičnim konstituentima, tipa: *biti pod nogu* (biti blizu) i *biti pod*

nogama (biti ugnjetavan od nekoga); *ispod ruke* – (kupiti, nabaviti nešto na nelegalan način) – *pod rukom* (blizu, dostupno); *ustati/dići se na noge* – 1. ozdraviti; ustati na noge (pred kim) – izraziti (kome) poštovanje; *Boljeti/zaboljeti (koga) glava* - Da nije ovaj vaš, u kojem su tvoje Puze namirene, a za Rupe te glava ne boli? (D:275); Boli te glava! – nadolijevaj mi na teljvu! (D:222)- 1. brinuti za što; brinuti zbog čega; 2. sarkastično: ne mariti, ne brinuti; *dići ruku na (koga)* - udariti/napasti koga; ubiti koga; *dići ruku na sebe* - pokušati ili izvršiti samoubistvo; *dići ruke od* - Ja dižem ruke od svega! (D:242) - odustati; odstupiti od; prestati što raditi; (Matešić:582 - dizati/dići ruke od koga, od čega- napustiti koga/što; prestati se brinuti za koga/što; smatrati koga/što izgubljenim; manuti se uzaludnog posla); istoznačno i besprijedložno: Ja dižem ruke! (Ja odustajem); gubiti/izgubiti glavu – gubiti/izgubiti prisebnost; gubiti/izgubiti glavu – izgubiti život; usta otvoriti – 1. progovoriti; 2. biti zapanjen, zatečen, izraziti veliko čuđenje;

Sasvim je jasno da u primjerima frazema *dići/dizati ruke od* ili njegove besprijedložne invarijante i frazema *dići ruku na* imamo dva bitna razlikovna elementa koji će ukazati na različito značenje: u prvom primjeru to je plural imenice u sastavu frazema i prijedlog *od*, a u drugom to je singular iste imenice i prijedlog *na*. Obratimo pažnju i na primjer tipa *usta otvoriti*: prvi od dva navedena homonimna frazema se može javiti u afirmativnom i negativnom obliku, a drugi samo u afirmativnom obliku. U značenju progovoriti u afirmativnom obliku obično biva upotrijebljen uz neku od adverbijalnih oznaka vremena (otkako je usta otvorio, nikome nije dopuštao da dođe do riječi; čim usta otvori, zna se da će slagati; ha otvori usta, zna se šta će reći;), dok u negativnom obliku ne mora biti upotrijebljena adverbijalna oznaka za vrijeme (žena mu je naopaka, ne da mu usta otvoriti; nisam ja tu vijest pronio, nisam usta otvorio; šta god on govorio da govorio, ona šuti, usta ne otvara; nikom ni riječi, da nisi usta otvorio, ne brini, ja usta neću otvoriti!; dok je on vikao i psovao, ona usta nije otvarala).

Reduciranjem elementa koji u ovim slučajevima predstavlja minimalni par dobijaju se frazemi koje uvjetno možemo nazvati homonimnim. Do zabune u razumijevanju neće doći, budući da govornik (ukoliko se radi o usmenoj komunikaciji) uključuje dati frazem u kontekst, kojim jasno precizira u kojem značenju taj frazem upotrebljava. Imajući u vidu da je kontekst (bilo da se radi o verbalnoj ili neverbalnoj komunikaciji) presuđujući u određivanju koje je značenje homonimnog frazeološkog para pošiljalac poruke uputio, upitat ćemo se može li uopće doći do zabune u razumijevanju njegova sadržaja, osobito ako se radi o recipijentu koji poruku prima na stranom jeziku. Odgovor na ovo pitanje dalo nam je naše prevodilačko iskustvo. Ovdje ćemo napraviti jednu digresiju: kroz pisani tekst različitih funkcionalnih stilova uočili smo da autori jedan frazem upotrebljavaju više puta u jednom djelu ili da se određeni frazem koji je kod ostalih autora neproduktivan susreće u više djela jednog autora – tako da se upotreba određenog frazema¹⁷⁹ može promatrati kao odlika autorova idiolekta (svakako- idiolekt valja promatrati kroz prizmu više sociolingvistički relevantnih aspekata). Nerijetko jedan autor u svom idiolektu ima jedan frazem iz para homonimnih; do zabune neće doći kada u jednom djelu određenog autora imamo homonimne frazeme čije se značenje jasno može izvesti iz konteksta. Ilustrirajmo to primjerima iz Ibrišimovićeve *Ugursuzu: Glavu izgubiti (2)* - A on je zaista bio izgubio glavu i Kadiru pokazivao svima što su dolazili kao čudo. (U: 41); Razlika je između slutnje koju sam imao kada umalo nisam glavu

¹⁷⁹ Pod ovim ne podrazumijevamo autorske frazeme, već one frazeme koji su registrirani u općim ili frazeološkim rječnicima, karakteristični su za razgovorni stil, a koje mi u književnoumjetničkom tekstu susrećemo kod određenog autora. Kod Kutlua smo u djelu *Uzun Hikaye* na dva mjesta naišli na frazem *bir işte dikiş tutturamamak*, te na jednom mjestu u pripovijetki *Mevzu Derin*; U Kulenovićevoj *Djelidbi* susrećemo frazem *biti kao prijesna gužva*; U Nametkovom *Sarajevskom nekrologiju* na dva mjesta susrećemo *çor-çutuk pijan*; Nametak – u djelu *Tuturuza i šeh Meço* i u *Sarajevskom nekrologiju* upotrebljava frazem *doći do sebe*; kao i Kulenović u *Djelidbi*; Ibrišimović u svom *Ugursuzu* upotrebljava njegov varijantni oblik *doći sebi*; U Ibrišimovićemom *Ugursuzu* naišli smo na dva mjesta na frazem *dovesti ženu na ženu*;

izgubio, a i sada mi, doduše, visi kao pečat o sultanovom fermanu, i one koja mi struji krvlju. (U:103) U prvom primjeru ovaj je frazem, jasno, upotrijebljen u značenju pomutiti se pamet; poremetiti se pamet, pomesti pameću; a u drugom primjeru u značenju izgubiti život, poginuti.

Još jedan primjer bosanskih homonimnih frazema ilustrirat ćemo jedinicom *Kraj svijeta* - Lijevo su bugarske pogranične karaule, “med i mlijeko”, i kraj svijeta... (Džumhur:31) – 1. zabit, veoma daleko i nepoznato mjesto; (Matešić:273 – na kraju/na kraj svijeta – vrlo daleko, zabitno) 2. nešto što je neko doživio kao veliku tragediju, što mu može biti razlog da izgubi volju za životom; Primjerice: Za tu ženu je bio kraj svijeta kad ju je suprug napustio. (razg.). Jasno, kontekst ni ovdje ne može dovesti do zabune.

“Buka u kodu” se, kao u našem slučaju, može javiti kod nenativnog govornika. Mi smo kod Kutlua u djelu *Ya Tahammül Ya Sefer* naišli na sljedeće primjere: Dedim amma elim ayağım kesilmiş, zangır zangır titriyorum. (TS/16) i İmtihanları sıklaşanların ayakları kesiliyordu. (TS/11). U oba navedena primjera susrećemo konstituent *ayak* sa posesivnim sufiksom i pasivni oblik glagola *kesmek*. U rječnicima (Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, str. 110; Ö. A. Aksoy: *Deyimler Sözlüğü*, str. 598, frazem br. 3456) među frazemima sa ovim sastavnicama pronašli smo jedinicu *ayağımı kesmek (bir yerden)* – u značenju prestati dolaziti, ili zapriječiti kome da gdje dolazi. Dakle, ovaj frazem sa akuzativom imenskoga konstituenta koji na sebi ima posesivni sufiks, te aktivom glagolskog konstituenta regira u ablativu. Invarijantni oblik ovog frazema, naravno, u istom značenju registriran je u turskom standardnojezičnom rječniku u okviru jedinice *el* – u formi koja glasi: *bir yerden elini ayağımı kesmek* (veya *çekmek*). Također, u oba konsultirana rječnika naišli smo na frazem *eli ayağı buz kesilmek* (invarijantno sa *tutmamak* - Türkçe Sözlük, str. 445; Aksoy, *Deyimler Sözlüğü*, str. 755, jedinica br. 5029.) – u značenju biti bespomoćan, biti u šoku, slediti se/ukočiti se od šoka/zbunjenosti, izgubiti se. Imajući u svom idiolektu na maternjem jeziku frazem “posjeći se ruke i noge”, ili njegov reducirani invarijantni oblik

posjeći se/posijecati se noge (od šoka, straha, treme ili osjećaja neugodnosti; osjećati se bespomoćno), te kako u citiranom tekstu dati oblik frazeme nije registriran u frazeološkim ili općim rječnicima, mi smo, smatrajući ga reduciranim oblikom frazeme *eli ayağı buz kesilmek*, prvi navedeni primjer preveli na slijedeći način: ...Rekoh, a ruke i noge mi se posjekoše, sav drhtim. U drugom primjeru u kojem susrećemo frazem sa sastavnicama *ayak i kesilmek* – budući da se i u ovom slučaju radi o pasivu glagolskog konstituenta i da nije preciziran dalji objekt u ablativu (imajući u vidu da se ovom rečenicom uvodi poglavlje pripovijetke te da se dalji objekat ne nazire iz poznatoga, teško se može zaključiti da se radi o promjeni stanja iz aktivnog u medijalno (pasivno?) glagolske komponente imensko-glagolskog frazema *ayağımı kesmek (bir yerden)*), te da u rječničkoj građi nije navedena mogućnost upotrebe pasiva ili medijalnog stanja forme – sadržaj nas je odveo ka pogrešnom razumijevanju frazema; naime, - podsvjesno polazeći od svog maternjeg jezika, ali i nama poznatih emocija studenta koji se izgubi, osjeti bespomoćnim ili preplašenim kada se približe ispiti - činilo nam se da bi bilo logično da se od straha posijecaju noge studentima kojima se približavaju ispiti. Međutim, radi se o tomu da je dati frazem valjalo prevesti bosanskom nefrazeološkom sintagmom – prestati dolaziti, prestati vraćati. Navedeni nam primjer ukazuje na relativnost određenja stabilnosti frazeoloških jedinica, te ukazuje na potrebu da se u rječnicima registriraju kako invarijantni oblici jednog frazema, tako i korpusom ovjerene mogućnosti variranja glagolske komponente određenog frazema.¹⁸⁰ U bosanskom jeziku ovisno od upotrebe aktivnog ili medijalnog glagola posjeći/posjeći

¹⁸⁰ O kojoj god da se značenjskoj vrsti bosanskih glagola radilo, valja imati u vidu kategorije relevantne za ovu vrstu riječi: leskičke osobine glagola, dakle, mogućnosti izražavanja načina vršenja glagolske radnje u odnosu na vremenski tok, mogućnosti izražavanja načina vršenja glagolske radnje prema količini, stativnost ili faktitivnost glagola, vid, prijelaznost, stanje, lice, glagolske oblike – vrijeme, način, glagoske priloge i pridjeve, rod i broj; u turskom jeziku, također, mogućnosti variranja glagola kao sastavnice frazeme kroz navedenim kategorijama ekvivalentna sredstva unutar sustava turskog jezika.

se kao konstituenta frazema čija je druga imenska komponenta noge, imamo dva frazema koji izražavaju različite sadržaje: posjeći se (komu) noge - biti preplašen, šokiran, od straha - te posjeći (ko, komu) noge - omesti (ko, koga), onemogućiti, onesposobiti. U ovom slučaju se ne radi o homonimiji, već kategorija koja predstavlja gramatičko svojstvo glagola predstavlja minimalni par u dva posve različita frazema.

*d) Nijanse stilskih boja unutar tematske grupe
ili semantičkog polja ili sinonimija frazema*

Prihvatimo li da sinonimija predstavlja mogućnost zamjene jedne leksičke jedinice drugom u svakom kontekstu u kojem se određena jedinica može javiti, pitanje je da li se i koliko može govoriti o potpunim sinonimima čak i kada se radi o monoleksemnim jezičnim znakovima – u čija bitna obilježja – generalno - nužno ne ulazi ni ekspresivnost, ni emocionalni naboj; potpunim sinonimima u našem jeziku mogu se smatrati neke nemarkirane lekseme poput termina;¹⁸¹ i u primarnom leksiku ćemo pronaći primjere sinonima kao što su: kompjuter-računar-računalo; linijar-ravnalo, tabla-ploča, linija-crta, vlak-voz, hljeb-kruh-panja, dinja-pipun, rajčica-paradajz-kavada, sat-časovnik-sahat-ura, međutim, iako smo mišljenja da ove istoznačnice u denotativnim i konotativnim značenjima mogu biti upotrijebljene ravnopravno u gotovo svakom kontekstu unutar slobodne sveze riječi,¹⁸² i sadržaj će ostati nepromijenjen, ali sekundarna informacija o opredjeljenju pošiljaoca poruke markirat će ga kao pripadnika jedne nacionalne, socijalne ili regionalne grupe govornika. Potpuno sinonimični frazemi - uključujući varijantne oblike – susreću se u određenoj mjeri i u turskom i u bosanskom jeziku; navodimo nekoliko primjera: *biti svakom žrvnju čeketalo, svakoj čorbi zaprška ili svakom loncu poklopac; her çorbada tuzu olmak-her tencereye*

¹⁸¹ Upor. M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 227.; autorica ovdje navodi da je jedan član sinonimskog niza domaća riječ, a druga stranog porijekla.

¹⁸² Biološki sat, ali ne i biološki časovnik/biološka ura/biološki sahat; hljeba i igara (ali ne panje i igara, kruha i igara), otimati kome hljeb (ali ne i otimati kome panju).

kapak olmak. I mrak, i odnos prema mraku je jednak kada se *ne vidi prst pred nosom* kao i kada se *ne vidi prst pred okom*. *Burnu Kaf Dağı'nda olan, burnu büyüyen ve burnu havada veya burnu tepede olandan* kibirlidir. Isto je i onima koji *poviju şiju*, kao i onima što *pognu glavu; boyun eğmek*'le *baş eğmek* arasında –sonuçta fark yok. Nepotpuni sinonimi – semantički ili stilski različiti jezični znakovi koji upućuju na određeni pojam iz izvanjezične stvarnosti – nisu rijetki, kako u frazikonu turskog, tako i u frazikonu bosanskog jezika. Unutar brojnih tematskih grupa, u određenom semantičkom polju – i u turskom i u bosanskom – prisutni su brojni frazemi kojima se izražava određena izvanjezična realija. Na brojnost relativno sinonimičnih (podvlačimo - stilski raznorodnih i semantički različitih) frazema u oba jezika znatno utječe činjenica da frazemi – po određenju – nose stilsku boju, slikovitost i emocionalni naboj, da ih je veliki broj visoko idiomatičnih, i da se upravo njima – asocijacijom na neku drugu vanjezičnu realiju – želi iskazati izraženost svojstva, odnos pošiljaoca poruke prema označenome, te se izborom frazema stilski markira poruka, a sociolingvistički njen pošiljalac, odnosno, u književnom tekstu – osobito u govornoj karakterizaciji likova – frazemi imaju značajnu ulogu. Od sniženo markiranih (kolokvijalnih, vulgarnih, žargonskih, frazema čija su sastavnica erotonimi ili vulgarizmi) – preko nemarkiranih – neutralnih (koji također ukazuju na neutralan stav pošiljaoca poruke prema vanjezičnoj realiji ili irelevantnost izraženosti određenoga svojstva - a ovi su u turskom jeziku nešto brojniji) pa do povišeno markiranih (knjiških, poetskih ili frazema motiviranih nekom sentencom, mudrom izrekom i sl.) – brojni su frazemi kojima se može ukazati na jednu vanjezičnu realiju; već smo u odjeljku koji se odnosi na eufemizme u semantičkoj frazeologizaciji šire govorili o brojnim frazemima u tematskim grupama smrt, mentalna poremećenost, promiskuitet i sl. Vratimo se nekim turskim i bosanskim frazemima iz tematske grupe smrt: *ispustiti svoju plemenitu dušu* (afektivno, patetično), *preseliti na ondaj/bolji/drugi svijet*, *zatvoriti se* (čija) *knjiga* (knjiški), *svijet promijeniti* (poetski, religijski), *otići na vječni počinak/u vječna lovišta* (po-

etski, s patosom); *oženiti se crnom zemljom i zelenom travom* (poetski, patetično), *otegnuti papke* – žargonski, izrazito negativno konotirano; *prnuti u fenjer* – vulgarno; (pri direktnom saopćavanju o čijoj smrti) - *Da si ti zdrav i živ/Nek ti je zdrava glava*; (kolokvijalno); U turskom: *öbür dünyaya gitmek, defteri dürülmek, dünyaya gözlerini kapamak, eceli gelmek, emrihak vaki olmak, gözleri/gözü kapanmak, gözü sönmek, ruhunu teslim etmek, Ahret yolculuğu, rahat döşegi* (samrtnička/smrtna postelja), *süngüsü depreşmesin – toprağına ağır gelmesin* (ispričat ću nešto loše o umrlome, neka mu Bog oprost, bos. ekvivalenti: ne bilo ga stid na onom svijetu (kolokvijalni, govor mahale), nek mu Bog oprost, ili kod Nametka -*Sarajevski nekrologij*: Kusursuz bir Allah);

Naravno, nisu samo vanjezične realije poput izrazito neprijatne smrti – i našeg odnosa prema njoj i prema umrlome – i drugih spominjanih tematskih grupa otvorile prostor za iskazivanje odnosa prema realiji kroz novi, složeni jezični znak, već i realije koje, osuđivali ih mi ili voljeli, nastojimo verbalizirati na drugačiji način:

lagati – možemo iskazati perifrazom, eufemističnim *zaobilaziti istinu*, žargonskim *bacati bombe/kragujevke*, kolokvijalnim *pričati lovačke priče*; psovati – eufemističnim, kolokvijalnim *sastaviti je i be*, žargonskim *spomenuti kome familiju* ili *sasuti/sastaviti nekome sve na kamaru*; latinsku (u bosanskom knjiškom jeziku rabljenu) frazu *lupus in fabula* i njen bosanski (kolokvijalni, razgovorni) semantički ekvivalent *mi o vuku, a vuk na vrata* – u turskom možemo izraziti knjiškim, pozitivno konotiranim *iyi insan lafının üzerine gelir* ili izrazito negativno konotiranim, razgovornome stilu (i tračerskome podstilu) svojstvenim *iti an, çomağı hazırla*.

Isti je sadržaj, ista negativna konotiranost ali različita stilska boja afektivnog kolokvijalnog frazema *ništa ne zbori, a svoje tvori*, i žargonskog *šuti, a muti*. U primjeru frazema iz našeg korpusa *pišati uz vjetar* - Iz Sarajeva je davno odselio, a morao je seliti, jer je plivao uz struju, da ne rekнем “pišao uz vjetar”. (SN: 180) – kontrirati, suprotstavljati se (onima na višoj poziciji); biti kontraš, biti bundžija; raditi što uzalud i na

svuju štetu, trošeći pri tom veliku energiju; u bosanskom jeziku imamo registrirano više frazema sa istim globalnim značenjem: *plivati uz struju*; *plivati uzvodno*, *boriti se s vjetrenjačama*; *šibati po vjetru*, međutim, oni su stilski različito markirani.

e) antonimija frazema

Prije negoli potražimo odgovor na pitanje o antonimiji frazema, odnosno antonimnim parovima pojedinih frazema, napominjemo da ovdje pod pojmom antonima podrazumijevamo kontrarne, kontradiktorne, komplementarne i gradualne antonime, te podsjećamo na činjenicu da se frazemima prije opisuje negoli nominira određena izvanjezična pojava, tako da frazemom izričemo nijanse, za razliku od crno-bijelih slika predstavljenih neutralnim leksemama sa primarnom nominativnom funkcijom. Otuda se čini teškim odrediti što su i u kojoj su mjeri prisutni antonimni frazeološki parovi, odnosno, antonimni frazeološki nizovi. Naime, kako Tanović navodi: "Antonimijska polarizacija temelji se na uspostavljanju značenjskih veza između krajnjih tačaka određene semantičke paradigme. U toj paradigmi uvijek postoji jedna centralna, zajednička osobina prema kojoj se uspostavlja zajednički smisao antonimije. U toj paradigmi uvijek postoji jedna centralna, zajednička osobina prema kojoj se uspostavlja smisaoni odnos antonimije. Antonimi, kao i sinonimi najčešće se temelje na bliskosti kvaliteta, tj. raščlanjivanju datog kvaliteta na osi međusobne bliskosti ili suprotstavljenosti. Međutim, suprotstavljenost na kojoj se gradi antonimija nije uvijek inkompatibilna..."¹⁸³ Naime, kako između krajnjih tačaka označenog kvaliteta najčešće postoji gradaciona skala, koju Kristal naziva stepenovanom suprotnošću, odnosno, kako po Lajonsu, postoji samo stepenovani vid antonima, a ostali odnosi djelomične značenjske suprotstavljenosti predstavljaju samo komplementarne semantičke vrijednosti,¹⁸⁴ uočiti značenjske su-

¹⁸³ Tanović, *Nav. djelo*, str. 47.

¹⁸⁴ Upor. *Ibidem*, str. 47.

protstavljenosti u globalnom značenju složenih semantičkih struktura frazeoloških jedinica nešto je složeniji problem.

Već smo kazali da značenjski odnos antonimije među konstituentima frazema može biti motivirajući faktor u samom nastanku frazema: tako imamo primjere tipa gledati *crno-bijelo*, *ni crne ni bijele*, *nit smrdi*, *nit miriše*, *živi leš*, *bijele pare za crne dane* ili u turskom *tavşan boku gibi*, *ne kokar ne bulaşır*, *akim bokuna karıştırmak*, *ak akçe kara gün için...*

Suprotnost značenja kada je riječ o monoleksemnom jezičnom znaku tvori se dvojako:

- suprotnost značenja morfološki povezanih jedinica, primjenom određenih gramatičkih pravila, odnosno prefiksacijom ili sufiksacijom: jak-nejak, veseo-neveseo, spretan-nespretno, snalažljiv-nesnalažljiv, obrazli-bezobrazan, obziran-bezobziran, smislen-besmislen, naoružan-razoružan; u turskom: *mutlu-mutsuz*, *sevimli-sevimsiz*, *terbiyeli-terbiyesiz*, *güçlü-gücsüz*

- suprotnost značenja morfološki nepovezanih jedinica: dobar-loš, živ-mrtav, žena-muškarac, lijep-ružan, mršav-debeo, visok-nizak, iyi-kötü, sağ-ölü, kadın-erkek, evli-bekar, güzel-çirkin

Kao i kod antonimije monoleksemnog jezičnog znaka, suprotno značenje, odnosno krajnja suprotstavljenost na gradacionoj skali na kojoj su razloženi stupnjevi datog kvaliteta, u nekim se primjerima dobija negiranjem cijelog frazema koji se bazično javlja u afirmativnom obliku: vladati sobom/biti pri sebi i ne vladati sobom/ne biti pri sebi/biti izvan sebe;¹⁸⁵ *birinin borusunu çalmak-kimsenin borusunu çalmamak* – *svirati u čije diplo/ne svirati ni u čije diplo*, *prilagoditi kajdu čijemu uhu/ne prilagoditi kajdu čijem uhu*; *borusu ötmek/borusu ötmemek* – *slušati se čija riječ, pitati se (ko, gdje)/ne pitati se (ko, gdje)*. Kada je riječ o semantički neprozirnim frazeološkim jedinicama – idiomima, možemo kazati da se u ovim slučajevima njihov antonimni par može pronaći ili u negi-

¹⁸⁵ Upor. Tanović, *Ibidem*, str. 47-48.

ranom obliku bazičnog frazema, ili među frazeološkim jedinicama čiji konstituenti nemaju nikakve veze sa konstituentima datog frazema; primjerice, postavimo li nama poznate bosanske frazeme iz tematske grupe “imućnost” na ljestvicu značenjske suprotnosti ili komplementarne semantičke vrijednosti, dobit ćemo jednu ovakvu skalu: Rokfeler (vlastito ime steklo status opće imenice) – *pita pošto je Saraj’vo - pun/težak kò brod - ima para kò blata/šodera - ima para kò u šumi lišća - ima dubok džep - tanka džepa - dan i dara /dan i nafaka - tanke nafake - da je grad za dinar, kad dinara nema - ko crkveni miš - go ko prst - pipallah nigdje ništa nema - feler bez roka*; U ovom slučaju bilo bi teško ustvrditi koji su ovdje antonimni parovi, odnosno, kako bi, s obzirom na izraženost stupnja imućnosti ili siromaštva po pravilu trebala izgledati gradaciona skala. Više intuitivno – s obzirom na činjenicu da se radi o nativnom govorniku bosanskog jezika u čijem su idiolektu ovakvi frazemi prisutni – slutimo da su u jeziku, kao i izvan njega jedni drugima suprotstavljeni *čovjek duboka i čovjek tanka džepa*, onaj što *pita pošto je Saraj’vo* i onaj što mu je *da je grad za dinar, kad dinara nema*, onaj što je *pun ko brod* i onaj što *ima para ko šodera/pljeve/u šumi lišća* nasuprot onima što im je *dan i dara/dan i nafaka*, što su *tanke nafake*, kao i onome koji je *go ko prst* ili *ko crkveni miš*, ili onom što *pipallah nigdje ništa nema*; ako je pak, dati kvalitet “siromaštvo” - onda je onaj *tanke nafake, tanka džepa* ili onaj što mu je *dan i nafaka/dan i dara* – naspram onoga što je *go ko crkveni miš*, ili onog što *pipallah nigdje ništa nema*. Negacijom ovih frazema ne dobija se suprotno, već umanjeno značenje.

Veoma zanimljivu značenjsku suprotstavljenost – na ljestvici na kojoj je najvidljiviji odnos govornika prema izvanjezičnoj realiji – uočavamo na primjerima frazema kojima se upućuje na realiju iz tematske grupe smrt: *ispustiti svoju plemenitu dušu - preseliti na onaj/bolji/drugi svijet - zatvoriti se (čija) knjiga - svijet promijeniti -svoje šerbe popiti - pojediti svoju nafaku - otići na vječni počinak/u vječna lovišta - oženiti se crnom zemljom i zelenom travom - otići Bogu na istinu - nije s nebom svezala - otegnuti papke - prnuti u fenjer*.

Činjenica je da se u navedenim primjerima radi o frazemima koji u različitim stilovima i različitim registrima označavaju istu izvanjezičnu realiju, odnosno, njihovo globalno značenje bi se moglo svesti na značenje glagola umrijeti, te stoga su ovi, uvjetno kazano, sinonimični frazemi. Ovdje do izražaja dolaze veoma bitna obilježja frazema – emotivnost, emfatičnost, slikovitost, pozitivna ili negativna konotiranost, dakle subjektivan odnos govornika koji vrši odabir frazema, i to subjektivan odnos ne samo prema datoj vanjezičnoj realiji, nego i prema licu uz koje se navedeni glagolski frazem vezuje; tako da među navedenim frazemima istog globalnog značenja možemo uočiti i velike unutarnje suprotnosti – npr. *Ispustiti svoju plemenitu dušu* i *otegnuti papke*; *preseliti na onaj/bolji/drugi svijet* i *otići Bogu na istinu*, *svoje šerbe popiti/pojesti svoju nafaku* i *prnuti u fenjer*.

Kada se radi o nekim semantički prozirnijim idiomima ili o figurativnim idiomima, antonimni parovi se stvaraju uvođenjem antonima jednog od konstituenata koji ne smije biti leksički centar frazema: *staviti masku* – *pasti maske*; *dići nos* – *spustiti nos*; *başını dik tutmak* – *başını eğmek*, *aklı başına gelmek* – *aklı başından gitmek*.

Svakako, ovu pojavu uočenu u nekim primjerima antonimnih parova frazema ne smijemo uzeti za pravilo, jer bi u tom slučaju antonimnim mogli tumačiti frazeme *nabiti (ko, kome) rogove* i *stući/suzbiti (ko, kome) rogove* koji nisu ni u kakvoj značenjskoj vezi.

4. SINTAGMATSKA STRUKTURA FRAZEOLŠKIH JEDINICA TURSKOG I BOSANSKOG JEZIKA I NJIHOVA SINTAKTIČKA FUNKCIJA

4. 1. SINTAGMATSKA STRUKTURA FRAZEMA, NJIHOVA SINTAKTIČKA ULOGA – PITANJA I ZADACI

Strukturu frazeoloških jedinica u turskom i bosanskom jeziku valja promatrati na sintagmatskoj razini, dakle, u odnosu samih elemenata unutar jednog iskaza, s jedne strane i, s druge strane, na sintaktičkoj razini, odnosno, odnosu i funkciji frazema kao cjeline u sintagmatskom odnosu unutar jedne rečenice.

Ovim postupkom želimo provjeriti postojeće tvrdnje o frazeološkim jedinicama kao jedinicama koje nisu sklone nikakvim promjenama, pa tako ni promjenama unutar gramatičkih kategorija. Primjerice, kada se radi o frazemima sa imenskim konstituentima, javlja se pitanje njihove deklinabilnosti, kao i mogućnosti da se određene jedinice javljaju u singularu ili pluralu. Isto se pitanje javlja i kada je riječ o adjektivnim frazemima, kao i frazemima sa numeričkim članom. Također, kada se radi o adverbijalnim frazemima u bosanskom, odnosno turskim frazemima sa imenskim konstituentima u kosim padežima, cilj nam je utvrditi njihovu

moguću sintaktičku funkciju. Kada su u pitanju glagolsko-imeničke frazeološke jedinice, namjera nam je ukazati na mogućnosti i nemogućnosti variranja frazema – uz uvjet da se ne izgubi značenje frazeološke jedinice - i to konjugacijom glagola, promjenom glagolskog vida, pretvaranjem finitne u infinitnu glagolsku formu, uvođenjem modaliteta glagolske radnje, te afirmativnog u negativni oblik glagola, odnosno, mogućnosti pojavljivanja frazema u afirmativnom i negativnom obliku.

4.2. OPĆE NAPOMENE O KLASIFIKACIJI FRAZEMA NA TEMELJU SINTAKTIČKIH KRITERIJA

Podsjetimo na to da klasifikacija frazema na temelju sintaktičkih kriterija jeste u tijesnoj vezi sa shvatanjem obima ovih jezičkih jedinica. Kako Ilijas Tanović navodi, “Prema većini lingvista frazeme se dijele na dva osnovna strukturna oblika: sintagmatski i rečenički. Pod rečeničkim se podrazumijevaju otvorene, nedovršene rečeničke strukture, u koje ne spadaju izreke, poslovice i krilatice. Sintagmatske frazeme sadrže najmanje dvije autosemantičke riječi, koje mogu biti u najrazličitijim sintaksičkim odnosima.”¹⁸⁶ Tanović, dalje, navodeći da “sintaksička forma frazema zavisi od leksičko-gramatičkih odlika riječi kao frazeoloških komponenti i od karaktera morfoloških i sintaksičkih odnosa među njima”,¹⁸⁷ kao različite strukturne oblike frazema navodi: glagol+ imenica, pridjev+imenica i prijedlog+pridjev+imenica.¹⁸⁸ Dragana Mršević-Radović, govoreći o sintaksičkoj frazeologizaciji, navodi da “veći broj srpskohrvatskih frazeologizama nastaje sintaksičkom promenom baznog (nefrazeološkog oblika)”, te uočava dvojaku prirodu ovih transformaci-

¹⁸⁶ Ilijas Tanović, *Frazeologija bosanskog jezika*, Dom štampe - Zenica, Sarajevo, 2000. god, str. 100.

¹⁸⁷ *Ibidem*.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

onih procesa; ekspanziju (proces širenja niže strukturne jedinice u višu - riječ u sintagmu, nefrazeološka glagolska sintagma u frazeološku jedinicu), te redukciju i kondenzaciju (proces suženja više strukturne jedinice u nižu; rečenica u sintagmu).¹⁸⁹ Kako to dobro primjećuje Ilijas Tanović, “Primjeri koje D. Mršević-Radović navodi pokazuju da se sintaksička frazeologizacija ne može odvojiti od semantičkih transpozicija koje se odvijaju unutar datih sintaksičkih struktura”.¹⁹⁰ Ova autorica, kada govori o strukturno semantičkim osobenostima glagolsko-imeničkih frazeoloških sintagmi, ističe da ovaj dio leksike “odlikuje jedinstvo suprotnosti: opšte frazeološko značenje i složen strukturni oblik.”, te frazeologizme dijeli na *komponentne* i *globalne*. Dalje, ova autorica pojašnjava kako pod pojmom *komponentni frazeologizam* podrazumijeva “glagolsko-imeničku frazeološku jedinicu čiji je osnovni strukturni frazeološki oblik glagolsko-imenička sintagma; jedan od konstituenata frazeologizma nosilac je frazeološkog značenja, dok drugi sintagmatski konstituent ima pri tom jedno od svojih leksičkih značenja, ali predstavlja obavezni strukturni konstituent frazeologizma.”¹⁹¹ I dok je, po ovoj autorici, smisaoni odnos konstituenata kod komponentnih frazeologizama određen jedno-smjerno, dakle, komponenta s izmijenjenim značenjem, koja je upućena na obavezni, leksički neizmijenjeni, i često upravni član sintagme, razlikovno obilježje “globalnih frazeologizama” jeste u uzajamnoj smisaonoj ovisnosti njihovih komponenta. Ista autorica, globalni frazeologizam definira kao “frazeološku jedinicu čije se opšte frazeološko značenje, sa sinhronog aspekta, izražava glagolsko-imeničkom sintagmom u celini. U takvom frazeologizmu postoji uzajamna (dvosmerna) smisaona za-

¹⁸⁹ Dragana Mršević-Radović, *Frazeološko glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpsko-hrvatskom jeziku*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd 1987., str. 46.

¹⁹⁰ Ilijas Tanović *nav. djelo*, str. 101.

¹⁹¹ Dragana Mršević-Radović, *Frazeološko glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpsko-hrvatskom jeziku*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd 1987., str. 63.

visnost između članova (glagolska komponenta <=> imenička komponenta)¹⁹² Tanović navodi i Burgerovu podjelu frazeoloških iskaza na 4 osnovna sintaksička modela: prepozicionalne-vezničke frazeme tipa *imati u vidu, uzeti u obzir*, adverbijalne frazeološke jedinice kao što su *s punim pravom, sa mršavom nadom*; frazeološke adverbijale tipa *na brzu ruku, bez po muke* i frazeološke jedinice u funkciji rečenice. *To je neviđeno! On je radnička majka*. Tanović prenosi da Burger u ovu grupu svrstava i zatvorene rečničke strukture sa slikovitim i ekspresivnim značenjem, kakve su izreke i poslovice.¹⁹³

Aksoy ističe da je nemoguće u potpunosti opisati sintagmatsku strukturu frazema turskog jezika, međutim, ilustracije radi, daje ovakvu sliku mogućeg sastava bileksemnih sintagmatskih frazema:

a) Imenička sintagma čiji konstituenti mogu i ne moraju imati padežne ili posesivne sufikse: *anasının gözü, kaçın kurası, ayak bağı, kıl payı, ağasının tozuyla, şunun şurasında, günün birinde*

b) Atributske sintagme s konstituentima koji mogu biti u apsolutnom ili kosim padežima: *iki büklüm, dik başlı, orta halli, bir ara, boş yere, bir ağızdan, tek başına, fena halde, başlı başına*

c) Sintagme sa strukturom determinatum /određenik+pridjev: *kulağı delik, sütü bozuk, alnı açık, canı tez, gözü kapalı*

d) Sintagme sa strukturom imenica u apsolutnom ili nekom kosom padežu+pridjev: *et kafalı, gün görmüş, kendi gelen, cana yakın, kafadan sakat*

e) Sintagme s dva imenska konstituenta, od kojih su jedan ili oba u kosim padežima: *el ele, art arda, devede kulak*

f) Sintagme s dva pridjevska/priloška konstituenta, od kojih su jedan ili oba u kosim padežima: *üst üste, yarı yarıya, uzaktan uzağa, inceden inceye*

¹⁹² *Ibidem*, str. 65.

¹⁹³ Tanović, *Nav. djelo*, str. 101.

g) Sintagme s dva glagolska konstituenta: *oldum bittim, inan olsun, girdisi çiktısı, aldı yürüdü, örtbas etmek*.¹⁹⁴

4.2.1. Još neke napomene o broju i vrsti sastavnica sintagmatskog frazema

Kako se u ovom poglavlju želimo usmjeriti na sintagmatski i morfo-sintaktički aspekt frazeološke građe, poći ćemo od činjenice da je frazem spoj najmanje dvije lekseme,¹⁹⁵ koje stupaju u međusobne veze i potčinjavaju se zakonitostima spajanja dvaju jezičnih jedinica. Također, susreću se i frazeološke jedinice sastavljene iz jedne autosemantične i jedne sinsemantične riječi, te jedinice koje sadrže jednu punoznačnicu i jedan pomoćni glagol. U ovu skupinu spadaju, istina, rijetki primjeri bosanskih prepozicijskih i turskih postpozicijskih i kvazipostpozicijskih sintagmi (*pred/pod nosom, pred očima, na (čije) oči, u oči, u lice, pred/pod nos, za dlaku, po glavi- gözü/burnu önünde/önüne*), u turskom jeziku sintagme sa sastavnicama imenica+zamjenica+veznik (*Adam sen de- mani se, çovjeçe; kani se toga*), pa čak i primjeri frazema u kojima niti jedan konstituent nije autosemantičan (u bosanskom substandardu -*Ti to meni?, ono za ono; u se, na se i podase, ni sebi ni svom*, u turskom - *bana ne - šta me briga, vulg. hepsi senin mi! - svaka čast, mala!; čestitam!; čista petica!*). Neki frazeolozi i reducirani oblik bosanskog frazema “*glavom i bradom*” koji se javlja u formi “*glavom*” smatraju frazeološkom jedinicom. Neki su, čini se, produktivni frazemi kondenzirani tako da se iz njihovog značenja razvila nova leksema - složenica, čije je porijeklo jasno, i značenje općepoznato. Ova se pojava uočava ne samo kod prozirnih, već i kod veoma ekspresivnih, idiomatičnih frazema, čije se

¹⁹⁴ Upor.: Aksoy, Nav. *djelo*, str. 43-44.

¹⁹⁵ U prethodnom smo poglavlju govorili o autosemantičnosti sastavnica frazema; naime, iako u brojnim definicijama stoji da se frazem mora sastojati od najmanje dvije autosemantične lekseme, pojava reduciranih oblika frazema, kao i pojava frazema u čijem sastavu ne nalazimo niti jednu punoznačnicu, navela nas je da se opredijelimo za stav da frazem jeste čvrsta sveza najmanje dvaju leksema, te da ga odlikuje globalno značenje koje vezano za primarnu denotaciju njegovih sastavnica.

značenje, proizašlo iz semantičko-asocijativnog potencijala sastavnica, u potpunosti prenosi na složenicu. Rečeno smo zaključili uvidjevši da u jezicima o čijoj frazeologiji govorimo paralelno funkcioniraju i frazemi i složenice nastale njihovom kondenzacijom.

U bosanskom jeziku imamo sljedeće primjere:

Lezi hljebe da te jedem > lezihljebović

Imati debelu kožu > debelokožac

Cijepati dlaku na četvero > cijepidlaka

Nemati kičmu > beskičmenjak

Prazne/šuplje glave > praznoglav/šupljoglav

Ne misliti glavom nego stražnjicom > dupeglavac

Lizati čanke > čankoliz

Lizati (kome, čije) dupe (guzicu) > dupelizac, liziguz

U turskom jeziku sreću se primjeri:

Çanak yalamak, çanak yalayıcı//götünü yalamak, göt yalayıcı

Gözu aç (olmak) > açgözlü

Gönül alçaklığı > alçakgönüllü, alçakgönüllülük (A:3063- sastavljeno pisanje; İmla Kılavuzu:1993. str. 53-rastavljeno pisanje)

Hoş görmek > hoşgörü, hoşgörülü, hoşgörücü, hoşgörülük, hoşgörüsüz (İmla Kılavuzu:1993. s. 156.)

Dar boğaz (u A:4531 napomena da pravopis ovu sintagmu tretira kao složenicu) *usko grlo*

Pored bileksemnih frazema kao osnovnog oblika sintagmatskih frazema, i u bosanskom i u turskom susreću se i višeleksemni spojevi, dakle, sa tri, četiri ili više autosemantičnih konstituenata. Polazimo od činjenice da formom frazem predstavlja sintagmu, a prema *Enciklopedijskom rječniku moderne lingvistike* D. Kristala "Sintagma označava element neke strukture koja sadrži više od jedne riječi, a nema strukturu subjekt-predikat karakterističnu za klauze. Tradicionalno se sintagma shvata kao dio strukturne hijerarhije između klauze i riječi".¹⁹⁶ Međutim,

¹⁹⁶ Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rječnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd 1988., str. 235.

budući da elementi jedne sintagme, ukoliko se radi o slobodnoj svezi riječi, zadržavaju svoje leksičko značenje i sintaktičku funkciju, a elementi idiomatskog iskaza gube sve svoje osobine, osim zvučnog oblika,¹⁹⁷ mi ćemo, u ovom slučaju, koliko god je to moguće, u prvi plan staviti sintagmatsku i sintaktičku strukturu frazeoloških jedinica, kako bismo pokušali odgovoriti na pitanje postoji li veza između sintagmatske i sintaktičke strukture frazeoloških jedinica i njihovog značenja, odnosno, u kojoj mjeri određeni tip frazema jeste rezerviran za koju rečeničnu funkciju. Također, podsjećamo da se u oba jezika koja promatramo susreću sintagme koje se, u ovisnosti od konteksta, javljaju i u svom denotativnom i u idiomatskom značenju, primjerice: (-den) (-in) *hesabını sormak*¹⁹⁸ – tražiti (od nekoga) da položi račun (za nešto), *alın teri dökmek*¹⁹⁹ – proljevati znoj, arka (sirt) *çevirmek* – okrenuti leđa, arka *çıkma* – stati iza (leđa), (doğru) *yola gelmek (getirmek)* – izaći (izvesti) /koga/ na (pravi) put, *sokağa düşmek* – izaći na ulicu (žena!), *dopasti ulice, kolları sıvamak* – zapregnuti (zagrnuti) rukave, itd.

Dakle, najprije ćemo pokušati klasificirati sintagmatske frazeološke jedinice prema vrsti njihovih sastavnica, odrediti odnos među sastavnicama, ustanoviti mogućnosti sklonidbe frazema, što će nas dovesti do odgovora na pitanja o valencijama i mogućoj sintaktičkoj funkciji frazema s određenim konstituentima.

¹⁹⁷ “Prema D. N. Šmeljovu, “Frazeološke jedinice i sintagme ne posjeduju nijednu osobinu koja bi im bila zajednička. U svakoj sintagmi riječi čuvaju svoje odlike, dok one kao komponente frazema gube svoje osobine (osim zvučnog oblika). One gube svoje leksičko značenje i sintaksičku funkciju. Veze i odnosi među frazeološkim komponentama gube karakter veza među riječima” (Šmeljov, 1977:299) “Ilija Tanović, *Frazeologija bosanskog jezika*, Dom štampe-Zenica, Sarajevo, 2000. god, str. 33.

¹⁹⁸ Mustafa Kutlu, *Uzun Hikaye*, İstanbul 2000., str. 15. “Hem kızı kaçıracak, hem de atılan dayanın hesabını soracak”.

¹⁹⁹ *Ibidem*, str. 20. “Bütün bu işleri yapıp çatan, alın teri döken babam ile hademelere de arada bir “Buyurun, siz de alın” demek gerekmez mi?; “Madem biz bu bahçeyi alın teri dökerek yetiştirdik, ürünü de eşit olarak bölüşmeli değil miyiz?”...

4.3. KLASIFIKACIJA FRAZEMA TURSKOG I BOSANSKOG JEZIKA PREMA VRSTAMA SASTAVNICA

U frazeološkoj građi turskog i bosanskog jezika, pregledajući obiman korpus pisanog teksta, ali i bilježeci frazeme koji se javljaju kako u svakodnevnom, tako i u govoru na elektronskim medijima, moguće je utvrditi mnoštvo leksičko-gramatičkih tipova sa podtipovima frazema. Naime, možemo kazati da se u frazikonu turskog i bosanskog jezika javljaju jedinice sa različitim vrstama sastavnica u zavisnom ili nezavisnom odnosu, no, nastojanje da se dođe do potpunog opisa sintagmatske i sintaktičke strukture frazema turskog i bosanskog jezika tražilo bi da damo detaljan opis sintakse ovih dvaju jezika, da bi se došlo do nekih saznanja o ograničenosti sintaktičkih funkcija određenih tipova frazema. Svakako, to bi, s obzirom na obim i vrstu našega rada, bilo veoma teško izvodivo, no s druge strane, u nakani da provjerimo granice sintaktičke i semantičke stabilnosti frazeoloških izraza kao kategorijalnog obilježja frazema, mi ćemo pokušati dati određenu klasifikaciju i, ukoliko to bude moguće, ukazati na najfrekventnije funkcije određenih tipova i podtipova frazema, odnosno, na njihovu apsolutnu ili relativnu stabilnost. Također, kako smo u pregledanim radovima iz ove oblasti najmanje nailazili na opise imenskih frazeoloških sintagmi, to ćemo se najviše zadržati na ovom tipu.

4.3.1. Imenski frazemi

To su frazeološki iskazi sa imenicom kao upravnim konstituentom, dok sekundarni konstituent (ili više sekundarnih konstituenata) može biti pridjev, broj, zamjenica ili neka druga imenica. Već smo istakli da autosemantične lekseme ulaze u svezu sa drugim autosemantičnim leksemama i, stvarajući sintagmu, podliježu brojnim jezičnim zakonitostima: imaju valencije, pridjev kao sekundarni član unutar frazeološkog iskaza podliježe kongruenciji u rodu, broju i padežu sa imenicom koju

determinira (ali ne nužno i s pojmom kojeg frazem kao cjelina određuje), odnosi u imeničkoj frazi su sasvim jasni. Ilijas Tanović, govoreći o semantici imenskih frazema, ističe: “Imenske frazeme u semantičkom pogledu karakterizira to što najčešće označavaju lice, predmet ili pojavu, naprimjer: *šaka jada, sitna duša, čvrsta ruka, djetinja pamet, pasji život, pasji sin, čista duša, zabranjeno voće, životni put, gorka pilula, dubok džep, tanka nafaka, zlatna žica, džepno izdanje, Ahilova peta, tanka pamet, grižnja savjesti* itd.”²⁰⁰ Valja također dodati da imenski frazemi nerijetko upućuju na neko svojstvo. Tanović, također, posmatrajući imenske frazeme na sintaktičkom planu, ističe da u spoju sa riječima mogu biti “u funkciji subjekta, objekta ili imenskog dijela predikata.”²⁰¹ Na osnovu obrađenoga korpusa uspjeli smo doći do zaključka da imenski frazemi i turskog i bosanskog jezika mogu imati i druge sintaktičke funkcije, što ćemo, barem dijelom, nastojati pokazati u narednim poglavljima.

4.3.1.1. Frazemi čiji su konstituenti imenice u nominativu

Iako u studijama koje govore o problematici frazeologije ovi primjeri nisu posebno isticani, utvrdili smo da se i u bosanskom i u turskom jeziku susreću frazemi čiji su konstituenti imenice u nominativu, sa veznikom ili bez njega.

Abbas yolcu- 1. vječiti putnik, 2. samrtnik, umirući bolesnik

Baba adam - star, iskusan, tolerantan i dobronamjieran čovjek

Don gömlek – gaće i košulja, osiromašen (ili siromašan) toliko da su samo gaće i košulja na njemu ostali

El gün – svako, svako živ, svijet, svjetina (Ele güne maskara olduk; Didem Uslu, Tutuklu...)

Ev bark- kuća i kućište

Hacı ağa – hadžo, koji glumi hadžiju, primitivan bogataš koji se razmeće novcem ili imetkom

²⁰⁰ Tanović, *Nav. djelo*, str. 105.

²⁰¹ *Ibidem*, str. 105.

Hayal meyal - tlapnja i utvara

Hesap kitap – 1. po svedenu računu 2. nakon što se sve promisli i pro-računa

İp üzengi, tahta kılıç – junak na jeziku, hvališa,

İş güç- 1. zanimanje, struka 2. različiti poslovi

Yol yordam – red i običaj, pravila ponašanja,

Ivir zivir – trice i kučine

Kapı duvar (olmak) – (vječito) zatvorena vrata; mjesto gdje se uvijek nailazi na zid, negostoprinstvo; gdje niko nema vrata otvoriti;

Kız oğlan kız – djeвица

Koç yiğit – junak od oka, kršan junak

Kurt kuş – živa bića

Bir deri bir kemik - kost i koža

Imenice u nominativu sa sastavnim ili rastavnim veznicima

Edi ile Būdū – Ada i Buda

Hem ziyaret hem ticaret – i sevab i cevab

*Feryad u figan*²⁰² – cika i vriska, kuknjava i pomagnjava

Primjeri iz bosanskog jezika:

Anđeo čuvar

Baba djevojka

Baba sera

Gospodin čovjek

Nadžak baba

²⁰² Pitali smo se da li iskaze tipa *feryad u figan* promatrati kao frazeologizam; međutim, budući da jedan od dva konstituenta (sličnoznačnice) nije moguće zamijeniti njihovim sinonimima, smatramo da ga je potrebno uvrstiti u ovu skupinu /*feryad u vel-vele**, *haykırma u figan**/; slično je i sa *fakir fukara*; /*yoksul fukara**, *fakir varlıksızlar**/; ekvivalenti ovih iskaza postoje i u bosanskom *bijeda* i *sirotinja*, *golotinja* i *bosotinja*, (čije značenje može biti intenzivirano atributima *puka/teška/golema/velika*); *huka* i *praska/buka*, *vika* i *cika*, itd.

Žena lađa
Dupe glava

Imenice u nominativu sa sastavnim ili rastavnim veznicima

I Kunto i Panto
Nokat i meso
Alfa i omega
Hz i obraz
Trice i kućine
Staze i bogaze
Golotinja i bosotinja
Bruka i sramota
Huka i buka /huka i praska/
Cika i vika
Kost i koža
/I/ dan i noć
Kuća i kućište
Dan i dara
Ada i Buda
Kuka i motika
Il' šehid il' gazija
Il' bos il' hadžija

Kada se govori o odnosima među konstituentima, iz navedenih primjera uočavamo da se može raditi o subordinaciji i koordinaciji konstituenata; u primjerima bez veznika sekundarni član može biti atributiv u odnosu na upravni, i to je u bosanskom jeziku gotovo redovita pojava (gospodin **čovjek**, nadžak **baba**, dupe **glava**, baba **sera**, baba **djevojka**, čovjek **zmaj**, žena **lađa**); u turskom sekundarni član može biti atributiv upravnog člana (Abbas **yolcu**, hacı **ağa**, baba **adam**, ip **uzengi**, tahta **kılıç**, kız oğlan **kız**, koç **yiğit**); dakle, u ovim primjerima vidimo da se radi o subordiniranom odnosu konstituenata. Na osnovu primjera iz

turskog jezika koordiniran odnos konstituenata vidimo u primjerima sa ili bez veznika; budući da je “asindetizam inherentan naravi turskog jezika”,²⁰³ u nekim se gorespomenutim slučajevima radi o ponavljanju sličnoznačnica, ili tautologiji u funkciji intenziviranja značenja (*hayal meyal, hesap kitap, ev bark, ivir zivir...*);²⁰⁴ u bosanskom jeziku ovakvi primjeri su vidljivi u slučajevima sa sastavnim veznikom (*golotinja i bosotinja, bijeda i sirotinja, cika i vika, huka i praska, kuća i kućište, hrz i obraz, bruka i sramota, trice i kućine*);²⁰⁵ također, u ovaj tip sveze riječi ulaze i jedinice iz određenog semantičkog polja: (b. - kuka i motika- oruđe, t. – kurt kuş- živa bića, don gömlek-intimno rublje); oznake prirodno bliskog označenoga (et turnak-nokat i meso); lekseme čije značenje predstavlja krajnosti unutar određenog semantičkog polja, bilo da su suprotstavljene jedna drugoj, da jedna drugu isključuju, ili da pak označavaju određeni stvarni ili metaforički prostor koji pokriva značenje izričaja (t. *kapı duvar; el gün; hem ziyaret hem ticaret; b. il’ şehid il’ gazija, il’ bos il’ hadžija*,²⁰⁶ i *sevab i cévab; alfa i omega*).

Budući da u ovom poglavlju, ukoliko to nije nužno, ne kanimo ulaziti u semantiku konstituenata ili semantiku frazema, to se na motiviranosti ovih izričaja ovdje nećemo zadržavati.

Neki od nabrojanih izričaja podložni su deklinaciji, dok drugi, po pravilu, ostaju u formi u kojoj se susreću u rječnicima, pregledanom korpusu ili u formi u kojoj su ovdje, iz govornog jezika (primjeri iz bosanskog jezika), zabilježeni.

²⁰³ Ekrem Čaušević, *Gramatika suvremenog turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996., str. 424.

²⁰⁴ Ovaj tip kolokacija ne treba brkati sa reduplikatima tipa ağır ağır, bol bol, buram buram, didik didik, çatır çatır, kıvır kıvır, yer yer, vızır vızır.... (uporište: Aksoy, *Nav. djelo*, str. 507.).

²⁰⁵ O primjerima frazeologizama konstituiranih iz istoznačnica/sličnoznačnica bit će više govora u poglavlju koje se odnosi na frazeološke jedinice sa glagolom kao upravnim članom i deverbalskom imenicom istog glagola kao kvalifikatorom glagolske radnje.

²⁰⁶ Turski semantički ekvivalent frazema *il’ bos il’ hadžija* i *il’ şehid il’ gazija* bio bi *ya devlet başa, ya kuzgun leşe* ili *ya herrü ya merriü*.

4.3.1.2. *Moguća funkcija izričaja konstituiranih od imenica u nominativu unutar rečenice ili njenoga dijela*

Imenski frazemi konstituirani iz autosemantičnih imenica u nominativu, posmatrani kao složeni monem, unutar rečenice ili određenog njenog dijela (subjekatske, predikatske fraze) mogu funkcionirati na različite načine; provjerimo na primjerima koji od ovih frazema nisu deklinabilni, te se kao takvi mogu javljati samo u svom osnovnom obliku, a koji se pak mogu deklinirati, primati posesivne i pluralne sufikse, imati atribut ili apoziciju.

Budući da na osnovu pregledanog korpusa o ovom pitanju nismo stekli puno informacija, mi smo se obratili nativnom govorniku turskog jezika, te kako u ovom radu ne bismo posegnuli za “bezbojnim zelenim idejama što bijesno spavaju”, zamolili smo našeg informatora da nam ovjeri upotrebu određenih frazema.²⁰⁷

I- FRAZEMI KOJI UPUĆUJU NA ŽIVA BIĆA

A) *ABBAS YOLCU*

1. Leksičko jezgro predikatske sintagme - Leksičko jezgro predikata imenske rečenice transponirane u subjekat rečenice /virtualni objekat rečenice sa pasivnim glagolom/.

Konuşmalarından adamın Abbas yolcu olduđu anlaşılıyor.

2. Subjekatska sintagma

Abbas yolcu deyimdir.

²⁰⁷ Za ovu provjeru informator nam je bio doc. dr. Hüseyin Yorulmaz, filolog, doktor književnohistorijskih nauka, književnost osmanskog perioda; ovim želimo ukazati na činjenicu da je informator visoko obrazovan, te da, iako jezik nije grana njegovog uskog bavljenja, možemo pretpostaviti da se radi o nativnom govorniku koji poznaje mogućnosti jezičnih jedinica.

3. Adverbijalna sintagma- frazem u lokativu mjesto

Abbas yolcuda bir kusur var.

4. Objekatske sintagme /objekat

a) objekat prijelaznog glagola koji regira u akuzativu

Abbas yolcuyu durdurabilir misin?

b) objekat glagola koji regira u dativu:

Abbas yolcuya güvenme, kalabilir.

c) Objekat glagola koji regira u ablativu:

Bu Abbas yolcudan usandım.

5. Atributiv-determinator imenice koja se može nalaziti u bilo kojoj rečeničnoj funkciji

Abbas yolcunun tavrı hiç de kalıcı gibi değil.

B) BABA ADAM

1. Imenski dio predikatske sintagme

Fehim Bey baba adamdır.

2. Subjekatska sintagma

Baba adam herkese yardım ediyor.

3. Atributiv – determinator u nominativu ili genitivu

Baba adam, Fehim Bey, herkese yardım ediyor.

Baba adamın davranışları herkese örnektir.

4. Apozicija

Fehim Bey, baba adam, herkese yardım ediyor.

5. Objekat glagolskog i imenskog predikata koji regiraju u akuzativu, dativu, ablativu i instrumentalu (socijativu)

Baba adamı sevmemek mümkün değil.

Baba adama her iyilik layıktır.

Baba adama her derdini anlatabilirsin.

Baba adamdan bilgelik beklenir.

Baba adamla her meseleyi danıřmalısın.

6. Adverbijalna oznaka mjesta

Baba adamda her hüner var.

Kako smo iz dva gornja primjera vidjeli, deklinira se samo drugi, upravni član frazema, koji može primiti sufikse svih kosih padeža, te sekundarnog padeža – instrumentala (socijativa), ali jezička praksa nativnog govornika ne odobrava u ovim slučajevima upotrebu relativa ekvativa, već značenje tog padeža izražava postpozicijama gibi i kadar.²⁰⁸

Slični su i primjeri s drugim frazemima koji označavaju živa bića:

C) *BİR DERİ BİR KEMİK*

Dopuna imenskog predikata koji regira u ablativu: *Oğlum bir deri bir kemikten farksızdır.*

Dopuna glagolskog predikata – objekat - u instrumentalu (socijativu): *Bu bir deri bir kemikle mi evleneceksin?*

Determinator (atributiv): *Bir deri bir kemik Can Ahmed ikinci sınıf öğrencisidir.*

D) *EDİ İLE BÜDÜ*

Objekat glagola koji traži dopunu u:

- dativu: *Ahmet ve Mehmet Edi ile Būdū'ye benziyorlar.*
- akuzativu: *Ahmet ve Mehmet Edi ile Būdū'yü hatırlatıyorlar.*

Ovi frazemi mogu biti i drugi član genitivne veze, i kao takvi primati posesivne sufikse:

Mahallemizin Edi ile Būdū'sü, kasabanın baba adamı, ailemizin Abbas yolcusu, köyün hacı ağası...

²⁰⁸ *baba adamca davranmak – baba adam gibi davranmak;

Međutim, ukoliko bismo pokušali da frazem *bir deri bir kemik* upotrijebimo kao drugi član genitivne veze, izgubilo bi se značenje: **dünyanın bir deri bir kemiği*; **çocuğun bir deri bir kemiği*.

E) KOÇ YIĞIT

1. Atributiv- *Koç yiğit bir adam*
2. Adverb načina: *Mehmet koç yiğitçe /koç yiğitçesine/ savaştı.*
3. objekat glagolskog predikata u dativu i akuzativu: *Mehmet koç yiğite benzer /koç yiğiti andırıyor/.*

II- FRAZEMI KOJI UPUĆUJU NA NEŽIVO

A) EV BARK

1. subjekatska sintagma: *Evi barkı yok*
2. dopuna imenskog predikata u dativu: *Eve barka ihtiyacı yok.*
3. dopuna imenskog predikata u lokativu: *Evde barkta gözü yok*
4. dopuna imenskog predikata u ablativu: *Adam ev barktan yoksundur.*
5. adverb načina (u relativu-ekvativu i u instrumentalu): *Adamın ev barkça zengin olmasına rağmen, akılca fakirdir; Deprem sırasında ev barkıyla yıkıldı.*

Iz ovog primjera vidimo da posesivni i padežni sufiksi na mogu biti dodati pojedinačno na konstituente frazema, ali i na njegov zadnji član.

B) HAYAL MEYAL

1. adverb načina: *Hayal meyal hatırlıyorum.*
2. dopuna glagolskog predikata (ovisno o rekaciji): *Gerçeğe bak, hayal meyalle uğraşma; Bu kızın hayal meyallerine inanılır mı?*

Posesivni, pluralni i padežni sufiksi dolaze najčešće na drugi član ove sintagme.

C) YOL YORDAM

1. subjekatska sintagma: *Bu ailede yol yordam yok mu?*
2. adverb uzroka: *Adamın yol yordamına göre kıro olması bes bellidir; Adamın yol yordamından kıro olması anlaşılmaktadır.*
3. adverb mjesta: *Bu adamın yol yordamında garip bir şey var.*
4. adverb načina: *Yol yordamıyla kıro olmasını gösterdi.*
5. dopuna glagolskom predikatu: *Yol yordam bilir, dünyadan haberli olur, iyiyi kötüden ayırır, doğruyu yanlıştan... (BB/44) Yol yordamına bakma, gariptir.*
6. dio imenskog predikata: *Genç bir kız için önemli olan yol yordamdır.*

Navedimo još dva primjera iz obrađenoga korpusa:

Ivir zıvır

Babama vitrin dekoru olarak eski bir dünya haritasını tavsiye etmiştim; Cavit Bey'in ivir-zıvırı arasından çıkmıştı. (UH/63) – Ocu sam kao dekoraciju izloga preporučio neku staru kartu svijeta; pojavila se među nekim tričarijama gospodina Džavida. // pojavila se među tricama i kučinama gospodina Džavida (stilski neuklopivo).

Frazem *ivir zıvır* u ovom primjeru iz našeg korpusa upravni je član genitivne veze s vlastitom imenicom, te fungira kao podređeni član pozicijske sintagme, koja je u rečenici u funkciji adverbna mjesta.

Kurt kuş

O gider başka bir insan evladı gelir, diktiğimiz fidanlar meyve verdikçe kurt-kuş faydalanır. (UH/21) / On će otići i doći će neko ljudsko biće, pa kad mladice koje sam posadio dadnu plod, bit će koristi i crvku i mravku.

Frazem *kurt kuş* kao leksički ekvivalent živoga svijeta, u datom primjeru funkcionira kao subjekat rečenice.

Mogućnosti upotrebe frazeoloških iskaza sazdanih iz autosemantičnih imenica u nominativu, koje smo naveli u vezi sa primjerima iz turskog jezika, gotovo da se mogu istovjetno primjenjivati i na primjerima bosanskog jezika:

Tako možemo navesti sljedeće: (S) *Tako vam je, gospodine natporučniče, čovjek uvijek u opasnosti, pa da ne lebdi nad njim anđeo čuvar, moglo bi mu se svašta dogoditi* (Matešić, str. 3) (P) *JJJer jija nemam nikoga tko bi me čuvao- Ttti ćeš biti moj anđeo čuvar. Krila ću ti načiniti od papndekla-* (Matešić, str. 3); (IO) *Ne odmiče se od svog anđela čuvara;* (razg.) (dir. obj. u besprijedložnom akuzativu) *Pomno je slušala svog anđela čuvara* (razg.); adverb: *... što je uzrok da dnevni i tjedni listovi, radio i televizija imaju ne samo vrlo skroman prostor za književnu kritiku, nego se još uvijek ponašaju kao anđeli čuvari.* (Matešić, str. 3); (dio imenskog predikata) *On je pravo zakeralo, tipična nadžak baba.* (razg.): (subj.) *Nadžak baba je nastavila zvocati.* (razg.); (IO) *Ne mogu se ja nositi s tom nadžak babom.* (razg.); (apozicija) *Šta sad on, nadžak baba, ima tebi govoriti.* (razg.) (objekat glagolskog predikata, u besprijedložnom akuzativu) *Ne slušaj tu nadžak babu, samo će te glava zaboljeti.* (razg.); (S) *Sleže se i Kunto i Panto.* (O) *Doveli su i Kuntu i Pantu.* (A) *Pridošlice, i Kunto i Panto, nasrnuše na jadnog čovjeka.* (IO) *I Kunti i Panti vjeruješ, a meni ne.* (AM) *Novac je i od Kunte i od Pante posuđivao, a ko će sad vraćat?*

Iz navedenih primjera vidljivo je da frazemi iz ove skupine u imenskim sintagmama u turskom jeziku mogu biti konstituent jedne od tri turske genitivne veze /*Cavit Bey'in ivir zivirları arasından, adamın yol yordamı, baba adamın davranışları*/, odnosno, kada se radi o bosanskom jeziku, ovakve sintagme u suodnosu sa drugim imenicama mogu predstavljati različite skupine supstantiva čije je značenje u izravnom odnosu sa valencijskim svojstvima imenica (*anđeo čuvar moga oca - očev anđeo čuvar; nadžak baba naše ulice, golotinja i bosotinja ovog naroda, moja golotinja i bosotinja...*). Također, možemo zaključiti da ovaj najjednostavniji tip frazema ima najšire mogućnosti upotrebe kada su u pitanju rečenične funkcije.

Frazemi tipa *Il' bos il' hadžija, il' šehid il' gazija* nisu deklinabilni; javljaju se samo u datom obliku: *Moj burazer živi od starog pravila, il' si bos il' si hadžija* (Zabranjeno pušenje); *Uradit ću to, pa il' šehid il' gazija. Strašiv insan - ni šehid ni gazija.* (razg.)

4. 3. 2. Frazemi kao sveza konstituenata prve i druge turske genitivne veze i njihovi ekvivalenti u bosanskom jeziku

U turskom jeziku susreću se i frazemi dati u obliku imeničke fraze čiji je determinator u genitivu, a upravni član sa posesivnim sufiksom 3. lica jednine, odnosno, imeničke fraze sa determinatorom u apsolutnom padežu i upravnim članom koji prima posesivni sufiks 3. lica jednine. Podsjetimo da prva genitivna veza “služi za izražavanje posvojnosti ili konkretnog pripadanja nekome ili nečemu.”, što implicira “obično ili materijalno pripadanje, zemljopisnu, biološku, fizičku, socijalnu, hijerarhijsku i dr. pripadnost, svojstvo nečega ili nekoga, odnos funkcionalne zavisnosti, prostorne ili vremenske odnose, odnos dijela prema cjelini, sveukupnost lica ili predmeta, jedinicu mjere, subjekat ili objekat glagolske radnje.”²⁰⁹ Prisustvo konkretnog, čvrstog odnosa među konstituentima 1. genitivne veze vjerojatno je u direktnoj svezi sa činjenicom da je relativno malo frazeoloških jedinica konstituirano na ovaj način. Ovdje uviđamo da odnos “prave pripadnosti” iskazan 1. turskom genitivnom vezom predstavlja realnu, konkretnu situaciju koja putem generalizacije datog sadržaja motivira značenje frazeološke jedinice sa uopćenim značenjem. Druga genitivna veza, pak, “služi za označavanje kategorije ili vrste predmeta, ili nekog pojma koji nema konkretnog denotata.”²¹⁰ Ovakvo značenje druge genitivne veze naprosto jest idealno sredstvo kojim će se jezik poslužiti pri semantizaciji frazeoloških jedinica kao oznaka uopćene, invarijantne situacije, okolnosti ili općega pojma. Na ovakav zaključak navela nas je brojnost turskih frazeologizama u nastalih formi druge genitivne veze. U bosanskom jeziku postoje frazemi čije su sastavnice u odnosu ekvivalentnom odnosu sastavnica dvije spomenute turske genitivne veze, dakle atributske ili prijedloške sintagme u funkciji atributa.

²⁰⁹ Upor. Čaušević, *Nav. djelo*, str. 113-114.

²¹⁰ *Ibidem*, str. 120.

4. 3. 2. 1. *Primjeri u kojima je upravni član u nominativu a determinator u genitivu u turskom, odnosno upravni član u nominativu a determinator denominalni pridjev (prisvojni)*

Turski: $N_G + N_N$ + posvojni sufiks

Damokles'in kılıcı- Damaklov mač

Günün adamı – 1. čovjek koji se okreće kako vjetar puše; 2. čovjek (od, za) svoga vremena, 3. junak dana (*Matešić*, 222; “Salim-efendija tako od jedamput postade junak dana.”)

Allah'ın cezası – Prokleti, vražiji, ne bilo ga; (“Nereye girdi o Allah'ın cezası dosya da...” diye terslenerek birşey aranmaya başladı.” (*Nesin*, 95/1980) – Poče nešto tražiti dureći se: “Gdje je nestao onaj vražiji spis...”)

Allah'ın evi /cami/- Bogomolja, Božija kuća, džamija; (“Allah'ın evinde adam mı boğazlanıyordu.” (*Nesin*, 15/1980;) - “Zar da u Božijoj kući čovjeka kolju.”)

Allahın kulu - Božiji rob, čovjek, ljudsko biće, živ rob, živa duša; (“Yahu, bunca yıldır hapisteyim, bugüne kadar bir Allahın kulu da çıkıp, suçum şudur demedi be...” (*Nesin*, 37/1980) - “Bolan, pa ovolike godine sam u zatvoru, i ne bi živa roba da kaže, kriv sam zbog toga i toga...”)

Yılların birikimi - dugogodišnje iskustvo (Yılların birikimi var. (*TS/90*) - Ima veliko iskustvo.)

Çiğerin parçası - komad (čije) džigerice, dio (čijeg) tijela, krv i meso (Canına ilişirsin istemem padişahın, o da benim çiğerimin bir parçası ne de olsa. (*Dİ/88*) - Ne želim da se naudi životu padişahovom, i on je, kako bilo da bilo, moja krv i moje meso.)

Gözünün nuru – svjetlost oka, srce u njedrima (Mesut en küçük evladımdı. Gözağrım, gözümün nuru. (*DU:23*) - Mesut mi je bio najmlađe dijete. On mi je zjenica u oku, srce u njedrima.)

Ovakve frazeološke jedinice sastavljene iz imenskih konstituenata u genitivu i nominativu mogu imati i svoje proširke. U korpusu smo pronašli i primjer u kojem je upravni član u nominativu, i determiniran je sintagmom koju čine imenice u 1. turskoj genitivnoj vezi, u kojoj je prvi član određen atributom “garip”.

Garip kuşun yuvası hesabı – Bog nafaku daje, zna Bog za roba svog; (Bilmem efendim, demiş, garip kuşun yuvası hesabı. (UH/25) – Ne znam - reče – zna Bog za roba svog.)

Ovdje ćemo obratiti pažnju i na sam proces sintaktičko-semantičke frazeologizacije iskaza. Naime, u navedenom primjeru se radi o autorskoj preoblici ustaljenice/paremiološke jedinice koja je u rječnicima registrirana kao *Garip kuşun yuvasını Allah yapar* (TS:523) – u značenju “Bog pomaže nemoćnima i slabima”, što mi prevodimo bosanskim klišeiziranim skupom *Zna Bog za roba svog*. Kako vidimo, reducira se drugi dio turskoga iskaza, tako da prvi dio čuva značenje koje je imao u sastavu navedene, šire strukture. Ovim dobijamo sintagmu *Garip kuşun yuvası* koja stupa u svezu sa imenicom *hesap*, kao upravni član cijele sintagme, koji u ovom slučaju nema svoje denotativno značenje; odnosno, imenica *hesap* može imati sljedeća značenja: 1. aritmetika, 2. računaska operacija, 3. račun /dug ili potraživanje (u banci)/, 4. račun (iznos koji valja platiti), 5. mišljenje, pretpostavka, 6. proračun, račun, skup mjera koje je potrebno preduzeti kako bi se što ostvarilo, 7. (u genitivnoj vezi kao determinatum) “stav”, “pozicija”, “držanje” *Onunki vur abalıya hesabı* – Njegov je stav *udri slabijeg /ko je dobar, možeš ga gaziti/* (TS:636). Također, možemo postaviti pitanje da li frazeološku jedinicu u ovom slučaju čini reducirani oblik *Garip kuşun yuvası* ili *Garip kuşun yuvası hesabı*. Na opredjeljenje da skup riječi *Garip kuşun yuvası hesabı* tretiramo kao frazeološku jedinicu navodi nas semantičko jedinstvo iskaza kao cjeline, kao i konotativno značenje imenice *hesap* kao upravnog člana sintagme.

U bosanskom jeziku, po pitanju strukture, ekvivalenti ovoj skupini

imenskih frazema bili bi frazemi čiji su konstituenti adjektivizirana imenica kao determinator i imenica u nominativu kao upravni član:

Kukov dan, kukovo ljeto, babin zub; Alajbegova slama, kučkin sin, bukova glava, kao i frazemi-internacionalizmi čiji je jedan konstituent vlastita imenica: *Demaklov mač, Amorova strijela, Sizifov posao, Tantalove muke, Jobove/Ejubove muke, Potemkinova sela, Pirova pobjeda, Kolumbovo jaje*.

Frazem *kukov dan* ili *kukovo ljeto* /u značenju nikada/ najčešće dolazi u prijedloškoj sintagmi sa na ili o, o kukovu danu, o kukovo ljeto, na kukov dan, na kukovo ljeto; i u funkciji je adverbijalne oznake u rečenici. Frazemi tipa *Demaklov mač, babin zub* i *Alajbegova slama* u rečenici se mogu javiti samostalno, u različitim funkcijama: (dio predikatske sintagme) *Nije ovo Alajbegova slama* (razg.); *Nisam ni ja bukova glava! Znam i ja šta je zakon i čaršijski red.* (D:222); (subjekatska fraza) *Pogodila me Amorova strijela* (stih iz osamdesetih godina popularne pjesme koju je interpretirao Fadil Toskić), *E neće, kučkin sin, ja hoću da se zna...* (D:230); (objekat/logički subjekat eksklamacije) *Uh, kučkina sina!* (D:293); (dalji objekat) *Naišao je na babin zub /ili: klizav teren/* (razg.), (adverbijalna oznaka) *Pored Demaklovog mača nad glavom, nikako nije mogao mirno spavati* (razg.); (apozicija) *Kučkin sine, evo ti stanje!* (D:295).

Ovi frazemi se javljaju i u svezi sa poredbenim veznikom kao:

Ode roba ko Alajbegova slama! (D:236)

Iz navedenih primjera može se zaključiti da ovakvi frazemi, kojih ni u turskom ni u bosanskom jeziku nema mnogo, mogu različito funkcionirati u rečenici te da se, osim u apsolutnom, mogu javiti i u kosim padežima. Također, pored padežnih, turski frazemi mogu primati i pluralne sufikse (*Allah'ın cezaları, yine içtiler içtiler bağıyorlar. - Prokletnici, ponovo su se napili pa galame.*), ali logično, ne i posesivne sufikse. Neki bosanski frazemi iz ove skupine se ne mogu javiti u pluralu, odnosno, ukoliko je dat pluralni oblik, ne mogu se javiti u singularu a da ne izgube

značenja frazeološke jedinice kao cjeline. (*Demaklovi mačevi, *kukovi dani, *alajbegove slame, *Sizifovi poslovi /ali: sizifovski poslovi/, *Tantalova muka, *Kolumbova jaja...)

4. 3. 2. 2. *Turski primjeri sa konstituentima u 2. genitivnoj vezi i njenim ekvivalentima u bosanskom jeziku.*

U turskom jeziku nisu rijetki i imenski frazemi sa konstituentima u drugoj genitivnoj vezi. Također, u bosanskom jeziku postoje frazemi koji se javljaju u atributskoj ili prijedložkoj sintagmi koja je ekvivalent turske 2. genitivne veze. Mogućnost promjene ovih oblika kroz padeže i njihova moguća rečenična funkcija vide se iz slijedećih primjera pronađenih u našem korpusu:

Anababa günü - Rozi mahşer, sila božja, gužva, gomila ljudi - Aldık dilekçeyi, doğru nüfus müdürlüğüne gittik ki, içerisi bir anababa günü. (Nesin) – *Uzeli smo molbu i otišli pravo u matičnu upravu, kad tamo, rozi mahşer.* (imenski predikat)

Aslan yüreği – lavovsko srce - Yumruk değil, yürek işidir iktidar; Mustafa Ağa'da ise aslan yüreği var, aldığı yetkiyi yürütecek kişidir o. (Dİ/44-45) – *Vlast – to je stvar srca, a ne pesnice; Mustafa-aga, pak, lavovsko ima srce, on je osoba koja može nositi ovlasti dobijene.* (imenska dopuna predikatu)

Ayak takımı – nikogovići, gomila ništarija - Son kişiye dek savunacak saray halkı, hepsini kıracağım o ayak takımının! (Dİ/111) – *Do posljednjeg čovjeka će se braniti dvorjani, tu gomilu ništarija, svu ću uništiti!* (determinator objekta u objekatskoj frazi)

Barut fıçısı – bure baruta

Can pazarı – mjesto na kojem se vodi borba za goli život - Tabii o tantanada, o can pazarında “Yahu bu ses de ne ola ki; filimden mi geliyor, başka biri mi konuşuyor” diye ayrı bir şaşkınlık mı yaşıyor. (UH/16) – *Naravno, može li se u tom metežu, gdje se vodi borba za goli život, osje-*

titi zbunjenost porijeklom ovog zvuka, je li iz filma ili neko drugi govori?
(adverbijalna oznaka mjesta)

Cumhuriyet çocuğu – 1. suvremen, 2. (pej.) mlad, zelen, neiskusnan, jakošnji, *balo balavi - Kırk yıllık hırsızına yol mu göstereceksin Cumhuriyet çocuğu!*- diye bağırdı. (Nesin, 32/1980) - *Povika: – Zar da ti, balo balavi, starog i iskusnog lopova učiš pameti!* (apozicija)

Çıkış yolu – izlaz - *Ama temelde işleyen sıkıntı bence kağıtçıya olan borcu, başka bir çıkış yolu bulmamış besbelli, satar diye basacak yemek kitabını.* (TS/90)- *Međutim, suštinski problem jeste njegov dug prema trgovcu papirom, i pošto zasigurno nije našao nikakva drugog izlaza, hoće da štampa kuhar misleći da će ga prodati.* (direktni objekat - frazem u neodređenom akuzativu)

Dev aynası – čarobno ogledalo - *Dalkavuk, padişahım, çevresinde parayla nöbet tutan hünerli dev aynasıdır devletli kişinin.* (Dİ/99) – *Ulizica, moj padişahu, to je umješno čarobno ogledalo što za novac dežura uz uglednika.*> *Ulizica, moj padişahu, to je umješno čarobno ogledalo što za novac oko uglednika stvara lažnu sliku o njegovoj veličanstvenosti.* (imenski predikat)

El ve dil birliği – jedinstvo, saglasnost u djelu i riječima, zajedničkim snagama - *El ve dil birliğiyle öğüt vermeyi deneseydiniz, sınır koymak zorunda kalırdı kendi gücüne; siz de birer suç ortağı olmaktan kurtulurdunuz.* (Dİ/115) – *Da ste mu zajedničkim snagama pokušali dati savjet, morao bi postaviti granice za svoju silu, a i Vi biste se oslobodili paske saučesnika./* (adverbijalna oznaka za način- frazem u instrumentalu)

El yordamı (ile)- naslijepo pipati, tražiti kao slijepac, po navici - *Neye karşı olacağımı, nelere tutunup nerelerden kaçacağımı el yordamı ile tayin ettiğim bir çağda.* (TS/50)- *U vrijeme kada sam ispipavajući rukom poput slijepca, odredio protiv čega ću biti, čega ću se držati a od čega ću bježati.* (adverbijalna oznaka za način - frazem u instrumentalu)

Emir kulu – 1. podređeni, 2. rob pokorni, poslušnik - *Siz de, biz de*

emir kuluyuz ne de olsa; ferman çeker, biz gideriz. (Dİ/120)- U svakom slučaju, i Vi i ja smo podređeni; dođe naređenje, mi ga izvršimo.(imenski predikat)

Güç merkezi – centar sile - Ama ademoğlunun içinde küll yutmayan, yalana dayanıklı bir taraf, bir güç merkezi var. (TS/43) - Ali u ljudskom biću ima jedan centar sile, jedna strana koja ne nasjeda, koja je otporna na laži. (dopuna imenskom predikatu)

Hayal perdesi – filmsko platno, bijelo platno - Pek tabi hayal perdesinde. (TS/107) - Veoma normalno na filmskom platnu.

Karı aklı, kuş aklı – ženska pamet - ptičija/kokošija pamet - Karı aklı, kuş aklı... (BB/47) – Ženska pamet - kokošija pamet. (imenski predikat)

Para babası – pun para, koji leži na parama - Onca yıl ağam paşam diyerek önünde eğildiği siyasilere, bürokratlara, para babalarına karşı çıkmaya başlamış.(UH/82) – Počeo se suprotstavljati političarima, birokratima, bogatunima pred kojima se godinama klanjao i lepe im činio. (objekat fraznog glagola karşı çıkmak- koji regira u dativu)

Ruh cephesi – 1. duhovna strana 2. polje, front duhovnosti - Anadolu'nun kurtuluş savaşı ruh cephesinde henüz yapılmadı... Henüz yerlerde sürünen Türk-İslam ruhunu tutup da kaldıracak olan irade... (TS/79) - U Anadoliji se, na frontu duhovnosti, još nije odigrao oslobodilački rat... Volja koja će uhvatiti i podići tursko-islamski duh što se još uvijek vuče po zemlji... (adverb mjesta)

Zevk u sefa yatağı – kolijevka/gnijezdo bluda/sladostrasti - Hiçbir kadın kocasının zevk u sefa yatağı olan Beyoğlu'nda eğlenmesini istemezdi.(DU: 13)- Niti jedna žena ne bi željela da se njen muž provodi na Bejogluu, kolijevci sladostrasti. (atribut)

Primjeri iz bosanskog jezika: $N_R + N_G$ *Bure baruta**Čaša žuči**Čaša gorčine**Dolina suza**Dolina plača**Kamen spoticanja**Tačka razdora*

Adj (denominalni) + N

*Lavovsko /lavlje/ srce**Mačji kašalj*

Mačja derača - Naše stare žene i ljudi su u posljednja dva-tri stoljeća govorili: veljača-maćija derača, ožujak ili lažak, svibanj (drugi svibanj), prosinac (baš ko vuci prosinca miseca. (SN:83) (frazem funkcionira kao imenski predikat)

Magareće godine

Pasji inad - Golem, sine, kolik njihov begluk, kolik njihov nam, i njihov pasji inad. (H:368) (dopuna imenskom predikatu)

Kantarsko jaje - Ostani na čemu si, Zećiraga, kantar, da znaš, drži u rukama fra Jure, a Brekalo ti je kantarsko jaje u Odboru: Pa kako fra Jure kantar naginje, tako ti jaje hoda. (D:227) (dio imenskog predikata)

*Vučji apetit**Crnački posao*

Roditeljsko ognjište - Mlada osoba će se tada bez straha odaljiti od roditeljskog ognjišta, jer će znati da se tu uvijek može vratiti i da je čekaju toplota i sigurnost. (Oslobođenje, 15. 08. 2000. Sveznadar, "Teško je otvoriti 'kapiju zrelosti'") (dalji objekat)

Šabački vašer /autorski frazeologizam: primadona šabačkog vašera/ - Ali, *Tuzlaci zato uživaju u blagodetima demokratije slušajući ratne padežničke ispovijesti Mice Trofritaljke, primadone šabačkog vašera*. (*Oslobođenje*, 15. 08. 2000. str. 6., Fatmir Alispahić, **Divanhana** – “Prokletstvo Bošnjaka”) (determinator - apozicija)

Kako vidimo, ovakvi frazemi su potpuno deklinabilni. Sukladno pravilima turskog jezika, svi padežni sufiksi (izuzimajući relativ-ekvativ, kojeg nismo uočili u pregledanom korpusu) dolaze na 2. član genitivne veze. Također, budući da je u bosanskom jeziku semantički ekvivalent ove turske sintagme atributska ili prepozicijska fraza, sukladno normama bosanske gramatike, deklinaciji podliježu svi deklinabilni konstituenti ovakve sintagme. Iz gorenavedenih primjera vidljivo je da ovakvi frazemi i u turskom i u bosanskom jeziku u rečenici mogu funkcionirati kao imenski predikat, imenska dopuna predikatu, direktni ili indirektni objekat, adverbijalne oznake za način, mjesto, apozicija i atribut. Iako u navedenim primjerima nismo imali slučaj da ovakva sintagma funkcionira kao subjekat, i ta njena funkcija je moguća. Prema obrađenom korpusu, utvrdili smo da se frazeološka jedinica najčešće javlja u funkciji predikata ili imenske dopune predikatu, kako u slučaju ove, tako i u slučaju drugih skupina frazeoloških jedinica.

4. 3. 3. Turski frazemi s imenskim konstituentima u odnosu padežne zavisnosti i njihovi bosanski ekvivalenti

4. 3. 3. 1. Reduplicirane sastavnice u različitim padežima

Ne samo u turskom i bosanskom, nego i u nekim evropskim jezicima javljaju se jedinice koje čine reduplicirane sastavnice u odnosima padežne zavisnosti. U prethodnom poglavlju smo ih spominjali u izlaganju o internacionalnim frazemima; međutim, obratimo pažnju na sljedeće jedinice:

ağızdan ağıza – bos. *od usta do usta*/fran. *De bouche en bouche*/ engl. *From mouth to mouth*/ njem. *Von Mund zu Mund*/ rus. *Из уст в устá*

günden güne/gün günden/ – bos. *iz dana u dan, dan za danom*/ fran. *D'un jour í l'autre, de jour en jour*/ engl. *From day to day*/ njem. *Von Tag zu Tag*/ rus. *изо дня в дéнь*

omuz omuza – bos. *rame uz rame* /engl. *Shoulder to shoulder*/ njem. *Schulter an Schulter*/ rus. -

baş başa – bos. *licem u lice*/fran. *Tete-í-tete,*/engl. *face to face*/ njem. -/ rus. *С глáзу на глаз*

baştan başa – bos. *s kraja na kraj*,/engl. *from end to end*/ rus. *Из конца в конéц*

başa baş (arh.)– bos. *s kraja na kraj, licem u lice*/ engl. *from end to end, face to face*/rus. -

el ele – bos. *zajednički, ruku za ruku, ruka ruku mije*/fran. *Main dans la main, tout ensemble*/ engl. *hand in hand* /njem. *Hand in Hand*/ rus. *Рукá об руку*

elden ele – bos. *s ruke na ruku, iz ruke u ruku*/ fran. *De la main í la main*/engl. *From hand to hand*/ njem. *Von Hand zu Hand* /rus. *Из рук в рýки*

yüz yüze – bos. *licem u lice*/fran. *Face í face*/ engl. *Face to face*/njem. *Von Angesicht zu Angesicht*/ rus. *Лицóм к лицý*

Kada se govori o ovakvim ustaljenim skupovima riječi, odnosno o tautološkim frazeoshemama kakve su date u gornjim primjerima, najprije se može postaviti pitanje da li se uopće radi o frazeološkim jedinicama. Naime, iako bi se nekada moglo pomisliti da se u ovakvim slučajevima uopće ne radi o frazeološkim jedinicama, sa druge strane, čvrsta struktura i cjelovito značenje ovakvih sintagmi navodi nas na opredjeljenje da ih promatramo u okviru frazikonona. Antica Menac, u svom radu “O tautolo-

škim frazeoshemama”²¹¹ kao osnovno obilježje tautoloških frazeoshema vidi postojanost strukture i nepostojanost sastava. Menčeva u ovom radu prema leksičkom centru “tautološke frazeosheme” kategorizira na imeničke, glagolske, pridjevsko-priloške i mješovite frazeosheme, da bi, potom, izvela i njihove podtipove. Svakako, autorica koja u vezi sa značenjem tautoloških frazeoshema konstatira da “sama shema pojedinog izričaja ima svoje specifično okvirno značenje, koje se u cijelosti realizira s pomoću danog leksičkog sastava, s druge strane, elementi se toga leksičkog sastava ne desemantiziraju, što je inače karakteristično za pravu frazeologizaciju”,²¹² jasno je da promatra jednu širu skupinu tautoloških sintagmi sa stabilnom strukturom, tako da ne pravi distinkciju između ovakvih sintagmi upotrijebljenih u njihovom denotativnom i konotativnom značenju. Kako bismo utvrdili da li se u nekim od ovih slučajeva radi o tautološkim frazeoshemama čije sastavnice nisu desemantizirane, ili pak o frazeološkim jedinicama, obratimo pažnju na sljedeće primjere.

I. s ruke na ruku

1. *Knjige su prenošene s ruke na ruku/radnici su knjige prenosili s ruke na ruku* (iz ruke u ruku) – lančano (objekat – neživo; primarna denotacija)

2. *Bio sam najmlađi u porodici, šesto dijete, nošen s ruke na ruku/ nosali me s ruke na ruku/, ali opet nisam bio bezobrazan.* (pažen i mažen) (gramatički subjekat/objekat radnje - živo biće; blaga transpozicija značenja cjelovitog iskaza-metaforizacija)

3. *Za tu ženu se zna da je išla s ruke na ruku.* (bila lahka ženska, promijenila puno partnera) (log. i gram. subjekat- živo biće; izražena transpozicija, idiomatično značenje)

²¹¹ Antica Menac, “O tautološkim frazeoshemama”, *Iz frazeološke problematike*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1980., str. 17-47.

²¹² *Ibidem*, str. 17-18.

II. s noge na nogu

1. *Loptu je hitro prebacivao s noge na nogu.* (objekat neživo, subjekat živo, primarna denotacija)
2. *Išao je polahko, s noge na nogu.* (subjekat – živo, perifraza)
3. *Odatle su ga izbacili s noge na nogu./Izbačen je s noge na nogu* (objekat i subjekat – živo, metaforizacija)

III. od usta do usta

1. *Cigareta je išla od usta do usta, od vojnika do vojnika.* (subjekat neživo, konkretan pojam, primarna denotacija)
2. *Priča je išla od usta do usta, od vojnika do vojnika.* (subjekat neživo, apstraktan pojam, transponirano značenje)

Također se zbog adverbijaliziranosti imenica – konstituenata frazema može postaviti pitanje da li uopće ovu skupinu frazeoloških jedinica tretirati imenskim frazemima, budući da je leksički centar ovih jedinica u svojoj osnovi imenica, mi ćemo ih u ovom slučaju tretirati na ovaj način. Turski frazemi sa redupliciranim imenskim sastavnicama u različitim padežima, čiji prijevodni ekvivalenti u bosanskom i nekim drugim indoevropskim jezicima, kako vidimo, predstavljaju imensko-prepozicijsku frazu, javljaju se u okamenjenoj formi, semantički su prozirni, ponašaju se kao prilozi i najčešće u rečenici funkcioniraju kao adverbijalne oznake, odnosno dopune predikatu ili dopune sintagmama različitih sintaktičkih funkcija čiji je upravni član infinitna glagolska forma. Kako se većina ovih frazema javlja s istim sastavnicama u turskom i u bosanskom, ali i u nekim drugim jezicima, onda ih možemo nazvati internacionalnim frazeologizmima. I u turskom i u bosanskom se neki od ovih istoznačnih frazema mogu javiti zajedno, i tada tautološka upotreba ovih frazema daje stilsku boju iskazu. Primjerice:

O adamlı yüz yüze göz göze geldiğimde her şeyi açıkça söyledim. – Kad se s tim čovjekom nađem licem u lice, oči u oči, sve ću mu otvoreno kazati.

4. 3. 3. 2. *Frazemi čije su sastavnice u odnosu padežne zavisnosti a njihova primarna denotacija označuje krajnosti unutar određenog semantičkog polja*

U turskom i bosanskom jeziku smo uočili postojanje bileksemnih frazema čije sastavnice označavaju krajnosti unutar određenog semantičkog polja, bilo da su suprotstavljene jedna drugoj, da jedna drugu isključuju, ili da pak označavaju određeni stvarni ili metaforički prostor koji pokriva značenje izričaja. U turskom jeziku se javljaju u zavisnim padežima, najčešće, to su ablativ i dativ čija su značenja, također, suprotstavljena, a njihovi prijevodni ekvivalenti u bosanskom predstavljaju imensko-prepozicijsku frazu. Ovi frazemi se, kao i prethodno opisana skupina javljaju u okamenjenom obliku, rijetko u funkciji determinatora imenice, uobičajeno u funkciji adverbijalne oznake, odnosno, dopune predikatu ili dopune sintagmama različitih sintaktičkih funkcija čiji je upravni član perfektivni ili imperfektivni glagolski oblik ili deverbalna imenica.

U turskom to su primjeri tipa: *Tepeden tirnağa, baştan ayağa, baştan aşağa, Adan Z'ye kadar;*

U bosanskom: *od glave do pete, od bešike do motike, od jutra do mra-ka, od neba do zemlje, s mijene na uštap, od jutra do sutra, s nosa na obraz, s neba pa u rebra, od A do Ž...*

4. 3. 4. Turski frazemi u formi imenske sintagme sa konstituentima u zavisnom odnosu i njihovi bosanski prijevodni ekvivalenti

tip 1 – $N_{\text{pos. suf.}} + N_{\text{pos. suf. lokativ}}$

aklı başında - /koji ima/ pameti u glavi

aklı yerinde – /kojem je/ pamet na mjestu

keyfi yerinde – zadovoljan

tip 2 – $N_{\text{ablativ}} + N$ (ili Adj.)

anadan doğma – 1. kao od majke rođen (gol) 2. od rođenja

kulaktan dolma – po čuvenju

akıldan yaya – rahat od pameti

tip 3 $N_{\text{pos. suf. lokativ}} + N_{\text{pos. suf. lokativ}}$

namazında niyazında (bir insan) - pobožan čovjek, o sebi pri sebi

tip 4 – 2. genitivna veza u kosom padežu - $N_{\text{R}} + N_{\text{pos. suf. dativ}}$

ateş pahasına – za paprenu cijenu

can pahasına – po cijenu života

tip 5 - $N_{\text{dativ}} + N$ (ili Adj.)

akla yatkın - logično

Zajedničko za sve frazeme iz ovih pet podskupina jeste njihova apsolutna stabilnost, potpuna nepromjenjivost te da se javljaju u funkciji atributa (tip 1, 2, 3 i 5) ili adverbijalne oznake (tip 2 i 4).

4. 3. 5. Turski frazemi sa strukturom N+postpozicija ili N+kvazipostpozicija (u apsolutnom ili kosim padežima) i njima odgovarajuće prepozicijske fraze u bosanskom jeziku

Primjeri iz turskog jezika:

Adım başıma- svugdje (na svakom koraku)

Akşamdan sonra merhaba (sabahlar hayrolsun) – Sabahajrula, babo, makar i po akşam; dobro jutro, Kolombo

Baş üstüne//başımlla beraber- sa zadovoljstvom

Ardı sıra/peşi sıra/arkası sıra – potom, zatim, za kim

Arka arkaya /peş peşe/art arda – jedan za drugim

Ayak üstü - s nogu

Başı önünde – skroman, pristojan, stidljiv

Burnunun dibinde - pred/pod nosom

Boğazına/grıltığına kadar - do grla/do guše

Dişine göre – u skladu s njegovim mogućnostima

Dilinin ucunda - na vrh (čijeg) jezika

El altında – pri ruci, pod rukom

El altından – ispod ruke

Gözü/burnu önünde/önüne – pred/na očima//pred/pod nosom

Gönlüne göre – prema srcu, prema onom što mu je na srcu, što želi

(ko)

Primjeri iz bosanskog jezika:

Pred/pod nosom, pred/pod nos

Pred/na očima

Na (čije) oči

Na vratu

S nogu

Od oka

U oči

Pri ruci/pod rukom

Ispod ruke
U šaci/ruci
U lice
Za/o dlaku
Nad glavom
Pod glavom
Po glavi/ po nosu
Preko glave
/Ni/ do koljena
Po repu
Preko neke stvari (vulg.)
Iza leđa
Na leđima/plećima

Za navedene primjere u oba jezika karakteristično je da postpozicija / kvazipostpozicija, odnosno prepozicija predstavlja dio frazeološke sintagme, leksičko jezgro u najvećem broju navedenih primjera predstavlja imenica koja u primarnoj denotaciji označava dio tijela (*ayak, baş, burun, göz, glava, oči, rep, lice, ruka, nos, grlo, guša, neka stvar*).²¹³ Dragana Mršević-Radović također ukazuje na brojne frazeme koje u svom leksičkom sastavu imaju imenicu “koja označava deo tela”, te govoreći o procesu semantičke frazeologizacije, iznosi mišljenje da se u “pojednim slučajevima radi o metaforizaciji nefrazeološke sintagme” i da su “brojniji frazeologizmi u kojima je pored globalne semantičke transpozicije prisutna i metonimijska veza konkretne imenice s nekim od njenih sekundarnih značenja.”²¹⁴ Mrševićeva se, govoreći o frazeološkim glagolsko-imeničkim sintagmama, dalje, pita “da li će se sintagme smatrati metaforičnim

²¹³ Kako bi se izbjegla upotreba erotonima, koji u mnogim kulturama ima status tabu-riječi, on se eufemizira i stvara se niz frazema, tako da se u značenju muško ili žensko spolovilo u narodnom govoru može čuti frazem ona/neka stvar.

²¹⁴ Dragana Mršević-Radović, *Nav. djelo*, str. 40.

frazeologizmima,²¹⁵ ustaljenim sintagmama nefrazeološkog tipa u kojima je glagol metaforično upotrebljen a imenica s leksičkim značenjem razvijenim na bazi metonimije, ili ih smatrati ustaljenim sintagmama s metonimijskom upotrebom imenice.²¹⁶ Ovdje, svakako, razložno upotrebljavamo termin sintagma, jer u navedenim slučajevima je, budući da se radi o svezama riječi sa jednom punoznačnicom i jednom malom riječju, prisutno mnogo više razloga da posumnjamo kako ovi primjeri spadaju u frazikon turskog, odnosno bosanskog jezika. S druge strane, uzmemo li u obzir da su u datim primjerima prisutne odlike kao što su leksikaliziranost, opća upotreba, reproduktivnost, sintaktička i semantička stabilnost, idiomatičnost, transponirano značenje, stilska boja (koja je različita u pojedinim primjerima), koje su temeljne odlike frazema, stičemo uvjerenje da je dovoljno razloga da sintagme ovog tipa svrstamo u frazikon.

Neke od ovih sintagmi se mogu javljati i kao slobodna sveza riječi, ali i u svom transponiranom značenju. Ilustrirajmo to nekim primjerima: *Sakladığım uyuşturucuyu elimin altından çıkardılar. – Uyşturucu el altından alınır. (Ispod ruke su mi izvukli narkotik koji sam sakrio. – Droga se kupuje ispod ruke). Kız arkasını oğlanın arkasına dayadı. Misafirler arka arkaya gelmeye başladılar. (Djevojka se leđima naslonila na mladićeva leđa – Gosti su počeli dolaziti jedan za drugim). Kad spava drži ruku pod glavom. - Lahko je tebi dok imaš oca pod glavom.; Na vratu ima divnu ogrlicu. Na vratu su mu ne samo žena i djeca, nego i roditelji.; S nogu insan najlakše ozebe! – S nogu smo popili piće.; Ova suknja tebi nije ni do koljena.- Ova žena tebi nije ni do koljena.*

Da li se u našim navedenim primjerima radi o semantičkoj transpoziciji – metaforizaciji sintagme kao cjeline, ili pak metonimijskoj ili metaforičkoj upotrebi punoznačnica, moguće je zaključiti na osnovu uspostavljanja veze između konstituenata ovih sintagmi i njihova značenja.

²¹⁵ Odgovara našem terminu figurativni idiom.

²¹⁶ Dragana Mršević-Radović, *Nav. djelo*, str. 40.

I ova skupina frazema koji se javljaju u turskom i u bosanskom jeziku spada u frazeme potpuno stabilne strukture i ograničene upotrebe. Naime, dok smo u brojnim primjerima imenskih frazema sa sastavnicama u nominativu ili u genitivnoj vezi, mogli uočiti deklinabilnost sastavnica, mogućnost da primaju posesivne i pluralne sufikse kao i determinatore, te mogućnosti upotrebe u gotovo svim rečeničnim funkcijama, primjeri koje smo naveli u paragrafima 4. 2. 3. i 4. 2. 4. te primjeri koje navodimo u ovom odjeljku ukazuju na okamenjenu strukturu i ograničene sintaktičke funkcije datoga tipa frazema. Potpuno stabilnu strukturu i ograničenu upotrebu imaju i frazemi čije su sastavnice imenice u zavisnom padežnom odnosu sa prošircima, tipa: *avcı kediye kurnaz fare* (bosanski frazeološki ekvivalent: *namjerila se vila na Halila*), *ak akçe kara gün için* (*bijele pare za crne dane*).

4. 3. 5. Neke napomene o paradigmatskoj strukturi frazema s glagolskim i imenskim konstituentima i njihovim prošircima

Kako je za sistem bosanskog, hrvatskog, srpskog i crnogorskog jezika Dragana Mršević-Radović dala opširnu studiju o frazemima sa glagolsko-imeničkim konstituentima, mi ćemo ovom prilikom na primjerima iz našeg korpusa provjeriti strukturnu stabilnost i moguće rečenične funkcije frazema čije su sastavnice punoznačni glagol i imenska dopuna u odgovarajućem padežu, odnosno, imenička ili glagolska fraza.²¹⁷ Dragana Mršević-Radović, koja, kako smo već naveli, frazeme dijeli na globalne i komponentne, iz skupine komponentnih frazema izdvaja sljedeće podskupine:

a) frazemi s neporedbenom strukturom, u kojima uviđa osnovne strukturne podtipove: glagol+imenica (u zavisnom padežnom obliku), glagol+prepozicijska fraza, glagol+imenička fraza (koordinirana /subor-

²¹⁷ O morfološko-sintaktičkim karakteristikama glagolskih frazeologizama vidjeti: E. Čaušević, *Gramatika*, str. 211-214.

dinirana), nosilac frazeološkog značenja može biti glagolska ili imenska komponenta;²¹⁸

b) komponentni frazemi s poredbenom strukturom, u kojim je nosilac frazeološkog značenja imenica oslabljenog značenja, ili imenica transponiranog značenja;²¹⁹

D. Mršević-Radović dijeli globalne frazeme u tematske skupine, te ustanovljava sljedeće strukturno-semantičke modele: glagol + prepozicijska fraza; glagol + imenica u akuzativu (u funkciji objekta); glagol + imenica u akuzativu (u funkciji objekta), frazem ima objekat u dativu.²²⁰

Mi smo u našem korpusu na bosanskom jeziku – registrirali glagolske frazeme sa sljedećom morfo-sintaktičkom strukturom:

- a) glagol + imenica u dativu - *Gluhu šaptat (slijepu namigivat)*
- b) glagol + imenica u akuzativu, sing. (objekat glagolskog frazema u prijedloškom akuzativu) – *alku (oko koga) sastaviti*
- c) glagol + akuzativ singulara ili plurala imenice (subjekat glagolskog frazema u nominativu, može imati dopunu u prepozicijskoj frazi) – *bacati upljuvke (među), bacati kost (među)*
- d) glagol + akuzativ singulara imenice (subjekat u nominativu, objekat u prijedloškom akuzativu) – *bacati ljagu (na)*
- e) glagol + akuzativ imenice (subjekat u nominativu, dalji objekat u lokativu) – *barkati vruga (ko, u kome)*
- f) glagol + prijedlog + genitiv (subjekat u nominativu, objekat u akuzativu) – *klati bez noža/ bez noža klati (ko, koga)*
- g) glagol + akuzativ imenice ili glagol + pridjev u funkciji atributa imenice s kojom kongruira + akuzativ imenice – (subjekat u nominativu, neprijelazan) - *bistriti politiku (ko) ili bistriti svjetsku politiku, brojati*

²¹⁸ Upor. D. Mršević-Radović, *Nav. djelo*, str. 72.

²¹⁹ *Ibidem*, str. 93-98.

²²⁰ *Ibidem*, str. 98-114.

zalogaje, žvakati krvave zalogaje, prati krvave košulje; gubiti takt, gubiti glavu, hljeb (čiji) otimati, hljeb zakidati, hraniti oči, napaniti oči,

h) glagol u imperativu + (dativ imenice ili zamjenice) + prijedlog+ genitiv imenice – *bježi mi/miči mi/ nosi mi se s očiju*

i) glagol + genitiv posesivnog determinativa svoj + dativ imenice (subjekat u nominativu, frazem nije prijelazan) – *bojati se svojoj glavi*

j) glagol + (logički subjekat u akuzativu)+ imenica u apsolutnom padežu – *za/boljeti (koga) glava*

k) glagol + besprijedložni akuzativ imenice /+ prijedlog + akuzativ imenice/ - (subjekat u nominativu) – *obrati bostan / brati kožu na šiljak, igrati igru*

l) glagol + imenica u apsolutnom padežu – *puknuti/pući bruka*

m) glagol + instrumental imenice – *dahnuti dušom, mućnuti glavom, igrati se glavom*

n) glagol + prijedlog + instrumental imenice – *haptisati za dunjalukom*

o) glagol + akuzativ imenice (subjekat u nominativu, objekat u prijedložnom akuzativu) – *dati glavu za*

p) glagol + (veznik) + instrumental imenice + veznik + instrumental imenice (subjekat u nominativu, objekat u dativu) – *davati i šakom i kapom, grabiti i kapom i šakom, grabiti i rukama i nogama*

q) glagol + akuzativ imenice (subjekat u nominativu, objekat u akuzativu s prijedlogom) – *dići/dizati ruke od, dići ruku na*

r) glagol + prijedlog + akuzativ imenice (subjekat u nominativu, objekat u besprijedložnom akuzativu) – *dirnuti koga u srce, ujesti koga za srce, izgoniti koga na hrastić*

s) glagol + dativ imenice (subjekat u nominativu) – *doći sebi, doći pameti*

t) prilog + glagol (subjekat u nominativu) – *gusto tkati*

u) glagol + prijedlog + akuzativ imenice – *hukati u muhur; puhati u jedra, pišati uz vjetar, plivati uz struju*

v) glagol + akuzativ imenice + prijedlog + akuzativ imenice – *sipati*

ulje na vatru, doljevati vode u more

w) glagol + akuzativ imenice (subjekat u nominativu, objekat u dativu) – *osoliti kome ručak, zapapriti/zapržiti kome čorbu, skuhati kome kolač*

x) glagol + imenica u apsolutnom padežu + prijedlog + akuzativ imenice – *pasti kuća na glavu, pasti sljeme na tjeme*

Također, možemo izdvojiti i posebnu skupinu komponentnih poredbenih frazema sa glagolskim konstituentom, tipa *poletjeti kao na solilo, najesti se kao kiridžije* i sl.

Turske frazeme sa glagolskim konstituentom, s obzirom na promjenjivost gramatičke kategorije sastavnica možemo podijeliti na četiri skupine:

1. frazemi čiji upravni član kao i dopuna podliježu promjenama kroz gramatičke kategorije, dakle, glagolski konstituent se može javiti u svakom licu, te u finitnoj ili infinitnoj formi, a imenski konstituent podliježe promjenama posesivnih sufiksa i broja:

başına gelmek – neler başına geldi, neler; başına bir şey gelir diye korktum, başımıza gelenleri anlatır mısınız, korktuğum başıma geleceğini bilseydim, felaket başına geldiğinde, başımıza gelen pişmiş tavuğun başına gelmedi, bu felaket benim de başıma geleyazdı, herkesin başına gelebilir, başıma gelirse düşünürüm, başlarına neler geldi, neler, bir de ben başına geldim; aklıma geldi, aklıma gelmiyor, aklıma gelirse, aklına geldi mi, aklına gelmiş, aklına gelenleri anlatıyor, aklına geldiğinde geç olur, aklına gelir miydi, aklına gelmeden, aklınıza gelemedi mi, aklına gelince, akıllarına gelmiş saçma sapan şeyler, bir daha akıllarına gelmesin, bir de sen aklıma geldin, o sırada aklına geldiğimi hissettim; ağzını açmak – merak etme, ağzımı açmam, ağzınızı açmayın, ağzını açınca, bu konuda ağzını açmamazlıktan geldi, ağzını açmadığını biliyorum; sırtından geçinmek - amcasının sırtından geçiniyor, sevgilisinin sırtından geçinecek, artık sırtımdan geçinemezsin, amcamın sırtından geçinmişim, amcamın

sirtından geçinebilir miyim, sirtından geçineyim mi, bana amcamın sirtından geçindireceksin, asalak amcasının sirtından geçinmemezlikten geliyor, senin sirtından geçindiğinde, sirtımızdan geçinen, sirtından geçinerek, amcamın sirtından geçinmeyi bırakıp yeni bir hayata başlayacağım, amcasının sirtından geçinmeden, sirtımdan geçineceğine çalışman gerek...

2. frazemi sa stabilnim imenskim konstituentom i glagolskim konstituentom koji ima potpunu konjugaciju, te mogućnost upotrebe u finitnoj i i infinitnoj formi bez promjene frazeološkog značenja. U turskom jeziku prisutan je veliki broj glagolskih frazema čiji upravni, glagolski konstituent ima odlike bilo kojeg monoleksemnog glagola, dakle, može imati morfološke kategorije turskog glagola-kategoriju lika, kategoriju lica, kategoriju broja i kategoriju modusa, mogućnost upotrebe u svim finitnim i infinitnim formama, dok imenska dopuna glagola kao konstituenta frazema ostaje nepromijenjenom, a cijela sintagma ima određene valencije: *-e ağam paşam demek – kimseye ağam paşam diyemem, herkese ağam paşam diyor, müdüre ağam paşam demez misin, bana müdüre ağam paşam dedirtiyor, buna da ağam paşam desen senden adam olmaz, ağam paşam diyenlerden hoşlanmıyorum, ağam paşam demeye başlayınca, herkese ağam paşam dediğini biliyorum, bana ağam paşam demesin, herkese ağam paşam demeden, bana da ağam paşam diyecek olursan gözümün önünden çekil.*

3. frazemi čiji imenski konstituent dobija posesivne sufikse, a glagolski konstituent se javlja samo u 3. licu, u više finitnih i infinitnih formi; *- ağzın kulaklarına vardı, ağzım kulaklarıma varmış, ağzı kulaklarına varmasın mı, ağzının kulaklarına vardığını farkettim, ağzı kulaklarına varınca her şey anlaşıldı...*

4. frazemi koji se javljaju u okamenjenom obliku, dakle, bez ikakve promjene bilo kojeg od konstituenata: *a köse, sayılmadık kaç tel sakalın var?; aktan kara kalktı mı?; al aptesini, ver pabucumu; al dağlardan kengeri, ver devenin ağzına; al haberi, git kabarı kabarı; Ali Faki'ya yazdırdık, daha beter azdırdık; Allah dört gözden ayırmasın; almış, satmış, çekme-*

ceyi kapatmış; altımdan bir yılan çıktı, döndü döndü beni soktu; analar ne doğurmuş; ayrılan yok içmeye, atla gider sıçmaya; bayram geçtikten sonra getirdiğin kınayı ...e yak; besledik büyüttük danayı, tanımaz oldu anayı; ben şahımı bu kadar severim; bilmediğin bu boku, git mektebinde oku; ne kokar ne bulaşır (tavşan boku gibi); yaya kaldın tatar ağası...

4. 3. 6. Najfrekventnije sintaktičke funkcije glagolskih frazema turskog i bosanskog jezika

Glagolski frazemi – budući da ih tretiramo jednom riječju – teorijski - u rečenici mogu biti upotrijebljeni u svim sintaktičkim funkcijama koje su svojstvene finitnim i infinitnim formama glagola.

Može se pojaviti u različitim rečeničnim funkcijama, i gotovo da u praksi možemo naići na sve funkcije koje smo susretali u slučaju imen-skih frazema. Glagolski frazem se u oba jezika može javiti i u funkciji subjekta, tako da imamo:

Plivanje uz struju je njegov lični izbor. - Körler mahallesinde ayna satmak (Müslüman mahallesinde salyangöz satmak) onun tarzıdır.

4. 3. 6. 1. Frazemi sa glagolskim konstituentom u oba jezika najčešće funkcioniraju kao predikat. Navedimo nekoliko primjera iz turskog jezika:

*Koşmasındaki hızına, savurduğu tozuna bakılırsa, imam bir eline geçirirse, Yaşar Yaşamazı anasından doğduğuna pişman edecekti. (Nesin, 17) - *Kada se vidi kako je imam brzo trčao i koliko je prašine za sobom dizao, da mu samo padne šaka, učinio bi da se Jaşar Jaşamaz pokaje što ga je majka rodila.; Seyredenlerden kimisi gülmekten yere serilmişti. (Nesin, 17) - *Neki od posmatrača bijahu popadali od smijeha.; Bütün hükümlüler parmak ısırmışlardı. (Nesin, 24) – *Svi osuđenici su mu zavidjeli.; Bu anlaticı el üstünde tutulurdu. (Nesin, 26) – *Ovog su pripovjedača držali kao malo vode na dlanu.; İncitmez'in kalbinde açtığı yara henüz kapanmadan bu defa Nüfus Müdürü'nün kızına abayı yakmıştı. (UH/105)- Još*****

dok mu na srcu ne bijaše zacijelila rana koju mu je Indžitmez nanijela, on se do ušiju zaljubi, ovaj put u kćer direktora Matične uprave.; Belki bu düş kırıklığı, belki de onca yıldır içinde besleyip büyüttüğü yazma isteği babamın ayağını dükkandan kesti. (UH/80)- Možda je mog oca od dolazaka u dućan odvratilo ovo razočarenje, a možda i želja za pisanjem koju je desetljećima gajio i njegovao u sebi.; Bankaya girinceye kadar anası olacak zavallı dul kadın çalmadık kapıyı bırakmamıştı. (BB/69) – Nije bilo vrata na koja nije zakucala sirota udovica koja mora da joj je mater, sve dok se ona ne zaposli u banku.

Primjeri iz bosanskog jezika:

Imamo fala Bogu, samo, naše glave odlaze na ahiret, a pamet ne dolazi. (H:373); Što god da je, možda i tvoja prljava spletko o kojoj nisam kadar da donosim sud, drugo mi treba, prihvaćam i, evo, otvorit ću vam svoju dušu. (U:109-110); Nisu ti, zar, Arapovići pamet ispili? (H:388); - Prema malim ljudima je strog, a prema višim od sebe previja se u pasu ko seoska snaša, čini im temenna. (TŠM/13); Kad bi bio pazarni dan ili kakav veliki godet, zašli bi po mejhanama i hanovima i slušali kako pravoslavni seljaci pjevaju, pa nekad u “El-Kameru”, nakon što bi Lopardija svirao na harmonici i pjevao sevdalinke, progulili se kao ubodenik i zapjevali “trebevičku kajdu”. (SN: 89); Trivune, oni nama krvlju prijete... (D:284); Antelja se uprepodobio, preklapa očima ko dremovan golub na krovu... (D:233); Smrkni se, a ja pritegni opanke, pa u Polog, u Giljane, Mrljanje, Grabljen, i još dalja sela. (GK:69); Knez Trpimir umre od tuge za svojom kćerkom, a majka Grozdanova isplaka očinji vid za jedincem Grozdanom. (GK:79); E i Minda je pjevao, ali ovo, brate, ujeda za srce, pa bi mu čovjek dao i posljednji zalogaj! (GK: 86); Vida izgubila glavu, kao da je dernek na Gorici. (GK:96); Možemo li caru dževap dati, vazda? (H:385).

4. 3. 6. 2. *Dopuna subjekatskoj frazi – atributiv ili apozicija koja se odnosi na subjekat turske rečenice i kvazi-rečenice te subjekat glavne ili zavisne rečenice u bosanskom jeziku*

- *Tam yakalamak üzereydi ki, can derdine düşmüş olan Yaşar'ın bir şaşırtmaca vermesiyle imam yere kapaklandı.* (Nesin, 17) - *Za malo da ga uhvati, kad, Jaşar, u svom deveru, napravi zvrčku, a imam se prostrije na zemlju.* - *Şeytanın bile aklına gelmez bir kurnazlık-* (Nesin, 19) - *Lukavština kakva ni samom vragu ne bi pala na pamet.; Akseki'den gelmiş, bir medrese odasına sığınmış, yamalı pantolonunu henüz çıkarmış, bıyıkları yeni terlemiş, dünyaya pembe-lacivert bakan bir garip Asım.* (TS/50) - *Jedan čudni Asim koji je došao iz Aksekija, sklonio se u neku medresansku sobu, netom izašao iz kratkih pantalona, Asim kojemu su tek izrasli brkovi, koji na svijet gleda ružičasto.*

Primjeri iz bosanskog jezika:

Abdurahman, upleten u svoju zamku, naginje se zemlji ne vjerujući i osluškujući ne čuje li šum iščezle vode. (U:106)

4. 3. 6. 3. *Objekatska fraza u turskom /zavisna objekatska rečenica u bosanskom:*

Doğruysa, imam belki utandığı için başına gelmeleri anlatmamıştı. (Nesin, 23) – *Ako je istina, imam vjerojatno od stida nije mogao ispričati što mu se dogodilo.*

*Ne Köroğlu donuna girip, beni isteyen, benimle bir ömür geçirmek için canını vereceğini söyleyen bu kızı atımın terkisine vurup kaçırabilmiş, ne de Leyla'nın Mecnunu gibi boynumu bükerek çöllere açabilmiştim...(TS/109); - *Niti sam se mogao uvući u kožu Koroglua i ovu djevojku koja me želi, koja veli da bi dala dušu kako bi sa mnom provela život, staviti u sedlo na svoga konja i oteti je, niti sam poput Medžnuna mogao poviti šiju i otići u pustare...*²²¹;*

²²¹ Mustafa Kutlu ovdje uobičajenu formu frazema *birinin kılıgına girmek* oneobičava, stvarajući autorski frazem *donuna girmek*.

İşin hoş tarafı bütün bunlar yanında, Ayla'yı görünce konuşup konuşamayacağımi, dilimin tutulup tutuluamayacağımi, kekeleyebileceğimi, terden sırsıklam, yüzüm gözüm kıpkırmızı, sivilcilerim yerinden fırlamış, saçlarım iyice dikilmiş, hiç bir şey söyleyemedem yüzgeri edip kaçabileceğimi düşünüyordum ki; dayanılır gibi değil. (UH:52)- Dobra strana stvari, pored svega, jest što sam mislio – kad vidim Ajlu -hoću li moći pričati ili ne, hoće li mi se ili neće jezik zaplesti, da mogu mucati, da ću biti sav u goloj vodi, u licu crven kao rak, bubuljice mi poiskakale, kosa mi sva nakostriješena, da ću, ništa ne rekavši, okrenuti nalijevo krug i pobjeći; ne čini se podnošljivim.

Primjeri iz bosanskog – objekatska fraza ili objekatska rečenica:

I još govori da je njemu otvoren sav svijet, da će on jednog dana nekud otići... (D:289); Kako te, Tufko bolan, nije stid tako debelo lagati?!...(D:282); Pintorovići umiju držati jezik za zubima. (H:392); ... a tebi poručuje – dušu u sebe, pa čekaj sjednicu! (D:235); Nije htio da ide kao u vreći, nego da usput razgleda i vidi dunjaluka. (SN:65).

4. 3. 6. 4. Ostale dopune glagolskoj frazi:

Način: Yaşar, arkasında imamı görmesiyle tabanları yağlayıp topukları kıcını döverek kaçmaya girişti. (Nesin, 16) - Kako Jaşar za sobom ugleda imama, on vatru tabanima, pa se dade u bijeg da se sve nogama u guzicu udarao.; Bio je politikant, onaj najopasniji tip provincijskog politikanta, koji zanemari sav svoj život i porodicu bistreći svjetsku politiku. (SN: 91); Vrijeme: Tako bi sveho čekajući je do kijametskog dana, da je ti ne otjera. (H:391); Ali Bog će vidjet i ova Krajina što ću učinit prije no glavu dam. (H:374).

5. FRAZEM – STILSKI OBILJEŽENI I STILSKI OBILJEŽAVAJUĆI ZNAK

*Svaki funkcionalni jezik ima vlastiti
sistem konvencija – vlastiti jezik.*

(Teze Praškog lingvističkog kruga)

Ako bi većinu monoleksemnih jezičnih znakova primarnog leksika odredili neobilježenim, sama “leksikalizirana slika izvanjezične realije” kakvom vidimo frazem kao višeleksemni spoj u kojem konstituenti za račun globalnog gube svoje pojedinačno značenje, spoj čije je globalno značenje nastalo na osnovi tropa, čija se stilsko boja stvorila još pri samoj semantizaciji, dakle, slikovitost, ekspresivnost i emocionalnost frazema, dovoljni su da razmatranje frazikona kao (iako ne u pravilu) stilski obilježenog korpusa unutar leksičkog blaga s aspekta lingvističke stilistike bude zanimljiva tema studije koja umnogome nadilazi ono što svojim obimom obuhvata jedna ovakva radnja. Frazemi kao verbalna slika jedne izvanjezične realije u funkciji oznake druge, te istovremeno, frazemi kao jezični znakovi koji stilski obilježavaju komunikacijski čin i sociolingvistički markiraju pošiljaoca poruke, frazemi kao pokazatelji mentalnog sklopa govorne zajednice višestruk su izazov za filologe koji

se u svojim znanstvenim zanimanjima kreću po graničnim područjima lingvistike. U frazikonu oba jezika mogli smo uočiti jedinice karakteristične za jedan ili više stilova, jedan ili više podstilova ili žanrova, uočili smo da se njihovom primjenom može izraziti jako puno sadržaja – tako da ih s pravom možemo nazvati sredstvima konciznog iskaza, ali i da se frazemi mogu koristiti kako se ne bi kazalo ništa – tako da se, ponovo s pravom, za čiji govor može kazati da je puko fraziranje. Neki od njih svojstveni su žargonu, ima ih puno u argou, većina ih je karakteristična za neformalnu komunikaciju, određeni su svojstveni žurnalističko-populističkom funkcionalnom stilu, u znanstvenom, stručnom i pravno-administrativnom stilu (gdje bi emocije i ekspresija trebali biti isključeni) ima ih veoma malo, neidiomatični su, neekspresivni i neslikoviti (pranje novca, lice mjesta), u književnom – od narodne do umjetničke književnosti – jedni u autorskom kazivanju, drugi u govornoj karakterizaciji likova - obilježavaju autora, osim datoga sadržaja ukazuju i na autorov uklon spram izvanjezičnih pojava, smještaju u čitaočevoj svijesti karakterizirani lik u određenu skupinu, daju boju iskazu. Možemo se poslužiti slikom i kazati kako su frazemi “leksička konfekcija namijenjena za različite prigode”, konfekcija koja će iskaz učiniti prikladnim ili neprikladnim datome stilu ili situaciji, odjeća koja će zaogrnuti ili razgoliti referenta na koji se odnosi, pokazati njegove vrline ili sakriti nedostatke, otkriti uklon pošiljaoca poruke spram izvanjezične realije o kojoj govori, ali, istovremeno, otkriti i samog pošiljaoca poruke, i njegov odnos prema komunikacijskom činu, kao i odnos prema primaocu poruke.

Rosemarie Gläser, koja opisuje stilistički potencijal frazeoloških jedinica, između ostalog kaže: “Frazeološke jedinice mogu sadržavati konotacije koje su u leksikologiji i leksikografiji opisane kao ‘upotrebne oznake’ ili ‘stilska obilježja’”. Distinkcija se obično povlači između ‘ekspresivne’ i ‘stilističke’ konotacije, te između ove dvije i ‘obilježja registra’. Ekspresivne konotacije uključuju leksikološka obilježja ‘uvredljivo’, ‘tabu’, eufemistično’ te ‘šaljivo/humoristično’. Stilističke konotacije obuhvataju dobro poznate indikatore različitih stilističkih nivoa. Obilježja ‘kolokvi-

jalnog' i 'slenga' jesu svojstva stilski sniženo markiranih frazeoloških jedinica, pošto je stilski više markiran nivo predstavljen obilježjima 'formalni', 'knjiški', 'arhaični' i 'strani' (stranog porijekla)."²²²

Mi ćemo se u ovom poglavlju ograničiti na registriranje prisustva frazeološke građe u određenim funkcionalnim stilovima²²³ - naučnom, administrativnom, razgovornom, književnoumjetničkom i žurnalističkom, - nastojeći da u skladu s našim mogućnostima – a na osnovu obimne građe – opišemo frazem kao obilježavajući elemenat funkcionalnog stila, te ukažemo na pravila i odstupanja u jezičnoj praksi turskog i bosanskog. Također, s aspekta jezičnih funkcija, o frazemu možemo govoriti kao o obilježenom jezičnom znaku. U izlaganju o nekim funkcionalnim stilovima malim stilskim vježbama – baziranim na zamjeni markiranih frazeoloških jedinica neutralnim (najčešće nefrazeološkim) oznakama date izvanjezične realije, i zamjeni nemarkiranih jedinica obilježenim frazeološkim (najčešće svojstvenim drugom registru) - pokušat ćemo ukazati na stilske odlike frazeoloških jedinica.

5.1. FRAZEM U NAUČNOM FUNKCIONALNOM STILU

Frazemi, kako smo već vidjeli, svoju motivacionu bazu mogu imati u različitim stilovima i registrima, tako da nisu rijetki frazemi koji su nastali semantičkom dezaktualizacijom multileksičke strukture termina (visoki napon, specifična težina, yüksek gerilim hattı).

Naučni funkcionalni stil, po učenju tradicionalnih stilističara, odlikuju objektivnost, preciznost, tačnost, racionalnost, apstraktnost (apstraktne riječi, jednina, impersonalnost, forme trećeg lica), a može se

²²² Rosemarie Gläser, *Nav. rad*, str. 129. (citat u našem prijevodu).

²²³ Ovom prilikom nećemo ulaziti u prosudbe različitih klasifikacija jezika u stilistici; prihvatamo klasifikaciju koju je u svom udžbeniku *Stilistika* dala prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić (v. *Nav. Djelo*, str. 65).

podijeliti na dva podstila: usko naučni i naučno-udžbenički.²²⁴ Za objektivnost, preciznost i tačnost kakvu zahtijeva naučni stil u oba podstila bilo je nužno da se razvije metajezik, kojim će se izbjeći višeznačnost, a time i neodređenost i nedovoljna naučnost teksta, tako da u ovom stilu – kao obilježavajuće, nalazimo termine, određene ustaljene konektore, ali o frazemima u ovom stilu gotovo da ne može biti govora. Potom, budući da je frazem primarno opisujući znak, slikovit, idiomatičan, da u sebi nosi izvjesni emocionalni naboj, a u naučnom stilu nužna je upotreba nemarkiranih, nominirajućih jezičnih znakova, odsustvo frazema u pisanom usko naučnom podstilu, ali i u udžbeničko-naučnom ili u formalnoj naučnoj diskusiji sasvim je logična pojava. Izuzimajući fraze tipa “u jednu ruku”, “ova teza dobija na specifičnoj težini” i sl. , te situacije u usmenim naučnim diskusijama – u kojima, katkada, emocionalna ili konativna funkcija upotrebe jezika izbijaju u prvi plan (želja znanstvenikova da osobito skrene čitaočevu pažnju na rezultat svog istraživanja, izrazi dvojenje oko nekoga suda, odnos prema tuđemu sudu ili znanstveniku, odnos prema vanjezičnim realijama o kojima govori), tako da nominacija, iako ne zapostavljena, biva *stavljena u drugi plan* – možemo čuti da se “od mladog kolege ne bi očekivalo da na Prokrustovu postelju stavlja istraživanja svojih prethodnika”, ili da je “kolega svojom studijom pokazao kako je prebolio dječije bolesti u ovoj oblasti”, da je ko postavio “kamen-temeljac” u kojoj znanstvenoj disciplini.

Ilustracije radi, uzeli smo dva naučna rada objavljena u *Prilozima za orijentalnu filologiju*, tako da u radu historičara Ahmeda S. Aličića²²⁵ bilježimo upotrebu jednog idiomatičnog frazema koji, slobodni smo kazati, stilski strši u ovakvome tekstu: “Iz nepoznatih razloga Nedim Filipović je *ostavljao stvari na pola puta*, a često unosio zbrku u vla-

²²⁴ Upor. M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 75-78.

²²⁵ Ahmed S. Aličić, “Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Bosni i Hercegovini krajem XVI stoljeća”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/90, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1991. str. 125-192.

stite ideje.”²²⁶ U radu lingviste Ekrema Čauševića²²⁷ uočili smo sljedeće primjere: “*Pada u oči* da se i u srpskohrvatskom jeziku, ukoliko rečenica-postscedent postane sintaktički zavisna od pokazne zamjenice ...” i “*Pada u oči* da i u turskom i u srpskohrvatskom jeziku glavna rečenica sa kataforičkom zamjenicom *şu/taj* najčešće spada u kategoriju propozicionih konektora...”²²⁸

Od naučnih tekstova na turskom jeziku izabrali smo predavanje iz oblasti historije održano na Fakultetu političkih nauka za vrijeme posjete dr. Yusufa Hallaçoğlua Sarajevu, novembra 1997. godine, a koje smo mi dobili u pisanoj formi. U ovom tekstu uočili smo upotrebu nekih fraznih glagola koji se mogu smatrati neutralnima: *meydana çıkmak*, *el koymak*, *altüst etmek*. Ukoliko bismo kalkirali ove glagole, došlo bi do “nadinterpretacije” teksta, odnosno, naučnom, pa čak i stilu usmene naučne diskusije neprimjerene upotrebe markiranih jezičnih znakova. Iako se u određenim kontekstima *meydana çıkmak* može prevesti kao *izaći na vidjelo*, u konkretnom slučaju preferira se neutralni oblik za dati sadržaj – dogoditi se, pojaviti se, stvoriti se: *Bosna. Hersek'te İslamlaşma sadece şehirlerde değil köylüler arasında da geniş taraftar buldu ve böylece yeni ve kuvvetli bir taban meydana geldi*. Iako se *el koymak* u neformalnoj komunikaciji može prevesti kao *staviti (ko) ruku (şapu, na što)*, u ovom slučaju se moguće opredijeliti za prijevod neutralnim znakom tipa *uzeti, prisvojiti*: *Şehir ayarı ve diğer yerli yöneticiler valileri bile kontrolleri altına alarak devlet gelirlerine ve vergilere el koydular*. S druge strane, u istom tekstu susrećemo i idiomatični frazem *–in temel direği olmak* – čiji frazeološki ekvivalent u bosanskom jeziku jeste stilski primjeren tekstu; tako da rečenicu *Böylece Bosna şehirleri Osmanlıların kuvvetli bir kalesi, islam kültürünün de temel direği oldu*. - možemo prevesti kao *Tako su bosanski*

²²⁶ Ibidem, str. 132.

²²⁷ Ekrem Čaušević: “O deiktičkoj funkciji posesivnog sufiksa –(s)₁ i zamjenica bu i şu u savremenom turskom jeziku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/90, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1991. str. 25-38.

²²⁸ Ibidem, str. 34.

gradovi postali snažna tvrđava Osmanlija i temeljni stub islamske kulture. Autor u uvodnom i završnom dijelu svog predavanja u kojem se obraća “ciljnoj grupi” bosanskih slušalaca, svjesno ili ne, upotrebom određenih frazema izriče snažan emocionalni naboj: Nitekim XX. yüzyılın sonunda XXI. yüzyıla girerken, bu defa da burada, maalesef insan haklarının en çok sözedildiği bu yüzyılda, tarihe utanç sahifeleri olarak geçen bu insanlık dramı yaşanmıştır. Bu vesileyle, Bosna için can veren şehitleri rahmetle anıyor, gazilere sıhhatlar diliyorum.

Drugi, na principu slučajnog uzorka izabrani naučni tekst na turskom jeziku predstavlja prijevod odlomka iz djela “Éléments de syntaxe structurale” francuskog lingviste Luciena Tesnière.²²⁹ U ovom – strukturalističkom, egzaktnom lingvističkom tekstu, izuzimajući multileksemne spojeve tipa termina tipa *anlamsal düzlem, yapısal düzlem* i fraznih glagola tipa *yerine getirmek* – kojeg prevodimo neutralnim, nefrazeološkim *vršiti, ostvarivati - Bir dili konuşmaksa, bu işlevleri yerine getiren araçların kullanımını bilmek demektir.* – nismo naišli na upotrebu frazema, kao ni u turskom prijevodu jednog teksta Bernarda Pottiera.²³⁰

Dakle, metajezik naučnog stila, kojemu su svojstvene egzaktnost, dosljednost, objektivnost, ozbiljnost ne trpi prisustvo frazema, ovdje je nominativna funkcija jezika primarna, izuzimajući situacije kada autor – ciljano – želeći akcentirati neki dio teksta kaže *pada u oči*, ili kada autor kritizirajući, ocjenski i subjektivno pristupa radu drugoga za kojeg veli da *ostavlja stvari na pola puta*. U turskom jeziku česta je primjena frazema s niskim stupnjem idiomatičnosti, koji se doimaju kao dekomponirani predikati, odnosno frazni glagoli; međutim, kalkirani oblici nekih od ovakvih turskih frazema registrirani su i u frazikonu bosanskog

²²⁹ Luciena Tesnière: “Yapısal Sözdizim İlkeleri”, Mehmet Rifat, XX. *Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuralları*, 2. Temel metinler, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 1998. Str. 165-171.

²³⁰ Bernard Pottier: “İnsan, Dünya, Dilyetisi, Diller ve dilbilimci”, Mehmet Rifat, XX. *Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuralları*, 2. Temel metinler, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 1998. Str. 176-180.

jezika, s tim što su u bosanskom jeziku ovakvi frazemi stilski obojeni, imaju određeni emocionalni naboj, dozu afektivnosti, i ni u kom slučaju ih nije moguće upotrijebiti u prijevodu naučnoga teksta. Također, u oba jezika koji su predmeti našeg istraživanja moguće je uočiti da u tekstu usko naučnog ili naučno-udžbeničkog stila, prisustvo ili neprisustvo frazema uvjetuje i sama tema naučnog istraživanja. Naime, dok izrazito egzaktni naučni rad iz područja prirodnih ili tehničkih nauka nikako ne dopušta upotrebu frazema, dotle tekstovi u nekim oblastima društvenih nauka – historija, sociologija, historija književnosti mogu sadržavati neke neutralnije jedinice frazikona, koje mogu poslužiti da se određena konstatacija ili autorsko mišljenje posebno naglasi, ili pak, da povežu dijelove teksta. Međutim, u naučnom tekstu stilski je krajnje neprimjereno izvršiti zamjenu neutralnih jedinica frazeološkim, karakterističnim za upotrebu u drugim stilovima, tako da bi bilo neprimjereno kada bi autor, ma koliko bio siguran u tvrdnju koju iznosi, umjesto “možemo sa sigurnošću ustvrditi” upotrijebio frazem “mogu ruku u vatru staviti” ili “mogu glavu dati”.

5. 2. FRAZEMI U ADMINISTRATIVNOM STILU

Administrativni stil, podsjetimo, jezik oficijelne komunikacije među “pravnim i fizičkim licima”, komunikacije ustanova, državnika, dakle, jezik uredbi i zakona, jezik ugovora, tužbi, presuda, sudskih odluka – stil kojemu je svojstven “visok stepen shematiziranosti i determiniranosti jezičnih sredstava”,²³¹ logično, čak više i od naučnoga, isključuje svaku moguću figurativnost ili ekspresivno-emocionalnu markiranost, afektivnost, konotativnost koje su bitna obilježja frazeološke građe. Naime, svaka figurativnost mogla bi dovesti do zabune, tako da, primjerice, uko-

²³¹ M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 88.

liko bi frazem bio upotrijebljen u tekstu zapisnika policijskog uviđaja, optužnice ili sličnoga dokumenta, moglo bi doći do krive kvalifikacije djela ili krivog opisa činjeničnog stanja, iznošenja nerelevantnih podataka i sl.

Ovdje ćemo radi uporedbe indeksa frekvencije frazema u nekim stilovima i žanrovima, na bosanskom jeziku iznijeti opis zamišljenog krivičnog djela ubojstva i pokušaja samoubojstva, i to kroz žanr “policijske službene zabilješke sa uviđaja lica mjesta” zakonodavno-pravnog podstila administrativnog funkcionalnog stila, kroz naraciju “svjedoka” i riječi prosječnog građanina u razgovornom stilu, te kroz novinsku vijest.²³²

1. Policijska službena zabilješka sa uviđaja lica mjesta bi izgledala ovako:

“Dana 07. 01. 1999. oko 23,30 u samostalnom ugostiteljskom objektu “Braća”, vlasništvo C. (Nj.) C., došlo je do oštre prepirke između lica N. (K.) N. zvanog Ć., rođenog 01. 01. 1971. u G., odranije poznatog organima gonjenja zbog osnova sumnje o rasturanju opojnih sredstava i iznuđivanju novca i A. (Lj.) A. zvanog I., rođenog 02. 02. 1972. u Š., registriranog uživaoca narkotika. N. N., koji je u vidno pijanom stanju nakon verbalne prepirke o neizmirenim dugovima nanio A.A. lakše tjelesne povrede u predjelu vilice, te kada je isti okrenuo leđa, A. A. je, također pod djelovanjem alkohola i opojnih sredstava, izvadio oružje koje je neovlašteno posjedovao, te iz pištolja marke ***** serijskog broja ***** ispalio dva hica u pravcu glave napadača, od kojih je N.N. na licu mjesta podlegao. Po izvršenom zločinu, A. A. se udaljio sa lica mjesta, a kada je isti vidio da ne može izmaći policij-

²³² Svakako, želimo naglasiti da se radi o izmišljenom događaju koji bi mogao biti predmetom “službene zabilješke”, iskaza svjedoka, novinske vijesti, te da je autor ove studije po uzoru na veliki broj iščitanih tekstova u ovim registrima, pokušao napraviti stilsku vježbu.

skoj patroli koja je za njim krenula, nakon što je repetirao pištolj pokušao je ispaliti hitac prislonivši oružje na svoja prsa, ali je u namjeri počinjavanja samoubojstva osujećen brzom intervencijom policije, te je lišen slobode i sproveden na Kliniku za duševne bolesti UMC *****, te će po nalazu vještaka neuropsihijatrijske struke biti donesena odluka o pokretanju istražnog postupka.”

2. O istom bi događaju izvjesni svjedok iz socijalne skupine kojoj pripadaju naši zamišljeni počinioci mogao dati iskaz na sljedeći način:

“Ć. je dobio šta je tražio. Vako ti je bilo: Sjedimo mi, pijemo kod “Braće”. Vako ja, vako mali I., za drugim stolom Ć. U neko doba, Ć. p’jan ko letva, posvađa se na mrtvo ime sa I., stao mu Ć. za vrat jer I. više nije htio bit u igri, il’ mu nije imo dat neke pare. Zna se da je I. na igli, a marno dva-tri štoka, nije znao đe mu je glava. Ć. mu saspe flašu u zube i kaže da ako ne bude slušo, ovo mu je zadnja. Kako se Ć. okreno, ovaj se ufati štoljaša i saspe mu dva metka u glavušu. Ć. se samo prostro, u letu otego papke. I. skonto da je u belaju, i ufatio se noge, al’ za njim poslalo maricu. Kad je skužio da mu je murija za petama, ko veli neće im u ruke, pošo ruku na sebe, kad, ko na filmu, matere mi, murjak skoči s leđa i izbije mu pištolj. Odma ga ćopiše i garant, drito u ludaru, zna drotaža koji je pukovnik. Žao mi ga, usro sebi život do daske! Ne gine mu iza rešetaka!”

3. Pretpostavljamo da bi kakav penzioner, kojega kritični događaj lično ne dotiče, radoznalog susjeda o događaju izvijestio na sljedeći način:

“Šta? Posvađale se pjane guzice, nadrogirane, šta li. Ko kafana. Proradilo oružje. Jedan završio u mrtvačnici, drugi u ludnici. Eto hin tamo!”

4. Blic-vijest u *Crnoj hronici* bi izgledala ovako:

“Juče je u ugostiteljskom objektu “Braća” vlasnika C. C. u K. u kasnim večernjim satima ubijen N. N. zvani Ć. Brzom intervencijom radnika PU *****, uhapšen je A.A. zvani I, za koga se sumnja da je počinilac ubistva. Istraga je u toku.”

Deskriptivni policijski izvještaj daje detalje kritičnog događaja: vrijeme, mjesto, pojedinosti događaja, pojedinosti o sudionicima kritičnog događaja. U ekspresivnom “iskazu svjedoka” koji je pun argoizama i frazeoloških obrata svojstvenih govornicima socijalnih grupa na margini društva, dobijamo daleko manje konkretnih informacija o vremenu i mjestu radnje, o sudionicima “sukoba”, te o samom načinu izvršenja radnje. Svjedok događaju pristupa lično, na svoj način pokušava objasniti okolnosti pod kojim se kritični događaj odvijao, motive i stanje u kojem su se učesnici događaja nalazili, na određeni način staje u odbranu “počinioca”, što je manje relevantno za samo činjenično stanje. Direktno nezainteresirani građanin eliptičnim, kratkim rečenicama informira o događaju, iznosi rezultat kritičnog događaja ne ulazeći u pojedinosti, ali ekspresivnim sredstvima iskazuje lični stav prema datoj društvenoj pojavi. U novinskoj vijesti imamo kratku, objektivnu informaciju bez iznošenja detalja događaja i okolnosti pod kojim se događaj odvijao.

Preciznost, tačnost i iznošenje činjenica trebale bi biti bitne odlike administrativnog stila, međutim, stilske greške kao što su gomilanje riječi u istom padežu, umetanje sintagmi čija bi funkcija trebala biti pojašnjavanje, dopunjavanje i preciziranje datog sadržaja, velik broj relativnih rečenica i sl. samo su neke odlike koje tekstove u ovome stilu čine teško razumljivim, a time i teško prevodivim. Prevodeći dokumente u različim žanrovima – od dopuna zakonima, osnivačkih ugovora poduzeća, izvoda iz knjiga umrlih, rođenih ili vjenčanih, preko optužnica ili sudskih spisa koji tretiraju prekršaje i krivična djela (od ulične tuče, preko falsificiranja dokumenata, zloupotrebe položaja i utaje poreza, do teških slučajeva razbojničke krađe i razbojništva), pa do dopisa nekim

institucijama i protokola o suradnji, niti u jednom od dokumenata nismo naišli na upotrebu idioma, figurativnih idioma ili fraza. Izuzetak su termini koje je nemoguće kalkirati, tipa *lice mjesta* ili *pranje novca*, te tekstovi presuda, koje, pored ostalog, sadrže i izjave osumnjičenih ili izjave svjedoka, koje mogu sadržavati frazem.

Kako ova tema zalazi u debatni stil, to ćemo u ovom poglavlju dati neke napomene o aktualizaciji frazema u jeziku sudnice kao *velike narativne forme* u debatnom podstilu retoričkoga stila.²³³ Naime, radi se o tome da osumnjičeni ili svjedok kritičnog događaja – prilikom ispitivanja, dajući opće podatke, koristi neutralne leksičke jedinice, i ma kakav sociolekt obilježavao njegov individualni izraz, nastojat će svoj iskaz prilagoditi situaciji koju zahtijeva zvanična komunikacija; međutim, kada govori o kritičnom događaju u kojemu se radi “o glavi”, o onom što ga se izravno tiče ili što ga pogađa, ne biva moguće zadržati neutralnost, ne biva moguće isključiti emocije, kao i slike koje se za davanja izjave reproduciraju u svijesti osumnjičenog ili svjedoka. Otuda će ilegalni migrant M. Ç. koji je posegao za falsificiranom putnom ispravom kako bi preko Bosne dospio u neku od zemalja EU, dajući izjavu u istražnom postupku, kazati, primjerice, da se “do grla/guše uvalio u dugove” (boğazıma/gırtlığima kadar borca girdim), te da je u Njemačku krenuo “trbuhom za kruhom” (ekmek parası için Almanya’ya gidecektim). Događa se da sudac u datom iskazu preinači markiranu frazeološku jedinicu, tako da u zapisnik umjesto “uvaliti se do grla u dug/dugove” unese “jako sam se zadužio”, ili “krenuo sam u Njemačku kako bih osigurao da prehranim porodicu.”²³⁴ U drugom slučaju osumnjičeni A. I. za krivično djelo teški

²³³ O retoričkom stilu i debatnom podstilu vidjeti šire: M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 196-200.

²³⁴ Budući da je autor ove studije obavljao i poslove sudskog tumača, primjeri koji su navedeni dati su na osnovu onoga što je autor zabilježio u svojoj prevodilačkoj praksi u toku više istražnih postupaka, glavnih pretresa ili razgovora osumnjičenog sa braniteljem. Svakako, imena turskih i bosanskih državljana čije su izjave citirane nisu navedena.

slučajevi razbojničke krađe i razbojništva, ističući u svojoj odbrani kako nije počinilac krivičnog djela i nema razloga prikrivati istinu niti se čega bojati, kaže i “soğan yemedim ki ağzım koksun”, potom, sumnjiči drugoga, “bu işte Filan’ın (M. G.) parmağı var”, odnosno, kaže da po njegovom mišljenju izvjesni M. G. u tom krivičnom djelu “ima svoje (upletene) prste”, što će u zapisnik biti uneseno kao “mislim da je M. G. umiješan u to krivično djelo”. Optuženi Bosanac Dž. D. je rekao kako se pojedinosti o toj noći ne sjeća jer je bio “p’jan ko zemlja”. Svjedok S. O. je na upit sudije o onom što se desilo nakon ispaljivanja hica iz vatrenog oružja, odgovorio da su “maskirani napadači dali vatru tabanima”, što je u zapisnik uneseno kao “dali se u bijeg i napustili lice mjesta”. Opazili smo da su spomenuti osumnjičeni kako za vrijeme istražnog postupka, tako i za vrijeme davanja odbrana na glavnom pretresu, na istim mjestima u iskazu upotrebljavali iste frazeme. Došli smo do zaključka da su prisutna dva bitna faktora koja su opredijelila i govornike turskog i govornike bosanskog jezika da upotrijebe frazeme i u situacijama krajnje formalne komunikacije: prvi je što sami događaj nosi u sebi određenu dramatičnost, ekspresivno-emocionalni naboj koji ovi pokušavaju prenijeti frazedom; drugi bitan faktor jesu socijalne grupe kojima pripadaju; naime, radi se o turskim govornicima iz pasivnih, rubnih dijelova Turske, čiji sociolekt obiluje frazemima, odnosno, o govornicima bosanskog koji pripadaju grupi koja se također nalazi na rubu društva, socijalnoj grupi čiji govor bitno karakterizira žargon.

5.3. FRAZEMI U RAZGOVORNOME STILU

Razgovorni stil koji se primarno realizira u usmenoj formi, a potom u stiliziranom odrazu kroz tekst drame ili scenarija, te u govornoj karakterizaciji likova proznog književnog djela, karakterizira spontani govor koji je ponekad na rubu norme, on je antropocentričan, konkretan, slikovit, metaforičan, to je tipizirani govor širokih masa.²³⁵ Bitne odlike ovoga stila unekoliko su i bitne odlike frazema, tako da nije slučajno što se frazem najčešće realizira upravo u različitim registrima razgovornoga stila, s tim što izbor frazema ovisi od stupnja zvaničnosti ili familijarnosti, odnosno stupnja konkretnosti ili emocionalnosti. Što je zvaničnija, formalnija ili konkretnija situacija, to je upotreba frazema manja, međutim, ako se, pak, radi o neformalnoj, familijarnoj komunikaciji, ukoliko se radi o komunikaciji u kojoj je prisutan emocionalni naboj, prisustvo frazema je veće. Kako je razgovornome funkcionalnom stilu “na leksičkostilističkom planu svojstvena upotreba emocionalno-ekspresivne leksike, uz prisustvo riječi subjektivne ocjene”,²³⁶ te “vulgarizmi i žargonizmi u kolokvijalnoj upotrebi”, - frazemi koji su po sebi obilježeni kao ekspresivno-emocionalni dio leksika su veoma produktivni. Potom, kako se u razgovornom stilu izbjegavaju zalihosni elementi, frazem kao sredstvo konciznog iskaza idealno je sredstvo da se njime – realiziranim u punoj ili reduciranoj formi – iskaže što više sadržaja i da rečeni sadržaj bude što uvjerljiviji, da ostavi što snažniji dojam na sugovornika.

Slijedimo li konstataciju Marine Katnić-Bakaršić, koja kaže “Mada se u stilistici često tvrdilo kako ovaj stil ne razlikuje žanrove, današnja istraživanja koja se provode u diskurs-analizi i njoj bliskoj konverzacijskoj analizi pokazuju upravo veliku raznovrsnost žanrova ovoga stila. Kao prvo, sa stanovišta pragmastilistike moglo bi se smatrati da su njegovi minimalni žanrovi – govorni činovi i događaji, te se tako može govoriti

²³⁵ Upor. M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo* str. 94-95.

²³⁶ *Ibidem*, str. 97.

o žanru molbe, naredbe, želje, čestitanja, savjeta, izražavanja saučešća, obećanja, prijekora, sa određenim formulama početka i kraja (inicijacije i prekida).²³⁷, uočiti ćemo da i u turskom i u bosanskom jeziku postoji visok indeks frekvencije frazema u svakome od ovih žanrova razgovornoga stila. Naime, osobito često se ove date formule inicijacije i prekida u različitim registrima izražavaju frazemima različitog stupnja idiomatičnosti. Posebno su ovakve formule brojne i produktivne u turskom jeziku, s tim što se ovdje mogu pronaći primjeri koji, ma koliko da su primarno odlika razgovornoga stila, postaju standardizirani i stiču pravo građanstva gotovo u svim stilovima, od neformalne i zvanične usmene komunikacije, preko jezika medija, jezika polemika, eseja, pa do književnoumjetničkoga teksta u kojemu se u govornoj karakterizaciji likova prenose elementi razgovornoga stila. Na to da ovakve turske frazeološke jedinice svojstvene razgovornome stilu “ušetaju” u stilove koji zahtijevaju standardiziranost, znatno je utjecala pojava brojnih privatnih elektronskih i štampanih medija, u kojima više nije bilo nužno da rade kvalificirani novinari, medija koji su izmicali budnome oku normativaca. U bosanskom jeziku se ove formule aktualiziraju tek na razini neformalne komunikacije, na razini familijarnog ophođenja, i njihovoj stilizaciji u književnoumjetničkom tekstu, s tim da u zvaničnoj usmenoj komunikaciji, kao ni u jeziku medija, po pravilu ne bivaju zastupljeni. Navedimo nekoliko za razgovorni stil karakterističnih frazema – formula iz različitih registara turskog jezika: *Allah'ımı seversen, gözünü seveyim, Allah aşkına, geçmiş olsun, kolay gelsin, başınız sağ olsun, sıhhatlar olsun, Allah bağışlasın, ellerine sağlık, kesene bereket, güle güle kullan, canın sağ olsun, kulağında küpe olsun, gözünü aç, meydan okumak, canına okumak, anam avrat olsun*; donosimo i nekoliko primjera formi inicijacije ili prekida zastupljenih u spomenutim “žanrovima” razgovornoga stila bosanskog jezika: *ne bilo ti zapovijeđeno, Ako Boga znaš, za ime Boga, živ bio, ruke ti se pozlatile, na zdravlje, zdrava i živa izderala, i bolje promijenila, u tom*

²³⁷ *Ibidem*, str. 100.

se isprosila – u boljem se udala, otvori četvere oči, prst u uho i pjevaj, nek si ti zdravo, ne zvao se ja ..., ako nije tako, pljuni me usta, ako lažem, ne mako se s mjesta...

Frazemi u narativnim žanrovima obične konverzacije izrazito su produktivni u oba jezika koji su predmetom našeg interesovanja. Naime, kako pošiljalac poruke pričajući o nečemu izražava sebe, svoje stavove, kako se preko poruke povezuje sa svojim sugovornicima, on kroz sve strukturne elemente priče koja je zgusnuta, dakle, bez zalihosnih elemenata, ali i nepripremljena, tako da nema vremena stvarati nove metafore, veoma često poseže za “gotovim slikama” koje pronalazi u frazikonu maternjega jezika, kako bi što ubjedljivije skrenuo pažnju primaoca poruke, uvjerio ga u istinitost sadržaja, kako bi realije koje se i nefrazeološki mogu nominirati učinio živim, kako bi izrazio svoj subjektivni stav, dakle, koristi jednom mentalnom sklopu poznate i općeprihvaćene slike, odnosno, koristi ekspresivnost, figurativnost, emocionalni naboj i općeprihvaćenost frazema koji će kod primaoca poruke, na iziskujući mu napor odgonetanja kompleksnijih stilskih figura, izazvati željeni efekat. Frazemi kao leksikalizirane stilske figure pripovijedanje čine dramatičnim, živim, slikovitim, ali katkada unose i određenu dozu patetičnosti. Dok se autor književnoumjetničkog teksta trudi uvoditi nove obrate i autentičnim figurama iskazati emociju i autentično verbalizirati sliku, usmena komunikacija ne ostavlja vremena za takva inoviranja, već govornik poseže za gotovim, provjerenim formama frazema koji u njegovoj jezičnoj svijesti postoje kao jedinstveni znakovi verbalne komunikacije, stvoreni da se njima gotovo istovremeno može izraziti i subjektivni odnos prema imenovanom i imenovati. Također, uočili smo da indeks frekvencije frazema biva veći što je govorni čin ekspresivniji – bilo da se radi o afektivnom, konotativnom ili emotivnom iskazu.

5.3.1. Žanr trača

M. Katnić-Bakaršić iz razgovornoga stila izdvaja žanr trača kao specifičan i pažnje vrijedan žanr, koji predstavlja formu sa svim bitnim odlikama narativnoga teksta.²³⁸ Najčešće monološki strukturiran, može biti upotrijebljen u funkciji održavanja komunikacije, uspostavljanja bliskosti, često je labavije strukture, prekidan komentarima, digresijama, vraćanjem osnovnoj temi,²³⁹ i budući da je izraz individualnog stava prema određenoj društvenoj realiji ili stava prema određenoj ličnosti, stava u kojem nad činjenicama dominiraju emocije, predstavlja žanr kojem markirane leksičke jedinice kakve su frazeološke daju posebnu boju i čine ga osobito izražajnim. Počevši od frazema tipa *pošto čula, poto prodala* u inicijalnoj ili finalnoj poziciji narativne strukture teksta u ovom žanru, preko konativnog dodatka – *pljuni me u usta ako nije*, pa do kvalificiranja ljudi (*udaren mokrom čarapom, nit smrdi nit miriše, na svoju ruku, zna on svom petku post, il je lud - il mu noge smrde*), okolnosti ili načina na koji je radnja izvršena, (*ni sebi ni svom, na vrat na nos, obraz pod noge, s neba pa u rebra, s brda-s dola*), mjesta (*tamo gdje medvjed poštu raznosi*), i sl.

Evo jedne moguće situacije: A i B susreću zajedničku poznanicu C koja ih jedva, s visine, pozdravi. Možemo pretpostaviti kako će uslijediti ovakav dijalog, koji donosimo u semantičkim i stilskim ekvivalentima na bosanskom i turskom jeziku:

A: *Šta joj je, šta je digla nos/digla se ko neka stvar? - Nesi var bunun, burnu havalarada/götü kalktı?*

B: *Pokondirena tikva. Zasjeła u fotelju, pa joj udarilo u glavu. - N'olacak sonradan görme! Koltuğu kaptı (Götü minder gördü), kafasına vurdu.*

A: *Jah, sad nosom para nebo. - Ya, şimdi kafası gökyüzünde.*

B: *Najela se gladnica, prozvala se banica. - Şalgam aşā girince yağ oldum sanır.*

²³⁸ Upor. *Ibidem*, str. 101.

²³⁹ Upor. *Ibidem*, str. 101.

A: Neka, ničija nije do zore gorila, neće ni njena. – Olsun, dünyaya kazık kakacak değil ya, ölümlü dünya, ona da kalmaz...

B: He, tješi se ti! Njoj krenulo, vratila se gospođa iz Londona, sa važne specijalizacije, ko da je svu pamet svijeta pobrala... – Sen avun dur bakalım! İşleri tıkrında, hanımefendi Londra'dan döndü, önemli uzmanlık eğitiminden, sanki dünyanın tüm aklını topladı...

A: Guzica puta vidila! Şto si gluplji, to si sebi skuplji! Znaš ti kako je ona do ovog došla? – Gör götüm yolları! Aptal kendini allame sanır! Onun buna nasıl geldiğini biliyorsun?

B : Bezbeli preko mrtvih, znam ja takve, gaze sve pred sobom dok ne dođu do cilja. Ölülerin üzerinden besbelli, bilirim ben böylelerini, amaçlarına ulaşıncaya kadar önlerine gelen herşeyi ezip geçerler.

Vidimo da je frazem idealno sredstvo za ekspresiju u žanru trača. Pokušajmo sada frazeme u datom tekstu zamijeniti nefrazeološkim, i koliko god je to moguće, standardnim i neutralnim jedinicama, primjerenim zvaničnoj komunikaciji u razgovornom stilu:

A. Šta joj je, što se uobrazila?

B. *Skorojevička. Dobila promaknuće na visoku funkciju, pa je to djelovalo na nju da se ponaša oholo.*

A. *Da, sad je suviše ponosna na tu činjenicu.*

B. *Njoj, koja je bila u jako lošim materijalnim prilikama i nije imala nikakve društvene pozicije (gladnica), sada se pružila prilika da ostvari neke osnovne potrebe što je i iskoristila (najela se), te je umislila da je (prozvala se) na vrlo visokoj društvenoj ljestvici (banica).*

A. *Neka, takve stvari obično ne traju dugo, tako će biti i u njenom slučaju.*

B. *To je utjeha gubitnika! Ona ima uspjeha, vratila se iz Londona sa važne specijalizacije, i ponaša se kao da ima golema iskustva i veoma široko obrazovanje.*

A: *Cilj joj je tek bio putovanje! Ljudi koji malo vrijede sebi pridaju preveliku važnost, i takav vrijednosni sud o sebi nastoje nametnuti drugima.*

Znaš li ti kako je ona uspjela dobiti rukovodeću poziciju?

B: Najvjerojatnije nije imala nikakvih moralnih obzira, znam ja takve, ne biraju sredstva da dođu do cilja.

Možemo kazati da je sadržaj prenesen tako da i iz prvog i iz drugog teksta saznajemo sljedeće: A i B razgovaraju o C koju smatraju uobraženom, tumače njenu oholost skorim promicanjem na rukovodeću poziciju, komentiraju njeno ponašanje, međutim, u drugom, neutralnim sredstvima “prevedenom” tekstu gube se bitna obilježja žanra trača unutar razgovornog stila, gubi se za ovaj žanr karakteristična ironija, “vraćanjem” elidiranih elemenata nestaje kolokvijalne markiranosti, leksik prestaje biti primjeren datom sadržaju, jednostavnije – tekst se čini neprirodnim.

Žanr trača katkada može biti “preslikan” i u književnoumjetničkom stilu, osobito u memoarima, u kojima autor koristi markirane leksičke jedinice, njima obilježava vlastitu projekciju izvanjezičnih realija, iznoseći svoj sud o drugima, kvalificirajući ljude i pojave oko sebe, ironizirajući o nekim pojavama, izražavajući simpatije ili neprijateljstvo prema nekome ili kakvom činu, ublažujući jednu i predimenzionirajući drugu pojavu, kritizirajući i osuđujući sve što izlazi izvan regula koje kao pozitivne postoje u njegovom sistemu vrijednosti. Jedan od takvih primjera koji bi se po tematici mogli svrstati u žanr trača, po strukturi u memoarski podstil populističkog stila, a po estetskim kriterijima u književni, jeste Sarajevski nekrologij Alije Nametka. Za ilustraciju upotrebe frazema karakterističnih za razgovorni stil u navedenom Nametkovu djelu može nam poslužiti nekoliko primjera:

Safvet-beg ga je izgrdio na pasja preskakala. (SN:25)

Askšamlučilo se u “El-Kameru” i, ko pjane glave, počnu redati leksičko blago o (SN:27)

“Ote mi ga iz usta!” (SN:28)

Duša mu je bilo slušati i pričati masne priče. (SN:29)

Rahmetli reis-ul-ulema Čaušević, čijoj ženi, Hatidža-hanumi, Tajib-efendija bijaše daidža, zvao ga je “Sari Hatun” - što se u Sarajevu obično zove “žuta Hanka” ili kodoš – provodadžija. (SN:31)

Čumava i Nuriya se osjetiše kao da su na iglama. (SN:32)

Bila je to cura koja bi ga mogla u zubima ponijeti. (SN:41)

Passinija je ovo naravno izgonilo na hrastić. (SN:50)

Bio je ćorćutuk pijan. (SN:57)

Slušao sam od rahmetli Hamdije, da su mu se Brkićevi studenti hvalili njegovim tumačenjem, dok je Tvrtko Kamet, iako dr. phil., bio za tri koplja niži u praktičnoj vrijednosti kao profesor na fakultetu. (SN:58)

Ušao sam u njegovu kancelariju kao ljubuški dužnik i sjeo na ono svoje mjesto gdje sam inače radio i prihvatio za posao, kao da ništa jučer nismo govorili. (SN:74)

Kad je unišla nani po mlijeko, zatekla ju je da plače, a kad je saznala zašto plače, jedva je došla do svoje sobe i legla da više ne ustane - tako je to teško na nju djelovalo. Eto, koliko je potresao ovu siroticu Sejdin slučaj, da se može mirne duše reći, da ju je utukao. (SN:78)

Kao dijete i mladić bio je vjetar i mnogo sijedih natjerao ocu i materi brige. (SN:78-79)

Poslije je bio ljut, pravi barutovac, što nije smio preko brade piti, a karti bi ipak poigrao ili barem kibicirao. (SN:81)

Najeli smo se kao kiridžije i pošli kući. (SN:84)

“Pripazi se ti efendija, da ti se ne popne guzica za vrat!” (SN:90)

Počeli su me zapišavati kojekakvi cucki koji su u dupku mijesili ćerpič dok sam ja štampao pjesme i pripovijesti u prvoklasnim revijama, a uređivao sam časopis prije nego su oni u mekteb pošli. Vakat slamu prodaje. (SN:94)

U Gazijinoj biblioteci je bio, što se rekne, i varen i pečen i proučavao je orijentalistička djela, ali uvijek nekako u zakutku, da mi se činilo da

ga pritišću pogledi ljudi koji su poznavali njegovu osobnu tragediju. (SN: 112)

A kad se vrati s hadža, odmah kao da je svu pamet pokusao. (SN:123)

On je bio činovnik u špediciji, a ona živjela na velikoj nozi. (SN:123)

Izgleda da mu je žena bila veliki akrep i da mu je svojom ljubomorom krv pila, a uzroka za ljubomoru je i bilo.(SN:132)

“Sastali se”, što bi rekao rahmetli dr. Vejsil Bičakčić, “ušćap i mijena.” (SN:149)

Bio je pružene ruke i nije nimalo žalio dati paru, kad je znao da je gdje mjesto. (SN:179)

Iz Sarajeva je davno odselio, a morao je seliti, jer je plivao uz struju, da ne reknem “pišao uz vjetar”. (SN:180)

No, ne valja da ga ovako i pred samim sobom ogovaram, jer se nije tako reći ni ohladio u grobu. (SN:182)

Zaduživao se jer je pomagao mater i braću - familija, bivša aginska, spala je agrarnom reformom na tanke grane. (SN:193)

Vjerojatno je to i bio uzrok da je bio haptisao za dunjalukom. (SN: 195).

Bio je, što se rekne, desna ruka Kemurina, pa je ovaj smrću njegovom izgubio čvrst oslonac na svom položaju, nepunih četrdeset dana nakon Sokolovićeve smrti, koji ga je također podržavao. (SN:198)

Objavljeno je bilo da će dženaza biti u pet (17) sati, a ja sam se u golu vodu učinio dok sam pješke došao do Lafine džamije na Raskršću tačno u pet sati, a već je dženaza bila klanjana, a mejjit prenesen.(SN:209)

“Bogataška kurva i siromaška hasta daleko se ne čuju.” On onda reče sarajevsku verziju: “Bogataška kurva i sirotinjska dženaza - za njih se ne zna” (ili: slabo se zna). (SN: 207)

U ovome smo djelu, kako u autorskim vrijednosnim sudovima, tako i u prenesenim dijalozima, registrirali veoma veliki broj za razgovorni

stil karakterističnih frazema. Na veliku zastupljenost ovakvih, osobito ekspresivnih frazema, najvjerojatnije je utjecalo više faktora, kao što su elementi žanra trača, humorističnost i neposrednost Nametkova stila, Nametkov izbor frazeološkog blaga njegova okruženja, frazeološkog blaga koje je izraz sistema vrijednosti uspostavljenog unutar mentalnog sklopa urbane bošnjačke sredine i, istovremeno, Nametkov izraz pripadanja toj sredini. Što bi se dogodilo ako bismo neutralnim, nefrazeološkim jedinicama zamijenili frazeme koji se javljaju u navedenim primjerima, provjerit ćemo na nekoliko navedenih rečenica:

Safvet-beg ga je izgrdio na pasja preskakala. (SN:25)> Safvet-beg ga je strašno izgrdio.

Čumava i Nurija se osjeteše kao da su na iglama. (SN:32)> Čumava i Nurija se osjeteše uzrujanima/uzbuđenima/nervoznima/nemirnim.

“Pripazi se ti efendija, da ti se ne popne guzica za vrat!” (SN:90)> “Pripazi se ti efendija, da to što si gurman pretjerano ne naškodi tvom zdravlju, ali i kućnom budžetu!”

Na prvi pogled bismo mogli kazati da je dati sadržaj vjerodostojno prenesen, međutim, izgubi li se ekspresivnost, konotativnost, eliptičnost, pitanje je koliko se elemenata izgubilo u nefrazeološkim sredstvima prenesenom sadržaju. Otuda nam se nameće i pitanje da li je frazem nastao tamo gdje gramatičke, semantičke ili sintaktičke kategorije u slobodnim svezama riječi nisu imale dovoljno snage da stvore izražajnost, ekspresivnost, da unesu emocionalnosti koliko je to jezičnoj svijesti trebalo kako bi se označila intenzivna boja neke vanjezične realije.

5.4. KNJIŽEVOUMJETNIČKI STIL – PODSTILOVI I UVOĐENJE FRAZEMA KAO STILOGENI POSTUPAK

Književnoumjetnički stil je svakako jedan od stilova u kojim nalazimo najbogatiji korpus frazema. Kako to Tanović veli: “U književnim se djelima frazeme upotrebljavaju sa strogo određenim ciljem: da profiliraju govor (i jezik) likova, ali i njihov sociokulturni, duhovni i moralni identitet.”²⁴⁰ Na osnovu frazeološke građe koja se iz svih podstilova i žanrova ovoga stila može prikupiti - od knjiških, preko narodnih, razgovornih, pa do žargonskih frazema prisutnih u književnoumjetničkim tekstovima, frazema koji u svim registrima zadržavaju svoja temeljna obilježja: manje ili više naglašenu ekspresivnost, stilsku boju (i odsustvo znaka jest znak), emocionalni naboj,²⁴¹ metaforičnost, konotativnost - moguće

²⁴⁰ Tanović, *Nav. djelo*, str. 49.

²⁴¹ Iako neki autori kao D. Kristal (Kristal:61) i Lyons na kojeg se Kristal poziva, terminima podudarnim ekspresivnosti promatraju emotivnost, konotativnost i afektivnost – kao termine koji se ponekad koriste u semantici u okviru klasifikacije tipova značenja, - gdje se afektivnost odnosi na elemenat značenja koji nosi stav, kao u različitim emotivnim asocijacijama ili konotacijama leksičkih jedinica (Kristal:18), emotivnost podrazumijeva značenje koje ostavlja emocionalni utisak na slušaoca (Kristal: 63), a konotativnost jeste rezultat ličnih ili zajedničkih emocionalnih asocijacija koje jezička, najčešće leksička jedinica sugerije (Kristal:126-127), Tanović ova svojstva ne smatra podudarnim; analizom frazeoloških jedinica koje pronalazi u istraživačkom korpusu utvrđuje da “sve frazeme sa jakim emocionalnim nabojem jesu ekspresivne i slikovite, ali sve ekspresivne frazeološke jedinice nisu i emocionalno obojene” (Tanović:53-54); kako razlikovnim obilježjima frazema, između ostalog, prihvatamo ekspresivnost, konotativnost i emotivnost, to smatramo da sami semantički potencijal frazema nužno nameće određeni stupanj emotivnosti, ekspresivnosti i konotativnosti iskaza, koji nam se čine najizraženiji kod idioma, nešto manje kod figurativnih idioma, a najmanje kod fraza; Premda Tanović za “međustilske frazeme” ili “frazeme sa nultom stilskom markacijom” kaže da obično ne sadrže tzv. ocjensko značenje i ekspresivnost (Tanović:51), činjenica da je kao oneobičenje jezika primijenjena multileksemna jedinica čije se značenje ne izvodi iz zbira denotativnih značenja njenih kontituenata, te da i ove “međustilske frazeme” u kontekstu možemo zamijeniti potpuno neutralnim monoleksemnim jedinicama ili nefrazeološkim sintagmama, to bi nas moglo navesti na mišljenje da se generalno ne radi o neutralnim, nego o jedinicama sa malo izraženim

je s više aspekata govoriti o stilskom i sociolingvističkom raslojavanju jezika. Frazeolozi na temelju stilskih kriterija frazeme klasificiraju na “međustilske, razgovorne i knjiške, tj. koje su karakteristične za pisanu riječ.”²⁴²

Svakako, subklasifikacija razgovornih frazema s obzirom na odnos među komunikatorima – frazemi prisutni u formalnoj i neformalnoj komunikaciji, subklasifikacija frazema svojstvenih za neformalnu komunikaciju – familijarna komunikacija, frazemi karakteristični za žargon ili argo. Knjiški se mogu subklasificirati kao frazemi svojstveni književno-umjetničkom stilu ili jeziku medija, potom frazemi svojstveni narodnoj i autorskoj književnosti, frazemi svojstveni jeziku medija mogu se dijeliti prema žanrovima: sportska frazeologija, politička frazeologija, frazeologija u autorskim komentarima u pisanim i elektronskim medijima. Moguće je kazati da se određeni frazemi na temelju stilskih kriterija svrstavaju u određenu skupinu, međutim, koliko zbog fluidnih granica među stilovima, toliko i zbog stilogenog postupka uvođenja frazema svojstvenom jednom funkcionalnom stilu u drugi, zbog unošenja substandardnog frazema u tekst obilježen standardnojezičnom normom, zbog standardiziranja i prihvaćanja donedavno substandardnih frazeoloških jedinica, ni u kom slučaju ne možemo tvrditi da oni isključivo bivaju aktualizirani u funkcionalnom stilu kojemu pripadaju. Ova se “kretanja frazema” osobito dobro mogu uočiti u književnoumjetničkom

stupnjem ekspresivnosti, slikovitosti, emocionalnosti ili afektivnosti, - jer “sve frazeme su ekspresivno i stilski markirane i to je jedno od njihovih bitnih obilježja” (prema Teliji V. N., prenosi Tanović:49). Međutim, ovdje dolazimo do jedinica iz fraziona turskog jezika: frazemi tipa *ele vermek*, *başa gelmek*, *ortaya çıkmak*, *hoşuna gitmek*, *farkına varmak*, *meydana gelmek*, *elinden gelmek*, *ele almak*, *dikkat çekmek*, *-e yüz tutmak* i sl., bez obzira na semantičko-asocijativni potencijal njihovih komponenata, u njihovom globalnom značenju doživljavamo kao potpuno nemarkirane, neutralne jedinice; otuda bojazan da bi u prijevodu sa turskog na bosanski utjecaj maternjeg jezika kod govornika bosanskog, pri leksičkom kalkiranju turskih neutralnih frazema moglo doći do nadinterpretacije teksta.

²⁴² Upor. Tanović, *Nav. djelo*, str. 51.

tekstu, kada je frazem tu da odslika nastalu situaciju, profilira moralni, emotivni i sociokulturni lik aktera date situacije.²⁴³

O upotrebi frazema u dječijoj književnosti ne možemo govoriti, budući da djeca, koja jezični znak prepoznaju u njegovoj primarnoj denotaciji, relativno kasno počinju usvajati značenje frazema, tako da je indeks frekvencije frazema u dječijoj književnosti veoma nizak.

U turskoj književnosti frazeme možemo pratiti još kroz divansku poeziju i prozne književne tekstove klasičnih autora, osobito u mesnevijama. Kako nemamo kvalitetna književna djela iz žanrova u kojima je pisana klasična turska književnost, to je nemoguće praviti poređenje frekventnosti i upotrebe frazema u klasičnoj bošnjačkoj književnosti.

U klasičnim djelima, kao i u nekim suvremenim djelima na turskom i bosanskom jeziku mogu se uočiti autorske, književničke intervencije u frazemu, izvršene s ciljem da se aktualizira i precizira značenje narodnih frazema, te da se pojača njihova ekspresivnost i slikovitost,²⁴⁴ ili da frazem postane oneobičen; tako da će Selimović umjesto uobičajenog *crna ovca*, upotrijebiti *šugava ovca*, Kutlu umjesto *killiğina girmek* kazati *donuna girmek*, Atai će umjesto *her koyun kendi bacağında asılır* kazati *Çün ayagından asılır her ganem – Sen yüri tecridle ol mugtenem*.²⁴⁵

5.4.1. Frazemi u narodnoj književnosti

Iako frazemi prisutni u svakom stilu, podstilu i svakom žanru za-
služuju posebnu pažnju, nismo se u mogućnosti suviše zadržavati na
pojedinih žanrovima, te ćemo ovdje dati samo neke kratke napomene o
prisutnosti frazema u proznoj i stihovanoj narodnoj književnosti. Uka-
zat ćemo na frazeme koji se javljaju u različitim žanrovima narodne knji-

²⁴³ *Ibidem*, str. 49. i 54.

²⁴⁴ O modificiranju i doradama frazema kod pojedinih autora vidjeti Tanović, *Nav. djelo*, str. 49.

²⁴⁵ Prof. Dr. Tunca Kortantamer *Nev'i-zade Atayi ve Hames'si*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:88; İzmir 1997., str. 279.

ževnosti, od lirske poezije, preko balada i romansi, pa do epike, odnosno narodne bajke, basne, humoristične priče, i narodne predaje. Navedimo neke primjere karakterističnih frazema iz bošnjačke narodne proze: *podbrusiti pete – Kad lisica opazi kerove, prepadne se i poviče pijevcu: - Klanjajte vi, sad ću se ja vratiti jer izgubih abdest – i podbrusi pete.*²⁴⁶; *pobjego je glavom bez obzira, a mačak, tukavac, zeljgo i pijeto vratili su se kući kao pobjednici,*²⁴⁷ *vuk plati glavom za svoju podmuklost,*²⁴⁸ *dosta smo zajedno bili i hljeba pojeli, a medvjed je u tren oka ščepa šapom,*²⁴⁹ *Utome naiđe jedan čovjek koji, bojeći se svojoj glavi, osudi da zmija ujede onog čovjeka koji ju je uznemirio;*²⁵⁰ *to zaboljelo u srcu carevićevu kadunu.*²⁵¹

Dok nam je iz bajki našeg djetinjstva poznato da se kao magična riječ javlja *čiriba-čiribu*, o čijem sadržaju nikada nismo razmišljali, a ne znamo ni da li konstituenti imaju neko zasebno značenje u nekom jeziku, zanimljivo je da se u bosanskim bajkama kao magična riječ javlja: *Derviš-baba, jahu,*²⁵² čiji konstituenti jesu punoznačnice u turskoj leksici, ali susreću se i u posuđenicama – orijentalizmima u bosanskom jeziku. U turskoj narodnoj prozi nismo naišli na veliki broj frazema: *Yine de günlerden bir gün Ay Kağanın gözü parladı.... Dile gelmeye başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı... Onunla yattı ve dileğini aldı. Günler ve gecelerden sonra gözleri parladı ve üç erkek çocuk doğurdu.... Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti. Yüreğine ateş düştü; onu sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı... Kim benim emirlerime baş eğerse... kim baş eğmezse gazaba gelirim.*²⁵³ *Kızı gören Gülşen'in aklı başından gidip baygın düşer.*²⁵⁴, Lon-

²⁴⁶ Aiša Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*; Alef, Sarajevo, Sarajevo, 1997. 314. str; str. 29.

²⁴⁷ *Ibidem*, str. 31.

²⁴⁸ *Ibidem*, str. 35

²⁴⁹ *Ibidem*, str. 37.

²⁵⁰ *Ibidem*, str. 38.

²⁵¹ *Ibidem*, str. 53.

²⁵² *Ibidem*, str. 57-58.

²⁵³ Prof. Dr. Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ, Ankara 1993. 763. str.; 'Oğuz Destanı' – str. 88-95.

*dra'ya giden Hemşinli sokakta gezerken karşıdan geçen birini gözü ısırır,*²⁵⁵ *Karadenizli küçük abdest bozmak için ayak yoluna girer,*²⁵⁶ *Goşmuş, goşmuş, gan ter içinde yakalamış semeri.*²⁵⁷

Iz gorenavedenih primjera možemo zaključiti da narodni pripovjedač upotrebom frazema daje posebnu dinamičnost svome kazivanju, “verbaliziranim slikama” poznatim i bliskim jednoj kulturi nastoji prikazati uvjerljivim, živim i bliskim sadržaje koji su produkt ljudske mašte. Otu da lisica iz naše basne može *izgubiti abdest* i *podbrusiti pete*, vuk *bježi glavom bez obzira*, drugi vuk *plati glavom*, a medvjed i lisica su *dosta zajedno bili i hljeba pojeli*. Izraženu ekspresivnost ili emocionalni naboj uočavamo u primjerima tipa *bojati se svojoj glavi*, *u srcu koga zaboljeti*, *yüreğine ateş düşmek*, *kan ter içinde*. Eufemizmi kao zamjena za taburiječi također su uočljivi u narodnoj književnosti: *küçük abdest bozmak* (obaviti malu nuždu), *dileğini almak* (zadovoljiti se, namiriti se seksualno), *gözü parlamak* (zablistati od sreće umjesto zatrudniti, u bos. *ostati u drugom stanju*).

Nije rijetkost da usmena predaja bude motivirajući faktor u frazeologizaciji, o čemu je bilo govora u prethodnim poglavljima. S druge strane u ovim tekstovima nailazimo i na sveze riječi koje imamo u frazikonu, ali se u konkretnom slučaju javljaju u primarnoj denotaciji, primjerice u basni “Kako je svraka savjetovala svračice” imamo defrazeologizirano: *A zar, majko, ne može čovjek nositi kamen za pasom;*²⁵⁸ ili: *Kako su se tako smjestili reče lisica čovjeku: - Eto, moja budalo, štap ti u ruci, a pamet u glavi. Udri dušmanina po glavi!*²⁵⁹

²⁵⁴ *Ibidem*, “Kerem İle Aslı Hikayesinin Hülasası”, str. 510.

²⁵⁵ *Ibidem*, “Ben Incilizum”, str. 579.

²⁵⁶ *Ibidem*, “Senu Adem usta mı sunet ettü?”, str. 579.

²⁵⁷ *Ibidem*, “Semeri Götüren Tospağa İmiş”, str. 584.

²⁵⁸ A. Softić, *Nav djelo*, str. 27.

²⁵⁹ *Ibidem*, str. 38.

Navedimo i nekoliko primjera upotrebe frazema u usmenoj – lirskoj i epskoj poeziji. Ovim se frazemima postiže izražajnost koju katkada možemo smatrati izrazito poetičnom, a katkada frazemi, osobito u baladama, unose dozu patetičnosti; također, u poeziji se mogu uočiti primjeri zamjene erotonima ili tabu-riječi eufemističkim frazemima:

Djevojčice, djevojčice mala, ti si moje srce otrovala... Nije znala ni gora ni trava kad je mene draga milovala. A sad znade i u gori cvijeće da me draga više ljubiti neće. (Sevdah Bošnjaka:52); Jabana pusta daleka, daljine sedam konaka (Sevdah Bošnjaka:101), Pa me zove jaran u svatove. Ako odem, nagledah se jada, ak' ne odem, ostah željan drage (Sevdah Bošnjaka:107); Ona rodi devet djevojaka i deset nosi pod pojansom; Tri godine kako žito klasa, a od tebe ni traga ni glasa (Sevdah Bošnjaka:112); Već me majka ispod srca nosila (Sevdah Bošnjaka:117); Đela dragi na bijele ruciće, pa mi skini sa srdašca mučice (Sevdah Bošnjaka:133); Sve zbog tvoga dockan dolaženja, i tvojega srca kamenoga (Sevdah Bošnjaka:150); Sapni puce, puknuće mi srce! (Sevdah Bošnjaka:158); Već on ljubi Omerovo zlato, koje no je u kafezu raslo, ne vidjelo sunca ni mjeseca!, već po vazdan kraj pendžera suze proljevam (Sevdah Bošnjaka:238); Ko li nas, bolan, zavadi, Mostar se čudom začudi. Duša mu raja ne vid'la, nego se vila i vila, nasred se pakla savila!

A moj dragi što si poniknuo, poniknuo, glavu objesio, kao da si iglu izgubio; Nego me je majka ostavila, ostavila, svijet promijenila, evo sad se sa kabura vratih; Ja kakve su kara-krzli obrve, odnesoše moju pamet do mrve; O Boga ti, žalosna djevojko, ne pust' glasa do bijela dana; To izusti i dušicu pusti; (Smrt Omera i Merime); Da gre s njime majci unatrage; Nemoj mene davat ni za koga, da ne puca jadno srce moje; kad se neće smilovati na vas vaša majka srca kamenoga; usput se je s dušom rastavila - (Hasanaginica); Pravo gradu u tamnicu – gdje no dizdar brzo kroji – ko omrkne, ne osvane; Jazuk vama, svi sarači što pustite dva Morića; Pišči stara kao guja, i sarači zaplakaše; Učinit ću tešku dovu, nikad mira biti neće ni sultanu ni veziru (Balada o Morićima); E tako se bane oženio crnom zemljom i zelenom travom; Od te kajde ne imade fajde, već mi hajde

opremaj dorina; tu divojke kolo zaigraše, pjana glava-momak golotinja; vraćaj natrag kićenu djevojku, da ja o te gvožđe ne mrcinim; u njoj Tale vatan učinio;

Primjere frazema registriranih u turskoj narodnoj poeziji imamo i u poglavlju 3.1. u kojem se govori o ekstralingvističkoj motiviranosti frazema.

5.4.2. Frazemi u klasičnoj književnosti na turskom jeziku²⁶⁰

Upotrebu, a samim tim i promjene koje su u proteklih 9 stoljeća na svim jezičkim nivoima doticale turski frazikon, možemo pratiti kako kroz veliki broj sačuvanih književnih djela, tako i kroz *Tarama Sözlüğü I-VIII* (Türk Dil Kurumu, Ankara 1963. – Ankara 1977.Ö 4814 + 296 + 419 str.) Uočili smo da se u klasičnoj književnosti na turskom jeziku frazemi javljaju u svim književnim žanrovima, rodovima i vrstama. Ahmet Mermer navodi da je Necati (Nedžati) uveo u modu upotrebu paremiološke i frazeološke građe u poeziju, da ga je u tome slijedio Baki, a i Čajničanin Sulejman Mezakija, koji je Bakija smatrao učiteljem.²⁶¹ I u nepotpunom Divanu Sarajlije Zekerijaa Sukerije, bez obzira na relativno mali korpus kojim raspolažemo, nailazimo na niz frazema.²⁶² Kako je frazem svojstven narativnim formama, indeks frekvencije frazema je u formi mesnevi je veoma visok. T. Kortantamer je u Ataijevoj *Hamsi* registrirao oko 200 frazema, od kojih je većina i danas poznata i prisutna

²⁶⁰ Kada je u pitanju klasična književnost, smatramo da ju je bolje odrediti jezikom, budući da u tom periodu o nacionalnim književnostima nije moglo biti niti govora.

²⁶¹ Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mermer: *Mezaki, Hayati, Edebi Kişiliği, ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Divanlar Dizisi:3; Ankara, 1991., str. 138.

²⁶² *Ne dilersem, bulunur; el ayak çekmek; bakmak amma görmemek; elini arı kovanına sokmak; tir tir titremek, kızıl kana boyamak, kulağını açmak, maymun iştahli, avazının gök kubbeye çıkması, yerini ısıtmak...* (Sükeri, *Hayati, Edebi Kişiliği ve Divanı*, Hazırlayan: Dr. Erdoğan Erol, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkez Yayını, sayı 89, Divanlar Dizisi: 2; Ankara 1994. str. 135.).

u turskom jeziku.²⁶³ Nama je osobito zanimljivo što smo u ovom korpusu za veliki broj jedinica pronašli frazeološke ekvivalente u bosanskom jeziku, bilo da su sa istim sastavnicama, dakle leksički kalkovi, ili da se radi o frazemima istog globalnog značenja. Navedimo nekoliko primjera: *ağırlığınca altına tartılmak* – (čiji) dram zlata vrijediti, vrijediti zlata, vrijediti zlata koliko je težak; *ağzı sulanmak* – teći voda na usta; teći voda iza zuba, rasti zazubice; *akçe kaldırmak* (para kaldırmak) – dići pare (ostvariti dobru zaradu); *aklı başına toplamak* – pamet u glavu; *alın açık yüzü ak-svijetla čela*, čista obraza; *ateş saçmak*-bljuvati vatru; *ayağına düşmek*-kleknuti pred nekoga, *pasti niçice pred koga*; *ayaklı defter*-živa enciklopedija; *başına belayı satın almak*-natovarit belaj na glavu/na vrat; *başında kavak yeli esmek* – puhati vjetar kroz glavu; *biti vjetropir*; *bir avuç - şaka*; *bir yastığa baş koymak* – dijeliti postelju; *na jedan jastuk glavu metati*; *boşuna nefes tüketmek* – uzalud grlo derati; *boynunu bükmek*- pogeti šiju/vrat; *boynunun borcu-dug s vrata*; *canı ağzına gelmek* – doć duša do grla /do nosa; *dünya yıkılsa duymaz* – da se svijet sruši, ne bi pomak'o; *ekmediğin yerde bitmek* – nicati i tamo gdje ga ne posiješ; *biti koga i gdje treba i gdje ne treba*; *el açmak*-pružiti ruku (prositi); *gece kuşu* – noćna ptica; *gönlü büyük-široka srca*; *göz açtırmamak*-ne dati oka otvoriti; *göz kulak olmak* – sav se pretvoriti u uho; *gün görmedik* – ne vidjela sunca ni mjeseca; *habbeyi kubbe etmek* – praviti od muhe medvjeda; *iki eli kanda olmak* – biti krvavih ruku; (da su mu/mi/ti) obje ruke krvave; *iki gözü gibi tutmak*-čuvati/paziti/držati kao oči u glavi; *kan ağlamak* – krv proplakati/oči isplakati; *kara yerin altına girmek* – otići pod crnu zemlju (od stida); *kendi aleminde* – u svom svijetu; *kılı kırk yarmak* – cijepat dlaku na četvero; *oğlan oyuncuğol olmak* – biti (što) dječija igra; *püf desen uçar* – da puhneš, odletio bi (mršav); *şeytanlığı koymamak* – praviti šejtanluke/vragolije; *şişe içinden peynir yalamak*-umakati kroz džam sira (biti pretjerano škrt); *taş üstünde taş kalmamak* – ne ostati kamen na kamenu; *tuttuğu altın olmak* – za šta god da se uhvati, pozlati; *tuz ekmek hakkı* – (za hatur toga što su

²⁶³ Upor. T. Kortantamer, *Nav. djelo*, str.277-293.

zajedno) *hljeba i soli pojeli; ya devlet başa ya kuzgun leşe – il şehid il gazija, il bos il hadžija; yakasını kurtarmak – izvući živu glavu; yedi kat yere geçmek-propasti u zemlju (od stida); yer yarılıp içine girmek – otvori se, zemljo, da propadnem!; yerden göğe dek – od zemlje do neba; yüzü kara olmak – biti crna obraza...*²⁶⁴

5.4.3. Prozni podstil

Za prozni podstil književnoumjetničkog stila za naše istraživanje je posebno relevantna govorna karakterizacija likova, preciznije, odnos obilježja govorne karakterizacije likova spram obilježja autorskog govora. Nas osobito zanimaju pisci kojima je govorna karakterizacija likova svojstvena, kako bismo ocijenili koji stilski potencijal frazema maternjeg jezika uočavaju i koriste neki turski i bosanski autori – analizirajući uvođenje ili odsustvo frazema u govoru likova, odnosno, u autorski govor, ukoliko on nije ukinut za račun skaza – govora lika – pripovjedača. Ovakvom se formom – kako to obrazlaže M. Katnić-Bakaršić - ostvaruju bitni stilogeni efekti – autorska pozicija se gubi i omogućava stvaranje iluzije živog, kolokvijalnog jezika, često sa pomakom u nekom dijalektu ili žargonu.²⁶⁵ Ovakav će pomak omogućiti uvođenje kako standardno-jezičkih, tako i substandardnih frazeoloških jedinica koje bi po svom postanku trebale biti stilogene. Postupak pisanja iz tačke gledišta junaka proznog književnog djela, od djela koja smo izabrali za istraživački korpus, nalazimo kod našeg bosanskog savremenika Nedžada Ibrišimovića u romanu *Ugursuz*,²⁶⁶ u pripovijetki Fatime Muminović “Posmrče”,²⁶⁷ od

²⁶⁴ *Ibidem*, str. 283-293.

²⁶⁵ Upor. M. Katnić-Bakaršić, *Nav. djelo*, str. 112.

²⁶⁶ Nedžad Ibrišimović, *Ugursuz*; Preporod, Sarajevo, 1996., Bošnjačka književnost u 100 knjiga.

²⁶⁷ Fatima Muminović, “Posmrče”; Enes Duraković: *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Alef; Sarajevo, 1995., str. 469-480.

proznih djela na turskom jeziku, među djelima u kojima je autorski govor ustupio mjesto govoru lika – pripovjedača, u našem korpusu su izabrane: u romanesknu strukturu uvezane pripovijetke u zbirkaama suvremenog turskog prozaiste Mustafe Kutlua: *Bu Böyledir, Ya Tahammül Ya Sefer i Uzun Hikaye*, te dvije pripovijetke iz zbirke A. Didem Uslu *Tutuklu Bir İstanbul Üçlemesi*.²⁶⁸ Kako je isti postupak primijenjen i u romanu *Derviş i smrt* Meše Selimovića, izabrali smo jedan dio ovog romana u bosanskom izvorniku i u prijevodu Mahmuta Kiratlija,²⁶⁹ te Predgovor i prvo poglavlje iz romana *Beyaz Kale* turskog suvremenog prozaiste Orhana Pamuka,²⁷⁰ uporedno s prijevodom na hrvatski jezik.²⁷¹

Prisutnost autorskog govora, ali i živu govornu karakterizaciju likova uočavamo kod Nametka – u njegovom romanu *Tuturuza i šeh Meco*, te u satiričkom romanu *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*²⁷² Nametkova suvremenika Aziza Nesina, kao i u pripovijetkama Ahmeda Muradbegovića. Zajednička osobina svih odabranih proznih tekstova jeste da svoju temu baziraju na lokalnim motivima, na tradicionalnoj ili historijskoj građi, na motivima iz života naroda, iz čega možemo izvući pretpostavku da ova djela sadrže obiman korpus frazema, što nas i je i opredijelilo za ovakav izbor.

Palo nam je u oči da su odlike narodnog govora, a time i frazemi, u poređenju s ostalim turskim autorima, manje zastupljeni kod Orhana Pamuka. Nismo u mogućnosti spekulirati tražeći odgovor na pitanje

²⁶⁸ A. Didem Uslu: *Tutuklu bir İstanbul Üçlemesi*, Simavi Yayınları, Öykü, İstanbul 1992., 154. str.; “Solmuş Bir Ömrün İçinden” – str. 16-26, “Doğum Günü” – str. 99-105.

²⁶⁹ Meša Selimović, *Derviş i smrt*, četvrto izdanje, Svjetlost – Sarajevo i Prosveta – Beograd, Sarajevo, 1967., str. 15-32; *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*, Hazırlayan; Fahri Kaya; Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997., Mehmet (Meşa) Selimoviç: ‘Derviş ve Ölüm’den, str. 95-110; Türkçesi: Mahmut Kiratlı.

²⁷⁰ Orhan Pamuk: *Beyaz Kale*, İletişim Yayınları, 22. izdanje, İstanbul 1999., 199 str.; str. 7-10 i 11-20.

²⁷¹ Orhan Pamuk: *Bijeli zamak*, Preveo s engleskog: Marinko Raos, Vuković&Runjić, Zagreb, 2001., 207 str.; str. 7-11 i 13-23.

²⁷² Aziz Nesin, *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, Aziz Nesin’in Roman Dizisi:7; Özal Basımevi, İstanbul, 1980., 438. str.; str. 13-115.

da li je i u kojoj mjeri Pamukov jezik, a time i odnos prema frazikonu, odredio njegov sociokulturni identitet, odnosno njegovo odrastanje u urbanoj sredini, u metropoli kakva je Istanbul, školovanje u elitističkom liceju Robert Kolej, namjera da govori jezikom koji će biti razumljiv izvan njegova bližeg okruženja, ili je Pamukov jezik određen njegovim odnosom prema poetici u kojoj značajnu ulogu igraju motivi iz heterodoksnih mističkih učenja bektašija i hurufija, ali i želja za individualnim, a ne općepoznatim oneobičenjem jezika.

Navest ćemo nekoliko primjera iz Pamukova djela:

Dikkatini çekmek- Rüyaları hatırlatan mavi ebrulu yarif bir ciltle ciltlendiği, okunaklı bir yazıyla yazıldığı ve soluk devlet belgelerinin arasında pırıl pırıl parladığı için hemen dikkatimi çekti.(BK:7) – Snovita modrina njegovih fino izrađenih, žilicama prošaranih korica i njegov sjajan krasopis što je sjao među izbljedjelim državnim spisima odmah su mi zapeli za oko. (BZ:7)

Kaşla göz arasında - ...beni gözaltında tutmayacak kadar saygılı hademenin güvenini kötüye kullanarak, kaşla göz arasında çantama tıkip çaldım. (BK:7) – Iskoristio sam povjerenje čuvara koji me ostavljao bez nadzora; u tren oka strpao sam spis u svoju torbu. (BZ:7)

Aklına gelmek – Tarih kısmından sorumlu olduğum bir “meşhurlar” ansiklopedisine kitabın yazarı üzerine bir madde koyma düşüncesi bu sırada aklıma geldi. (BK:8) – Tada mi je palo na um ubaciti natuknicu o piscu u povijesni dio (njime sam se bavio) knjige o znamenitim i zaslužnim ljudima. (BZ:8) – Tada mi je pala na pamet ideja da ubacim bilješku o autoru ovog djela u jednu enciklopediju o poznatima, u kojoj sam uređivao oblast historije. (naš prevodilački izbor)

Umudunu suya düşürmek – Başka örneklerde de görülebileceği gibi bunun tersi de doğru olabilir diye düşünüyor, hemen yazarın izini bulmaktan umudu kesmemeye çalışıyordum, ama İstanbul kütüphanelerinde yaptığım araştırmalar umutlarımın çoğunu suya düşürdü. (BK:9) – I suprotno bi isto tako moglo biti istinito, kao što pokazuju i drugi primjeri;

stoga sam nastavio potragu za piscem svoje priče, no istraživanje u istanbulske knjižnice ugasilo mi je gotovo sve nade. (BZ:9) – ekspresivnije: učiniti da sve (čije) nade padnu u vodu.

Dudak bükmek - ... *tabii kendini beğenmişin tekiydi, kendinden önce yapılan şeylerin çoğunu yutmuştu, hepsine de dudak büküyordu; daha iyilerini yapacağından kuşkusu yoktu; benzersizdi; herkesten akıllı ve yaratıcı olduğunu biliyordu: Kısaca, sıradan bir gençti.* (BK:13) – Naravno da se varao: progutavši većinu dostignuća ostvarenih do njegova vremena, bijaše podigao nos u zrak; nije uopće sumnjao kako on može bolje, njemu nema premca; znao je kako je inteligentniji i kreativniji od svih. Ukratko, bio je prosječan mladić. (BZ:15) – Naravno, bio je zaljubljen u se, ovladao je većinom stvari koje su bile napravljene prije njega, i na sve njih je gledao s omalovažavanjem; nije sumnjao u to kako će on uspjeti napraviti bolje; nije mu bilo ravna; znao je da je inteligentniji i kreativniji od svih. Ukratko, bio je prosječan mladić. (naš prevodilački izbor)

Ana-baba günü – *Gemi ana-baba günüydü.* (BK:14) – Na brodu bijaše pakleno. (BZ:16) – Na brodu bijaše vladala opća pometnja. (naš prevodilački izbor)

Pahalya patlamak – *Ama bu ayrıcalığım da bana pahalya patladı.* (BK:14) – No ta me povlastica skupo stajala. (BZ:17)

Elinden gelmek – *Ellerinden gelse geceleri birlikte kapatıldığımız ambarda öldürürlerdi beni, ama Türklerle hemen ilişki kurduğum için korkuyorlardı da.* (BK:14) – Bili bi me ubili u rupi u kojoj su nas noću držali zakračunate da se nisu odviše bojali, videći kako sam brzo ustavio odnos s Turcima. (BZ:17) – Da su mogli, ubili bi me u ambaru u koji smo svi mi noću bili zatvarani, međutim, bojali su se jer sam odmah ustavio vezu s Turcima. (naš izbor)

Ağzımı aramak – *Bunları, belki de ağzımı aramak için söylediğini düşündüğümünden kaçmaya hiç niyetim olmadığını söyledim.* (BK:19) – Budući da sam mislio kako mi je to rekao samo da me iskuša, rekao mu kako nemam namjere bježati. (BZ:22) - Budući da sam mislio kako mi

sve ovo govori ne bi li mi razvezao jezik, rekao sam mu kako uopće ne kanim bježati. (naš izbor).

İlgisini çekmek, Başından geçmek – *Yalnızca bir tanesi ilgimi çekti: Kolu kopmuştu bunun, ama umutluydu; aynı serüvenlerin atalarından birinin de başından geçtiğini, sonra kurtulup kopmayan koluyla bir şövalye romanı yazdığını, kendisinin de aynı şeyi yapmak için kurtulacağına inandığını söylüyordu.* (BK:20) – Samo me jedan od njih zanimao: taj je izgubio ruku, no optimistički je rekao kako je jedan njegov predak isto tako izgubio ruku, pa je to preživio i čak preostalom rukom stigao napisati viteški roman. (BZ:22)

Iz navedenih primjera uočljivo je da Pamuk ne samo da nastoji upotrebljavati što manje frazema u svome tekstu već, i kada ih upotrijebi, oni su, knjiški, standardni, neutralni, bez osobito izražene ekspresivnosti i stilske boje. Imamo li u vidu da je hrvatski prijevod Marinka Raosa nastao ne po turskom izvorniku nego po engleskom prijevodu, a da u nekolicini navedenih primjera imamo leksičke kalkove frazema, odnosno, internacionalne frazeme (*u tren oka, pasti na um, skupo stajati*), to je moguće zaključiti da Pamukovu idiolektu, a time ni njegovom književnom izrazu nije svojstvena frekventna upotreba frazema. Moderni roman kakav je Pamukov već je po svojoj strukturi, ali i po figurama koje na svim jezičnim razinama autor koristi – konotativan, pun slika i emocionalnog naboja, frazemi iz pučkog govora ili argoa nisu primjereni niti govoru njegovih likova, kakvi su npr. zarobljeni Firentinac, braća i sestra Darwinoglu (iz *Sessiz Ev*).

Derviš Ahmed Nurudin, lik-pripovjedač iz čije pozicije govori Selimović, *pomalo junak, pomalo žrtva, pomalo narodni čovjek, ništa odviše, već s mjerom prihvatljivom za narod i za prvake* - jeste rastrgnut između morala primjerenom dervišu – kakvim Ahmet Nurudin želi biti viđen - i obaveze ili ljubavi prema bratu, između hinjene krijeposti skromnog derviša i zatomljene strasti i računice vječitog seljaka – pred kadinicom, Hasanovom sestrom, gospodskom ženom lijepih očiju, i pred sjećanjem

na jedinu ženu koju je u životu imao – svodi račune (Dis:399) – za jedinu ženu koju je imao, užasnut, veli: tuda usta su skinula mašak s nje (Dis: 402), on je jedan čovjek u času kada biva suočen sa smrću koja se tiče drugih, koja je tada veliki put (Dis:16), a čitav život priprema za nju, priprema koja počinje čim zakmečimo udarivši čelom o pod (Dis:16); smrt je preseljenje iz kuće u kuću (Dis:16), to nije nestanak, već drugo rođenje (Dis:16), vrijeme da se rastave duša i tijelo (Dis:16), nužnost u neizbježnosti prelaska na drugi svijet (Dis:16-17); a samrtni čas tek trenutak kad nam je stalo da popravimo svoj račun (Dis:20), i da se približimo koju stepenicu bliže raju i Bogu; međutim, drugi je to čovjek kada, nakon što iz Stambola stigne Katul ferman (Dis:389) osjeti želju za životom veleći zubima ću gristi, bježaću dok mi koža ne otpadne s tabana, naći ću nekoga da mi pomogne, nož ću staviti pod vrat i tražiću da mi pomogne (Dis: 390-391); kada osjeti kako iz zida, iz stropa, iz nevidljivog prostora kuca kudret-sat (Dis: 406) (a ne kudret-sahat, kako bi, sigurni smo, kazao svaki bošnjački derviš), kada ga hafiz-Muhamed pušta da posvršava račune sa sobom, i da izmoli od Boga milost, tada sam i tužan doziva ne Boga moleći ga da njegovu smirenu dušu primi u džennetske bašče, već doziva hafiz-Muhameda veleći pruži mi ruku i samo za čas budi mi prijatelj; U tom trenutku se nije dogodilo kao nekada ranije, da njegova nada odjednom digne glavu (Dis:26) – Ümidim birdenbire başını kaldırdı (BEA: 105). Dervišev prijatelj je Hasan, sin Alijin, za ženu kadije Ajni-efendije i kćer Alijinu²⁷³ – şugava ovca u porodici (Dis:21) – ailelerindeki uyuz koyun (BEA:101) ili porodična zalutala ovca (Dis:21) – yolunu şaşırmuş koyun (BEA:101), njegova sestra kazuje da je otac zbog njega u postelju pao (Dis:27) – yataklara düşmüş, i da je zbog brata uzalud oči isplakala

²⁷³ Žena čije ruke igraju čudesnu igru zavodjenja, kako bi se jedna zaustavila u vazduhu da čuje neku riječ – havada bir an kalıp konuşulanlara kulak kabartmak üzere yürüyüşe çıkıyor, žena koja govoreći o odmetništvu brata kojim su se nekada svi ponosili, a pogotovo otac (Dis:26) – ...hele babasının keyfine diyecek yokmuş (BEA:105), da bi, potom, ostavio službu i došao ovamo – işini gücünü bırakıp buraya gelmiş (BEA:105) i o ugledu porodice izravnava gubitak i dobitak ((Dis:28) – karla zararı kendine göre denkleştiriyordu (BEA:105),

pred ocem (Dis:26) – *kendisinin de ağlıyarak gözleri akıtması boşunaydı*; da Ajni efendija ništa ne zna i da ona *sve radi na svoju ruku* (Dis:27) – *kendiliğinden yapıyormuş bunları* (BEA:106). Kad Hasanova sestra kazuje Dervišu kako njegova imanja nestaje, prevodilac na turski jezik će govornoj situaciji i ženskom izrazu priličnijim vidjeti i upotrijebiti turski frazem *har vurup harman savurmuş*, u trenutku kada Derviš kaže kako je rekla nešto što je privuklo njegovu pažnju prevodilac na turski će za ženu takvoga soja koja u datom trenutku govori prepoznati sadržaj koji se da izreći turskim frazomom *baklayı ağzından çıkardı*, a njeno mišljenje da će biti manja sramota za porodicu ako se Hasan po svojoj volji odrekne nasljedstva prevodi sa *aile şerefleri beş paralık olmazmış. Varsın, böyle olsun* – pomislit će Nurudin- frazirajući kako mora pomoći da *ne padne ljava na ono što je među nama najbolje* (Dis:28)- *aramızda olan o en güzel şeye leke kondurmamak için yardım etmeye* (BEA:107). I dok kadinica nije ni slutila kako će Ahmed njenoj zamisli *natovariti na vrat* ovolike teškoće, prevodilac na turski “ublažava Dervišev čin” - on će joj tek zadati poteškoće: *ama benim bu kadar güçlük çıkaracağımı hiç ummamıştır* (BEA:108). *S njim je teško na prkos.* (Dis:30)- *İş inada binerse, onunla başa çıkılamayacağını bilirsiniz.* (BEA:108). Ahmed veli da je u njemu *bjesnila oluja* - *içimde fırtınalar kopuyordu* (BEA:109); Kadinica da joj je stalo da se ne *diže buka* oko njihove porodice - *ailemizin onun bunun ağzına düşmesini istemiyorum* (BEA:110), Ahmed *utire put* za ponovno viđenje - *tekrar görüşmek için bir açık kapı bırakıyor* (BEA:110), nesiguran da je *ostao potpuno čist* – *tepeden tırnağa temiz kaldığımdan emin değilim* (BEA:110). Ahmedov brat Harun je u tvrdavi. *U tvrdavi se zatvaraju rđavi ljudi, lopovi, zločinci, hajduci, carevi neprijatelji. Ponekad. A najčešće budale. Zato što misle da nisu krivi, a to čovjek nikad ne zna. Uvijek ispravljaju krivu Drinu, a to nije njihov posao, nit to ko od njih traži.* (Dis:161). Tek nakon što je Harun ubijen, Derviš je spreman da ga *gledaju krivo*, ljute se, *odmahuju glavom* (Dis:178). Hasan misli na Dubrovčanku. *Şeve mu pjevaju u srcu.* (Dis:345). Derviš će postati kadija i tražiti ljude koji *pronose glasine* kako je on kriv za smrt prethodnog

kadije, ali to će biti *kao da lovi vjetar* (Dis:362). Okružio se povjerljivim ljudima da ne *pipa po mraku*. (Dis:363) *Slomio šiju* pređašnjem muslimu. (Dis:364) Kadinica žalovala za Ajniefendijom, nije *gledala očima Ahmeda Nurudina*, on mu je, eto, *smetao i iz groba*. (Dis:367). Alijagu će sin, kupovinom oduzetih imanja da bi ih poklonio onima kojima su oduzeta, *podići na noge*. (Dis:368) I ocu *natovariti na vrat* dosta dugova. (Dis:369). *Ko ne umije da pliva, ne treba da skače u vodu, nadajući se da će ga neko izvući* – reći će Hasan. Za novac koji Hasan nalazi u sanduku, pod ključem, Alijaga veli: Tvoje je, čini šta hoćeš. *Neću u grob ponijeti*. (Dis:371) *Halal mu kost, starca još služi pamet* – kazat će Ahmed Nurudin. (Dis:371). Piri-Vojvodu koji bi *i svoju vlastitu majku pratio podozrivim pogledom je sami đavo natovarilo na vrat* kadije Ahmeda Nurudina, koji bi ipak, bez njega bio *kao bez ruke* (Dis:386). *Bio je ničiji čovjek, i nije služio nikome osim svojoj gluposti, a to je bilo dovoljno da me tri puta dnevno istjera iz kože*. (Dis:372) Ahmedu je dolazilo da *pobjegne glavom bez obzira* (Dis:372), *zavrtjelo bi mu se u glavi* od priča Piri-Vojvode, koji je *tjerao do kraja jureći sjenke*, priča na koje bi svaki pametan čovjek samo *odmahnuo rukom* (Dis:373). Uhvaćen je špijunski izvještaj u kojem je stajalo da je vezir neprijateljem držao svakog *tko nije s njim evet govorio*, da je *zajašio narodu za vrat*. (Dis:373). *Nije Latinin sjedio zatvorenih očiju i ušiju ovdje u Bosni. Da Latinin nije turao nos gdje ne treba, Ahmed Nurudin bi bio miran s te strane*. (Dis:374) Ovako su cijenili da je Dubrovčanin *pljunuo na naš hljeb i so*, i ne treba tek njega uhvatiti, nego su *tražili i Hasanovu kožu* (Dis:378). U zamjenu za kadijinu glavu. *Sve traže tvoju glavu... A zašto te vezir štiti? Zbog lijepih očiju?* (Dis:380), postoje tužbe da Ahmed Nurudin ima težnje da svu vlast *uzme u svoje ruke* (Dis:381). I tako Derviš *diže ruke od sebe sanjanog* (Dis:382), daje uhapsiti Hasana, brani se riječima *stavljen mi je nož pod grlo* (Dis:383), da bi mu Mula-Jusuf uzvratilo *kako je strašno kad ljudi okreću glavu od tebe* (Dis:384). Sam Derviš – *pomalo junak, pomalo žrtva, pomalo narodni čovjek, ništa odviše* – govori slikama, emocijama, često izbjegava govoriti izravno – govori frazemima, bez kojih bi slike bile date u naznakama, bez

kojih bi osjećanja bila tuđa, bezbojna. Ili bi trebalo puno više riječi da se o njima kaže. Makar Meša Selimović i ćutio.

U Knjizi *Adema Kahrimana pisanoj Nedžadom Ibrišimovićem Bosancem*²⁷⁴ na 24 strane teksta nismo registrirali niti jedan frazem, kao ni u pripovijetki (ili prvoj glavi romana) *Vječnik*²⁷⁵ ovoga autora, koji nam je i sam u jednom usmenom kontaktu kazao kako u njegovoj prozi nema frazema. Međutim, u Ibrišimovićevom romanu *Ugursuz* u kojem je autorska pozicija skrivena za leđa nijemog Ugursuza - sluge i gada Muzaferra – čija se *pamet muti od tuđe zabranjene igre sa Zejnebom Hasbićevom* (U:39), čiju je majku gospodar *držao na oku ne bi li se krikom otkrila kada ga bijaše bacio psima* (U:37), Muzafer za koga sumnjaju da može ljubavno napasti, o čemu žene *pričaju svojim poganim jezicima* (U:47), onaj koji kaže: *Gubim glavu, oponašam noćne zvukove svojim pokretima, njima kao zabavu, a sebe da oslobodim.* (U:48), koji vidi kako *Safijina grba čovjeku zagorči život*, (U:52), koji zna da je Ihtar svjestan kako je ajanova dosjetka *mač sa dvije oštrice* (U:66), kome jedino preostaje da *prigne glavu* (U:79), jer Herdekovljani *prvo dušu ispuste, pa onda inat* (U:78), koji sam sebi govori *da ne popušta dizgine svojoj grubosti* (U:94), vidi ko se *zaustavlja na pola puta i unosi odviše žuči* (U:125); zna i ko se *naturao na očevu šilte* (U:144), zna da *zli jezici govore* (U:151), da u njih *upiru prstom* (U:149), vidi kada ko koga *ujede za srce* (U:168)... Autorski govor Nedžada Ibrišimovića u njegovim novijim prozama – možemo kazati - ne karakterizira upotreba frazema. Ona je tu da odslika kako nijemi pripovjedač, sluga i gad, Muzafer osjeća. Kako gleda, kako sluša. Da prenese šta i kako govore Herdekovljani. Da jezik progovori o likovima. O mjestu, i vremenu.

Likovi suvremenog turskog prozaiste, neotradicionaliste Mustafe Kutlua – od lika, odnosno likova u tri obrađene knjige, za čiji skaz se

²⁷⁴ *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, 381-405.

²⁷⁵ *Ibidem*, str. 367-377.

autor zaklanja, preko drugih, sporednih junaka – mogu se smatrati svojevrsnim uzorcima koje književnik gradi na osnovu njihova govora – na osnovu neosjetnih prijelaza dijaloga i monologa, svijesti i podsvijesti. Jedna od odlika Kutluovog stila jeste i eliptičnost vođenja radnje, ali i eliptičnost iskaza. Kutlu će, kroz svog glavnog junaka, obilato koristeći frazeme opisati koji drugi lik:

Şuna ağam, buna paşam demekten; kanı beş para etmez adamlar karşısında yutkunup sessiz kalmaktan bıkmış. (UH:81) – *Dodijalo mu da svakom lepe çini, da guta pljuvačku i şuti pred ljudima koji ne vrijede pişljiva boba. Onca yıl ağam paşam diyerek önünde eğildiği siyasilere, bürokratlara, para babalarına karşı çıkmaya başlamış.*(UH:82) *Počeo se suprotstavljati političarima, birokratima, bogatunima pred kojima se desetljećima klanjao i činio im temena. ; İçmeye sabahtan başlar, çakırkeyf hali ile gayet kibar, sizli bizli konuşur, bayağı düzgün ve verimli çalışır, kimseye sarhoş olduğunu hissettirmez; ancak akşam üzeri çizgiden çıkardı.* (UH:102) – *Ujutro bi počeo piti, i dok je pripit razgovarao bi prilično uljudno, na persi, radio baş kako treba i produktivno, niko ne bi mogao pomisliti da je pijan; samo bi pred veče prelazio crtu/granicu. Zanaatın yanı sıra cümbüş çalmasını, dem çekmesini, muhabbeti koyulaştırıp o hal üzere sabahı etmesini dahi öğrenmiş.* (UH:101) – *Pored svog zanata savladao je i da svira saz, potegne iz şişe, da unese života u razgovor i tako dočeka jutro.; Kafayı çeker, cümbüşü eline alır, akşamı sabah eder.* (UH:100) – *Naliže se, uzme saz, pretvori noć u dan.; Tabii bu resim tabela hevesi yüzünden derslerini asıyor.* (UH:68) – *Naravno, zbog ove strasti za slikanjem i reklamnim natpisima, markira časove.; Sevim bizim bu karşılıklı bakışip konuşmamızı dedikodusunu bizzat yakalamış ve bu yüzden dört köşe olmuş mahalle karısı keyfi ile izliyor.* (UH:93) – *Sevim je lično uhvatila trač da se mi ovako šmekamo i pričamo, i zato gleda s užitkom mahaluşe kojoj je baş sve potaman (duşa na mjestu); Ali Bey filinta gibiydi, traş olmuş, giyinmiş.* (UH:107) – *Ali je bio kò tambura (kò pişca/kò lampa), obrijao se, sredio se.; Bütün bu patırtı arasında sürekli garantiye, sağlama oynamış.* (UH:81) - *U svoj ovoj gunguli, vazda je igrao na sigurno, na ziher.*

Kutlu frazeme koristi kada želi posebno ekspresivno opisati neku situaciju, neko stanje, emociju: *Ayağımız yere basmıyordu yani.* (UH:70) – *Lebdio sam po zraku.; Sütten çıkan kaşık gibi bu defa particilerin davulunu çalmaya başladı.* (UH:44) – *Kao da je pao s neba, sad poče svirati u diple partijaša/puhati u jedra partijaşima.; Hani boynuz kulağı geçer misali daha ileri gitmiş.* (UH:101) – *Znači, otišlo dalje i od onog kad prođu uşi mimo glavu.; Böyle havadisler fıslıti gazetesine girince bire bin katılarak anlatılır.* (UH:98) – *Kad ovakvi događaji dospiju do Mahalske obavještajne službe, prepričavaju se u stoput podebljanoj varijanti.*

Ovaj autor upotrebom frazema postiže eliptičnost, a time i dinamičnost iskaza, koji sadrži sud o određenoj pojavi, proistekao iz općeg iskustva i poimanja određenih realija prisutnih u datoj kulturi: *Eh, dünya dediğin keyif ehlinin ebedi işret bahçesi değil, vakit tamam olunca Hakkı Usta da elden ayaktan kesilmiş; açıkçası bildiğin felç, adam yatağa çivilenmiş.* (UH:101) – *E, što veliš dunjaluk, nije on vječita krčma za meraklije; kad dođe vakt i sahat, i Majstoru Hakiji se uzeše noge i ruke; pravo da kažem, kap, kò što znaš, čovjek ostao prikovan za postelju.; Ekmek paramız çıkıyordu gerçi ama, “Küçük Kitapçı” kurduğumuz hayallerin eşğine bile ulaşmamıştı.* (UH:80) – *Istina, zarađivali smo za hljeba, ali, nije doteklo čak ni do praga naših maštarija o “Malom knjižaru”.*

Pored toga što pripadaju istoj generaciji i što su žene, zajedničko za tursku književnicu Didem Uslu i bosansku književnicu Fatimu Muminović jeste i žena kao centralna ličnost oko koje se plete fabula njihovih pripovjedaka. Pitamo se da li je zgusnuta distribucija često veoma ekspresivnih i emocionalno obojenih frazema u prozama obiju spomenutih autorica proizašla iz njihovog ustupanja autorske pozicije liku-pripovjedaču, koji je također žena čiji skaz može imati obilježja različitih registara i žanrova razgovornoga stila, ili se nešto intenzivnija upotreba frazeoloških jedinica može tumačiti time što je autor žena, koja po svojoj prirodi emocionalnije pristupa izvanjezičnim realijama, koja svjesno ili ne, nastoji što izražajnije, što subjektivnije, što ubjedljivije prenijeti dati

sadržaj. Fatima Muminović²⁷⁶, kroz tragičnu ispovijest Bošnjakinje iz nekog sandžačkog sela, kazanu prostim, narodnim govorom kakav možemo čuti u bošnjačkim selima Sandžaka – otkriva svijet patnje i trpnje u njenoj junakinji, Vasvi, i kroz njenu optiku promaknut svijet patnje koji je okružuje: zaove i djeverovi *sve mlado i zeleno*, muž, *šaka muke* kad ga pogledaš, ali zna i da *do srca uzdrma*; roditeljsku kuću ne pohodi, *danas ćemo, sutra ćemo* – dođe jesen, bolest, muževljeva smrt. Da ne reknu *kučka digla rep*, ostaje u svekrovoj kući, gdje štiti i misli *dosta sam muke vidjela*. Poruči ocu da dođe, a on dođe u strahu *živ mrtav*. Primiše ga *ko da im se djed sa onog svijeta vrnuo. Vрати se u rod*, bi joj suđeno da za malo vremena *preturi preko glave toliko čemerli života*, a ne zna još *kakvi će jadi da je stignu, u sebi puca* od brige šta ako je u *drugom stanju*. Ni iskusna Umihana Jahina *od oka* ne može prozrijeti da li je. Zna da jeste, ali *krije ko zmija noge*. Kad svekar i svekrva doznadoše da nosi dijete njihova umrlog sina, dođoše je uzeti za mlađega, Derva. Vasva se protiviti riječima: *ni vrana mi mrtve kosti tamo ne odnijela*. Svekar veli da su je kod njih *čuvali ko žedan malo vode na dlanu*, a što je radila, pa *ni kod oca ne mjeri koja noga joj je duža, koja kraća*. Odvedoše je za djevera, Derva, dok se onom njenom “jadu” *još ni kosti u grobu nisu rasklopile*, što nije mogla pomisliti *ni koliko da se za vrelo gvožđe ufati*. Ocu već teška, on *pomodrio u licu ko čivit*. Strah je da će je sutra snaha, kada se brat oženi *poprijeko gledat*. Kada odbija spavati sa Dervom koji se *skide go ko od majke rođen*– on joj prijete: *misliš da sam budala, da me od prve vučeš za nos, leži odmah il' ću te spraviti sa zemljom, nije ti kod mene lahka petlja, nećeš li, četiri ti puta na četiri strane. I ćorav bi vidio* da se porod prikućio, ali bi prisiljena odnijeti ručak Dervi, i dok se pope na brdo *duša joj na nos izađe*. Rodi u brdu, i *u zemlju bi da propadne* od stida pred svijetom što nosi i prazne sude i novorođeno dijete u naručju, pomišlja da je utekla od *zlih očiju* kad pred nju izbi svekrva ružeći je što rađa po

²⁷⁶ Enes Duraković: *Antologija bošnjačke pripovijetke XX. Vijeka*, Fatima Muminović: “Posmrće” str. 469-480.

brdima kao da nema kuće i kućišta, što im svijema uze obraz, što joj pred cijelim selom naloži vatru na glavu. Vasvin bijes govori: *Imala si Hasana s opancima roditi da me vratiš za sina, što si digla prašinu bez imalo vjetra, ko da sam ovo dijete od oca donijela.* Slutnja: *a ne znam koliki crv pod gredom se miče.* Pred mogućnošću da izabere prihvatanje inoće ili ostavljanje djeteta i povratak u rod, kaže da od djeteta neće nikud, *pa makar je na komade sjekli, njena je besa tvrda, zaklinje se na osvetu: kad jednom zora svane nečija će majka zakukati, kuka: a moja je zakukala još kad sam u ovu kuću prag preskočila.* U selu *pukao glas* o gripu, i bolest se *Vasvi savi oko srca.* Na dan kad dijete napuni sedam mjeseci *zatvori oči i spremi se za ahiret.* Ne može ni ispričat *koliko joj je jada u lubinu stalo* otkako je vidjela Dervu, koji joj je i kod Eleza *ćutek pravio, poturao kako je nečista obraza.* U nagomilanom bijesu Dervi u oči saljeva užareno olovo. Neće priznati *da je sijeku i peku,* jer žao joj je oca i matere *što će u zemlju potonuti od bruke* ako je osude. Ostaje u kući u kojoj joj *svak broji svaki čemerni zalogaj, ostaje da dijeli zalogaj sa Dervom dok im para na nos ulazi i izlazi.* Ostaje na najtežoj robiji za koju ne zna da li je sama sebi odredila, ili je život donio, ili sudbina.

Junakinja autorice Didem Uslu,²⁷⁷ Sevim, udovica, na dan kada je ušla u šezdeset i drugu godinu-*tam altmışiki yaşına bastı* – u iščekivanju poziva sinova ili snaha – suočena s minulim godinama, sa svojim i tuđim životima – otkriva svoj svijet: *Çocuklar ömrümüzü aldı. - Djeca su nam život uzela.* Muž ju je pazio, kad joj je bilo najteže; veli: *Sabahlara kadar yanımda oturur, lala paşa eğlendirirdi. Hakkını yiyemem doğrusu. - Do ujutro bi uzame sjedio, pazio me ko lalu u maştrafi. Şto je pravo, pravo je.;* Stariji sin se bio ubezobrazio. *Yumurta tavuk hikayesi. - Priča je'l starija kokoş il' jaje.* Ocjene, i u osnovnoj i u srednjoj, *ko sportska prognoza – beşten şaşma altıyı aşma notları.* Mlađi, *sam se o sebi bavio. - Kendi yağıyla kavruldu.* Išla tražiti djevojku za starijeg, na kraju *našla krpa zakrpu -*

²⁷⁷ Didem Uslu: *Tutuklu Bir İstanbul Üçlemesi*; 'Doğum Günü' str. 99-105.

Armudun çekirdeği, üzümün çöpü derken - izabra jednu, istina *pamet joj malo u havi* - *aklı havadaydı* - ali, *šta je briga* - *neme lazım*. Mlađa snaha *sprema ruho za docenture*, bojat se, *propustit će voz* - *treni kaçıracaktı* i sin će joj ostati bez potomka. Jedna druga junakinja Usluove,²⁷⁸ plemenita gospođa istanbulska, zastala nad svojim svehlim životom, s nostalgijom pripovijeda o sebi, vremenu i ljudima Istanbula: *zaprepaštena što su iskusne udovice* - *gün görmüş dullar* i *netaknute djevojke* - *el değmemiş genç kızlar*- *izaşle na prodaju kao roba osrednje kvalitete* - *Piyasaya çıkarılmak*, što je Istanbul *spao na niske grane* - *sokağa düşmek*. Dok se u mladosti čini kako je vrijeme stalo, ostarjeti znači *biti odbačen u stranu* – *kenara atılmak* ; vraća se u svoje djetinjstvo u Kandilliju, kada su je *pazili ko malo vode na dlanu*, - *el üstünde tutulurdum*, kako su joj ugađali – *bir dediğim iki edilemezdi*; uvodi priču o svojoj majci Čerkezkinji koja je kao trogodišnja djevojčica *pala u ruke*- *eline düşmek* trgovcima robljem, bila prodana uglednoj porodici – *hali vakti yerinde bir aile*. Vraća se na svoj život, sjeća se muža koji joj je ugađao, koji bi *na jedno oko zažmirio* - *göz yummak* i kada bi se igrala u bašči, na dan kada je došla *crna vijest* - *kara haber* da je u Nedždu umro čovjek sa kojim je željela *na jednom jastuku ostarjeti* - *bir yastıkta kocamak*. Kćeri je poudala, sinovi u vojsku otišli. Na vijest o smrti starijeg *srce joj prepuklo* - *yüreği dağlandı*. Najmlađi sin, Mesut, *očinji vid* - *gözünün nuru*, *nije imao živa mira* - *içi içine sığmazdı*, kada se Istanbul tresao - *yer yerinden oynamış* - uzalud mu je govorila – *diller dökmek* - da se ne miješa.

Frazemi u Muratbegovićevim novelama jasno će profilirati sociokulturni i duhovni identitet likova:²⁷⁹ Hadžibeg, Lejlin otac – tvrd i tradicionalan, duboko emotivan, njegova silna ljubav prema kćeri jedinici – koja je *njegovo oko u glavi*, *srce u njedrima* (Muratbegović:141, 150),

²⁷⁸ Didem Uslu: *Tutuklu Bir İstanbul Üçlemesi*; “Solmuş Bir Ömrün İçinden”, str. 16-26.

²⁷⁹ Ahmed Muratbegović: *Haremska lirika-Haremske novele*, “Bošnjačka književnost u 100 knjiga”; Preporod, Sarajevo, 1996.; 507 str; “Lejla” - str. 133-165; “Carska noć” - str. 166-193.

rođena krv (Muratbegović:146), *krv njegova u žilama* (Muratbegović: 150), u ljubavi prema kćeri suprotstavljen njenom mladiću Ćamilu, simbolu evropskog i naprednog, Ćamilu, bezbožniku kojemu, on, Hadžibeg, ne da kćer – miljenicu, *da mu je zaiskao komadić srca iz njedara* (Muratbegović:141), Ćamilu čiju *bezbožnu drskost hoće “u prašinu smrviti”* (Muratbegović:145), *da bude “od makova zrna manji”* (Muratbegović: 145). Hoće ga u Lejlinu srcu pobijediti jer, *krv nije voda* (Muratbegović: 145); Hadžibeg, odlazeći na *Božiji put*, oporučuje da ga *na kućnom pragu* dočeka njegova miljenica. Odlazi na put na kojem pod arapskim suncem *mozak u glavi ključa* (Muratbegović:156), vraća se kući i nalazi kako *vrata zijevaju kao hladna pukotina* (Muratbegović:161); dočekuje ga *od straha napola mrtav Hasan*. U bijesu, u bunilu *kao da mu tlo ispod nogu bježi*. U Ćamilovoj kući zatiče Lejlu, sa djetetom u naručju: djetetom u kojem je *pobijedila njegova krv* (Muratbegović:165); Frazemi u govornoj karakterizaciji Hadžibega proizvod su njegovih emocija, njegova afekta; oni su “znak” sredine kojoj pripada. I kojoj Ćamil ne želi pripadati.

U Muratbegovićevoj noveli “Carska noć” glavni junaci su iz predgrađa, djeca udovice Aiše - života željan dječak Arif i djevojčica Šemsa koja *baca krv* (Muratbegović:169) – junaci čiji je govor pučki, gotovo prost, stilski sniženo markiran. Mati iz predgrađa grdi Arifa koji je, kako mu je otac umro *uzeo đem na se* (Muratbegović:169) – *idi po cesti zjale prodavati* (Muratbegović:168), prijeti mu *vidjećeš ako te omjerim ovim obličkom preko leđa*, pita se zar ga je rodila da joj *može pljuvati u lice i blatom se nabacivati na sijede kose*, ponovo prijeti da neće s njom *pod jednim krovom živjeti, pa da mu je glava do neba* i da joj je *na zjenice ispò*, jer nije ona dužna *trpiti njegove pasjaštine i jediti se radi njegova neoprana jezika* (Muratbegović:169), govori mu da mu je *široko pod nebom*, pita se ko će s njim *na kraj izaći*; sin ne mari za majčine riječi: *daj mi da večeram, pa ti klepeći jezikom koliko ti drago!* (Muratbegović:169), govori kako joj je *svaka riječ bez repa i glave* (Muratbegović:171); mati se pita *šta je Bogu skrivila pa da joj naprti ovakovu muku na vrat*, kazuje kako to *nema ni u Cincara*, kune ga *dabogda ti majčine suze na grdne rane izlazile*; dok

dječak jede *da mu sve puca iza ušiju* majka prigovara kako je to *krvavom mukom stekla*, kako on jede *i njen kruh, i dušu, i džigerice*, kako joj *pljuje na sijedu kosu*; grdi ga zbog poderane i prljave odjeće *kao da si cijeli dan đubre vukao*, veli *kao da sjedim na dukatima*, tuče ga, a potom *žali srce me moje boli za tobom*. Udovica Aiša govori da su nakon očeve smrti ostali *sami ko odsječeno granje*; zahvaljuje Bogu što ima *dobrih duša* koje im *idu na ruku*, što još nisu *došli do zida*. Arif mašta o gimnazijalkama koje su *lijepo ko slike*. Muratbegovićeви likovi iz predgrađa govore frazemima. Čini li se da je stoga i njihova bol, i srdžba, da su njihova ljubav i njihov bijes jači negoli se može kazati knjiškim jezikom?

Zbog humorističnosti, ironije prisutne pri samoj semantizaciji frazema, zbog njihove konotativnosti (višesmislenosti), igre riječi, ove su leksičke jedinice veoma frekventne u satirama Aziza Nesina i u prosto-dušnom humoru Alije Nametka. Ponovno, elementi pučkog govora, duhovitih obrata, poređenja, uvođenje kolokvijalizama i argoizama, čine još smješnijim situacije i likove koje ovi autori oslikavaju u svojim djelima. Navedimo nekoliko primjera iz Nesinovog romana *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*:²⁸⁰ *Tornadan/fabrikadan çıkmış gibi olmak - Sanki tornadan çıkmış gibiydi bütün yüzler.* (Nesin:13) - *Sve face su bile na isti kalup. - biti na isti kalup, biti svi isti, kao da su izašli iz serijske proizvodnje; Tornadan çıkmış gibi /birbirine benzemek/ - İmamın, onların tornadan çıkmış gibi birbirinin benzeri görmesinin nedeni buydu.* (Nesin:15) - *To je bio razlog što ih je imam posmatrao kao da su svi na isti kalup napravljeni. - biti na isti kalup, sličiti jedan na drugoga; Tabanları yağlamak - Yaşar, arkasında imamı görmesiyle tabanları yağlayıp topukları kıcını döverek kaçmaya girişti.* (Nesin:16) - *Kako Jaşar za sobom vidje imama, tako udari vatra tabanima i dade se u bijeg, sve se udarajući nogama u guzicu. - dati vatra tabanima, požuriti; Topukları kıcını dövmek - Yaşar, arkasında imamı görmesiyle tabanları yağlayıp topukları kıcını döverek kaçmaya girişti.*

²⁸⁰ Aziz Nesin: *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*; Aziz Nesin Roman Dizisi:7, II. Izdanje, Özal Basımevi, İstanbul, 1980., 438 str.

(Nesin:16) - *Kako Jašar za sobom vidje imama, tako udari vatru tabanima i dade se u bijeg, sve se udarajući nogama u guzicu. - udarati se nogama u guzicu, bježati u velikoj žurbi i panici; Anasından doğduğuna pişman etmek - Koşmasındaki hızına, savurduğu tozuna bakılırsa, imam bir eline geçirirse, Yaşar Yaşamazı anasından doğduğuna pişman edecekti.*

(Nesin:17) - *Obrati li se pažnja na brzinu kojom je trčao i prašinu koju je podizao, da ga je imam samo uhvatio, Jašar Jašamaz bi se pokajao što ga je majka rodila. - pokajati se što ga je majka rodila, gadno nadrapati; Ağızından burnundan buğular salmak - Başgardıyan ne olduğunu soruyor, imam ağızından burnundan buğular salıp sıksık soluyarak, gözlerinden yalazlar saçılarak ... deyip duruyordu.*

(Nesin:17) - *Glavni stražar je pitao što se dogodilo, a imam je neprestano ponavljao pjeneći i na usta i na nos i stalno uzdišući, dok su mu iz očiju sijevale iskre. - pjeniti i na usta i na nos (bjesniti, ljutiti se); Küplere binmek - Elbet bir şey yaptın ki, imam küplere bindi...*

(Nesin:18) - *Sigurno si nešto učinio dok se imam tako rasrdio/dok je imamu tako pao mrak na oči. - rasrditi se, izgubiti kontrolu nad sobom; Tüyü düzmek - Baksanızı cıbil Yaşar nasıl tüyü düzdü...*

(Nesin:21) - *Pogledajte samo kako je goljo Jašar napučo perje! - napucati perje, početi se lijepo odijevati; Birinin başı belaya girmek - O zaman her şey ortaya çıkacak, Yaşar'ın başı belaya girecek, en az beş yıl hapis daha yiyecek.*

(Nesin:21) - *Tad će sve izaći na vidjelo, Jašar će se uvalit u nevolje, i popiće najmanje još pet godina čuze. - uvaliti se u nevolje/belaj, biti u nevolji; Birine yol göstermek - Kırk yıllık hırsızına yol mu göstereceksin Cumhuriyet çocuğu!- diye bağırdı*

(Nesin:32) - *Povika: - Zar da prekaljenog lopova učiš pameti, ti koji si juče na svijet došo! - upućivati koga, učiti koga, učiti koga pameti/poslu, soliti pamet; Kafayı üşütmek -Kafayı üşütmüş.*

(Nesin:38) - *Udaren mokrom čarapom. (Ozebo po glavi); Keçileri kaçırmak - Keçileri kaçırmış yahu...dedi*

(Nesin:38) - *Bolan, nisu mu sve koze na broju.; Tavşan kanı - Hey, ocakçı! Oğlum, bize altı demli çay gönder, tavşan kanı...*

(Nesin:56) - *Čajdzijo, pošalji nam šest jakih čajeva, nek budu ko zečja krv! - kao zečja krv, jak čaj ili kahva; Saati saman yemek - Şöförün saatinin saman yemiş olduğunu söylediler.*

(Nesin: 91) - *Rekli su*

da šoferov sat radi na kiselo mlijeko. (sat biti pokvaren, ne raditi); Topuzuna anlatmak - Hadi, hadi...Dünyada inanmam, onu benim topuzuma anlatsın o...(Nesin:93)- De, de... Nema teorije, ne vjerujem, ti to mom malom pričaj... (u vulg. Pričaj k....., ili sviraj k., m. će te slušat)

Vjernu sliku narodnog govora, punog frazema, iz kojih se može nazrijeti u jednom mentalnom sklopu općeprihvaćen sud o nekoj vanjezičnoj pojavi, zatičemo i u Nametkovom romanu Tuturuza i Šeh Meço:

Zatvoriti vrata pred nosom - Svukud po Sarajevskom polju ima aga, a ima i begova, ima hodža i hadžija, neće im nitko zatvoriti vrata pred nosom, i svakome je drag razgovor i pjesma, a tko je dervišane, taj će se i posebno obradovati da se malo učini i skupnog zikra. (TŠM:12)

Ako sam u pojati bio, nisam slamu griz'o - Otkud ne znam! Ako sam u pojati bio, nisam slamu griz'o. Sve je ovo bilo Topal Osman-pašino. (TŠM:13)

Kao tele kad ugazi u pitu - Jest, vala! Slušaš, slušaš, pa kad progovoriš, kao tele kad ugazi u pitu. (TŠM:13)

Mali čovjek/mali ljudi - previjati se u pasu ko seoska snaša- činiti temenna - Prema malim ljudima je strog, a prema višim od sebe previja se u pasu ko seoska snaša, čini im temenna. (TŠM:13)

“S jednim se konjem ne ide na trku.” - On meni: Jedna je lista. Predsjednika vlade, generala Živkovića. A ja njemu: “S jednim se konjem ne ide na trku.” (TŠM:14)

Zinuti vrsnica/guzica/strina za - Što ti je vrsnica zinula za ribom! (TŠM:17)

Zastri se da se ne pokaplješ! (TŠM:17)

Pustiti/puštati vodu - Na jaliji je seljak držao konja za povodac i tužio se seljacima koji su se okupili oko njega kako mu je konj prestao puštati vodu ima dva dana, pa kako je radio svašta šta mu je tko rekao, ama fajde nema. (TŠM:18)

A zar može bubanj bez šipke? (TŠM:20)

Ne uzimati u ruku ništa teže od kašike - Majstor je na tebdil-havi i ništa

teže ne uzima u ruku od kašike kad se jede, a kad se svira i pjeva, terzijan je lakši i od kašike. (TŠM:20)

Na krivo nasađen - A hoćeš li mi ti, Avdaga, reći, kad je šeh danas ovako na krivo nasađen. (TŠM:21)

Vidjeti vodu - Bogzna otkad mu koža nije vidjela vodu. (TŠM:24)

Procuriti voda iza zuba (i niz donju usnu) - I nastavio je redati jela na čiji spomen mu je procurila voda iza zuba i niz donju usnu. (TŠM:29)

Tuđu njivu nagnojiti - Polako se oblačio, a Tuturuza se odmakao u kukuruze da tuđu njivu nagnoji, jer je mislio da treba napraviti mjesta i za večeru. (TŠM:30)

Pametnije pile od kokoši - Svakako je u ovom vaktu pametnije pile od kokoši. (TŠM:32)

Ko ne jede mesa ne vidi nebesa. (TŠM:33)

Ko sve potroši na zahiru popeće mu se guzica za vrat. (TŠM:33)

Ujesti koga za srce - E baš me ujede za srce!

Zajmić-vratić - Zajmić-vratić! (TŠM:40)

Iz navedenih primjera različitih prozних tekstova različitih autora da se zaključiti da književnici frazeološke jedinice koriste najviše u govornoj karakterizaciji likova, kako bi pored upečatljivo iskazane poruke i naglašene emocije smjestili dati lik u određene grupe društva, kako bi omogućili smjenu govornih uloga (pisac emitent – čitalac recipijent; lik-pripovjedač emitent – čitalac recipijent; lik- pripovjedač i drugi likovi u smjetni uloga recipijenta i emitenta), u kojoj će čitalac – prema jeziku kao jedinom semiotičkom sustavu upotrijebljenom u tekstu – prepoznati sadržaj opisa lika i sadržaj izrečen u govornome činu.

5.3.4. Podstil poezije i paraknjiževne stihovane forme

U podsutilu poezije, iako zanemarljivo malo, uočili smo prisustvo ustaljenih, knjiških, poetičnih ili oneobičenih, modificiranih narodnih frazema, čije se uvođenje može smatrati stilogenim postupkom; ovdje osobito dolaze do izražaja neka razlikovna obilježja frazema, kao što su konotativnost, ekspresivnost, emfatičnost ili funkcija intenzifikatora u tekstu.

Iako je zanemarljivo malo frazema u suvremenoj umjetničkoj poeziji, u Ćatićevim stihovima nalazimo neke frazeme: *raditi poput mrava – i tužni pjesnik poput mrava radi, steći tvrdu koru kruha – da steče samo tvrdu koru kruha;*²⁸¹ *teći med iz usta* (modificirani oblik) *ljudi med što pod jezikom nose.*²⁸²

Osobito suvremena umjetnička poezija, kako ona na bosanskom tako i na turskom jeziku, namijenjena je ciljnoj grupi čitalaca isprofiliranog ukusa, i ona, noseći novi zvuk i novu boju, ne ostavlja prostora uobičajenim, poznatim sintagmama, ma koliko frazemi po sebi bili oneobičenje jezika.

Stoga, frazem pronalazi svoje mjesto u jednoj drugoj, paraknjiževnoj skupini stihovanih formi: u tekstovima napisanim za vokalnu interpretaciju, pjesmama koje su napisane s nakanom da budu zapamćene, općeprihvaćene, da postanu izraz opće pripadnosti, obilježje jednog vremena ili jednoga žanra, kojemu cilju pomažu slike preuzete iz fraziona. Poistovjećenje sa masom, preuzimanje suda grupe, pozitivan ili negativan uklon prema određenoj pojavi, slikovitost, to jesu elementi koje autori tekstova za vokalnu interpretaciju crpe iz fraziona, to su bitni uvjeti da masa prihvati tekst, i da određena pjesma postane zapažena i ostane zapamćena. Otuda naše posebno interesovanje za ovu vrstu paraknjiževnih, upotrebnih tekstova, koji katkada sadrže i stilski sniženo

²⁸¹ Enes Duraković, *Antologija bošnjačke poezije XX. vijeka*, Alef, Sarajevo, 1995., 333. str., Musa Ćazim Ćatić, “Ja nijesam sanjar”, str. 50-51.

²⁸² *Isto*, Musa Ćazim Ćatić, “Teube-i nesuh”, str. 55.

markirane frazeme. Prisustvo kolokvijalnih frazema osobito uočavamo u pjesmama pokreta New Primitivs, čiji su najbitniji predstavnici “Zabranjeno pušenje” i Elvis J. Kurtović.

U pjesmi “Splitska princeza” sa posljednjeg albuma *Bog vozi Mercedes sarajevske grupe “Zabranjeno pušenje”* bilježimo: *sreća više ne kuca na moja vrata; moji su dani kule od pijeska*; u pjesmi “Arizona Dream” sa spomenutog albuma registriramo: *češkò jajca (dosađivati se), u glavi sve se sleglo, jednog mi dana pukne film, Za nju čujem našla sreću, našla dom (udati se), i ne fatam krivinu (ne bježim)*; u pjesmi “Dino” sa istog albuma registrirali smo *Veliki je to zalogaj za njegova usta*; “Karabaja” - *Ma pusti prdnò je u šišu, a on samo reče tišu; i dok si rukama pljesnò, stari auto već je kresno; I upratim tu sam čovjek vrlo stran, like a krme in Teheran; Karabaja se, ljepoto, rastò sa životom*; “Raja iz škole” - *što sam bio defanzivac, za razred igrò beka*; “Genter” - *Elči je uvijek bio s druge strane barikade, jednom mi je zovnò turu, Buraz, ne valja trčat ni zbog tramvaja, a ni zbog žene*; “Tigar iz Kladnja” - *Niski udarci tu se ne sude, Naš šampion je naletio na štoc - Tigar iz Kladnja pade kò svijeća*; U pjesmama s albuma *Fildžan viška* ove sarajevske grupe registrirali smo sljedeće frazeme: “Halid poslije Halida” - *Škola mu nije išla bogzna kako, Menadžer Boro ga je uzeo pod svoje; Novine su pisale: To nisu čista posla! Al sve se nekako predevera kad imaš viziju, imaš san, gutu para, koka povazdan, prestigli ga novi pastuvi brzi što im je nekad zvao ture; I ko da mu se neka velika težina s leđa sama skinula*; “Mile Hašišar” - *Usred noćnih ptica, same pijane i jali-ja; sa gejšama po Bangkoku dernek pravio; Maznuo ga speed; Korake mu ne čujem, jer nosaju ga vile*; “Možeš imat moje tijelo” - *Gdje sam rođen, tu je sve sirotinja, vuk je u nas domaća životinja*; *Samo tijelo ništa mi ne znači - kraj banhofa takve mogu naći, želio sam da me stvarno voli – da joj ljubav nije aerobik, razboli se, Bog je mladu uze*; “Pismo Elvisu” - *Možda sam mogla izvući uslov (dobiti uslovnu kaznu – u žargonu kriminalaca); Rođenu majku bih prodala sada, kada mi treba tih pola grama.; “Oprosti mi pape” - A posli si daleko dogura; za kog vruga sada dići ruku (glasati); zna si čuvat partijsku knjižicu – uvijek se s pravom uvući u guzicu; oni tebi*

pape, nisu do kolina, Do juče si jeo im iz ruke, Nema kada otić pustit vodu (otići u zahod); “Hajle Selasije” - *zbog njega su nene sebi sjekle vene*;

Sarajevske žargonske frazeme nalazimo i kod Elvisa J. Kurtovića, u pjesmi “Kad se babo kući vrati pijan” - *on napravi uvijek neki zijan; Ko mu proba na put stati štos u glavu dobije*. U tekstovima kantautora Dine Dervišhalidovića, Merlina, također pronalazimo više frazema: “De facto Fato” - *ma vidiš da sam kò oklagija; ja sam zbog tebe veslo sisao*; “E, otkad mi se nisi javila” - *Ti spavaš snom pravedne; Samo vrtim film na sto načina*; “Kad sve ovo bude juče” - *Sve što želim reći da kucnuo je posljednji čas*; “Paša moj solidni” - *Iz svoje bašče beri cvijet; to je tako otkad je svijet*. Frazeme možemo pronaći i u tekstovima Vahidina Nine Pršeša (*Da sunce zađe tačno u pola tri, i da me iz vedra neba grom pogodi, ti ne bi okom trepnula; ide mi na živac taj s tobom što je, idete mi na ... obadvoje*), Zlatana Fazlića Fazle (*Ne znaš ti mene, ni meni sličnu jaliju, kako god me baciš, ja padnem na jaziju*), Al’Dina (*Vraćam film opet unazad; srce si mi slomila, neka ide sve do vraga kada volim te; vrtim se u krug; vremenskim zubom malo nagrižen...*)

Tekstovi nekih turskih pop i rock autora također sadrže veliki broj frazema. Jedan od autora koji su u svojim tekstovima za vokalnu interpretaciju obilatno koristili frazikon turskog jezika bio je kantautor i putopisac rahmetli Barış Manço - u čijim se pjesmama, osobito u naglašenim pozicijama (naslov, refren) mogu pronaći izrazito ekspresivni frazemi. “Eğri Büğrü”, “Gönül Ferman Dinlemiyor” - “yollara düştüm ben”; “Ayı” - “Çoluk çocuk cümbür cemaat piknik yapalım”; “Bak evladım buna ayı derler, ormandan inip şehre gelirler; biraz ağırdır hantaldır, ama armudun iyisini ayılar yerler”; “Adamın kafası bir atarsa bayramlık ağzını bir açarsa, sana neler der biliyor musun?”; “Uzunlar yanmıyor, hakim bey, kısa yoldan anlatmak gerek”; “Süleyman” - “Büyük adam olmuş Süleyman”; “Selam sabahı unutmuşsun Süleyman”; “Kara Sevda” - “Benim içim yanıyor”; “Bense Nuh gemisinde tek başıma gibi inan ki”; “İşte Hendek İşte Deve” - “İşte Halep, işte arşın”; “Halil İbrahim Sofrası” - “Kapağı ver, kulpu al”; “Alnı açık gözü toklar buyursunlar baş köşeye”; “Dalkavuklar etrafında

el-pençe divan dursa "İçi boş tencerenin bu sofrada yeri yok"; "Hemşerim, mamleket nire?" – "Sonunda ben de anladım Hanya'yı Konya'yı"; "Sanki insanlık pazara çıkmış, ekmek aslanın ağzında"; "Ali Yazar Veli Bozar" – "Keskin sirke küpüne zarar". Na osnovu frazema registriranih u tekstovima Barişa Mançoa očljivo je njemu svojstveno "izricanje poruke", ali i naglašeno izražavanje autorove pripadnosti grupi koja nastoji očuvati tradicionalne vrijednosti, u kojima su narodni govor i frazemi kao bitno obilježje narodnog govora među primarnim odlikama identiteta. Knjiške kao i substandardne frazeme je u nešto izraženijoj mjeri moguće registrirati i u tekstovima Sezen Aksu – u njenoj i interpretaciji drugih autora, poput Tarkana, a dominiraju jake pozicije u tekstu, naslovi, refreni: "Hepsi Senin Mi?" – "Anasının kuzusu, ciğerimin köşesi... hepsi senin mi?"; "Şeytan Azapta" – "ve anında mahvettin dengemi"; te u tekstovima drugih autora poput Mustafe Sandala ("burnumdan getirme", "aramızı kimler açtı", "bazan aşkım gelir aklıma", "bazen aşkım girer uykuma", "düşerim yollara"; "kendiyile hesaplaşan bir akşamdayım"), Nazan Özdel ("Demir Leblebi", "dalgalarda boğuşmak senin harcın değil").

Iako se, kada je riječ o navedenim primjerima, može govoriti o po-manjkanju estetskih vrijednosti, vjernost prenošenja "općega suda", pre-slikavanja stvarnosti u tekst pjesme, prenošenja iskustava jednoga svijeta koji jeste živ, realan, prisutan, doza ironije prisutna u ovim tekstovima – jesu elementi koji ih čine prihvaćenim, koji – prihvatimo li autora pošiljaocem i slušaoca primaocem poruke u ovakvom komunikacijskom činu - identificiraju pošiljaoca poruke sa primaocem. Također, ovi primjeri veoma dobro ukazuju na to da svaka razina komunikacije, i svaka grupa govornika – prema svojoj sociokulturnoj razini – ima potrebu za "bojenjem izvanjezičnih realija" - uvođenjem stilskih i semantičkih figura, u ovom slučaju, karakterističnih oneobičenja leksika.

5. 3. 5. Frazemi u podstilu drame

Ovaj podstil književnoumjetničkog teksta u najvećoj mjeri podražava žanrove razgovornoga stila, tako da nije čudno što se u različitim dramskim tekstovima izabranim u našem korpusu – od historijske drame Turana Oflazoğlua *Deli İbrahim*, preko Isakovićeve dramatizacije balade *Hasanaginica*, do satirične *Djelidbe* Skendera Kulenovića – registrira vrlo visok indeks frekvencije frazema. Kako ovome tekstu nisu primjereni dugi opisi, i kako je jezgrovit, dinamičan, slikovit, gotovo eliptičan iskaz nužan za tvorenje strukture dramskoga teksta – e da bi potakao i samu izvedbu, frazem je idealno sredstvo kojim će se intenzivirati neki sadržaj, unijeti emocija, slikovitost, ekspresivnost, budući da ih sve, po definiciji, sadrži. On će obilježiti i iskaz i lik – u suodnosu sa drugima i svijetom; s aspekta jezičkih funkcija u prvom nivou on će obilježiti odnos pisca kao emitenta prema sadržaju – poruci – i recipijentu (gledaocu ili čitaocu); te u drugom nivou odnos između likova koji smjenjuju uloge emitenta i recipijenta.

Nekada se u jednoj kratkoj replici može javiti više frazema.

U Oflazogluovoj drami *Deli İbrahim* registrirali smo veliki broj ekspresivnih frazema:

Oyun oynuyorsunuz bana, tuzak kuruyorsunuz. (Dİ/2)

Kimi kellesinden olur padişah olayım derken, kimi de yaka paça oturtulur tahtına. (Dİ/9)

Öbür oğlu Sultan Murat saltanatı paylaşmak istemezdi, bu yüzden borusunu öttüremedi bir süre. (Dİ/9)

Böyle bir köşeye atılmak, iktidardan uzak kalmak, diri diri gömülmekti benim için. (Dİ/10)

Tuttuğunu koparan bir adam sadrıazam, kudretli adam! (Dİ/10)

Elimiz kolumuz bağlı durmayalım böyle, koca bir padişah telef olup gitmesin, bu uçsuz bucaksız saltanat içinde. (Dİ/12)

İnsanlar arasında alt ve üst belirir belirmez dalkavukluk da boy salmıştır, padişahım; zamanla gelişip türlü kılığa bürünmüş, günümüzde

- ise doruĝuna eriřip řaheserlerini vermiřtir bu meslek ũlkemizde. (Dİ/99);*
Dalkavuk, padiřahım, řevresinde parayla nöbet tutan hũnerli dev
aynasıdır devletli kiřinin. (Dİ/99)
Evet, halk geveřemeye gelmez, sonra kurdunu dökmeye kalkar herkes.
 (Dİ/8)
Kösem habire hařlıyor, canına okuyormuř halayıkların. (Dİ/15)
Ve iımde gittikçe bũyũyen bu sıkıntıyı, kanımı eme eme semiren řu
canavarı elbirliĝiyle boĝmanın yollarını arasak. (Dİ/16)
Ben Cinci'yi mollalıktan mũderisliĝe yũkseltince kũpe bindi gĝe aĝdı
pařa. (Dİ/42)
Ksem'in etekleri yine tutuřtu demek, bakalım bu kez nasıl sndũrecek.
 (Dİ/117)

Više od tri stotine frazema, među kojima nisu rijetki kolokvijalni, registrirali smo u Kulenovićevoj *Djelidbi*,²⁸³ a u Isakovićevoj *Hasanaginici*²⁸⁴ zabilježili smo više od stotinu frazeolořkih jedinica, karakterističnih frazema bosanskog jezika.

U smjeni replika Hasanage, njegove majke i njegove sestre, majka je nadmoćna u komunikaciji, i tu njenu nadmoćnost spram drugih, kao i emocionalnu boju i ekspresivnost njena iskaza, Isaković gradi i uvode njem frazema: *Neće ĉoeku na noge. Ona je glava, a ĉoek kapa!* (H:224); *Sine, nema zbora gdi se obraz kalja i rod uniziva.* (H:225); *Sine, nema zbora gdi se riječi u vjetar siju.* (H:225); *Viđala sam te s mijene na uřtap, a ona ni habera!* (H:245); *Kad si dopanuo rana nije se poĉeřao po guzici, a Arapovići su podmetali řiju za njih.* (H:246); *Lahko je sada vladariti kad su Arapovići uzidali kosti u ovu Krajinu. Mi - dan i nafaka, a oni řivotuju gori na Klisu, kao da su s neba svezali, tobe ja rabi.* (H:247); ona je dominirajuća i u komunikaciji sa Hasanaginicom: *Da ne bi Arapovića, trag bi*

²⁸³ Skender Kulenović: "Djelidba"; *Antologija bořnjaĉke drame XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1996.

²⁸⁴ Alija Isaković, *Drame*, Bořnjaĉka knjiŹevnost u 100 knjiga, Preporod, Sarajevo 1995., 290. str.; "Hasanaginica", str. 219-280.

vam se zameo i toprak zatro na Krajini. (H:230); Da ti je jezik kraći, život bi ti dulji bio! (H:230); Nevjesta, uzmi se u pamet...Ako si i begovica, nisi za nebo svezala. (H:232)

U replikama likova Kulenovićeve *Djelidbe*, frazemi su iskorišćeni kao stilske i semantičke figure, kojima se postiže izražajnost i dinamičnost iskaza: *Jučer popodne čovjek navrat-nanos uzjaha konja i odleti u srez ko pas u maglu. (D:221-222); Ovi se naši Sastavci desili cijelom kraju na udarcu. (D:225); Da si peko, bolan, samo mojim mušterijama, mogo si prst u uho, pa pjevati... (D:225); Kad već moram ovako lajati, Vlahu, barem, što je na srcu, to mu je i na jeziku. (D:226); Sorta jedna, i oni se našli da nama govore kako se premećemo sad na jednu, sad na drugu stranu, landaramo, vele, ko jaja ispod pasjeg repa, sad vele, na jednu, sad na drugu... (D:226); A kad je ono po ovom prevratu bila ona konferencija, pada te ko da je neko metno šaku konjskih muha. (D:226); Moj Bog, Zećiraga, više ruku u vatru ne tura! (D:226); ... Nek Vlasi nemaju kakve teške prevage, jer Jozica je, ko mislim, čovjek potanak, lahkić jedan... (D:227); Ostani na čemu si, Zećiraga, kantar, da znaš, drži u rukama fra Jure, a Brekalo ti je kantarsko jaje u Odboru: Pa kako fra Jure kantar naginje, tako ti jaje hoda. (D:227); Meni, babo, u obraz ne može stati da ti pod starost hodaš po prisilnim radovima i robijama!... (D:228); Svijet, bona, ovolika usta otvorio, pa kad Srez, je li, razjagmi sve, onda nek ovaj narod golom češe голу podnicu... (D:228); Znaš li ti da oni nas hoće bez noža da zakolju? (D:229); Golotrbi Suljakica sa Puza, nikad dvije jake za vratom, capin otkako ga je Bog dao, pa trap u Odbor: sekretar! (D:229); Antelja se uprepodobio, preklapa očima ko dremovan golub na krovu... (D:233); A lijepo da hitno provučem svijetu kroz uši kako će sva djelidba prsnuti na Anteljine i Trivunove priznanice! (D:335); Kako ćeš ga otkinuti, kad je ko prijesna gužva! (D:237); Ne boj se, Trivun je njega žedna preko vode preveo! (D:237); Bi, da se ne ubacuju upljivci! (D:239); Zna se: Ko će kupus? – Mudri Vaso. Ko će raso? – Ludi Haso. (D:239); Ne može da me zapane od Steve Gaka, od Jozе Ivičića! Tkaju braća, baš gusto tkaju! (D:240); To, je li, da se razrezuje onima kojima, može biti, ni kašika iz kuće nije falila, pa i onome ko se lojio*

i pojo, a ko je pogorio, onaj... (D:240); U Sulje nema oraha u njedrima! (D:240); Onda, vele, neće biti ko prvi put: ne znam kome je sve dijeljeno, a ako koji slučaj i potegneš na konferenciji, - njih ni za glavu ni za rep! (D:241); Nekom kolačići, a nekom pogačići! (D:241); Nama šuplje ispod nosa... (D:241); Ovako, imamo sve crno na bijelu! (D:241); Nečiji je rep u gvoždima! (D:245); Ispod onog ste noža vrat politički izvukli! (D:248); Borami su na devet brda tkani! (D:249); Braćete vi, onda, kožu na šiljak!.. (D:250); Ti sada tim svojim popisom slobodno možeš tur obrisati! (D:250); Ti to meni nekako u pamuk umataš, družo Anto! (D:250); Nama u panjugu nikad i ne sjedne do nas po njoj dobro ne lupne! (D:251); Ja nisam pasu travu. (D:252); Ono se išlo, moj družo, da se narodu čas prije u usta ubaci, pa ispalo ko na poderan sito! (D: 253); Ko je hitio, vrat je slomio! (D:253); Kad polako kapa, bolje klapa! (D:253); Sve se meni čini da sit gladnu ne vjeruje! (D:254); Ovako, vidiš, uvijek treba metati kost među pse. (D:257); A ti, baciš kost među njih, i svakog opet ponaosob žaokom nekom za vrat neopazice žacneš, pa se i ne sjeća otkud ga pčela ujede! (D:258); Nismo još ni počeli da dijelimo, a već nam prebacuju da hoćemo vodu na svoj mlin da navratimo! (D:258); A već naše je da narodnu rudu vučemo. (D:260); Stani, družo Zeciraga, ne uskači mi u usta, moliću lijepo. (D:265); Družo Anto, moliću lijepo, družo predsjedniče, moliću lijepo: bijenome se kasno kajati! (D:268); U Sulje, družo Stevo, ne zveče orasi u nejdrima, pa pokaži ako šta imaš pokazati, samo ne znam za šta ćeš se ti prihvatiti kad ja tebi ovamo jednu pticu pokažem! (D:270); Perem ruke, ja sam čist ko sunce (D: 271); Uh, nosi mi se s očiju, advokatu jedan bez škole, dok ti ja nisam svoj muhur udario, pa ćeš ga nositi dok si živ! (D:279); Vlasi i balije srepili pa sebi grabe i kapom i šakom, a nama, kaže, ako ostane koja mrvica sa sofre! (D:283); Pusti, Pomoćni, meni je glava ko varićak! (D:290); Htjeli ste da ja budem na odborskom žrvnju vaše čeketalu! (D:292); Poprimio si od njih pare na svoju ruku, pa sad mene u glib uvaljuješ! (D:292).

5.5. FRAZEMI U ŽURNALISTIČKOM STILU

Veoma velika zastupljenost frazeoloških jedinica u elektronskim i štampanim medijima privlačila je pažnju jezikoslovaca, tako da na prostorima bivše Jugoslavije imamo objavljenu studiju o novinskoj frazeologiji, autorice Vladislave Petrović.²⁸⁵ Logično je da će funkcionalna i žanrovska raznorodnost populističkog ili stila medija otvoriti prostor za različite funkcionalnostilske slojeve frazeološke građe, kako to naglašava i V. Petrović, koja u spomenutoj studiji iznosi sljedeću prema funkcionalnostilskim kriterijima urađenu klasifikaciju frazema prisutnih u novinske stilu, te navodi primjere frazema iz pojedinih kategorija.

1. interstilski sloj²⁸⁶ - *padati kome u oči, ići kome od ruke, izneti što na svetlo dana, ići kome u susret, stvar je krenula, biti kratkog veka, izaći na svet*

2. A- sloj književne frazeologije – *reći bobu bob (a popu pop), vrzino kolo, biti između Scile i Haribde, mrtve duše, pokondirena tikva*; B: sloj paraknjiževne frazeologije²⁸⁷ - *neki novi klinici, put putuju, na službenom putu, otići u Honduras, kuda idu divlje svinje*

3. sloj profesionalne frazeologije²⁸⁸ - *ukrstiti koplja, hvatati zalet, biti*

²⁸⁵ Vladislava Petrović, *Novinska frazeologija*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1989., 153. str.

²⁸⁶ Kod Tanovića, a i u gornjem tekstu ovi su frazemi nazivani stilski neutralnima, nemarkiranim ili međustilskim.

²⁸⁷ Kod nas je u prethodnim poglavljima ova skupina imenovana knjiškim frazemi, koja se dalje raslojava na književne i frazeme koji karakteriziraju jezik i stil medija masovne komunikacije, a koji obuhvataju daleko širu skupinu jedinica negoli ova autorica daje u svojoj klasifikaciji.

²⁸⁸ Ovu kategoriju, kao ni kategoriju naučne i administrativno-pravne frazeologije ne smatramo funkcionalnostilski, nego leksikostilistički i semantički relevantnom, budući da su termini kao jedinice svojstvene nekoj struci ili znanosti u procesu frazeologizacije, semantičkim transpozicijama izašle iz okvira *leksika profesije* i u svom pomjerenom značenju zadobile mjesto u općem leksiku; frazemi iz ovih skupina veoma su produktivni u jeziku medija masovne komunikacije.

na meti, dati zeleno svetlo, držati se kursa, dati pozitivnu (prolaznu ocenu), izaći na scenu

4. sloj naučne frazeologije – *broj tri, na kub, znak jednakosti, zajednički imenitelj, specifična težina, neuralgična tačka, znak pitanja, kratak spoj, usko grlo, tačka usijanja, jači impuls;*

5. sloj administrativno-pravne frazeologije - *staviti na dnevni red, krunski svedok, staviti na crni spisak, izvesti na optuženičku klupu, imati alibi, staviti ad akta, osobna karta*

6. sloj razgovorne frazeologije – *vezati mački o rep, pasti s kruške, dobiti noge, prste da polizeš, hvatati zjale, sedeti kome navrh glave, biti u svakoj čorbi mirođija*²⁸⁹

Žurnalistički stil odlikuju široka sfera upotrebe, žanrovska raznovrsnot i velika ciljna grupa recepjenata. Realizira se u različitim elektronskim, audijelnim i vizualnim, te štampanim medijima, a žanr teksta odredit će primarne upotrebne funkcije jezika – referencijalne (vijest ili informacija, novinski oglas, natječaj, poziv na tender, koji trebaju odgovoriti na pet osnovnih pitanja: ko, šta, gdje, kada, kako), emotivno-ekspresivne i konativne (analitički žanrovi, članci, kolumne, reportaže, komentari, intervjui, feljtoni, kontakt-programi, žanrovi sportskog novinarstva), fatičke (kontakt-programi u audijelnim i vizualnim elektronskim medijima),²⁹⁰ poetska (naslovi-kada poruka skreće pažnju sama na sebe), ludička funkcija (funkcija igre u naslovima i kolumnama). Svaka-ko, valja naglasiti da se prioriteti upotrebni funkcija jezika smjenjuju u nekim žanrovima, dok se, primjerice, u žanru vijesti, informacije ili oglasa uočava isključivo referencijalna funkcija jezika. Izuzimajući žanrove u kojima je uočljiva isključivo referencijalna funkcija jezika, frazeme smo registrirali u svim ostalim žanrovima žurnalističkog stila. Frazem koji je

²⁸⁹ V. Vladislava Petrović, *Nav. djelo*, str. 34-36.

²⁹⁰ Pri telefonskom pozivu slušaoca ili gledaoca žive kontakt-emisije prisutno je provjeravanje kanala; “Halo, čujemo l’ se?” “Dobro veče!”; “Koga imamo na liniji?”; “Kako ste proveli vikend?” “A, Vi, tako... S neba pa u rebra!”

po definiciji obilježen kao ekspresivni, obilježeni jezični znak se u ovom stilu koristi radi postizanja veće komunikativnosti teksta. Otuda frazem biva veoma frekventna jedinica, kako u časopisima i dnevnim novinama, tako i u elektronskim medijima, osobito u žanrovima koji dopuštaju autorski uklon prema određenoj realiji. Također, i u turskom i u bosanskom jeziku, pored frazeoloških jedinica prisutnih u tekstovima reportažno-komentatorskih ili humoristično-satiričnih tekstova, u jakim pozicijama novinskog teksta – naslov, podnaslov, međunaslovi, potpisi pod fotografiju, naslovi antrfilea - može se uočiti visok indeks frekvencije ekspresivnih frazeoloških jedinica, koje se mogu javiti u svom izvornom obliku ili u nekoj urednički ili redaktorski “modificiranoj”, “dorađenoj” formi. Poseban stilogeni efekat postiže se modificiranjem frazeološke jedinice sa ciljem prilagodbe sadržaju teksta. Iako ovakvi naslovi, kako to kaže V. Petrović, nisu u punom smislu informativni, imaju značaja sa psiholingvističkog aspekta.²⁹¹

Naslovi koji u svom sastavu imaju frazem ili koje čini frazem registrirani su u svim žanrovima žurnalističkog stila (štampani mediji):

Intervju sa Nazan Öncel, turskom pop-muzičarkom – “Hayatın *arka sokağı ve su alan gemiler*” (*Radikal*, 24.08. 2001.);

Politički komentar: Komentar izjave lidera AKP Tayyipa Erdoğan: “*Suçlu soğuk savaş*” (*Sabah*, 23. 08. 2001); Komentar izjave liderke DYP Tansu Çiller: “*Meydan okudu*” (*Star*, 18. 08. 2001); u podnaslovu istog teksta: “DYP’de *sular bir türlü durulmuyor*”; “Operasyonlar *tam gaz*”; “Teröre karşı *el ele*”

Vanjska politika: “Kosova’da *tansiyon yükseldi*”

Kolumna – komentar Demirelovih zasluga: “Onun *hakkı kolay ödenmez*” (*Radikal*, 24. 08. 2001); Dnevnik: “Fischer: *Dar geçitte dans*” (*Miliyyet*, 23. 07. 1999.); “Roma’dan Strasbourg’a *ilk alarm*” (*Miliyyet*, 26. 07.

²⁹¹ V. Petrović, *Nav. djelo*, str. 51.

1999.); ADA: *İmama kızıp oruç bozmak* (Can Dünder, *Miliyyet*, 18. 10. 2001.)

Iz svijeta: “*Hayat kadınları eylemde*”

Crna hronika - o istrazi otmice i ubojstva počinjenog nad djevojkom po imenu Selin: “*Arap saçına döndü*”

Feljton: “*Yaralar sarılacak gibi değil*” (*Yeni Şafak*, 22. 08. 2001)

Izjava partijskog lidera u antrfileu: “*Düşüncemizi paylaşan herkese kapımız açık*” (*Yeni Şafak*, 22. 08. 2001); “*Kapımız herkese açık*”

Kultura i umjetnost - Woodstock '99: “*Aşk ve barış kül oldu*” (*Sabah*, 27. 07. 1999.)

Sport: Turska reprezentativka Derya zapela u polufinalu na Evropskom prvenstvu u plivanju: “*Hayaller suya düştü*”; “*Milan ve İnter ilk sınavlarına çıkıyor*”,

Ekonomija: “*Bütçede denge kaybı*”

Moda: “*Moda'nın Fendi'si Gucci'ye yenildi*”

Život poznatih: “*Küfre kulak tıkıyorum*” (*Sabah*, 23. 07. 1999.)

U bh. štampi:

Naziv kolumne Senada Avdića: *Nočas spaljujemo iluzije* (*Slobodna Bosna*, 9. maj 2002.)

Mini market: *Masleša za ramazana* (nadaslov>nije čije maslo za ramazana) (*Slobodna Bosna*, 9. maj 2002.)

Atentat na Fikreta Abdića: *Pucanj u prazno* (nadaslov) (*Slobodna Bosna*, 9. maj 2002.)

Pisma čitalaca: *Ne dosipajte so na rane!* (*Slobodna Bosna*, 9. maj 2002.)

Portret umjetnika – Dragan Jovičić, glumac: “*Jedino u Sarajevu dišem punim plućima*” /međunaslov/ (*Slobodna Bosna*, 9. maj 2002.)

Potpis pod fotografiju: Sin se sinom izbija: Ratni guverner Goražda Rijad Raščić (*Slobodna Bosna*, 6. juni 2002.)

Antrfile: Kome je Nedžad Ugljen predao diskete za koje je vjerovao da će mu *spasiti glavu?!* (*Slobodna Bosna*, 6. juni 2002.)

Naziv kolumne Envera Čauševića: *Ni bos ni hadžija* (Walter, 03. 04. 2002)

Komentar: /nadnaslov/: *Strategija noja*; mađunaslovi: *Mladićevi jahači apokalipse*, *Bal vampira* (Walter, 03. 04. 2002)

Pismo urednika: *Otvoreno pismo dr. Harisu Silajdžiću, svojoj eminenaciji Stranke za BiH* (Walter, 03. 04. 2002)

Olimpijska groznica, u antrfileu: *Slučaj gospođe ministarke* (ekspert za marketing supruga ministra Lagumžije) (Walter, 03. 04. 2002)

Teatar federalne komedije: *Zar i ti, sine, Alija* (Walter, 03. 04. 2002)

U tišini nogometnih bastiona: *Kuju se veliki planovi* (Walter, 03. 04. 2002)

Dani

Naziv uredničkog uvodnika: *Sedmi dan* (*Dani*)

Komentari: Mostar: *Voda teče kuda Safa reče*; Velika Kladuša: *Sjaši Dide, da uzjaše Babo* (>Sjaši Kurta, da uzjaše Murta; Kurbeg Sjaši, Alajbeg uzjaši /dok doratu otpadoše!)- (januar, 1998); *Veladžić svira, ostali igraju* (>igrati kako neko svira) (*Dani*, januar 1999.); *Hasan i na nebu i na zemlji* (>ni na nebu ni na zemlji); Srebrenica nakon izbora: *Krv će pasti?!* (oktobar 1997); *Mustafa te tuži, Mustafa ti sudi* (>kadija te tuži, kadija ti sudi)

Portreti: Srpski mandatar: *Prst u oba oka* (>prst u oko); Stanko Slišković: *Pukovnik ili pokojnik*; Nenad Marković, pobjednik: *Heroj urbane gerile*;

Vijesti iz kulture: Drama u Narodnom pozorištu: *Svilen gajtan za Karamelu* (o smjeni direktora Karamehmedovića)

Dossier Kazani: *Tamna strana Sarajeva*

Đukanović na čelu Crne Gore: *Čudo neviđeno*

BiH i milenijski virus: *Heklanje po tuđem kodu*

Kolumna: Hemonwood: *Tresla se gora, rodila se ćuna*

Izbori: *BH Žena ima muda* (stvaranje namjerne ambigventnosti značenja: radi se o hrabrom nastupu pri predizbornoj kampanji predstavniča političke partije Žena BH, a ne o tome da se priroda ozbiljno poigrala sa tijelom žena u BiH)

Ovakvi naslovi, nadnaslovi, podnaslovi novinskih tekstova posjeduju niz osobina koji ih čine stilogenima: ekspresivnost koju frazem nosi po sebi, transformacija radi prilagodbe tekstu (*lopta je od rugla umjesto lopta je okrugla, Hasan i na nebu i na zemlji, Musafa te tuži, Mustafa ti sudi*). Kako to M. Katnić-Bakaršić ocjenjuje “Ovakav metatekstualni postupak pokazuje dijalogičnost teksta sa nekim drugim tekstom, a negdje je njegova funkcija čisto ornamentalna, dok drugdje ima funkciju izražavanja ironije, komike, polemike sa prototekstom (tekstom - izvornikom).”²⁹²

Aktualizacija frazeoloških jedinica se u znatnoj mjeri može registrirati i u magazinskim programima na turskim elektronskim medijima, u najavama magazinskih vijesti: *Haftanın en şık bayanı: Bu kadar kusur kadı kızında da olur (Pazar Keyfi)*; *Sezen'in Şarkıları buzları eritemedi (Fashion TV)*; *İbrahim Kutluay ile Demet Şener arasına kara kedi girdi (Fashion TV)*; *Ünlü sanatçı M. Ali Ergin ağzından baklayı çıkardı*; frazemi nisu rijetka pojava niti u najavama vijesti iz politike: *Büyükelçinin korktuğu başına geldi (STV, radi se o tome da je na nogometnoj utakmici poražena reprezentacija Japana, što je japanski ambasador i slutio)*; *Siyasi rakipler de tek yürek oldu (STV, u pitanju je jedinstveni stav turskih političkih rivala u određenoj situaciji)*.

Visok indeks frekvencije frazeoloških izraza može se registrirati i u tekstovima kod kojih autorova osobenost dolazi do izražaja, kakvi su intervjui, reportaže, politički komentari i kolumne. Kolumna je “posebno značajan novinski žanr” koji “stoji na granici prema publicističkom stilu, a može se koristiti raznovrsnim jezičkim sredstvima, uključujući figure, citate, kalambure, ponekad i dijalektizme... U njoj uvijek dominira emotivna/ekspresivna funkcija u kombinaciji sa konativnom, budući da joj je zadatak da u prvom planu ima subjektivni stav novinara, njegov pogled na neka zbivanja, ali i da time izazove određenu reakciju (često smijeh) kod čitalaca.”²⁹³ Frazeološke jedinice sa svojim bogatim, sloje-

²⁹² M. Katnić-Bakaršić: *Nav. djelo*, str. 164.

²⁹³ *Ibidem*, str. 165.

vitim semantičkim potencijalom, fazemi čija su bitna obilježja ekspresivnost, emocionalnost, emfatičnost, slikovitost, konotativnost jesu idealna sredstva za strukturiranje teksta u kojem dominira lični uklon prema određenim pojavama. Tako će kolumnist turskog tiražnog dnevnika *Milliyet* **Can Dündar** kazati: *Kimin ne zaman kafası bozulsa 'Bunlar yiyip içmekten başka bir şey yapmıyor.' deyip kaleme sarılır; milletvekilinin lojmanı, maaşı, arabası gündeme getirilir.; Meclis, tarihi bir Anayasa değişikliğinin kalbine 'küçük hesaplar'ı saplayarak kendi kuyusunu kazdı da ondan. Şimdi Sezer, Meclis'i o kuyuya gömüyorsa, bunun sorumlusu, o kuyuyu kazandıdır.; Meclis tırmandırmamalı, kamuoyu ise imama kızıp oruç bozmamalıdır. (Milliyet, 18. 10. 2001.);* Kolumnistica turskog dnevnika *Star*, Dilek Önder, u kolumni pod naslovom “ Bir eşeğin tecavüz davası”, u kojoj komentira polemiku oko zakonskog sankcioniranja fizičkog i seksualnog zlostavljanja životinja, veli: *Bilindiği üzere, özellikle kırsal kesimlerde eşek ve atların başına gelen bu olaylar mahkemeye nasıl yansiyacak? Hayvanın dili yok ki anlatsın... Komisiyondakiler hayvanlarla cinsel ilişkiye girmenin ne kadar kötü olduğunu ve bunu yapan hapisle cezalandırmaları gerektiğini tartışırken içlerinden birinin dedesi aklına geliyor. Komisyon üyesi merhum dedesini rahmetle andıktan sonra, “Eskiden olsaydı dedem hapisten çıkamazdı” diyor. Şimdi bu sözler kulaktan kulağa dolaşüyor ve herkes bu dede ve torun kim olduğunu birbirine soruyor... Milliyetov kolumnist **Hasan Pulur** u svom tekstu “Tavşanlar ve geyikler” od 26. jula 1999., u kojem komentira zahtjeve postavljene Turskoj za prijem u EU veli: *ağızlarındaki baklayı çıkardılar: 'Apo asılırsa, PKK Almanya'yı da, Avrupa'yı da birbirine katar...' Eeeee, güllü seven diken katlanacak... Üstelik adam size geldi, sığındı, sahip çıkmadınız. Kenya'ya kadar uçurdunuz. Alıp bağırınıza bassaydınız, niye memleketinizde tutmadınız?; Doğruyu söylemiş ama, boşuna nefes tüketmiş...; Lakin, sırtlarındaki kambura bakmadan, Palandöken'e oduna çıkmak isteyenler var ya! İşte onlar, insanın ağrına gidiyor.**

Uvođenjem frazema kao ekspresivne leksičke jedinice autor naglašava svoj sud; ide i dalje, tako što određenu pojavu kvalificira, određuje

općeprihvaćenom ustaljenom sintagmom, kao da hoće izraziti “opći stav”, “uvriježeno mišljenje”, postavlja se u poziciju prenosioca kvalifikacije koja je već poznata i svakome jasna, ako koristi frazem kao figuru ironije - kod recipijenta izaziva utisak da je rečeni sadržaj već odavno poznat i smiješan, da su autor i čitalac već prozreli bit rečenoga. U humorističnim tekstovima osobito komičan efekat proizvodi igra koju autor postiže smjenama asocijacija na denotativno ili frazeološko značenje određenih sintagmi.

Frazemima ne oskudijevaju ni magazinski žanrovi – od vijesti do komentara: tako će čija ženidba u bosanskim medijima biti imenovana *uplovljavanjem u bračnu luku, stajanjem na ludi kamen*; sam čin vjenčanja bit će određen kao *sudbonosno da*; nečiji dom će biti nazvan (*toplim*) *porodičnim gnijezdom*; kada dođe do sukoba, kazat će se da su *zahladili odnosi*; ako se par razide, uslijedit će komentar kako je ko kome *okrenuo leđa*; u turskim medijima će neutralna jedinica oženiti se/udati se biti zamijenjena frazeološkom *dünya evine girmek*; zasnivanje porodice bit će zamijenjeno *osnivanjem gnijezda - yuva kurmak*; razvod *dolaskom pred sudiju - yargıç önüne gelmek*; kada u čijoj vezi dođe do sukoba, kazat će se da je među njih *ušla crna mačka - Falan ile Filan arasına kara kedi girdi*; progovori li ko o nečemu o čemu je do tada šutio bit će da je *iz usta izvadio bob - ağzından baklayı çıkardı*, krenu li čiji poslovi nabolje, bit će da je razlog što su ga prestali *biti maleri*, ili što je *vragu slomio nogu (... son zamanlarda defile teklifleri de alamayan Ebru Şallı, şeytanın bacağını kırdı ve işleri açıldı.)*. Elementi žanra trača prisutni u “žutoj štampi” u turskim medijima bivaju sve uočljiviji čak i u centralnim informativnim emisijama na elektronskim medijima.

Tekstove u žanrovima sportskog novinarstva također odlikuje visok stepen predvidljivosti jezičnih konstrukcija, istrošenih jezičnih kalupa, frazema s lažnom i nepotrebnom ekspresivnošću, emocionalnošću, slikovitošću: *nositi dres* (metonimija - igrati u određenom timu) Pored nogometaša, evocirane su i uspomene na sportske radnike preminule u toku rata, a koji su u prethodnom razdoblju nosili dres Mladosti;

odmjeriti snage (umjesto natjecati se) U drugom polufinalnom meču snage su odmjerili nogometaši Mladosti iz Tinje i Bukovik iz Gornjeg Srebrenika.; *ponijeti epitet*: Za najboljeg igrača turnira proglašen je Izudin Salkanović, iz ekipe Gradina iz Srebrenika, koji je ujedno ponio i epitet najuspješnijeg strijelca sa četiri postignuta gola.; *zatresti mrežu* -...mrežu gostujućeg vratara Husejnovića zatresli su Trakić i Jahić u prvom, te Edin Ćehajić i Skopljak u nastavku susreta.; *zatresti se mreža* - Strijelci oba sastava bili su izuzetno raspoloženi, mreža se zatresla čak u sedam navrata.; *skidanje glava* - Priznanje pogreške ne mora istovremeno zahtijevati “skidanje glava”; *diktirati ritam* - Klubovi su, međutim, krcati političarima i tajkunima, a oni diktiraju ritam.; *igrati otvorenim kartama, prihvatiti nečiji poker pun blefova* - NS BiH je, naime, taj koji u interesu bh fudbala, mora igrati otvorenim kartama, a ne prihvatiti nečiji poker pun blefova.; *čovjek preokreta* - Jednako kao i u susretu sa Brotnjom, i ovaj put čovjek preokreta bio je Samir Garčević.; *grijati klupu* (biti rezervni igrač) - U duelu sa Slobodom, ponovo je grijao klupu do 50. minute, a onda je zaigrao i natjerao Muratovića da bude strijelac.; *nježniji pol* - Muhamed Borić je osvojio treće mjesto dok je njegova supruga Elena Titova-Borić bila najuspješniji takmičar “nježnijeg pola” i pripala joj je specijalna nagrada. (*Oslobođenje*, 15. 08. 2000.). Tek u jednom broju dnevnika *Oslobođenje* registrirali smo veliki broj frazema (navedeni primjeri predstavljaju samo jedan dio registriranih), tako da se može govoriti o posebnoj skupini frazema rabljenih u sportskom novinarstvu. Možemo pretpostaviti da ovo nepotrebno unošenje emocija, “ostrlašćivanje iskaza” kao odlika sportskog novinarstva jeste nastalo pod utjecajem sportskih komentatora u elektronskim medijima, čiji je zadatak da usmenim komentarom ispune, primjerice, 90 minuta nogometne utakmice; komentator će koristiti gotove konstrukcije; ovdje će nogomet postati “najvažnija sporedna stvar na svijetu”, “branit će se boje” države ili dresa određenoga tima, “tresu se tribine”, “tribine su se zapalile”, “trese se mreža”, “adrenalin raste”, nečije “nade padaju u vodu”, jednom igraču “polazi za nogom”, on je “čovjek preokreta”, timu koji vodi “sreća se osmje-

huje”, rivalima “sreća okreće leđa”, “dolazi do usijanja”, iznervirani igrač ili navijač sudiji upućuje “teške riječi”, igrač kojemu trener nije sklon “grije klupu”, navijači “obilježavaju teren”, između dva tabora bivaju “ispaljeni plotuni upozorenja”.

S obzirom na činjenicu da turski jezik uopće obiluje frazemima, i da se ove jedinice – bile one stilski markirane ili ne, - koriste u svim govornim situacijama, te poznajući južnjački duh Turaka, i njihovu ostrašćenost kada je u pitanju sport, u poređenju sa bosanskim, u turskim medijima smo očekivali daleko izraženiju frekventnost frazema specifičnih za sportsko novinarstvo. Međutim, iako smo pažljivo pregledali sportske stranice u više brojeva različitih dnevnih novina, pažljivo poslušali komentare više nogometnih utakmica, naše pretpostavke su se pokazale neosnovanim. Osim frazema registriranih u jakim pozicijama, dakle, u naslovima i podnaslovima, u izvornim tekstovima iz ovog žanra naišli smo na veoma mali broj frazema. Prisutni su u izravnim ili parafraziranim izjavama igrača, menadžera ili vlasnika klubova, ili kolumnama sportskih novinara, tako da smo registrirali sljedeće frazeme: (iz kolumne) *göklere çıkarmak* – Dün f. Bahçe’yi göklere çıkaranlar, şimdi forvet diye yırtınıyorlar.; *fatura çıkarmak* - Garibim, emektar Mehmet Şimşek’e fatura çıkarmak günahdır! (Sabah, 27. 07. 1999.); (naslovi) *Hamburg-kapalı kutu*; *Fatih’e ağır fatura*; (iz kolumne) ‘*G. Saray yavuz hırsız gibi. Hep suçlular, hem de güçlü görünmek istiyorlar.*’ (Hürriyet, 27. 07. 1999.). Iako smo kao nenativni govornik turskog jezika mogli sa sigurnošću tvrditi da u frazikon spada i sintagma *gol yemek* – (kalkirano pojesti gol)- primiti gol, budući da globalni sadržaj nema nikakve logičke veze sa pojedinačnim značenjem upravnog člana sintagme-glagola, odnosno oralnim konzumiranjem čvrste hrane, što je primarno značenje glagola *yemek*, niti *gol* predstavlja bilo što jestivo, provjerom kod nativnih govornika utvrdili smo da je to nemarkirani frazni glagol, upravo ekvivalentan našem *primiti gol*, i nismo mu pronašli semantičkog ekvivalenta u turskom jeziku. Ovaj frazni glagol smo pronašli u sljedećem primjeru:

gol yemek – F. Bahçe'nin kaptanı ve kalecisi Rüştü, sarı-lacivertlerin bu sezon da ligin en az gol yiyen ekibi olacağına iddia etti.;

Intervju i talk-show (kao njima slične kraće forme izjava i kontakt-emisija) predstavljaju žanrove žurnalističkog stila u kojima se može registrirati veliki broj frazema, kako sa povišenom, tako i sa sniženom stilskom markiranošću. Kako ovi žanrovi imaju i neke odlike razgovornog stila, katkada odlike polemike ili debatnog podstila retoričkog funkcionalnog stila, kako se u ovakvoj govornoj situaciji smjenjuju uloge emitenta/eminenata i recipijenta/recipijenata, kako se smjenjuju upotrebne funkcije jezika – to su ovakvi slojeviti žanrovi s više lingvističkih aspekata zanimljivi. Osobito u situacijama kad dominira ekspresivno-emotivna ili konativna funkcija jezika, kada emitent iznosi svoj sud, kada brani svoj stav, kada se suprotstavlja, kada u ispravnost svog stava nastoji uvjeriti recipijenta (sugovornika u studiju, gledaoce ili slušaoce programa) biva otvoren prostor za uvođenje markiranih, ekspresivnih jezičnih jedinica, među kojima su i frazemi. Obraćajući pažnju na upotrebu frazema u ovim formama, stekli smo utisak da oni bivaju gušće distribuirani u situacijama kada je emocionalni naboj veoma izražen (oštra diskusija, odbrana stava, provokacija, odgovor na provokaciju, ironiziranje, kritički sud o određenoj pojavi ili osobi; za emitenta neprijatne situacije u kojima iz bilo kojih razloga želi izbjeći odgovor, ili zamesti trag budući da nije u stanju ponuditi sadržaj koji bi zadovoljio očekivanja recipijenta). Još jedan bitan element koji određuje upotrebu frazema jeste sadržaj poruke, ali i sociokulturni karakter njezina emitenta, kao i njegova želja za izricanjem identiteta. Prepoznaje li emitent frazem kao obilježenu jedinicu narodnog govora, ili jedne grupe govornika, frazem će biti upotrijebljen kao “lozinka”, izraz pripadnosti i prepoznavanja, izraz identifikacije. Kod ovakve upotrebe frazema konativna funkcija jezika biva posebno izražena.

5. 6. PRIMJERI UPOTREBE FRAZEMA U RETORIČKOM STILU I NJEGOVIH PODSTILOVIMA – ORATORSKOM I DEBATNOM – CITATI IZ GOVORA POLITIČARA

U vezu s navedenim dovodimo i činjenicu da u izjavama političara, u intervjuima, u diskusijama za parlamentarnom govornicom, a osobito u izjavama i govorima stranačkih lidera često možemo registrirati frazeme. Ilustracije radi, navest ćemo neke primjere iz intervjuja koji je početkom 2000. Sanjin Bećiragić, tada novinar TV OBN, vodio sa bivšim turskim predsjednikom Sulejmanom Demirelom. Na Bećiragićevo molbu da prokomentira to što ga narod zove Baba, Demirel će, između ostalog, odgovoriti: “Volim sve ljude u svojoj zemlji od 7 do 77” /Yediden yetmiş yediye kadar/, komentirajući tragične posljedice zemljotresa, kazat će da je primarno zaliječiti rane (yaraların sarılması), i da je zahvalan što je Turskoj u tim trenucima ruku podrške pružila BiH (yardım elini uzatmak). U novogodišnjem govoru održanom 25. 12. 1999. u Predsjedničkoj rezidenciji Çankaya, Predsjednik Demirel se posredstvom predstavnika medija obraća javnosti i govori o događanjima u 1999., ciljevima u 2000., kao i o svojim aktivnostima. Navodimo nekoliko karakterističnih citata iz Demirelova govora:

PKK terörizmine karşı mücadelede bu çetenin elebaşı Öcalan'ın yakalanmasıyla büyük bir başarıya imza attık; Büyük deprem felaketleriyle karşı karşıya kaldık, ancak bunların yaralarının sarılması konusunda dünya ölçeğinde başarılı sonuçlar aldık; AB tam üyeliğine giden yolun kapısını araladık; Geçtiğimiz Nisan ayında Vaşington'da yapılan NATO'nun 50. Kuruluş Yıldönümü Zirvesi ve İstanbul'da Kasım ayında düzenlenen AGİT Zirvesi, 21. Yüzyıl dünyasının barış ve güvenliğinin köşe taşlarını ortaya koyan temel dönüm noktaları olmuştur. 21. Yüzyıla girerken iyimserliğimizi arttıran gelişmelerden biri de, Ortadoğu'da kalıcı barışın kurulması için altın bir fırsatın ortaya çıkmış olmasıdır. Bu yıl yapılan İsrail seçimlerinden sonra Ortadoğu Barış Süreci'nin canlanması

yönünde adımlar atılmaya başlanması bölgede yeniden iyimserlik rüzgarları estirmeye başlamıştır; Gelişmeleri geriden takip ederek, büyük önder Atatürk'ün gösterdiği hedeflere ulaşamayız. Türkiye, çağdaş uygarlığa katkıda bulunarak, yolunda yürümeye devam edecektir. Çünkü Türkiye'nin önünde parlak bir gelecek, aydınlık ufuklar vardır. Her zaman halkla iç içe oldum; devlet, millet kaynaşmasını sağlamak için çaba gösterdim, halkın arasından gelen bir insan olarak, onların sorunlarına ve taleplerine sahip çıktım.

Među najzapamćenijim izjavama bivšeg predsjednika BH Predsjedništva Alije Izetbegovića, bila je “Rodilo se, valja ga ljuljati!”, izrečena kao komentar osnivanja SDA, na Osnivačkoj skupštini Stranke 1990. godine. Pamtilo se i prepričavalo kako je Izetbegović pred izbore 1998. kazao: “Ako budem pri ovoj pameti, neću se ponovno kandidirati”; U intervjuu za omladinski časopis *Saff*, 2002.: *Na ovom razmeđu svjetova, na ovoj vjetrovini na kojoj ponekad pušu vjetrovi orkanske snage, Bošnjaci su se možda povijali, ali nisu iščupani iz korijena i uvijek su se ponovo uspravljali.; Bio sam okružen svakakvim ljudima, dobrim i lošim. Nikome na čelu ne piše kakav je čovjek;* Intervju objavljen u časopisu *Dani*, 1. mart 2002.: “*Sretan sam što na duši ne nosim tu vrstu tereta. Takvi su monarsi, oprostio bih im štošta ako unapređuju svoju zemlju, a saudijska dinastija to čini, i to se vidi na svakom koraku. Potrebno je pravično riješiti palestinsko pitanje, koje truje odnose između dva svijeta. Zemlja bi i tada bila razorena, stanovništvo stradalo a Bošnjaci bi bili topovsko meso za dvije zaraćene strane.; Obojica su novinari (Gojko Berić, drugi novinar nije imenovan; op. a), ali razlika je kao od neba do zemlje.; A što se mene tiče, nisam bio, ili nisam htio biti, sila na čiji mig padaju glave. U Sarajevu su za vrijeme rata živjeli tužnici i sudije koji su me za pisanu riječ poslali na 14-godišnju robiju. Nikome od njih nije falila dlaka sa glave.; Sarajevo se podiglo iz pepela, popravljena je sva infrastruktura, vratili se ljudi, grad je pun mladosti, ali o tome se ne piše.”*

5. 7. FRAZEMI U REKLAMNOM STILU

Imamo li u vidu reklamu kao “složenu semiotičku poruku u kojoj se javljaju različiti semiotički kodovi” među kojima je “verbalna poruka bitan segment”,²⁹⁴ te sabijanje verbalne poruke na minimum, uvjetovanost verbalne poruke reklame njenom dominantnom, konativnom jezičnom funkcijom, korištenje različitih resursa jezika kao odlike ovog funkcionalnog stila, to se korištenje stilskog i semantičkog potencijala frazema u reklamnom stilu doima sasvim logičnim. Uočili smo dva smjera u okviru stilogenog postupka uvođenja frazema u verbalnu poruku reklame:

1. **Desemantizacija frazema – dvojako tumačenje:** jedinica koja u određenoj kulturi primarno funkcionira kao frazeološka koristi se i kao slobodna sveza riječi u značenju primarne denotacije, – *Nećete vjerovati dok ne osjetite na svojoj koži!* (>1. Nećete vjerovati dok Vam se ne dogodi/dok ne probate ili 2. Nećete vjerovati koliko je naše mlijeko za tijelo dobro, sve dok ga ne počnete koristiti - Reklama mlijeka za tijelo “Nivea”); *S našim grijanjem nema zime!* (>1. Ako ugradite naše grijanje, zimu nećete ni osjetiti; 2. Naše grijanje je pouzdano, neće Vas iznevjeriti); *Ticaret erbabi hem işini hem hesabını bilir* (Ford vozila za prijevoz robe i putnika), *Dobre koke, nema šta* (Zlatno pile, 1996); Serija reklama domaćih proizvoda VF Komerca: Za našeg čovjeka - *Dobar kao hljeb; Dobra koka;*

2. **Korištenje ekspresivnosti i općeprihvaćenosti frazema** (pamtljivost slogana, prepoznatljivost, identifikacija sa ciljnom grupom); *Rexona sizi asla yarı yolda bırakmaz!* (neće Vas iznevjeriti); Aria (GSM mreža): *Sıfırdan başladık!*; Algida (industrija sladoleda): *Hayata renk katar* (porodični sladoled Carte D’or), Magnum – *aklım başından alır!*; *Parmaklarınızı yersiniz!* (Knorr, Köfte harcı – dodatak za kosani odrezak); Izolacioni materijali: *Yakıt faturaları arkanızdan gülüyor!*;

²⁹⁴ O reklamnom stilu vidjeti šire: M. Katnić-Bakaršić: *Nav. djelo*, str. 186-191.

Rüyalarınızı gerçeğe dönüştürür... – (Arnica - mali kućanski aparati - kuhinjski robot); Insekticid: Böceklerin kökünü kurutur!; Slogan: Sadece Vito'nun kalbi böyle atıyor – Finalna poruka: Yeni Vito Mercedes-Benz Türk bayilerinde eşsiz kalbini açmak için sizi bekliyor; jedan od slogana SDA u predizornoj kampanji avgust-septembar 1996.: Naša vrata su uvijek otvorena!;

Ovim poglavljem svakako nije bilo moguće odgovoriti na brojna pitanja o stilskim odlikama frazema kao jedinicama inherentno ekspresivnoga leksika te njihovoj distribuciji, indeksu frekvencije i klasifikaciji u različitim stilovima. Naš cilj i jeste bio registrirati pojave i, koliko je moguće, prepoznati različitosti i sličnosti u jezičnoj praksi turskog i bosanskog. Tek kako bi se *otškrinula vrata* iza kojih je skriveno mnoštvo neodgovorenih pitanja.

6. FRAZEOLOGIJA TURSKOG I BOSANSKOG JEZIKA SA SOCIOLINGVISTIČKOG ASPEKTA

6.1. FRAZIKON- LEKSIKALIZIRANO MIŠLJENJE

Polet misli je mnogo više vezan za ljudske sposobnosti, za opšte uslove kulture, za organizaciju društva, nego za osobenu prirodu jezika. Ali mogućnost misli vezana je za sposobnost i dar govora zato što je jezik struktura uobličena značenjem, a misliti je rukovati se znacima jezika.

Emil Benvenist²⁹⁵

Dok je monoleksemni jezični znak najčešće promatran kao arbitrarna leksička jedinica, frazem kao multileksemni znak globalnog značenja možemo promatrati kao misao vezanu za ljudske sposobnosti, opće uslove kulture, organizaciju društva, misao koja operira jezičnim

²⁹⁵ Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975.; “Kategorije misli i kategorije jezika”, str. 79.

znakovima i leksikalizirana, u svojoj značenjskoj transpoziciji, vraća se strukturi jezika, da bi postala oplemenjenim jezičnim znakom. Whorfova teorija jezične relativnosti može biti odobravana ili pobijana, sve dok se promatraju samo neutralni, monoleksemni jezični znakovi. Međutim, kada uđemo u frazikon jednog jezika kao u zamršenu *shemu orijentacije*, kada osjetimo koliko u određenoj kulturi vanjski svijet oblikuje jezične jedinice, tada nestaje argumenata za pobijanje ove teorije. Otuda, s pravom, na frazikon možemo gledati kao na *jezik kulture*, čija je funkcija *predstaviti mentalni sklop jedne govorne zajednice*,²⁹⁶ i smatrati ga dijelom leksika višestruko relevantnim za proučavanja s aspekta sociolingvistike. Vrijedan doprinos ovakvom aspektu proučavanja frazeologije dale su Veronika Teliya, Natalya Bragina, Elena Oparina i Irina Sandomirskaya u svom radu “Phraseology as a Language of culture: Its Role in The Representation of Collective Mentality”; objavljenom u zborniku pod nazivom *Phraseology, Theory, Analysis and Applications*; stoga, mi se ovom prilikom nećemo zadržavati na iznošenju teorijskih postavki, već ćemo na primjerima iz turskog i bosanskog frazikona pokušati pokazati kako se kroz frazikon turskog i bosanskog jezika očitava mentalni sklop njihovih govornika.

6. 1. 1. Vjerski i motivi narodnog vjerovanja kao motivacioni faktor frazema

U životu kako Turaka, tako i Bošnjaka, islam, ali i paganska ili narodna vjerovanja zauzimaju značajno mjesto. Otuda se u oba jezika mogu naći brojni primjeri frazema, štaviše i frazema sa istim sastavnicama čije značenje motivira određeni znak iz ovog diskursa. Iako je o ovome već bilo govora u poglavlju 3. 2. ove studije, navest ćemo nekoliko primjera frazema motiviranih elementima iz islamskog učenja ili narodnog vjerovanja:

²⁹⁶ Parafraziran naslov rada Veronike Teliya, Natalye Bragina, Elene Oparina i Irine Sandomirskaya: “Phraseology as a Language of culture: Its Role in The Representation of Collective Mentality”; *Phraseology, Theory, Analysis and Applications*; str. 55-75.

a) frazemi motivirani ličnostima i događajima, moralnim normama i vjerovanjima islamskog učenja i njihove pučke interpretacije: *Iz nuhne-bidenskog vakta; od Adem-Pejgambera; abdest uzet pa ga spomenut; ko da ga je majka na Lejletu-l-kadr rodila; smjeti staviti ruku na Kur'an* (smjeti se zakleti, biti siguran u što); *ni hodžom učeno, ni popom kršćeno; Boga se ne boji, ljudi se ne stidi; vratiti se* (kome, što) *u istim cipelama; Bog dao, Bog uzeo; čovjek snuje, a Bog određuje; piti preko brade; na lijevu nogu ustati; halal-mal; halal mu vjera; slomiti šejtanu nogu; nije mu maslo za ramazana; ko abdesna voda* (tanka kahva ili čaj); tur. *Ahretini mamur etmek, Ahrette on parmağı yakasında olmak; Allah'ın binasını yıkmak; Nuh der, peygamber demez; Nuh Nebiden* (Hazreti Nuh'tan kalma); *namazsız olmak* (imati menstruaciju); *Ayşe-Fatma anamiz* (metonimija dobre žene, svetica); *Fatma ana eli olsun* (želja za lahak porod upućena porodilji); *Allah "Yürü ya kulum!" demiş; El benden, sebep Allah'tan; şeytanın ayağını kırmak; Altmış altıya bağlamak* (zbroj broјčane vrijednosti arapskih slova u sastavu imena Allah iznosi 66, u značenju, ja sam učinio što je u mojoj moći, ostalo je Božije); *Çopanoğlunun abdest suyu gibi* (ko abdesna voda; tanka kahva; motivacioni faktor: fikhski propis da voda kojom se uzima abdest mora biti bez boje, okusa i mirisa);

b) narodna vjerovanja: *triput kucni u drvo!; preći* (kome) *crna mačka preko puta; nazar değmek; arasına kara kedi girmek.*

6.1.2. Lokaliteti i lokalne ličnosti, kratke narativne forme narodne književnosti (humoreska, basna, legenda) kao motivacioni faktor

U oba jezika uočili smo prisustvo većeg broja frazema koji su motivirani nekim događajem ili kakvim specifikumom neke ličnosti iz određene sredine, lokalitetom na kojem se što nalazilo, kao i motivima iz narodne književnosti. Ukoliko je motivacioni faktor čije svojstvo, ono je obično negativno, obilježje koje je predmetom općeg podsmijeha.

(*Tetka Lependahovka, Luda Rabija, Fadil Manjak, Deli Raziye, Düttü-rü Leyla, yarım porsiyon Hatice, Ali kız, savruk Ayşe/pasaklı Dürdane* (uhljupka), *bıyıklı Fadime* (muškobanjasta žena), *boğazca Fatma* (poguzija), *çağırtkan Fatma* (torokuša), *sırık Emine* (previsoka žena); O ovim pitanjima već smo govorili u poglavljima 3. 1. i 3. 2. naše studije. Osobito su zanimljivi oni frazemi čiji je denotat nestao, ili izgubio značenje koje je motiviralo značenje frazema. Ovi frazemi nerijetko bivaju prisutni u jezičnom znanju zatvorenih grupa govornih predstavnika, tako da se, imajući u vidu prisustvo ovih frazema u jezičnom znanju nativnih govornika, može govoriti o frazemima kao obilježjima regionalnog i različitih aspekata socijalnog raslojavanja jezika. Među sarajevskim kolokvijalnim frazemima uočili smo jedinice tipa *otići/otjerati koga na jedanesto; otići/otjerati koga na peto ili otići/otjerati koga u Jagomir* (globalno značenje poludjeti/izludjeti koga); turski frazem s istim globalnim značenjem jest birini *Bakırköy'e/Mazhar Osmana göndermek/postalamak* (Mazhar Osman je formirao duševnu bolnicu u istanbulskoj četvrti Bakırköy);²⁹⁷ iako je bolnica za duševne bolesti u sarajevskom predgrađu Jagomir uništena tokom agresije 1992-1995., u svijesti jedne generacije Sarajlija prisutan je Jagomir kao lječilište za duševne bolesnike. Ispitivanjem govornika različitih generacija (na principu slučajnog uzorka) ustanovili smo da je globalno značenje frazema sa leksičkim centrom “peto” ili “jedanaesto” manje poznato, mlađi govornici - generacije do 20 godina starosti ispitanici uopće ne prepoznaju nikakvo značenje ovih frazema, dok je jedinica sa leksičkim centrom Jagomir prisutna u jezičnom znanju starijih govornih predstavnika, ali i u jezičnom znanju omladine od 14 do 20 godina, a djeca školskog uzrasta i mlađi tinejdžeri ne prepoznaju globalno značenje ovog frazema.

²⁹⁷ Upor. Prof. Dr. Sami Akalin – Türk adbilim arařtırmaları: “Kiři adına baęlı söz takımları”; *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, br. 123., mart 1997. str. 23.

6.1.3. Animozitet prema “drugima” kao motivacioni faktor

Nekada semantizaciju frazema koji kao jednu od komponenti sadrži etnonim ili toponim motivira negativan stav spram “drugih”, njihovih vjerovanja, običaja i sl. Iz ovih frazema, nastalih u socijalno, nacionalno ili religijski heterogenim sredinama, može se nazrijeti negativan emocionalni naboj prema “drugima” prisutan u “zajedničkom mišljenju” po nekim obilježjima zatvorene skupine govornih predstavnika. Tako u bosanskom jeziku imamo sljedeće primjere frazema sa sniženom stilskom markiranošću: (opozicija Bosanac/nebosanac): *Kad Arap/ciganin masla ima (i guzicu masti); nije turski hičet; nije ‘vaka muka za Turčina; praviti se Englez; škrt kao Škot;* (opozicija Bošnjak – musliman/inovjerac) *oduljiti se/otegnuti se kò vlaški post, ukočiti se kò drvena Marija, biti težak (ili najesti se) kò vlašina, proći (pored koga, čega) kao pored vlaškog groblja,* (kod Srba i Hrvata *proći kao pored turskog groblja!*), *poletjet’ (gdje) ko vlasi u džehenem, moći (jesti, piti čega) ko vlah rakije; teško ko vlahu se okupat; ko vlah s koca (> elizija: sa Sokoca?);*²⁹⁸ (u turskom opozicija Turčin-neturčin): *Anladımsa Arap olayım, Arap saçı/Arap saçına dönmek, Arap’ın gözü açıldı/Arap uyandı, Arnavut’a sormuşlar Cehennem’e gider misin?- Aylık kaç?-demiş; Kirk Boşnak bir adam;* (opozicija musliman/nemusliman): *Acemi nalbant gavur eşiğinde öğrenirmiş; (bir şeyi) gavur etmek – upropastiti nešto, potrošiti gdje ne treba, uništiti; gavur inadı – tvrdoglavost, upornost; gavur orucu gibi uzamak (oduljiti se kao vlaški post), gavur ölüsü gibi (težak i nezgrapan), gavura kızıp oruç yemek (ili bozmak);* (opozicija urbano/ruralno): *seljačka politika, nakititi se ko seoska mlada; nije žvaka za seljaka; iz Kifinog sela; gdje međed poštu raznosi; moći pojesti ko student sa strane (imati izrazito dobar apetit);* u frazeologiji turskog jezika nismo uočili ovu negativnu konotiranost ruralnog u odnosu na urbano.

²⁹⁸ Ovom popisu dodajemo i primjere “nema vlahu do balije” i “čuvaj se Šokca iz Doca, Vlahu sa Sokoca, Turčina iz Stoca i Fočaka koje god vjere bio.”

Pored negativne konotiranosti određenih etniciteta u mišljenju mase koja nameće određenu semantizaciju frazema, u oba jezika smo uočili jedinice koje ukazuju na pozitivan stav prema nekim obilježjima određenih etničkih zajednica, ili lokaliteta: *bečka škola*; *stambolska hanuma*, *šiptarska besa* (obećanje-čvrsto obećanje-šiptarska besa); *Arnavut besasi*, *Boşnak güzeli*.

6.1.4. Društveni status kao motivacioni faktor

U turskoj i bosanskoj, osobito bošnjačkoj urbanoj sredini prisutna je i veoma bitna svijest o društvenom statusu, o opoziciji viših i nižih slojeva, o mjestu koje kome po kojem pravu treba pripadati, kao i o odnosu spram svoje i tuđe društvene pozicije. Ovakve norme pohranjene u svijesti pripadnika određene društvene zajednice također su utjecale na semantizaciju nekih frazema: *živjeti kao beg*, *zlatnom kašikom jesti*; *nek je begasto, makar i bedasto*; *aga lezi, beg ustani*; *caru dževap dati*; *Bogataška kurva i siromaška dženaza - slabo se zna*; *ja gospoja, ti gospoja, ko će krave must?*; - *Bojičiću, bojiš li se koga?* - *Boga malo, i cara nimalo, a vezira ko dorata svog*; *biti tanka soja/tanka nama, umetati se begovskom glavom i pameću, nije svaki kamen za begovsko prkno*; *ağa/bey gibi yaşamak, ağa diyeyim sana, yağın bulaşsın bana*; *birine ağam pašam demek*; *ağa borç eder, uşak harç, ben ağa, sen ağa, bu ineği kim sağa*; - *el mi yaman, bey mi yaman?* - *el yaman!*; *kadı kızı Kadire geldi çıktı sedire*; *Şeyhülislam Ebusuut Efendinin torunu* (osoba koja je ohola zbog svog plemenitog porijekla; u Glamoču: *uhvatila ga hotidba*; *umetati se namom*). Frazemom se, katkada, izriču norme društvenog ponašanja s obzirom na društveni status: bitno je da ne *prođu uši mimo glavu* (*boynuz kulağı geçmek*), *bu ayıp, şu ayıp, ne yapsın Şüayıp*; zna se i da *nije svačije kroz selo pjevati*.

6.1.5. Kult hljeba i soli – odrazi u frazeologiji

U oba jezika koji su predmetom našeg istraživanja registrirali smo veliki broj frazema sa sastavnicama “hljeb” (kruh) i “so”, što nas, s obzirom na semantiku tih frazema i semantičko-asocijativni potencijal ovih imenica kao nosioca frazeološkog značenja, navodi na traganje za izvorom semantizacije turskoga *tuz-ekmek hakkı* i bosanskog (*s kime*) *hljeb i so dijeliti/čiji hljeb jesti*, u čijem se globalnom značenju skriva niz asocijacija na pojmove kao što su moralna norma, vjernost, odanost, prijateljstvo, obaveza, uzajamno poznavanje i potpomaganje, život i veza među ljudima. Na pitanje da li je ekstralingvistička motiviranost frazema u različitim kulturama potekla iz običaja da se gosti na dolasku ponude hljebom i solju, kako bi na taj način bila “položena zakletva na prijateljstvo”, ili je i ovaj običaj proistekao iz samih asocijacija koje u svijesti nosioca određene kulture stvaraju ova dva pojma, odgovor bi mogli dati etnolozi ili antropolozi.

Obratimo pažnju na neke frazeme koji u svom sastavu imaju imenice hljeb/kruh, so, odnosno njihove turske semantičke ekvivalente *ekmek*, *tuz*.

U Derleme Sözlüğü:

A.

Tuz ekmek dostu - (okolica Zonguldaka)²⁹⁹ – iskreni, pravi prijatelj
Tuz ekmek doymamak – (okolica Trabzona)³⁰⁰ – teško živjeti, imati slabe materijalne uvjete; nemati ni soli i hljeba

B.

Ekmek karıştırmak – (Burhaniye-Balıkesir)³⁰¹ – Običaj da se sedmicu nakon svadbe iz nevjestine kuće odlazi u mladoženjinu, kako bi se mla-

²⁹⁹ *Derleme Sözlüğü X*, Türk Dil Kurumu Yayınları; Ankara 1978.; str. 4003.

³⁰⁰ *Derleme Sözlüğü X*, Türk Dil Kurumu Yayınları; Ankara 1978.; str. 4003.

³⁰¹ *Derleme Sözlüğü V*, Türk Dil Kurumu Yayınları; Ankara 1972.; str. 1696.

doženjinoj porodici iskazalo poštovanje; u Bosni slično običaju odlaska “u pohode” ili nošenju bošçaluka.

Kod Aksoya:

A.

Tuz ekmek haini (A:8319) – osoba koja je iznevjerila prijateljstvo, koja je prokockala povjerenje osobe s kojom je dijelila život ili čiji je hljeb jela

Tuz ekmek hakkı (A:8320) – obaveza na vjernost osobi s kojom se dijelio život, moralna obaveza na potpunu odanost prema kome

Tuz ekmek olsun (A: 8321) – nudim vam ono što imam, sve što imam; želim vas ugostiti od sveg srca, otvaram pred vama kuću i nudim prijateljstvo;

Ekmeği bütün (A:4931) – koji ima svoj hljeb, koji nije ovisan ni o kome

Ekmeği ile oynamak – igrati se s nečijim hljebom, dovoditi čiju egzistenciju u pitanje

Ekmeğine kan doğramak (4934) – nanositi kome veliku patnju, dovesti koga u situaciju da krvave zalogaje jede

Ekmeğine koç (A:4935; sofrası açık) – gostoljubiv

Ekmeğine kuru, ayranına duru mu dedik (A:4936) – zar sam/smo koga uvrijedio/uvrijedili

Ekmeğine yağ sürmek (A:4937) – uraditi nešto što kome ide na ruku

Ekmeğini eline almak (A:4938) – uzeti hljeb u ruke, steći hljeb (zaposliti se)

Ekmeğini kana doğramak (A:4940) – krvave zalogaje jesti

Ekmeğini taştan çikarmak (A:4942) – iz kamena dinar iscijediti

Ekmek kapısı (A:4947) – izvor egzistencije, mjesto na kojem se zarađuje za život

Ekmek parası (A:4948) – zarada, novac za egzistenciju

Ekmek elden, su gölden (A: 4945)– koji živi s tuđih leđa, parazit, koji ne radi i tuđi hljeb jede; jesti hljeba bez motike

Ekmek düşmanı (A:4944) – (argo, šaljivo) žena, supruga
Elifi yüzünde, ekmeği dizinde (A:4932, 5046) - bestidan, neodgojen,
 nepristojan

Kod Matešića:

A.

Borba za nasušni hljeb (ili *hljeb nasušni*) – borba za голу egzistenciju
Hljeb svagdašnji (nasušni) - izdržavanje, život, opstanak
Crni hljeb – mučno stečena zarada
Dijeliti koru hljeba – dijeliti s kim sve
Dočekati koga s hljebom i solju – dočekati koga gostoljubivo
Ići za hljebom – ići od kuće za zaradom
Imati svoj hljeb – živjeti od vlastite zarade
Iskati/traziti hljeba preko pogače/nad pogačom – biti neskroman, tra-
 žiti više nego što treba, biti nezadovoljan
Uzeti komu hljeb – oduzeti komu službu, ostaviti koga bez zarade
Jesti tuđi hljeb/hljeb s tuđih ruku/hljeb na tuđe zube – živjeti na tuđi
 račun
Nema tu/ovdje hljeba za (koga) – ne moći ništa postići, ne biti od
 koristi;
Živjeti o suhom hljebu – vrlo oskudno živjeti
Doći do hljeba/do kruha – steći zanimanje /sredstva od kojih se može
 živjeti
Ići trbuhom za kruhom – ići u svijet za zaradom koja je neophodna za
 egzistenciju
Tražiti kruh (kruha) – ići za zaradom
Jesti s kim sol i hljeb – živjeti s kim u zajednici, živjeti s kim u slozi i
 prijateljstvu;
Iznijeti kome kruh i sol - ponuditi /ukazati kome gostoprimstvo, pože-
 ljeti komu dobrodošlicu

Neregistrirano:

Ne biti /biti hljeba u kome – ne biti/bititi koristi od koga;

Dobar kao hljeb – izuzetno dobar

Nit mi soli, nit mi drobi – ni u čemu ne ovisim od (koga)

Vreću soli s kim pojesti – živjeti dugo u prijateljstvu, živjeti dugo u bliskim, prisnim odnosima; dijeliti i dobro i loše i tako upoznati čije dobre i loše strane;

Iz frazema sa leksičkim centrom hljeb/kruh (ekmek) (nema frazema sa drugim konstituentima iz tematske skupine peciva: somun-izuzimajući jedinicu *u Solunu dinar po somunu, do Soluna sto somuna*, kifla, zemička, pogača-osim *hljeba nad pogačom*, kroasan) jasno je da ovaj znak kao nosilac frazeološkog značenja nosi asocijacije na pojmove tipa: osnovna egzistencija/ izdržavanje/ posao/ zarada/ preživljavanje/ život. Težak – *crni* ili *sa sedam kora, tvrda kora hljeba, bez lopate* ili *iz tuđe ruke* – nečastan (lezihljebariti), *doći do hljeba, dati kome hljeb u ruke, imati svoj hljeb u rukama, ići trbuhom za kruhom* – put časnog življenja, *ostaviti koga bez hljeba/oteti kome* (ili čijoj djeci) *hljeb (iz ruku, iz usta)* – otuđivanje čijeg prava, *dijeliti koru hljeba* – i u siromaštvu sve složno dijeliti. *Ponuditi kome so i hljeb*, znači ponuditi kome gostoprimstvo; gostoprimstvo koje obavezuje na odanost. Samo je istinski prijatelj onaj koji je odan i u trenucima kada imamo samo soli i hljeba. Otuda i moralni dug, obaveza onoga prema kojemu je u čijoj kući pokazano gostoprimstvo, kao i moralni dug i obaveza onoga koji je ugostio. Otuda, možemo kazati – neki frazemi ukazuju na kult hljeba i soli u ovim dvjema kulturama. Kult koji se u ovim kulturama vremenom gubi s kolektivnim gubljenjem osjećaja za moralnu obavezu prema onima s kojima su se dijelili hljeb i so. Trag u frazeologiji još postoji. Na pitanje koliko ga je ostalo u apstraktnom mišljenju, odgovorit će sociolozi.

6.1.6. Neke napomene o eufemističnim frazemima i tabuima, te vulgarizmima i erotonimima kao sastavnicama frazema

Kako je o eufemističnim frazemima kao leksikaliziranim eufemističnim perifrazama bilo riječi u poglavlju 3.5.1.7. našeg rada, gdje smo naveli niz primjera iz kojih se vidi da zajednice govornika ovih jezika pronalaze niz puteva da se izrazi što neprijatno, ili da se ublaži, zamijeni ono što ta svijest doživljava vulgarnim, opscenim ili tabu-riječima. Rečeno, naravno, nije svojstveno tek turskom ili bosanskom jeziku, to je, naprosto, pojava o kojoj su pisali brojni lingvisti koji su se bavili različitim jezicima i različitim kulturama. Shodno rečenom, logično je smatrati neprijatnim i nepristojnim izvjesni zvukovni simbolizam u glagolima koji označuju tjelesne funkcije izlučivanja; otuda dotični glagoli bivaju zamijenjeni eufemizimima, tako da se neutralnim, neobilježenim znakovima mogu smatrati *pustiti vjetar- gaz çıkarmak*, *imati stolicu-büyük aptes yapmak*, *obaviti nuždu-aptés yapmak*, *pustiti vodu – su dökmek*, iako, jasno je, u ovim slučajevima značenje sintagme ne proizlazi iz primarne denotacije njenih konstituenata. Smatramo ovu pojavu za “povećani stepen cenzure” uslijed “uspinjanja na ljestvici društvene hijerarhije”. Pokrivanje stidnih mjesta u leksiku izraz je mentalnog sklopa govornika. Svakako, karakteriziraju različite nivoe razgovornoga stila, i odlaze tamo kamo ga trebaju oslikati. Kod ljekara se mijenjaju u termine. U žargonu – referent čine komičnim ili slikovitim, ali ga ipak skrivaju.

Psovke kojima se izlazi iz norme jezika, norme pristojnosti, pa čak kojima se narušavaju norme religije, (tur. Küfür, - obratiti pažnju na polisemiju: 1. psovka; 2. nijekanje Božije opstojnosti; poricanje Božije istine; nevjerstvo), iako sniženo markirane, sa periferija jezika i društva “useljavaju” u književnost, pozorište, muziku, medije. Milovan Danojlić se već davno, sedamdesetih godina proteklog stoljeća, upitao “Da li je prodor psovki u umetnost, i uopšte, u pisanu književnost, znak osvajanja novih prostora slobode, ili je u vezi sa opštim srozavanjem kulturnih

i civilizacijskih merila?”³⁰² Isti autor u ovom svom eseju navodi: “Negde sam pročitao da se u veštini psovanja sa nama mogu porediti jedino Mađari i Turci, za kojima ne zaostaju mnogo ni Rusi.”³⁰³ Kazat ćemo – kada je turski jezik u pitanju – psovka se u turskoj kulturi smatra izrazito nepristojnom. Štaviše, riječju zbog koje možete biti izloženi veoma neprijatnim pogledima i šutnji ljudi koji se nađu u Vašoj okolini. Otuda u turskim rječnicima – makar to bio i lažni puritanizam – označavanje prvog slova tačkicom, ili pri aktualizaciji kakva drugačija zamjena opscenog konstituenta: *satmak*, *bellemek*, *bilmem ne yapmak*. U bosanskom, ako želimo psovati bez psovke, smanjiti vulgarnost svog afektivnog izraza, tada, koristeći znanja o glasu kao minimalnoj jedinici koja može promijeniti značenje, dobijamo *grebat*, *grebem*. Ili pošaljemo koga **u peršun**. Kažemo da nam je **pun kufer**. Ostalo je – kad se omakne - u slengu – *ćirilica*. Polisemično sa jednako vulgarnom novokomponiranom narodnom muzikom. Također, u slengu.

Iz fraziona turskog i bosanskog da se zaključiti da se psovkama izraženi sadržaji mogu vrlo ekspresivno verbalno izraziti na više načina: *ana avrat asfaltta koşmak*, *ana-bacı karıştırmak* (A:0; M:0; TS:0; Argo:0;) psovati nekome, spomenuti (kome) mater i sestru, psovati kome mater i sestru; u ovom značenju u M:35 i TS:65; *Ana avrat dümdüz gitmek*; u Argo:332; *ana avrat asfaltta koşmak*, *ana avrat düz gitmek*; *banyo ettirmek*; *defteri kebirden okumak*; *dümdüz gitmek*; *gamato sallamak*; *gamatoyu basmak*; *iadeli taahütlü*; *istifinden başlamak*; *kalay sallamak*; *kantar gitmek*; *kantarlıyı atmak /basmak, çekmek/, sıraya dizmek*; *yedi sülalesinden bando mızıkayla geçmek*; *zımparadan geçirmek*; *Anasını eşşek kovalasın* (A:0; M:0; TS:66;) bos. vulg. *Da mu konj mater*;

Navedeni turski primjeri se, naravno, smatraju frazama svojstvenim vulgarnom jeziku ili argoizmima.

³⁰² Milovan Danojlić, *Muka s rečima*, Peto pregledano i dopunjeno izdanje, Biblioteka XX vek, 70; Beograd, 1990. str. 35.

³⁰³ *Ibidem*, str. 36.

Dakle, sve što posredno ili neposredno imenuje pojmove koje turski mentalni sklop doživljava opscenim, jezik nastoji obilježiti. Otuda je aktualizacija psovki izuzetno rijetka, a njihova zamjena proglašena argoizmom ili vulgarizmom, i tek se pod utjecajem evropskih jezika i prijevoda američkih filmova počinje javljati u eufemiziranim formama tipa ".iktir defol!" (engl. Fuck off). U tradicionalnim sredinama, u religioznim krugovima ove riječi su potpuno izopćene iz upotrebe.

Međutim, vulgarizmi i erotonimi (tabu-riječi, erotonimi, riječi koje se u svakodnevnom govoru – na gotovo svim razinama razgovornoga stila, u gotovo svim registrima zamjenjuju eufemizmima i eufemističnim perifrazama) javljaju se kao konstituenti velikog broja frazeoloških jedinica, i tada, budući da "konstituent" koji je u primarnoj denotaciji erotonim ili vulgarizam, gubi svoje značenje za račun globalnog, frazeološkog, semantički transponiran doprinosi stvaranju novog, izrazito slikovitog značenja, to se u svijesti nativnih govornika turskog jezika mnogi frazemi koji u svom sastavu imaju erotonim, vulgarizam ili kakvu opscenu riječ doživljavaju kao frazemi svojstveni razgovornome stilu.

Prilikom odabira i pripremanja popisa izrazito ekspresivnih frazeoloških jedinica karakterističnih za razgovorni stil i za žargon, tragajući za značenjem i prisutnošću ovakvih jedinica u jezičnom znanju nativnih govornika turskog jezika, globalno značenje smo tražili u rječnicima i provjeravali kod nekolicine žena - nativnih govornika turskog jezika, različite starosne dobi, iz različitih sredina i različitog obrazovanja, i ustanovili da su ove jedinice prisutne i u njihovom jezičnom znanju, da ih – prema njihovim riječima - katkada aktualiziraju u neformalnoj komunikaciji. Svakako, ovo ne iznosimo kao tvrdnju, već kao pretpostavku na koju su nas naveli usmeni razgovori sa nekolicinom naših informatorica.

Gubljenje denotativnog značenja erotonima ili vulgarizma kao konstituenta frazema u bosanskom jeziku možemo ilustrirati primjerima tipa: *jedno u dupku, drugo u šupku, doći kome iz guzice u glavu, ne znati gdje mu je glava a gdje guzica, popeti se kome guzica za vrat*. Međutim,

u određenim situacijama, pod utjecajem svijesti o “neprijatnom”, “spolnom” ili “vulgarnom” opazili smo elidiranje “spornog” elementa.

6.2. FRAZEMI U SVJETLU RASLOJAVANJA JEZIKA

Iskaz ‘On govori kao mi’ jednakovredan je iskazu ‘On je jedan od naših’.

Edvard Sapir³⁰⁴

Kako smo se u prethodnim poglavljima barem uzgredno doticali nekih pitanja funkcionalno-stilskog, tematskog i situacionog raslojavanja, to ćemo u ovom poglavlju dati osnovne napomene o pitanjima aktualizacije frazema s aspekta socijalnog raslojavanja jezika. Podsjetimo da smo frazeme u većoj ili manjoj mjeri registrirali u svim funkcionalnim stilovima, da ih je u svim stilovima bilo sniženo i povišeno markiranih, da su neki bili stilski neutralni, a drugi svojstveni datom stilu, stupanj ekspresivnosti je bio različit, kao i emocionalni naboj. I to su pokazale stotine primjera iz tekstova na turskom ili bosanskom jeziku. Pokazali smo da se javljaju u situacijama jačeg emocionalnog naboja, da služe za subjektivno isticanje sadržaja koji se neutralno može izraziti nefrazeološki, međutim, nismo dovoljno ukazali na *stilske razlike između situacija u kojima govorni predstavnik upotrebljava svoj jezik kao komunikacijski i stvaralački instrument*.³⁰⁵ Ukratko, možemo kazati da aktualizacija frazema ovisi od toga da li je i u kojoj mjeri komunikacija formalna. U formalnoj komunikaciji emitent će nastojati “prikriti” ili “upristojiti emocije”,

³⁰⁴ Edvard Sapir: *Ogledi iz Kulturne antropologije*, Drugo, dopunjeno izdanje, Biblioteka XX vek, Prosveta, Beograd, 1984., str. 39.

³⁰⁵ Radovanovićeva definicija situacionog raslojavanja jezika; Upor. Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik- Novi Sad, 1986., str. 174.

izbjegavat će iznošenje sudova slikovitim putem, tako da će aktualizacija frazema biti svedena na minimum, i u tim slučajevima bit će upotrebljavane isključivo povišeno markirane jedinice. Kako komunikacija postaje manje formalna, tako se može uočiti viši indeks frekvencije i zgusnuta distribucija frazema, kako prilikom osobito izraženog emocionalnog naboja, tako i kod prikrivanja odsustva emocija. Kako u razgovornome stilu, tako i u drugima: intenziviranje emocionalnog naboja otvorit će put uvođenju ekspresivnih leksičkih jedinica, i u one stilove kojima nisu previše primjereni. Otuda ih nalazimo i u naučnom stilu, i u polemici (neovisno od tematskog sloja polemike u kojoj se jedinica može javiti) Naravno, ove je odlike nemoguće promatrati odvojeno od odlika relevantnih s aspekta socijalnog i teritorijalnog raslojavanja jezika.

6.2.1. Frazemi kao odlika sociolekta

Poznata je činjenica da se jezične razlike između pojedinih društvenih cjelina unutar govorne zajednice ispoljavaju na više jezičnih nivoa, međutim, te razlike bivaju najočiglednije u leksici. Poznato je i da svaka društvena grupa nastala na različitim osnovama – po obrazovanju, profesiji, polu, uzrastu, interesima, imovnom stanju, općoj životnoj situaciji u kojoj se nalazi (odsluženje vojske, studij, školovanje, zatvor, ovisnost o narkoticima) nastoji izgraditi vlastiti “podsistem znakova”. Karakterističan primjer socijalno motiviranog raslojavanja jezika jesu žargoni (koje možemo dalje klasificirati na omladinski, vojnički, studentski, učenički, zatvorski, narkomanski, žargoni homoseksualnih grupa, te muških i ženskih prodavača tijela i td.). Kako Dragoslav Andrić kao moto svog *Rečnika žargona* prenosi riječi Karla Sanberga: “Žargon je jezik koji je zasukao rukave i prionuo na posao”,³⁰⁶ koji se služi postojećim leksičkim i gramatičkim resursima jednog jezika, gradeći svoju funkcionalnu jezičku distinktivnost na specifičnom leksiku kroz transponiranje značenja

³⁰⁶ Dragoslav Andrić, *Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih reči i izraza*, BIGZ, 1976.

postojećih leksičkih jedinica, te ga karakterizira stalno inoviranje,³⁰⁷ to je jasno da je žargon po nekim bitnim obilježjima blizak frazikonu, i nije nimalo neobično što se ove kategorije katkada preklapaju; naime, u frazikonu i turskog i bosanskog jezika prisutan je veliki broj žargonskih jedinica.³⁰⁸

Ilustracije radi navest ćemo turske žargonske frazeme prema tematskim grupama

1. *Zatvor/bititi zatvoren/ležati u zatvoru:* *aslan yatağı, cemiden gelmek, hava tebdili, içerde olmak, içeri düşmek, içeri bağlamak, içeri girmek, içeriyi boylamak, it deliği, kodesi boylamak, malta/süpürge parası* (reket koji od zatvorenika prikuplja glavni kriminalac u zatvoru), *tekkeye düşmek, turist gelmek* (doći na izdržavanje kratke zatvorske kazne).³⁰⁹

2. *Pijanica/pijanstvo/opijati se/piće:* *akıntı çağanozu, dut gibi, elli dirhem otuz, kelle kebab, narcoza girmek, deveye binmek, istim tutmak, jilet olmak, kafa tütüslenmek, kafa yapmak, kafayı bulmak, kelle olmak, matiz olmak, moz olmak, nal gibi olmak, nokta olmak, orsa boca, parazit yapmak, pervaz etmek, yönürgeye girmek,³¹⁰ mazotu yerinde olmak, akyazılı görmek, firt çekmek, gagayı ıslatmak, kafayı çekme, kafayı dumanlamak, kafayı tutmak, kafayı tütüslemek, mazot almak, mideyi ateşlemek, papaz uçurmak, piyiz kaymak, tek atmak, yumruk mezesi* (potez kojim se obriše oko usta nakon što uzme gutljaj alkohola).³¹¹

3. *Učenik/student:* *eski memur* (učenik koji je svaki razred pohađao po dva puta), *ful casus* (student ili učenik koji ništa ne zna), *gedikli hafız* (ponovac), *kaput gitmek* (dobiti slabu zaključnu ocjenu iz svih predme-

³⁰⁷ Upor. Radovanović, *Nav. djelo*, str. 176.

³⁰⁸ Budući da su isti principi formiranja žargonizama i argoizama – leksičkih jedinica u tajnom jeziku marginalnih društvenih grupa, to u ovom dijelu rada ne uspostavljamo distinkciju između ove dvije kategorije.

³⁰⁹ Hulki Aktunç, *Büyük Argo Sözlüğü*, AFA Yayınları, İstanbul 1990., str. 322.

³¹⁰ *Ibidem*, str. 340.

³¹¹ *Ibidem*, str. 325.

ta), *kaputu kesmek* (imati pozitivnu zaključnu ocjenu iz jednog predmeta), *kefal tutmak* (dobiti pozitivnu zaključnu ocjenu), *maç anlatmak* (učenik ili student koji ne zna ispitno pitanje, i nastoji napisati odgovor pišući stvari koje mu padaju napamet), *marşal yardımı* (pomoć koju profesor pruži studentu/učeniku), *morfin koymak* (prevariti profesora), *palas geçmek* (jeftino proći, izvući se na ispitu, provući se kroz iglene uši), *piyango çekmek* (prozvati profesor učenika da usmeno odgovara), *posta kaldırmak* (markirati časove), *topu atmak* (pasti na godinu, izgubiti godinu), *tophane güllesi* (nula, najniža ocjena u nizu), *toto oynamak* (1. igrati na sreću, pokušati odgovoriti na sreću, 2. u čijoj knjižici dominirati ocjene 0, 1, 2, *imati ocjene kao sportska prognoza*).

Žargonizmi uopće, pa tako i žargonski frazemi svjedoče o pripadnosti grupi, dakle, oni predstavljaju jedan od znakova za iskazivanje socijalne pripadnosti. Osim u razgovornom stilu, odnosno neformalnoj komunikaciji unutar grupe, kako smo to već vidjeli u 5. poglavlju ovoga rada, mogu se pojaviti i u drugim stilovima i sa različitim funkcijama: u kolumnama i humoreskama radi stvaranja komičnog efekta, u govornoj karakterizaciji likova u književnom djelu, u paraknjiževnim formama, u reklamama imaju izraženu konativnu funkciju (obraćanje ciljnoj grupi njenim registrom), u omladinskoj štampi i otvorenim ili magazinskim programima na elektronskim medijima. Ovakvo uvođenje žargonizama u jezik javne komunikacije učinit će da neki žargonski elementi nakon izvjesnog vremena zadobiju status standardnih, neutralnih leksičkih jedinica.

Također, uočili smo da razlike u prisustvu frazema u govornim varijacijama socijalnog karaktera mogu biti zasnovane na oprekama muškarac/žena, mlad/star, urbano/ruralno (u oba jezika); u bosanskom i mahala/nova naselja. Također, stekli smo utisak da je prisustvo frazeoloških izraza kako u znanju tako i primjeni prisutniji kod starijih generacija govornika, osobito kod žena, te da djeca među značenjem jedinica općeg leskika najkasnije usvajaju globalno značenje frazema. Usvajanje značenja frazema kod djece ovisi od više faktora: okruženje

(urbana, ruralna sredina ili mahala, stupanj obrazovanja roditelja, zaposleni roditelji, vrtić, ili odrastanje u okruženju sa starijima – majka, nena, dedo;) utjecaj formalne ili neformalne komunikacije na učenje jezika, utjecaj škole (u Turskoj se u nastavnim programima maternjeg jezika nižih razreda osnovnih škola velika pažnja posvećuje učenju značenja frazeoloških jedinica i njihovoj upotrebi, u bosanskom se pitanje značenja pojedinih jedinica spominje tek od trećeg razreda osnovne škole), te kvalitet i kvantitet komunikacije. Kako je anketa za potrebe našeg istraživanja sprovedena na malom broju ispitanika nativnih govornika bosanskog jezika, te kako nismo imali mogućnost da predviđenu anketu sustavno provedemo među turskom djecom, to se naši rezultati mogu uzeti u obzir sa velikom obazrivošću:

a) kod bosanske djece s kojom smo komunicirali početke usvajanja značenja frazema uočili smo oko 9. godine života

b) djevojčice će se u većem procentu negoli dječaci izjasniti kako poznaju značenje frazema, te u više slučajeva će to značenje i prepoznati

c) djeca ispod devet godina starosti će značenjem frazema smatrati zbir denotativnih značenja njegovih konstituenata

d) djeca koja odrastaju u sarajevskoj mahali poznavat će više frazema negoli djeca koja odrastaju u zgradama, osobito više od djece visoko obrazovanih i zaposlenih roditelja i djece koja manje komuniciraju sa starijim generacijama.

Također, na osnovu pregledanih tekstova, te registriranja prisustva frazema u govoru – došli smo do zaključka da su frazemi prisutniji u govoru žena. Ostaje nam nejasno da li je razlog tome što žena svjesno ili nesvjesno čuva tradicionalne vrijednosti, u koje se na neki način uklapaju i leksičke jedinice koje su izraz mentalnog sklopa, ili je razlog u tome što žena kao emocionalnije biće osjeća potrebu da izvanjezične realije promišlja i iskazuje iz svoga kuta, i tako koristi jedinice ekspresivnoga leksika. Uočljiva je i opreka žena/muškarac u funkciji motivacionog

faktora semantičke frazeologizacije; u oba jezika prisutni su primjeri koji ukazuju na mentalitetski uspostavljenе dvostruke standarde prema ženi ili muškarcu (*izaći na cestu* – žena – baviti se prostitucijom, izrazito negativno konotirano; - muškarac – početi privređivati koristeći vozilo/ kao taksista, autoprevoznik i sl.; biti čija kuća pored puta – žena – nemoral, negativna konotacija; muškarac – samo u značenju primarne denotacije).

6.2.2. Napomene o klasifikaciji frazema s aspekta teritorijalnog raslojavanja jezika

U oba jezika registrirani su frazemi kao odlike pojedinih dijalekata, s tim što je u turskoj dijalektologiji objavljeno više istraživanja koja nam odgovaraju na pitanja o teritorijalnoj markiranosti frazema.³¹² Dok s jedne strane možemo uočiti različitosti u frazemima koji se pod utjecajem kulturnih, etničkih, vjerskih, političkih ili ideoloških razgraničenja javljaju u pojedinim govorima, s druge strane migracije ruralnog stanovništva u urbane sredine, kretanja iz periferije prema centru, otvaranje privatnih medija u kojima je prisutan manji stupanj cenzure lokalnih i substandardnih jezičnih jedinica, javno obraćanje ličnosti koje u svom idiolektu nose znatna obilježja lokalnog govora, utjecaj govornih karakterizacija iz književnoumjetničkih tekstova, utjecaj paraknjiževnih tekstova – sve su to faktori koji utječu na smanjivanje dijalekatskih razlika generalno, pa tako i na smanjivanje razlika u dijalekatskoj frazeologiji.

³¹² Kazim Yedekçioğlu, *Kayseri Ağzı I – Deyimler*; Özel İdare Matbaası, 1985.; Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı*, TDK. 1945.; *Bölge Ağzlarındaki Atasözleri ve Deyimler*, TDK 1969-1971 (I/II); Kazim Yedekçioğlu, *Kayseri Ağzı III*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: No 26; Ankara, 1998.; *Derleme Sözlüğü*, I/XII, TDK, Ankara 1963-1985.

SAŽETAK

Naša studija predstavlja pokušaj da se iz lingvistički najrelevantnijih aspekata uporedi frazikon turskog i bosanskog jezika. Jedno od prvih pitanja koje nam se nametnulo bilo je da li je, s obzirom na nesrodnost ovih dvaju jezika, moguće poredbeno a ne kontrastivno istraživati njihovo frazeološko blago. No, budući da na frazem gledamo kao na jezični znak koji je leksikalizirani produkt načina mišljenja, kulture, vjerovanja i niza drugih izvanjezičnih elemenata, to nas je srodnost u kulturi govornika turskog i bosanskog jezika potakla na ovakav pristup.

Kako je u frazeologiji na ovim prostorima prisutna zbunjujuća raznolikost u nominaciji pojmova iz ove oblasti, te raznolikost u određenju frazikona kao kategorije, i ovoj kategoriji pripadajućih jedinica, kao i obima i granica koje istraživači u ovoj oblasti posmatraju, to smo se opredijelili za termine:

1. *frazikon* ili *frazeološko blago* označuje kategoriju koja predstavlja zbir frazeoloških jedinica u leksiku jedne govorne zajednice;

2. *frazem* ili *frazeološka jedinica* označuje jedinicu frazikona, koja po svome formalno-gramatičkom ustrojstvu može biti *sintagmatska* – sastavljena iz najmanje dvije riječi, i *rečenička* ili *pragmatička* – u formi otvorene ili zatvorene rečenične strukture; prema semantičkoj prozirnosti frazeme dijelimo na:

a) *idiome* – neprozirne jedinice u kojima su dezaktualizirana referencijalna značenja konstituenata;

b) *figurativne idiome* – jedinice u kojima jedna od sastavnica zadržava sekundarnu denotaciju, ili u kojoj jedna sastavnica zadržava primarnu denotaciju, a druga sastavnica ima zgusnutu semantičku konotaciju;

c) *fraze* – jedinice koje se ne javljaju u transponiranom značenju, međutim, budući da su višeleksemne, te da se reproduciraju, i da u datom obliku imaju jedinstveno značenje, to ih ubrajamo u frazikon.

Najkraće određenje frazema moglo bi se iskazati na sljedeći način: Frazem je u jezičnom znanju određenog broja govornih predstavnika prisutan čvrsti spoj najmanje dviju leksičkih jedinica u kojoj konstituenti za račun globalnog gube pojedinačno značenje. Iz naše definicije izostavljena je autosemantičnost koju drugi autori smatraju bitnom odlikom konstituenata frazema, na što nas je navela činjenica da u oba jezika koji su predmetom našeg interesovanja postoje frazemi koji ne sadrže niti jednu punoznačnicu (ni sebi ni svom; o sebi, pri sebi; sav svoj; bana ne).

Metodom provjere na osnovu istraživačkog korpusa ili primjera iz svakodnevne komunikacije ukazali smo na to da razlikovna obilježja frazema jesu sljedeća:

- + leksikaliziranost
- + opća upotreba
- + reproduktivnost
- + sintaktička i semantička stabilnost
- + idiomatičnost
- + konotativnost
- + ekspresivnost, emfatičnost ili funkcija intenzifikatora u tekstu
- + zamjenjivost frazema u tekstu (jednom riječju/skupom riječi/ re-

čenicom- što ovisi od govornikova izbora; mogućnost gubljenja stilske boje, ali ne i značenja)

Kada se uporedno govori o frazikonu dvaju jezika, najprije se postavlja pitanje postojanja ili nepostojanja frazema sa istoznačnim konstituentima i istim globalnim značenjem u tim jezicima. Izdvojili smo internacionalne frazeme, čije leksičke kalkove nalazimo ne samo u turskom i bosanskom, već i u frazikonima drugih indoevropskih jezika; potom, evidentirali smo i veliki broj leksičkih kalkova u frazikonu turskog i bosanskog, te frazeološke istoznačnice u ova dva jezika; međutim, probleme smo uočili u onim slučajevima u kojim se javlja turski frazem čiji leksički kalk u bosanskom upućuje na istog referenta, ali zbog moguće stilske nadinterpretacije ili podinterpretacije sadržaja, brkanja registara i sl., sadržaj frazema nije moguće prenijeti frazemom drugog jezika, već se pribjegava prevođenju slobodnom svezom riječi, s zadržavanjem neutralnog oblika ili uvođenjem ekspresivnih leksičkih jedinica. Poseban problem predstavljaju frazemi koji se sa istim sastavnicama i potpuno različitim globalnim značenjem javljaju u dva jezika (*ekmek duşmani*- žena, supruga/*duşman hljebu*-osoba koja hljeb jede brzo i u velikim količinama; *ayakları kesilmek* (-den) – prestati dolaziti, prestati svraćati;- u bos. nešto izražajnije frazeološka sličnoznačnica: zaboraviti put do;/ *posjeći se noge* – osjetiti veliki strah;). Kako smo za manje od polovine turskih frazema u našim oglednim tekstovima smatrali da se mogu zamijeniti frazeološkim istoznačnicama bosanskog jezika, te kako smo sadržaj većeg broja frazema prenijeli stilski i semantički ekvivalentnim slobodnim spojevima riječi među kojima je veliki procenat jedinica primarno referencijalne funkcije, to nas je navelo da iznesemo tezu kako u turskom jeziku postoji veliki broj stilski neutralnih frazema, koji, bez obzira na bogat semantičko-asocijativni potencijal sastavnica i vidljive semantičke transpozicije u procesu frazeologizacije, imaju primarnu referencijalnu funkciju.

Nastojeći da ukažemo na put nastanka globalnog značenja na primje-

rima (najčešće) bileskemnih frazema iz turskog i bosanskog frazikonu, pokazali smo kako se proces semantičke frazeologizacije odvija pokrenut stilskim i semantičkim figurama.

Na primjerima iz oba jezika ukazali smo na semantičku frazeologizaciju koja se odvija putem stilskih i semantičkih figura, od metafore, personifikacije, metonimije, sinegdohe, perifraze, hiperbole, eufemizma, ironije, preko antiteze, oksimorona i paradoksa, pa do semantičkih figura poređenja tipa simile i comparatio. Ukazali smo i na dvama jezicima zajedničke pojave u procesu sintaktičke frazeologizacije: od elizije ili redukcije zalihosnih elemenata i mogućnosti uvođenja intenzifikatora uz frazem, pa do sabijanja narativne forme koja će se leksikalizirati i biti prihvaćena frazemom. Promatrajući frazikon turskog i bosanskog jezika s aspekta jezičnih funkcija, pokazali smo kako se ove jedinice, prema njihovom semantičkom potencijalu, mogu javljati u ekspresivnoj (emotivnoj), konativnoj, fatičkoj, magijskoj, ludičkoj i poetskoj jezičnoj funkciji. Traganje za poznavanjem značenja frazema u jezičnom znanju nativnih govornika ostalo je na razini površne slike, u kojoj se nazire kako nativni govornici bosanskog jezika teško prepoznaju semantiku određenih bosanskih frazema, za razliku od turskih nativnih govornika koji, i u slučajevima kada određena jedinica nije u njihovom idiolektu, globalni sadržaj izrečen frazemom prepoznaju. U vezi sa neprisustvom ili krivim tumačenjem značenja bosanskih frazema u jezičnom znanju nativnih govornika bosanskog jezika, postavljamo pitanje kolika je u tome uloga jaza između Bosanaca i bošnjačke književne baštine, utjecaja jezične varijante prihvaćene u jednoj od susjednih država preko medija, autorske i prevedene književnosti i literature, muzike i sl.; također, postavljamo pitanje i koliko ovome doprinosi činjenica da se ni više od deset godina nakon vraćanja neovisnosti države nije pristupilo institucionaliziranom priređivanju opširnog jednojezičnog rječnika bosanskog jezika, koji bi sadržavao i frazeme.

U frazikonu turskog kao i bosanskog jezika registrirali smo mono-

semične frazeme, frazeme čije prvo frazeološko značenje ima bogat semantičko-asocijativni potencijal, tako da se javljaju u više značenja, te ih možemo smatrati polisemičnim, homonimične frazeme do kojih je doveo različit put semantičke frazeologizacije, te smo ukazali na sinonimiju i antonimiju frazema turskog i bosanskog jezika. Za oba jezika karakteristično da se za izvanjezične realije koje u mentalnom sklopu govornika bude različite asocijacije, izazivaju određeni emocionalni naboj, strah, ljubav, mržnju, gađenje, osudu – javlja veliki broj sinonimičnih frazema. Otuda, nisu rijetki nativni govornici koji ekspresivnost, emocionalnost ili ocjenski karakter frazema, dakle emotivnu ili konativnu upotrebnu funkciju jezika prepoznati kao dominantnu u odnosu na referencijalnu, te sadržaj jednog frazema iskazati sinonimnim frazemom. Primjerice, globalno značenje idioma *ni u mlin, ni u drva* koji kolocira sa glagolima govorenja izraženo je u formi: što na selu kažu *ni u kola, ni u saone*; u drugom pokušaju uslijedio je odgovor *s brda s dola*; sadržaj je izreciv knjiškim *nesuvislo*.

S aspekta semantičke i sintaktičke strukture frazema turskog i bosanskog jezika, gdje smo posebnu pažnju obratili na imenske frazeme, u dva jezika smo utvrdili ekvivalentne sintagmatske odnose među konstituentima, te ukazali na kategorije frazema čiji imenski ili glagolski konstituenti podliježu promjenama gramatičke kategorije bez promjene značenja frazema; promjena gramatičke kategorije u nekim slučajevima može odvući datu sintagmu u drugo frazeološko značenje, može je učiniti slobodnom svezom riječi, ali unatoč gramatičkoj pravilnosti, i logički neprihvatljivim iskazom. Određeni frazemi se javljaju u funkcijama karakterističnih vrsta riječi. Mogu se javljati u svim sintaktičkim funkcijama, ponašajući se kao “jedna riječ” bez obzira na formalnu multileksemnost. Prisustvo frazema moguće je utvrditi u gotovo svim funkcionalnim stilovima, izuzimajući administrativno-pravni u kojemu, pored perifrastičnih formi i dekonponiranih predikata nalazimo rijetke primjere na granici terminološkog i frazeološkog. Nizak je i indeks frekvencije fraze-

ma u naučnom stilu, budući da se radi o metajeziku koji, u principu, ne dopušta ekspresivnost, emocionalnost, dvosmislenost što jesu unutarnje bitne odlike frazema. Kako je frazem kao jezični znak potekao iz govora, kako je “općim dobrom” određene govorne zajednice, sasvim je logično što je najizraženiji i najzastupljeniji u razgovornome stilu. Uočili smo da u oba jezika indeks frekvencije i zgusnutost distribucije frazema raste u situacijama izraženijeg emocionalnog naboja, te da je niži što je komunikacija formalnija. Svakako, rečeno proizlazi iz činjenice da je u oba jezika prisutan veliki broj stilski sniženo markiranih frazema, žargonskih frazema, familijarnih frazema, koji nisu prilični formalnoj komunikaciji. U književnomjjetničkom stilu i njegovim podstilovima uvođenje frazema smo tretirali stilogenim postupkom. U različitim žanrovima narodne književnosti frazedom može dati posebnu dinamičnost kazivanju, “verbaliziranim slikama” poznatim i bliskim jednoj kulturi nastoji prikazati uvjerljivim, živim i bliskim sadržaje koji su produkt ljudske mašte, njime se mogu izraziti snažne emocije, “zaogrnuti” ono što se smatra tabuom, i svakako, postići “identifikacija” kazivača – emitenta, i čitaoca-slušaoča – recipijenta.

Konciznost iskaza, konotativnost, ekspresivnost, stilska boja frazema jesu odlike koje autor proznog književnomjjetničkog teksta obilato koristi; osobito u govornoj karakterizaciji likova, kako bi pomogao čitaocu kao recipijentu poruke književnoga teksta da osjeti živim dati lik, da osjeti njegove emocije, da posredstvom “verbalnih slika” očima autora ili njegova lika gleda, dakle, da se identificira, ali i da prema govoru lika definira njegovo mjesto na društvenoj ljestvici.

Isti efekat sa nešto frekventnijom upotrebom frazema nalazimo i u dramskom podstilu.

U paraknjiževnim formama poput stihovanih tekstova za vokalnu interpretaciju, frazemi, pored izricanja sadržaja, daju i efekat identifikacije

sa ciljnom grupom, grupom o kojoj i za koju autor pjeva.

U žurnalističkom stilu – u gotovo svim medijima, kao i u svim podstilovima i žanrovima može se registrirati veliki broj frazema, i to osobito u naglašenim pozicijama teksta. U turskim – osobito elektronskim medijima - frazemi su puno više zastupljeni negoli u bosanskim. Pitamo se da li je česta upotreba nekih na prvi pogled ekspresivnih turskih frazema iste učinila standardnim, stilski neutralnim jedinicama? Pitamo se i da li je pod utjecajima medija došlo do općeg prihvaćanja nekih frazema u javnoj komunikaciji, a potom i u standardnojezičnoj normi, odnosno, da li standardiziranje ovakvih jedinica predstavlja “legalizaciju bespravne gradnje”, bogaćenje jezika, ili tek podsjećanje na jezik kao živi sustav podložan mijenama?

U bosanskim medijima smo uočili veoma veliku zastupljenost frazema u žanrovima sportskog novinarstva, međutim, nismo imali isti utisak kada su turski mediji u pitanju. Poigravanje sa frazeološkim značenjem i denotacijom konstituentata frazema može izazvati komičan efekat u kolumnama i humoreskama. U komentarima, reportažama, kritikama, putopisima – kao izraz subjektivne ocjene, pamtljiva slika. U retoričkom stilu i njegovim podstilovima – a na građi prikupljenoj iz govora (intervjua) dvojice bivših predsjednika države ukazali smo na frazem kao jedinicu kojom se može izbjegavati izricanje sadržaja, stvarati dojmljiv efekat na recipijenta, i izražavati pripadnost korpusu “onih koji istovjetno govore” - što cijenimo kao marketinški stilski postupak političkih lidera. I u reklamnom stilu igra denotacije nefrazeološke i konotacije frazeološke sintagme, konciznost iskaza, “općeprihvaćenost”, efekat identifikacije sa ciljnom grupom jesu opredjeljujući za izbor frazema u ovome stilu.

Naš istraživački korpus nam je pokazao frazikon kao sociolingvistički relevantan dio leksika. Od porijekla – elemenata kulture, mišljenja, običaja, vjerovanja uzidanih u tkivo frazema pri njegovoj semantizaciji,

preko aktualizacije koja ovisi od govorne situacije i od društvenih odnosa među komunikatorima, pa do frazema koji identificiraju jednu grupu unutar govorne zajednice, frazema koji su svojstveni određenim lokalnim govorima unutar jednog jezičnog sistema, čitav niz obilježja ovu jedinicu leksika čini relevantnom za sociolingvistička istraživanja.

U formi stilske vježbe, s našim pokušajem pronalaska stilskih i semantičkih ekvivalenata, donijeli smo izbor izrazito ekspresivnih turskih frazema svojstvenih razgovornom stilu.

U frazikonu dva jezika iz različitih porodica uočili smo veoma veliki broj frazema sa istoznačnim sastavnicama, što može biti produkt polmilenijskih kulturnih i jezičnih kontakata i njihovih tragova sačuvanih u mentalnome sklopu. Na razini teksta, - kada se ne radi o frazemima kao neutralnim jedinicama - u našem maternjem jeziku - nedostatak frazema kojim bismo prenijeli sve što je izraženo izvornikom. Odlika jezične svijesti koja razaznaje samo određeni spektar značenja? Različitost recepcije znakova u dva jezična sustava? Nekompetentnost prevodioca? Nepostojanje frazeološkog rječnika prevodiočeva maternjeg jezika?

Zanimajenost pred začudnošću jezika - kako je kroz pučku svijest pronašao put da u jednu značenjsku riječ sabije brojne kodove. Kodove o kojima smo u našoj studiji dali tek neke naznake.

ABSTRACT

This study is an attempt to compare Turkish and Bosnian phrasicons in the light of their linguistically most relevant features. One of the first questions that arose was whether a comparative rather than a contrasting study of the phraseology of these two languages was indeed possible, given that they are unrelated. But since phrases are regarded as a linguistic symbol which is the lexicalized product of a mode of thought, culture, belief and many other non-linguistic factors, the cultural affinity between Turkish and Bosnian speakers prompted this approach.

Since the phraseology of this part of the world is characterized by a bewildering diversity of terms relating to this discipline, and by differences in the definition of phraseology as a category and of the items that belong to it, to say nothing of the extent and limits that researchers in this field must consider, the following definitions have been selected:

1. "*Phrasicon*" or *phraseological lore* are terms used to denote the totality of phrasal entities in the lexicon of a specific language-speaking community;

2. *Phraseme* or *phraseological unit* are terms used to denote a specific item in the phrasicon which, in formal grammatical terms, may be syntagmatic: consisting of at least two words; and clausal or prag-

matic: in the form of open or closed clausal structures. Based on their semantic clarity, phrasemes are subdivided into:

a. Idioms – impenetrable units in which the referential meanings of the constituent elements are deactualized;

b. Figurative idioms – units in which one of the components retains a secondary denotation or in which one component retains its primary denotation and the other has a condensed semantic connotation;

c. Phrases – units that do not appear in transposed meaning but, given that they are multilexemes, and that they are self-reproducing and have a single meaning in their given form, are also included in the phrasicon.

The briefest definition of phraseme might read: A phraseme in the linguistic meaning of a certain number of speakers is a strong link between at least two lexical units in which the constituents lose their individual meaning to the general meaning. This definition omits the autosemanticism that others regard as an essential feature of the constituents of phrasemes; the reason for this is that in both of the languages that form the subject of this study there are phrasemes that do not contain a single semantically complete word (ni sebi ni svom; o sebi, pri sebi; sav svoj; bana ne).

The method of verification on the basis of the research corpus or of examples from everyday communication has been used to indicate that the variant features of phrasemes are as follows:

- + lexicalization
- + general use
- + reproducibility
- + syntactical and semantic stability
- + idiomatic nature

- + connotativity
- + expressivity, emphasis or function of intensifier in the text
- + substitutability of phrasemes in the text (with one word/group of words/sentence, depending on the speaker's preference; possibility of losing stylistic tone, but not meaning)

When the phrasicons of the two languages are addressed comparatively, the first question to arise is whether there are phrasemes with the same semantic constituents and the same overall meaning in the two languages. Here, international phrasemes of which the lexical calques are to be found not only in Turkish and Bosnian but also in the phrasicons of other Indo-European languages are disregarded. A large number of lexical calques were then recorded in the Turkish and Bosnian phrasicons, as well as phraseological synonyms in the two languages. However, the problems encountered in this case were those in which the lexical calque of a Turkish phraseme indicates the same referent in Bosnian, but where, because of possible stylistic suprainterpretations or subinterpretations of content, confusions of register etc., the content of the phraseme cannot be transferred by the phraseme of the other language, but resorts to translation by free collocation, retaining neutral form or introducing expressive lexical units. A particular problem is encountered in phrasemes that appear in both languages with the same components but completely different overall meanings (*ekmek duşmanı* – wife, spouse/*duşman hljebu* – a person who wolfs down bread; *ayakları kesilmek (-den)* – to stop coming, to stop dropping in [in Bosnian the rather more expressive phrasal equivalent is *zaboraviti put do*, to forget the way to]/*posjeći se noge* – to be very afraid). Since less than half the Turkish phrasemes in the texts studied can be seen as capable of substitution by phrasal synonyms in Bosnian, and since the content of a large number of phrasemes has been transferred by stylistically and semantically equivalent free associations of words among which a high percentage of units are of primary referential function, this has suggested the hypothesis that there is a large

number of stylistically neutral phrasemes in Turkish which, regardless of the rich semantic and associative potential of their components and the visible semantic transposition in the process of phraseologization, have a primary referential function.

In the attempt to demonstrate the origins of the overall meaning of the most common examples of phrasemes from the Turkish and Bosnian phrasicons, the study indicates how the process of semantic phraseologization initiated by stylistic and semantic figures occurs. For instance, for both languages semantic phraseologization occurring by means of stylistic and semantic figures is indicated, from metaphor, personification, metonym, synecdoche, periphrase, hyperbole, euphemism and irony through antithesis, oxymoron and paradox to semantic figures of comparison such as simile and comparatio. Features common to the two languages in the process of phraseologization are also indicated, from elision or reduction of stock elements and the possibility of introducing intensifiers to the phraseme, to the compression of narrative forms to be lexicalized and accepted by the phraseme. In considering the Turkish and Bosnian phrasicons from the perspective of linguistic function, the study demonstrates that as regards their semantic potential, these units may be found in expressive (emotive), connative, factual, magical, preposterous and poetic linguistic functions. The attempt to understand the meaning of phrasemes in the linguistic meaning of native speakers remained at the level of the superficial image, in which it may be perceived that native Bosnian speakers find it difficult to recognize the semantics of certain Bosnian phrasemes, unlike Turkish native speakers who, even when a certain unit does not form part of their idiolect, recognize the overall meaning expressed by the phraseme. In regard to the absence or flawed interpretation of the meaning of Bosnian phrasemes in the linguistic knowledge of native Bosnian speakers, the question is raised of how far this is affected by the gulf between the Bosnians and the Bosniac literary heritage, the influence of linguistic variants adopted in one of the

neighbouring states through the media, original and translated works of literature and scholarship, music and so on. Similarly, the question arises of how much this is affected by the fact that though it is ten years since the state regained its independence no start has yet been made on the institutionalized compilation of a comprehensive monolingual Bosnian dictionary including phrasemes. In both the Turkish and the Bosnian phrasicons, monosemic phrasemes were registered, of which the initial phraseological meaning has a wealth of semantic and associative potential, so that they are found with several meanings and can thus be regarded as polysemic, homonymous phrasemes arrived at by various routes of semantic phraseologization. The study thus indicates synonyms and antonyms of Turkish and Bosnian phrasemes. It is typical of both languages for various associations to form part of the extralinguistic reality of the speaker's mindset, giving rise to a certain emotional charge, fear, love, hatred, disgust, condemnation; this produces a large number of synonymous phrasemes. Hence there are a good many native speakers who recognize the expressivity, emotional content or judgmental nature of phrasemes, that is the emotive or connotative usage of language, as taking precedence over the referential usage, and who express the content of one phraseme by a synonymous phraseme. For example, the overall meaning of the idiom *ni u mlin, ni u drva*, collocated with the verbs of speech and expressed in the forms: as they say in the country, *ni u kola, ni u saone*; in another attempt the response that followed was *s brda s dola*; the content may be expressed in literary terms by the word *nesuvislo* (incoherent).

From the point of view of the semantic and syntactic structure of Turkish and Bosnian phrasemes, where particular attention was paid to nominal phrasemes, equivalent syntagmatic relations between the constituents were ascertained, and categories of phrasemes indicated of which the nominal or verbal constituents were subject to changes of grammatical category without alterations to the meanings of the

phrasemes; changes of grammatical category may in some cases result in a given syntagma having another phraseological meaning, which may be achieved by free collocation, notwithstanding grammatical correctness, and by logically unacceptable expression. Certain phrasemes appear in the functions of typical types of word. They may appear in all syntactical functions, behaving like a “single word” regardless of formal multilexemy. The presence of phrasemes can be determined in almost all functional styles other than the administrative and legal, in which, along with periphrastic forms and decomposite predicates, there are occasional examples to be found at the boundary of the terminological and phraseological. The index of frequency of phrasemes in the academic style is also low, given that this is a metalanguage that in principle does not admit expressivity, emotionality or ambiguity, which are the essential internal features of phrasemes. Since the phraseme, as a linguistic sign, derives from speech, and is part of the “common property” of a certain speech community, it is entirely logical for it to be at its most marked and most frequent in the conversational style. In both languages, the index of frequency and density of distribution of phrasemes was observed to rise in situations of marked emotional charge, whereas the more formal the communication, the lower the index. This certainly results from the fact that in both languages there is a large number of stylistically down-marked phrasemes, jargon phrasemes and familiar phrasemes that are inappropriate to formal communication. In the literary style and its sub-styles, the introduction of phrasemes was treated by the stylogenic approach. In various genres of folk literature, phrasemes may provide a particular dynamism of expression, with the use of “verbalized images” known and familiar to a culture in the attempt to render convincing, vivid and familiar elements that are the product of the human imagination. They may be used to express powerful emotions, to mask taboos, and certainly to bring about a sense of identification between the speaker, the conveyor, and the reader or listener, as recipient.

Concision of expression, connotativity, expressivity, the stylistic tone of phrasemes are features that are freely used by the authors of literary prose works, particularly in the speech of the various characters, to assist the reader as recipient of the message of the text to see the characters in question as living beings, to share their emotions, to identify with them and see them through eyes of the author and his “verbal images,” as well as recognizing the various characters’ social standing from their speech.

The same effect, with a rather more frequent use of phrasemes, is to be found in the sub-style used in drama. In paraliterary styles such as versified texts for vocal interpretation, phrasemes are given not only their expressive content but also the effect of identification with the target group, the group about which and for which the author is writing.

In the journalistic style, in almost all media and every substyle and genre, a large number of phrasemes are registered, particularly in prominent sections of the text. In the Turkish media, particularly the air media, phrasemes are much more common than in the Bosnian media. The question is whether the frequent use of what might at first glance appear to be expressive Turkish phrasemes renders them standard, stylistically neutral units. A further question is whether the influence of the media leads to the widespread acceptance of certain phrasemes in public communication, and subsequently as part of the standard language; in other words, does the standardization of such units constitute what might be called the legalization of illicit construction, an enrichment of the language, or just a reminder of language as a living entity, subject to change.

In the Bosnian media, a very considerable use of phrasemes was observed in the genres of sports journalism, but the same impression was not gained from the Turkish media. Playing with the phraseological meaning and denotation of the constituents of a phraseme may give rise

to comedy in the hands of column-writers and in humorous pieces. In commentary, reportage, critics' reviews, travelogues and the like, which express subjective judgments, they constitute memorable images. In the rhetorical style and its sub-styles, and in material collected from the speeches (interviews) of two former presidents of the state, the phraseme was observed to be a unit used to avoid making substantive statements, to create an impression on the recipient, and to arouse a sense of belonging to the same group, a group of people who speak in the same way – this is taken to be a stylistic marketing approach on the part of political leaders. In advertising styles, too, word play with the denotation of non-phraseological and the connotation of phraseological syntagmas, concision of expression, general acceptability, and the effect of identification with the target group are decisive in the choice of phrasemes.

The research material indicated the phrasicon as a sociolinguistically relevant part of the lexicon. From their origins – the elements of culture, thought, customs and belief built into the fabric of phrasemes in their semanticization – through their actualization, which depends on the speech situation and the social relations between the interlocutors, to phrasemes that identify a specific group within a speech community, phrasemes that are typical of specific local modes of speech within a single linguistic system, a whole range of features of this component of the lexicon renders it relevant for sociolinguistic research.

A choice of markedly expressive Turkish phrasemes typical of the conversational style is given in the form of stylistic exercises, in the attempt to find stylistic and semantic equivalents.

A large number of phrasemes with synonymous components was observed in the phrasicons of these two languages from different families, which could be the product of half a millennium of cultural and linguistic contacts and their surviving traces in the mindset. At the

textual level, where it is not a matter of phrasemes as neutral units, in the authors' mother tongue there was a lack of phrasemes with which to convey everything that is expressed in the original. A form of linguistic awareness that recognizes only a certain range of meanings? A different reception of signs in the two linguistic systems? Incompetence on the part of translators? The absence of a phraseological dictionary in the translator's mother tongue?

One is left mute when faced with the miracle of language – how is it that a way was found through the popular mindset to sum up numerous codes in a single semantic word; codes for which this study provides only a few indications.

LEKSIKOGRAFSKI IZVORI:

Tarama Sözlüğü I-VIII, Türk Dil Kurumu, Ankara 1963. – Ankara 1977.; 4814 + 296 + 419 str.

Türkiye'den Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I/XII, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211 Ankara 1963.-1985.; 4842. str.

Prof. dr. Hasan Eren, doc. dr. Nevzat Gözaydın, doc. dr. İsmail Parlatır, prof. dr. Talat Tekin, doc. dr. Hamza Zülfikar, *Türkçe Sözlük 1/2*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları:549; Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları:1, Ankara, 1988.; 1679. str.

Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1982.

Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, VII izdanje, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997., 1205 str.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Matica Srpska/Matica Hrvatska, Novi Sad 1976.

Deyimlerimiz, Eğitim ve Öğretimde Kaynak Kitaplar (Meydan, Meydan Gazetesi).

Hüseyin Adıgüzel, *Açıklamalı-Örnekli Türkçe Deyim Hazinesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul,1990.

Hulki Aktunç, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, Afa Yayınları, Afa Sözlük, İstanbul 1990.

IZVORI

Aličić, Ahmed S.: “Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Bosni i Hercegovini krajem XVI stoljeća”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/90, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1991., str. 125-192.

Čaušević, Ekrem: “O deiktičkoj funkciji posesivnog sufiksa –(s)₁ i zamjenica bu i šu u savremenom turskom jeziku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/90, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1991. str. 25-38.

Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi, Hazırlayan, Fahri Kaya; Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.: Mehmet (Meşa) Selimoviç: ‘Derviş ve Ölüm’den, str. 95-110, (Türkçesi: Mahmut Kiratlı).

Duraković, Enes, *Antologija bošnjačke poezije XX. vijeka*, Alef, Sarajevo, 1995.; 333. str., Musa Ćazim Ćatić, “Ja nijesam sanjar”, str. 50-51; Musa Ćazim Ćatić: “Teube-i nesuh”, str. 55.

Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ, Ankara 1993. 763. str.

Ibrišimović, Nedžad: “Knjiga Adema Kahrimana pisana Nedžadom Ibrišimovićem Bosanscem”, Enes Duraković: *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Alef; Sarajevo, 1995., str. 381-405.

Ibrišimović, Nedžad: *Ugursuz*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, Preporod, Sarajevo, 1996., 347. str.

Isaković, Alija: *Drame*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, Preporod, Sarajevo 1995., 290. str.; “Hasanaginica”, str. 219-280.

Kortantamer, Tunca, *Nev’i-zade Atayi ve Hameş’si*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:88; İzmir 1997., 458. str.

Kulenović, Skender, “Djelidba”, *Antologija bošnjačke drame XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1996.

Kutlu, Mustafa: *Bu Böyledir*, Dergah Yayınları, İstanbul 1987., 88. str.

Kutlu, Mustafa, *Uzun Hikaye*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2000., 115. str.

Kutlu, Mustafa, *Ya Tahammül Ya Sefer*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983., 108. str.

Mermer, Ahmet, *Mezaki, Hayatı, Edebi Kişiliği, ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Divanlar Dizisi:3, Ankara, 1991., 573 str.

Muminović, Fatima, "Posmrće", Enes Duraković: *Antgologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1995., str. 469-480.

Muratbegović, Ahmed, *Haremska lirika-Haremske novele*, "Bošnjačka književnost u 100 knjiga", Preporod, Sarajevo, 1996., 507. str; "Lejla" - str. 133-165, "Carska noć" - str. 166-193.

Nametak, Alija, *Sarajevski nekrologij*, Bošnjački institut & Nakladni zavod Globus, (godina objavljivanja nije navedena)

Nametak, Alija, *Tuturuza i šeh Meco*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1978.

Nesin, Aziz: *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, Aziz Nesin'in Roman Dizisi:7; Özal Basımevi, İstanbul, 1980., 438. str;

Oflazoğlu, A Turan: *Deli İbrahim* (fotokopija drame, izdavač Adam, godina i mjesto izdanja nepoznati), 121. str.

Pamuk, Orhan: *Beyaz Kale*, İletişim Yayınları, 22. izdanje, İstanbul 1999., 199 str.; str. 7-10 i 11-20.

Pamuk, Orhan: *Bijeli zamak*, Preveo s engleskog: Marinko Raos, Vuković&Runjić, Zagreb, 2001., 207 str., str. 7-11 i 13-23.

Selimović, Meša: *Derviş i smrt*, četvrto izdanje, Svjetlost – Sarajevo i Prosveta – Beograd, Sarajevo, 1967. str. 15-32;

Softić, Aiša, *Antologija bošnjačke usmene priče*, Alef, Sarajevo, Sarajevo, 1997., 314. str.

Tesnière, Luciena, "Yapısal Sözdizim İlkeleri", Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuralları*, 2. Temel metinler, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 1998. Str. 165-171.

Uslu, A. Didem, *Tutuklu bir İstanbul Üçlemesi*, Simavi Yayınları, Öykü, İstanbul 1992. 154. str., "Solmuş Bir Ömrün İçinden" – str. 16-26, "Doğum Günü"- str. 99-105.

SKRAĆENICE:

Rječnici:

A: Ömer Asim Aksoy, Deyimler Sözlüğü

TS: Türkçe Sözlük

Mat. ili **Matešić:** Josip Matešić, Frazeološki rječnik....

Argo: Hulki Aktunç, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, AFA Yayınları, Sözlük, İstanbul 1990.

M: Deyimler (Meydan Gazetesi)

Izvori:

D: *Djelidba*, S. Kulenović

DI: *Deli İbrahim*, T. Oflazoğlu

TS: *Ya Tahammül Ya Sefer*, M. Kutlu

BB: *Bu Böyledir*, M. Kutlu

UH: *Uzun Hikaye*, M. Kutlu

DU: *Tutuklu bir İstanbul Üçlemesi*, Didem Uslu

Nesin: *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, Aziz Nesin

H: *Hasanaginica*, Alija Isaković

SN: *Sarajevski nekrologij*, Alija Nametak

TŞM: *Tuturuza i şeh Meco*, Alija Nametak

Dis: *Derviš i smrt*, Meša Selimović

BEA: *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*, Priredio: Fahri Kaya

Muratbegović: *Haremska lirika-Haremske novele*, Ahmed Muratbegović

U: *Ugursuz*, N. Ibrišimović

BK: *Beyaz Kale*, O. Pamuk

BZ: *Bijeli zamak*, O. Pamuk

GK: *Grozdantin kikat*, Hamza Humo

SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA:

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, VII izdanje, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1997. 1205 str.

Altenberg, Bengt, «On the Phraseology of Spoken English: The Evidence of Recurrent Word Combinations», A. P. Cowie, *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*; Clarendon Press, Oxford 1998; str. 101-123.

Andrić, Dragoslav, *Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih reči i izraza*, BIGZ, 1976.; 466. str.

Antoš, Antica: *Osnove lingvističke stilistike*, II. Izdanje, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1974., 159. str.

Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika, *Hrvatska gramatika*, II promijenjeno izdanje, Školska knjiga Zagreb, Zagreb, 1997.

Benvenist, Emil, *Problemi opšte lingvistike*, (prevod i pogovor: Sreten Marčić), Nolit, Beograd, 1975., 290. str.

Çizmeciler, Osman, *Ünlü Deyimler ve Öyküleri*, Kastaş A. Ş. Yayınları, İstanbul, 1989. 316. str.

Cowie, A. P.: «Introduction», *Phraseology- Theory, Analysis, and Applications*; Edited by A. P. Cowie, Clarendon Press-Oxford, 1998., 243.str.; str. 1-20.

Cowie, A. P.: «Phraseological Dictionaries: Some East-West Comparisons»; A. P. Cowie, *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*; Clarendon Press,

Oxford 1998; str. 209-228.

Danojlić, Milovan, *Muka s rečima*, (drugo, dopunjeno izdanje), Biblioteka XX vek, BIGZ, Beograd, 1990.; 142. str.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Knjiga II, Zagreb 1967.,

Fontenelle, Thierry, «Discovering Significant Lexical Functions in Dictionary Entries»; A. P. Cowie, *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*; Clarendon Press, Oxford 1998; str. 189.-207.

Gläser, Rosemarie, «The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of the Genre Analysis»; A. P. Cowie, *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*; Clarendon Press, Oxford 1998; str. 125-143

Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika Bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, Zenica, 2000.; 476. str.

Kasumović, Ahmet: «Paremiološki oblici u djelima Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka», *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (Zbornik radova)*, Institut za književnost Sarajevo, Sarajevo 1992. str. 187.-198.

Katnić-Bakaršić, Marina: *Stilistika*, Naučna i univerzitetska knjiga, IPP «Ljiljan», Sarajevo 2001., 388. str.

Klajić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988.

Kovačević, Miloš, *Gramatika i stilistika stilskih figura*, Književna zajednica Drugari, Sarajevo, 1991., 228. str.

Kristal, Dejvid, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike* (preveli: Ivan Klajn i Boris Hlebec); Nolit, Beograd, 1998., 293. str.

Ljubušak, M. Kapetanović: *Narodno blago/sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima*, priredio Dr. Munib Maglajlić, Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Sabrana djela/Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak – knjiga I, Svjetlost, Sarajevo, 1987., 527. str.

Lyons, John: *Kuramsal Dilbilimine Giriş*, (Türkçesi: Ahmet Kocaman): Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara; 1983., 449. str.

Melčuk, Igor, «Collocation and Lexical Functions», str. 26; A. P. Cowie, *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*; Clarendon Press, Oxford 1998., str. 23-53.

Menac, Antica, «O tautološkim frazeoshemama» *Iz frazeološke problematike*, (Zbornik radova); Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1980., 95. str.; str. 17-46.

Menac, Antica, «Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije», *Filologija*, 8, Zagreb, 1978.

Mršević-Radović, Dragana, *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1987., 163. str.

Petrović, Vladislava, *Novinska frazeologija*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1989., 153. str.

Popović, Milenko, «O frazemu_i zamjenjivosti njegovih elemenata», *Iz frazeološke problematike*, (Zbornik radova); Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1980., 95. str., str. 47-55.

Radovanović, Milorad, *Sociolingvistika*, Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik, Novi Sad, 1986., 304. str.

Rifat, Mehmet, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları (2. temel metinler)*, Yapı Kredi Yayınları, Cogito-77, İstanbul, 1998., 341. str.

Sapir, Edvard, *Ogledi iz kulturne antropologije*, (drugo, dopunjeno izdanje; Preveo Aleksandar I. Spasić), Biblioteka XX vek, Prosveta, Beograd, 1984., 305. str.

Šiljak-Jesenković, Amina, «Neka zapažanja o prenošenju turskih ustaljenih kolokacija na bosanski jezik», *Prilozi za orijentalnu filologiju* 46/1996., Sarajevo, 1997., str. 61-81.

Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I-II*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969.

Tanović, Ilijas, *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe Zenica, Sarajevo 2000. god., 160. str.

Teliya, Veronika; Bragina, Natalya; Oparina, Elena; Sandomirskaya, Irina, "Phraseology as a Language of Culture: Its Role in the Representation of a Collective Mentality", *Phraseology- Theory, Analysis, and Applications*; Edited by A. P. Cowie, Clarendon Press-Oxford, 1998., 243.str., str. 55-75.

Vajzović, Dr. Hanka, *Orijentalizmi u književnom djelu – lingvistička analiza*, Institut za jezik u Sarajevu-Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1999.

Veles, Renata, "Veza između geste i frazeologizma" *Iz frazeološke problematike*, (Zbornik radova); Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1980., 95. str.; str. 82-95.

Venturin, Radomir, "Neka zapažanja o frazeologiji s numeričkim članom", *Iz frazeološke problematike*, (Zbornik radova); Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1980., 95. str.; str. 72-81.

Vorf, Bendžamin Li, *Jezik, misao i stvarnost*, (prevod s engleskog: Svetozar Sindelić), Biblioteka XX vek, BIGZ, 1979., 206. str.

Vrljić, Stojan, «Frazeološka jedinica kao sredstvo konciznog iskaza», *Književni jezik* 19/4, Sarajevo 1990.

Yedekçiöğlu, Kazim: *Kayseri Ağzı III*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: No 26; Ankara, 1998.

STILSKA VJEŽBA

IZBOR IZRAZITO EKSPRESIVNIH TURSKIH FRAZEMA KARAKTERISTIČNIH ZA RAZGOVORNI STIL I ARGO I NJIHOVI PRIJEVODNI EKVIVALENTI

(abecednim redom)

Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşı girince yağ oldum sanır
- (kalk: kad Abdal uzješe konja, umisli da je gospodin, kad repa dospije u čorbu, umisli da je maslo) - *Najela se gladnica, prozvala se banica/ carica;*

Acemi nalbur işi gâvur eşiğinde öğrenirmiş - (Kalk: Nevičan kovač uči raditi na inovjeračkom pragu) - bosanski frazeološki ekvivalent: *Vlaška/ tuđa kravo budi zdravo, ako krepaš imaš pravo*

Acıkacak diye sıçmaya korkar - (kalk: boji se srat jer će ogladnit) - bosanski frazeološki ekvivalent: *Žao mu srat da ne bi ogladnio!* (Toliko je škrt da bi) *pojeo bi i što posere; isto: ne prdi da ne bi ogladnio; škrt kao Škot;*

Acıma yetime koyar götüne - (Kalk: Ne sažaljevaj se da je sirota, šuknuće ti); sličnoznačni frazemi u bosanskom: *hrani zmiju da te ujede, pomoz sirotu na svoju sramotu, pusti horoza na prag, uće ti u kuću; gojiti guju u njedrima; ne boj se onog kojem nisi dobra učinio*; Turski sinonimični frazemi: *Besle kargayı oysun gözünü. / Besledik büyüttük danayı (şimdi) tanımaz oldu anayı./ yüz verdik deliye geldi sıçtı halıya*; Napomena: u oba jezika više frazema izražava isto značenje;

Açgözlü daya (taya) çocuğu- frazeološki ekvivalent u bosanskom: *Gladna mačka*, manje ekspresivno: *gladnih očiju* (agözlü, gözü aç)

Açlıktan götü örümcek bağlamak /kalk: od gladi se kome uhvatiti paučina na čmaru/ - biti izuzetno dugo u veoma teškoj materijalnoj poziciji; *umirati od gladi*;

Ad Ali'nin göt Veli'nin - (Kalk: Ime Alijevo, a g..... Velijevo) – bosanski frazeološki ekvivalent: gov. - oni se j..., a ti se Muzafero kupaj (leksikalizirano iz Kusturičinog filma *Otac na službenom putu*)

Adres değiştirmek - (kalk: promijeniti adresu) - umrijeti

Ağaç olmak - (kalk: pretvoriti se u drvo) - *pustiti korijenje*

Adam bildim eşeği, altına serdim döşeği - (Kalk: Ja mislio da je magarac čovjek, pa prostiro pod njegov dušek); bosanski frazeološki ekvivalent - internacionalni kalkirani frazem - *Bacati biserje pred svinje*; Napomena: dok turski primjer pripada razgovornom stilu, dakle neformalnoj komunikaciji, drugi je moguće susresti i u književnoumjetničkom, publicističkom, funkcionalnom stilu i polemici

Adı(m) ulu, götü(m) kuru – (Kalk: Ime slavno, g..... suha) - Približno: *Teško begu siromahu, a i vlahu koji para nejma*

Adım adım yer edeyim, gör sana neler edeyim - gov. (Kalk: Malo po malo, pa ćeš vidjeti šta ću ti uraditi) - bosanski frazeološki ekvivalenti: *Dočekaću ja tebe; Doće cica na kolica; Doće maca na vratanca; Doće koka na sjedalo*

“*Adın ne?*” “*Mülayim Ağa.*” “*Sert olsan ne halt edersin?*” - bosanski frazeološki ekvivalent: *Tiha voda brijeg roni*

Ağa diyeyim sana, yağın bulaşsın bana – globalno značenje: dodvoravati se kome iz interesa

Ağzı açık ayran delisi- bosanski frazeološki ekvivalent: *Ko luda Marta*

Ağzının domalmasından Ömer diyeceği belli(ydi)-slobodna sveza riječi u bosanskom: Ha je zinuo, znalo se šta će biti; čim ga pogledam znam šta hoće; (leksikaliziranom jedinicom se može izraziti približno značenje: *Dan se po jutru poznaje*)

Ak göt kara göt geçit başında belli olur - bosanski frazeološki ekvivalenti: *Na mucu se poznaju junaci/ Svako u ovoj situaciji pokaže svoje pravo lice/ Ne pada snijeg da pokrije brijeg, već da divlje životinje otkriju svoje tragove*

Akil akıl gel peşime (götüme/şeyime/bilmemneme/s.kime) takıl - bosanski frazeološki ekvivalenti: *Da je pamet od kadije, ko do kadije (sve bi bilo drugačije)!/ Kasno paljenje/*

Akıllı düşünene kadar delinin çocuğu olurmuş – (Kalk: Dok pametan smisli, budali se rodi dijete) - bosanski frazeološki ekvivalent: *Dok pametan traži most, budala triput pređe rijeku*

Aklım bokuma karıştı - gov. – bosanski frazeološki ekvivalent: *Ne znam gdje mi je glava, a gdje g....; (od straha)*

Aklına turp sıkayım – (Kalk: Posadim ti repu u pamet) - bosanski frazeološki ekvivalenti: *Serem ti se u pamet; Bistar si ko boza; Što si bistar, sve ti se kroz glavu vidi; Što te zovu kopča?; Gdje si ti bio kad je Bog pamet dijelio? (i u turskom: Allah akıl dağıtırken sen nerdeydin?)*

Aksayanla aksak, suya gidenle susak - *S kim je, takav je; Okreće se kako vjetar puše; Kud svi Turci, tud i mali Mujo; Suncokret; Mijenja formu prema sudu*

Akşam ahıra, sabah çayıra (nahıra) - (Kalk: Noću u ahar, jutrom na pašu) - bosanski frazeološki ekvivalent (približan): *Poleti lezi, poleti sjedi*; Sva mu briga kako će se najest i naspavat

Akşam Hacı Mehmet, sabah eskici Yahudi - (Približno značenje imaju bosanski frazemi: *Dopodne Alija, od podne Ilija/K'o karpuz: svana zelen, unutra crven*) deskriptivno: Lihvar pod krinkom dobročinitelja;

Akşam kavurur, sabah savurur - bosanski frazeološki ekvivalent: *Što u muz, to u guz*; deskriptivno: Što zaradi odmah potroši;

Akşam yezit diye öldürdüler, sabah şehit diye namazını kıldılar (Kalk: Naveče ga ubili jer je izdajnik, ujutro mu klanjali džennazu, jer je šehid) - *Danas ga pljuje, sutra ga u zvijezde kuje*

Alakaya çay demlemek - (Kalk: Pripremiti čaj za vezu) - podrugljiva kvalifikacija iskaza koji se ne uklapa u kontekst; *Što se prosu!*

Al Allah kulunu, zapteyle delini - *Bože, ukloni/uzmi/digni ga da ne budali/mahnita!*

Al sana bir kaya, nerene (nereye) dayarsan daya - *Eto tebi vruć krompir, pa se ti borhaj*

Alacağın bir iğne, çeliğin okkasından sana ne! - (Kalk: kupit ćeš (samo jednu) iglu, šta te briga koliko košta oka čelika) - bosanski frazeološki ekvivalenti (približno): *gledaj svoja posla; ne zabadaj nos gdje mu nije mjesto*

Alavere, dalavere, Kürt Mehmet nöbete - bosanski frazeološki ekvivalent: - *Ko će kupus? – Mudri Vaso! – Ko će raso? – Ludi Haso!*

Aldı haberi, gitti kabarı kabarı - *Kad to saznade, dobi krila/poletje/; poče derat nosom nebo*; u značenju uzoholiti se na neki poticaj ima više frazema; primjerice: najela se gladnica, prozvala se carica;

Alın (derisi) değil, davul derisi - (Kalk: nije sa čela, nego koža sa doboša) - bosanski frazeološki ekvivalent - *Don-obraz*

Ali Faki'ya yazdırdık, daha beter azdırdık; Al hocam muskanı babam kaykıldı - bosanski frazeološki ekvivalent: *Ne uči hodža, gore mu je*

Allahın öküzü bakar iki gözü - bosanski ekvivalent: *Blehnuti/Buljiti/Zinuti/Gledati kao tele/u šarena vrata*

Almazsın, satmazsın, pazarda işin ne? - bosanski frazeološki ekvivalent: *Šta te briga što Mađarska nema mora; gledaj svoja posla*

Altı aylık seyisliği var, kırk yıllık at boku (fışkı) eşeler (karıştırır) - *Žutokljunac/ juče mu pelena od guzice otpala, a već počeo pamet prosipati/ svima pamet soliti*

Altta kalanın canı çıksın - bosanski frazeološki ekvivalent: *Ko padne, udri ga i ti da se ne digne*; (slobodna sveza riječi: *Gledaj svoja posla, ne brini za slabe i nemoćne*;))

Amasyanan bardağı, biri olmazsa bir daha - bosanski frazeološki ekvivalent: *O njegovu glavu, ko je kupio ovo, kupiće i drugo;/ Ko da je šta vrijedno, ima toga na pasja preskakala*; (u bosanskom sličnoznačno za čovjeka/ženu: *jedan se otego, drugi se protego; jedna se oteгла, druga se proteгла*)

Anan turp, baban şalgam - bosanski frazeološki ekvivalent: *Sogan dedo, a saramsak nana (odakle će đulbešećer dijete); Od zla oca, od gore matere; kakva majka, onaka i ćerka; kakve jufke, onake i pite; kakvi baci, taki i teoci*

Anası sarmisak, babası soğan- bosanski frazeološki ekvivalent: *Sogan dedo, a saramsak nana; od zla oca od gore matere*;

Anasını bellemek - gov. (Kalk: Zaorati (kome) mater) - bosanski frazeološki ekvivalent: *Grebati kome mater; Napraviti (kome) psinu*

Anasını satayım - Nije bitno, nevažno; *greb' mu mater; grebat ga, grebaji ga*

Anasını sattığım - u bosanskom odgovara: *Prokleti, grebeni, kleti*

Anasının körpe-kuzusu - bosanski semantički ekvivalent: (ironično) *ljubi ga majka; mamina maza*

Anasının gözü olmak – biti lukava, mudra, snalažljiva, prefrigana osoba; osoba koja je spremna na sve da bi ostvarila svoje ciljeve;

Anasının nikâhını istemek- bosanski frazeološki ekvivalent: *tražiti paprenu cijenu za što*

Anladımsa Arap olayım - bosanski frazeološki ekvivalent: u gov. *Dabogda crkò ako išta razumijem*; u vulg. j. *me ko stigo/svak ako kontam*;

Anlaşıldı Vehpi'nin kerrakesi - bosanski frazeološki ekvivalent: *Otkrila baba noge!*

Ar namus tertemiz - bosanski frazeološki ekvivalent: *Čist od hrza i obraza, nema hrza ni obraza, bez hrza i obraza*

Arabanın tekerine çomak sokmak - bosanski frazeološki ekvivalent: *Baciti/bacati/staviti /stavljati/ metnuti/metati (kome) klip pred kola/ pod točkove*; u turskom se javlja i reducirani varijantni oblik: *Tekere çomak sokmak*

Araları şekerrenk (oldu) aldı - *Izblijediti/izvehditi /kome, čije/ prijateljstvo; zahladiti (čiji) odnosi*

Arı satmış (yemiş), namusu kiraya (tellala) vermiş (arkasına atmış) - bosanski frazeološki ekvivalent- *Čast prodao, a poštenje izdao pod kiriju*

Arık altından tarla bağışlamak - bosanski frazeološki ekvivalent: *Dati/darovati/pokazati (kome) zlatnu koku/zlatni rudnik*

Arka kapıdan çıkmak. / Arka kapıdan mezun olmak - bosanski frazeološki ekvivalent: - 1. *Izaći/ na (kroz) mala (zadnja) vrata*; 2. (kada je u pitanju školovanje) *biti izbačen iz škole*

Arkadaş değil, arka taşı - bosanski frazeološki ekvivalent: *Nije brat, već ti hoće slomit vrat*

Arkası mihrapta - bosanski frazeološki ekvivalent (približno, s tim što je bosanski frazem manje ekspresivan): - *Ima jaka leđa*

Arkası yufka - bosanski frazeološki ekvivalent - *Ima slab/tanak oslonac; Slaba leđa*; (nemati štelu)

Arpalı buğdaylı oturmak - sjediti miješano, muško i žensko društvo; bosanski frazeološki ekvivalent: *Sastati se nula i faza*

Arpalık yapmak - grebati se o nekoga, češati se o nekoga; bosanski frazeološki ekvivalent: *nasloniti se na nečije jasle*

Arpaya katsan at yemez, kepeğe (yal'a) katsan it yemez - bosanski frazeološki ekvivalent: *Takav da ga pas s maslom ne bi pojeo*

Aş deliye kaldı - bosanski frazeološki ekvivalent: *Zapalo magarca da bude konj*

Aşka gelmek - bosanski frazeološki ekvivalent: *Pasti u sevdah* (transpirirano!)

At anası /dev anası - Konjasta, muškobanjasta žena;

At çalındıktan sonra, ahırın kapısını kapamak- bosanski frazeološki ekvivalent: *Kasno Marko na Kosovo stiže, tući dijete nakon što je bardak razbijen*; vulg: *poslije j. nema kajanja*; U turskom argou istoznačno: *Halayık .ikildikten sonra kapıyı kapar; Eve hırsız girdikten sonra kapıya kilit takmak*;

At elin, it elin, bize ne! - (u bosanskom slobodna sveza riječi: Šta me briga šta se u kog zbiva; Njihov život, njihov problem!) ili *Nisam odavde; boli me đon/briga*

At görür aksar, su görür susar - (veoma slikovit frazem; kalk: vidi konja, zahramlje, vidi vodu, ožedni) - osoba koja poželi imati sve što vidi

Ata et, ite ot vermek - bosanski frazeološki ekvivalent: *Pomiješati/ miješati/ pobrkati/brkati babe i žabe; pomiješati/brkati/miješati kruške i jabuke; Staviti/stavljati krivu stvar na krivo mjesto/polupati lončice*

Ata nal çakıldığını görmüş, kurbağa ayaklarını uzatmış - bosanski frazeološki ekvivalent: *Vidjela žaba da se konji kuju, pa i ona digla nogu*

Atam bilir atasını, ben bilirim ötesini - (u bosanskom moguće izraziti slobodnom svezom riječi: Znam ga koje je fele, znam ga ko je i šta je); bosanski frazeološki ekvivalent: *znam te puško kad si pištolj bila*

Ateş almaya mı geldin? - bosanski frazeološki ekvivalent: *Jesi li došlo vatre uzeti?*

Ateş bacayı sardı - (slobodnom svezom riječi izraženo: Uхватило maha); bosanski frazeološki ekvivalent: *Rodilo se, valja ga ljuljat*

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz - bosanski frazeološki ekvivalent: *gdje ima dima, ima i vatre*

Ateşe vursan duman vermez - (veoma škrt) bosanski frazeološki ekvivalenti: *da ga na vatru metneš, ne bi dima pustio; što posere, to bi pojeo*

Aynı kabağa üflemek – puhati /prđiti/ u istu tikvu

Ayrarı yok içmeye tahtirevanla (atla) gider sıçmaya - (kalk: nema mlaćenice za popiti, a na konju ide da sere) - bosanski frazeološki ekvivalent: *Koza mre/krep, brdu rep.*

Ayıyı vurmadan postunu satma - bosanski frazeološki ekvivalenti: *Skoči pa reci hop; Nemoj da ti bude ražanj na vatri, a zec u šumi*; turski frazeološki sinonimi: *Dereyi görmeden paçaları sıvama; Çocuk doğmadan adını koyma*

Ayvayı yemek - (Kalk: pojesti tunju) - nadrljati, naglaviti

Bahtsız bedeviyi çölde kutup ayısı kovalarmış - (Kalk: nesretna beduina bi u pustinji polarni medvjed gonio); - Baksuza će svaka nevolja snaći; bosanski frazeološki ekvivalent - *Da se za zelen bor uhvati, i on bi se osušio*; Bos. frazeološki antonimi: *Ko je sretan ni u hali nije gladan; Rodi me majko sretna pa me na đubre baci*; Turski frazeološki sinonim - *Şanssız bedeviyi deve üstünde yılan sokarmış.*

Ben ağa sen ağa bu ineği kim sağa - bosanski frazeološki ekvivalent: *Ti gospoja, ja gospoja, a ko će kravu musti?*

Besledik büyüttük danayı (şimdi) tanımaz oldu anayı v. acıma yetime, koyar götüne

Beş dakikada Beşiktaş – Dok rekneş/dok si reko keks, dok rekneş çađo/šta bi

Biletini kesmek - /kalk: kupiti/dati kome kartu/ - Ubiti koga; otpremiti koga na onaj svijet;

Bildir yediğın hurmalar şimdi götünü tırmalar - bosanski frazeološki ekvivalent: Popeti se guzica za vrat; (kasnije) iskihati lanjski (današnji) teferić; naknadno platiti ceh za; Varijantni oblik u turskom: Bugün yediğın hurmalar yarın kıcıını (kurcalar) tırmalar

Birden aşkı domaldı - bosanski frazeološki ekvivalent: Najednom ga spopade sevdah, dobi napad ljubavi

Bizim it /köpek size/sizin köye balta getirdi mi? - u bosanskom odgovara: Da imaš brata, bi'l on volio sira? ili Kako su ti otac i majka, imaju l' govedima zahire? (Naime, Aksoy:4004 navodi da se ovaj frazem upotrebljava u situaciji kada neko, prilikom prvog susreta s kim, u cilju uspostavljanja komunikacije, ne pronalazeći temu za razgovor, izrekne kakvu nesuislost; čini nam se da bi ovom turskom frazemu bosanski ekvivalenti bili manjem krugu govornika poznati navedeni primjeri, od kojih je prvi motiviran pričom o mladiću koji nije imao iskustva u komunikaciji s djevojkama, pa kad bijaše nekog upitao što će govoriti sa djevojkom sa kojom su mu ugovorili sastanak, taj mu odgovori da upita djevojku šta voli, pa da, eto, započne priču o tome, a onda će razgovor po sebi krenuti. Tako, mladić pri prvom susretu upita djevojku šta voli, a ona odgovori da voli sira. Mladić, da nastavi razgovor, upita djevojku voli li joj mati sira, pa kad dobi kratak potvrđan odgovor, upita i za oca; djevojka odgovori, te ponovo nastade tišina, ponovo mladić, u namjeri da održi komunikaciju, upita djevojku voli li joj brat sira, na šta ona odgovori da nema brata; mladić na dobijeni odgovor uzvрати pitanjem zbog kojeg i ova šaljiva priča ostade zapamćena; drugi primjer je motiviran također pričom o mladiću koji se

nije snalazio u komunikaciji sa djevojkama, pa kad dobi savjet da započne razgovor o nečem iz svakodnevnog života, on smisli navedeno pitanje)

Bok boku kenefte bulurmuş – (približno značenje imaju bosanski frazeološki ekvivalenti, s tim što je u turskom primjeru akcenat na mjestu a ne na vršiocu radnje) - *našla krpa zakrpu/našo lonac poklopac/našle se mustre/našla se govna* (na mjestu koje im priliči); javlja se i oblik: *Hacı Hacıyı Bulur Mekke'de, Hoca Hocayı Bulur Tekkede, Bok Boku Bulur Kenefte*

Bok yemenin arapçası- bosanski frazeološki ekvivalenti: *Nije šija, nego vrat; nije govno, nego kaka; isto sranje, drugo pakovanje*

Boktan anlamaz, kenefe tabanca sıkar- (veoma ekspresivan frazem; kalk: u govna se ne razumije, a u halu bi pucao) - kaže se za osobu koja voli raspravljati i donositi sudove o pitanjima o kojim nema nikakva znanja;

Büyük ister - bosanski frazeološki ekvivalent: *Treba imat petlju/m.; Treba stisnut;* (treba biti hrabar)

Camiden gelmek - (kalk: Doći iz džamije) - Nedužan dopasti zatvora ili pritvora, iron. Tvrditi (ko) kako je nevin pritvoren; *“pokupiše me ko s abdesta”* – zabilježili smo iz iskaza N.Š., državljanina BiH deportiranog iz Holandije; u pet minuta koliko je davao lične podatke i iskaz u PU pet puta je ponovio, “Mamu li im, pokupiše me ko s abdesta, samo nako, bez veze!”

Çiğerleri bayram etmek – *Obradovati pluća* (nakon duže pauze zapaliti cigaretu, uživati cigaretu)

Civataları gevşemek - (kalk: olabaviti šarafe) - 1. *Otpustiti se kome ventili, popustiti kome šarafi*, “odlijepiti”, izgubiti razbor; 2. *opustiti se do te mjere da se izgubi samokontrola; ne moći savladati smijeh;*

Coğrafyadan sıfır almak - (kalk: dobiti nulu iz geografije) - biti loše građen, biti veoma ružan i loše građen; *izgled-nula bodova* (antonimno: *Čista petica*)

Çatal atmak (-e) – gurati nos, petljati se, uplitati prste;

Çalı idi çırpı idi evim idi ya, ayı idi uyu idi kocam (erim) idi ya - (Kalk: Nek je koliba, bila mi je kuća; nek je medvjed, bio mi je muž.) - približno značenje u bosanskom: Bolje išta nego ništa; kad izgubiš, tek uznadneš; kako god bilo, samo nek je moje; nek je moj halal; muška verzija: *Karadır, kurudur, gene de karıdır* - kakva je takva je, moja je (neka je)

Çıkmaz ayın son çarşambası - bosanski frazeološki ekvivalenti u različitim registrima: *malo morgen, kad se budemo gađali tramvajima, u petvrtak limburga mjeseca, malo sutra, kad se majmuni budu šišali; kad na vrbi rodi grožđe; kad na vrbi zasvrbi*; u turskom, sličnoznačno: *balık kavağa çıkınca*

Çift dikişli – (kalk: s duplim štepom) – (iron.) učenik koji ponavlja razred, ponovac; učenik koji utvrđuje gradivo

Çivisi çıkmış - bosanski frazeološki ekvivalent: *Boga se ne boji, ljudi se ne stidi*; koji nema brezneta

Çocuk doğmadan adını koyma -v. Ayıyı vurmadan postunu satma.

Dalga geçmek – 1. ne pridavati potrebnu pažnju, ne uzimati za ozbiljno; 2. tratiti vrijeme; zezati se; 3. sprdati se, *uzeti koga na trehu*

Dalgaya düşmek – zaboraviti što zbog rasijanosti, nepažnje i sl.; zeznuti/zafirnuti se;

Deli boku mu yedin? – (Kalk: Jesi jeo ludačkih govana) - bosanski frazeološki ekvivalent - *Jesi se najeo ludih gljiva/gljiva ludara?*

Delinin aklına taş getirir - približno značenje: *dati budali štap/kamen u ruke; navesti budalu da misli o kamenu*

Deliye osur demişler, sıçmış -(kalk: *rekli budali da prne, a on se usro*); kaže se za nekoga ko pretjeruje u čemu, ili ko nije u stanju šta kako valja uraditi

Deriyi tuzlamak - (kalk: osoliti kožu) - umrijeti

Dev anası v. At anası

Ding'o'nun ahırı - bosanski frazeološki ekvivalent: *šuplji han; hotel-promaha*

Diskur geçmek – Držati bank

Durum (devir) kötü, kolla götü - bosanski ekvivalent: *ja dobra vakta za poganih ljudi*

Eli boş, götü yaş gelmek - bosanski frazeološki ekvivalent: *doći (kamo) praznih ruku, mašuci rukama*; u govoru Bošnjaka iz Sandžaka: *K'o Mešak u varoš*

Eşek hoşaftan ne anlar? - Suyunu içer, tanesini bırakır - bosanski frazeološki ekvivalent: *Šta zna gedžo šta je čokolada, papir jede, čokoladu baca*

Fukaranın düşkünü beyaz giyer kış günü; turski frazeološki sinonim: *Zürafanın düşkünü beyaz giyer kış günü* - bosanski frazeološki ekvivalent: *Gospoda ispod donjeg pada*

Gökten yıldız yağsa bize taş düşer, U turskom sličnoznačno: *Aleme/herkese talih, bize Kör Salih mi?* - bosanski ekvivalent, u formi slobodne sveze riječi: *Da s neba (para, kakvo dobro) pada, mene bi mašilo*; leksikalizirano: *Na Ilin dan da ugazi u vodu, smrzla bi se*

Gör götüm yolları - bosanski frazeološki ekvivalent: *da guzica vidi puta, guzica puta vidila*

Götü kalktı - bosanski frazeološki ekvivalent, pej. *Podigao nos; digao glavu; dig'o se ko neka stvar*

Hamama gider kurnaya, düğüne gider zurnaya âşık olur - Istoznačno: *Ayran gönüllü* - zaljubljive prirode; osoba kojoj se svako sviđa; slatkohran

Hamama giren terler - bosanski frazeološki ekvivalent: *ko se u kolo hvata, u noge se uzda*

Her boka maydanoz - bosanski frazeološki ekvivalent: *svakoj čorbi za-prška, svakom loncu poklopac*

İciğini ciciğini (iciğini ciciğini) çıkarmak - 1. prevrnuti uzduž i poprijeko; 2. uraditi nešto u tančine, analizirati što uzduž i poprijeko

İmam osurursa, cemaat sıçar - bosanski frazeološki ekvivalent: *kakva šuma takvi i zečevi; kakav hodža, onaka i djeca*

Jetonu dört köşeli; Jetonu plastik - bosanski frazeološki ekvivalent: *kasno pali, sporo mu se pale lampice*

Kancık yalanmazsa erkek dolanmaz - dok kuja/kučka repom ne maše, ni kući za njom ne polete; da nije iskala, ne bi ni dobila; što je tražila to je i dobila

Kıçımın kenarı - bosanski frazeološki ekvivalent: *niko i ništa, zadnja rupa na svirali; guzica pasja*

Kıçını yırtmak - bosanski frazeološki ekvivalent: *oderati dupe*

Müslüman mahallesinde salyangoz satmak - (kalk: prodavati puževe u muslimanskoj četvrti - ponašati se neadekvatno mjestu i običajima; pokušati raditi nemoguće; upustiti se u posao koji je unaprijed osuđen na neuspjeh); bosanski frazeološki ekvivalent: *kokošima sijecati vodu*

Rüzgâr eken, fırtına biçer - bosanski frazeološki ekvivalent: *Zlo činiti, a dobru se nadati, to ne može; šta posiješ, to ćeš i požnjeti*

Rüzgâra tüküren, kendi yüzüne tükürür - bosanski frazeološki ekvivalent: *pljuni viš sebe, pašće na tebe*

Rüzgara tükürmek - *pljuvati viš sebe, pišati uz vjetar; pišat i trčat*

Saçakaltı kurudur, misafirin yoludur - približno: *Kad vi legnete? - Ha vi odete!*

Sıçan kendi zor giriyor deliğe, kabak bağlamış kuyruğuna - (veoma ekspresivan frazem; kalk: I sam pacov teško uđe u rupu, a još za rep zavezao i tikvu) - osoba koja se s mukom/jedva gdje ubaci/nametne, a još povede i društvo

Şalvarı yok, uçkuru beş batman! - (veoma ekspresivno!; kalk: nema

šalvara, a ućkur mu od pet batmana /od 10 do 40 oka/) - koristi se za ljude koji nemaju granica, za ljude koji ne znaju gdje im je mjesto

Taş ardında olmasın da dağ ardında olsun - nek je živ i zdrav, pa da je na kraj svijeta

Tencere dibin (götün) kara, seninki benden kara - bosanski frazeološki ekvivalent: rekla tava loncu gledaj crne pogani

Ters gitmeye görsün kişinin işi, muhallebi yerken kırılıverir dişi - (Kalk: kad je kome već krenulo naopako, zub će u tren oka slomiti dok jede pudding)- kad nekom naopako krene, maleri ne prestaju; *Kad krene /krenu kola/ nizbrdo*

Tıs osuruk pis osuruk, zart (pat) osuruk mert (pak) osuruk - bosanski ekvivalent: *ne boj se psa koji laje, nego onog koji reži*

Ucuz etin yahnisi yavan (kara) olur (varijantno: *Ucuz etin çorbasını it içer*) - *Od jeftina mesa çorba za plot*

Uyku girmiş bedene, Allah razı olsun kalkıp gidene - U bosanskom odgovara: - *Kad vi legnete? - Ha vi odete!* (priča se da je bošnjačkom piscu Aliji Nametku došla komšinica na sijelo, pa nastavila sjediti, a domaćinu se prikunjalo; upita tako ona Nametka: - Alefendija, kad Vi legnete?, na šta joj on odgovori: - Ha vi odete!)

Ünümüz var, un'umuz yok - Šta ću od slave kad hljeba nemam; neću slavu jest!

Üveye etme özünde bulursun, geline etme kızında bulursun - *što ne želiš sebi, nemoj ni drugima; što ne misliš sebi, nemoj ni tuđinu; ko je drugom o glavi radio, Bog mu je u istim kundurama vratio*

Varsa pulun herkes kulun, yoksa pulun dardır yolun - bosanski frazeološki ekvivalent: *dok je para, dotle i jarana; nesta para, nesta prijatelja; para vrti gdje burgija neće*

Vermeyince mabut, ne yapsın Mahmut? - bosanski frazeološki ekviva-

lent: *Zna Bog za roba svog; Zna Bog za blentu svog*

Yağlı göte yağ çalmak - bosanski frazeološki ekvivalent: *masnoj guski rep mastiti; u more vodu sipati/doljevati; Kad Ciganin/Arapin masla ima, i g. masti*

Yırtık dondan çıkar gibi - bosanski frazeološki ekvivalenti: *gurati nos u tuđa posla; petljati se gdje kom nije mjesto; ispasti ko iz poderanih gaća*

Yok devenin başı – ovaj sadržaj bi se mogao prenijeti bosanskim sintagmama: *Ma nemoj; je'l to sve il' ima još; i šta je bilo kad si se probudio!?*

Yoksul hırsızlığa çıktı, ay akşamdan doğdu; istoznačno: *Biz çıracı olduk, ay akşamdan doğdu* - Sirotinjo, i Bogu si teška

Yüz verdik Ali'ye, geldi sıçtı halya - bosanski frazeološki ekvivalent: *Pusti horoza na prag, ući će ti u kuću*

Zemheride yoğurt isteyen cebinde bir inek taşır - bosanski frazeološki ekvivalent: *lulicu uz guzicu, uzdaj se u se i u svoje kljuse*

Zenginin horozu bile yumurtlar - bosanski frazeološki ekvivalent: *u zgodna/bogata insana i horozi jaja nose; para na paru (uš na fukaru)*

Zenginin orospusuyla fakirin ölüsü geç ortaya çıkar - bosanski frazeološki ekvivalent: *Bogataška kurva i sirotinjska dženaza - za njih se ne zna; bogataška kurva i siromaška hasta daleko se ne čuju; Fukarska hasta i gospodska sramota kasno se čuje*

VIZUALIZIRANI JEZIČNI ZNAK:

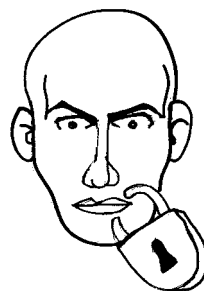
Alogičnost frazema ili razumijevanje na prvom nivou recepcije.

Jedna glava-hiljadu jezika

Parati nosom nebo / Burnu gökyüzünde

Ağız kilitli

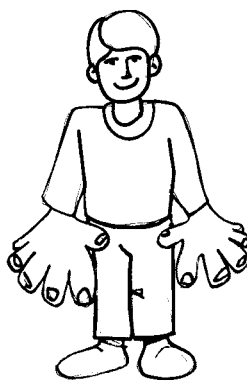
Kulağından burnundan buğular salmak/
Diže mu se para iz uşju

Otvoriti četvere oči / Dört gözle
beklemek

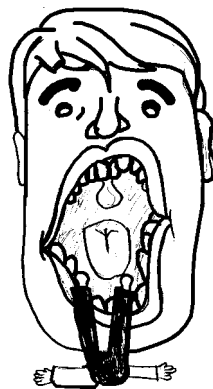
Kuyruk sallamak / Mahati repom

Široke ruke / Eli ačık

Kök salmak / Pustiti korijenje

Skočiti sebi u usta

Karnı zil çalmak

Çupati sebi kose

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

811. 163. 43* '373. 7

811. 512. 161* '373. 7

ŠILJAK-Jesenković Amina

Nad turskim i bosanskim frazikonom : semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt / Amina Šiljak-Jesenković. - Sarajevo : Orijentalni institut, 2003. -324 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Posebna izdanja / Orijentalni institut ; knj. 25)

Bibliografija: str. 303-306

ISBN 9958-626-04-7

I. Jesenković, Amina Šiljak - vidi

Šiljak-Jesenković, Amina

COBISS. BH-ID 12663046

Izdavanje ove knjige omogućilo je Javno preduzeće BH Telecom

bh *telecom*